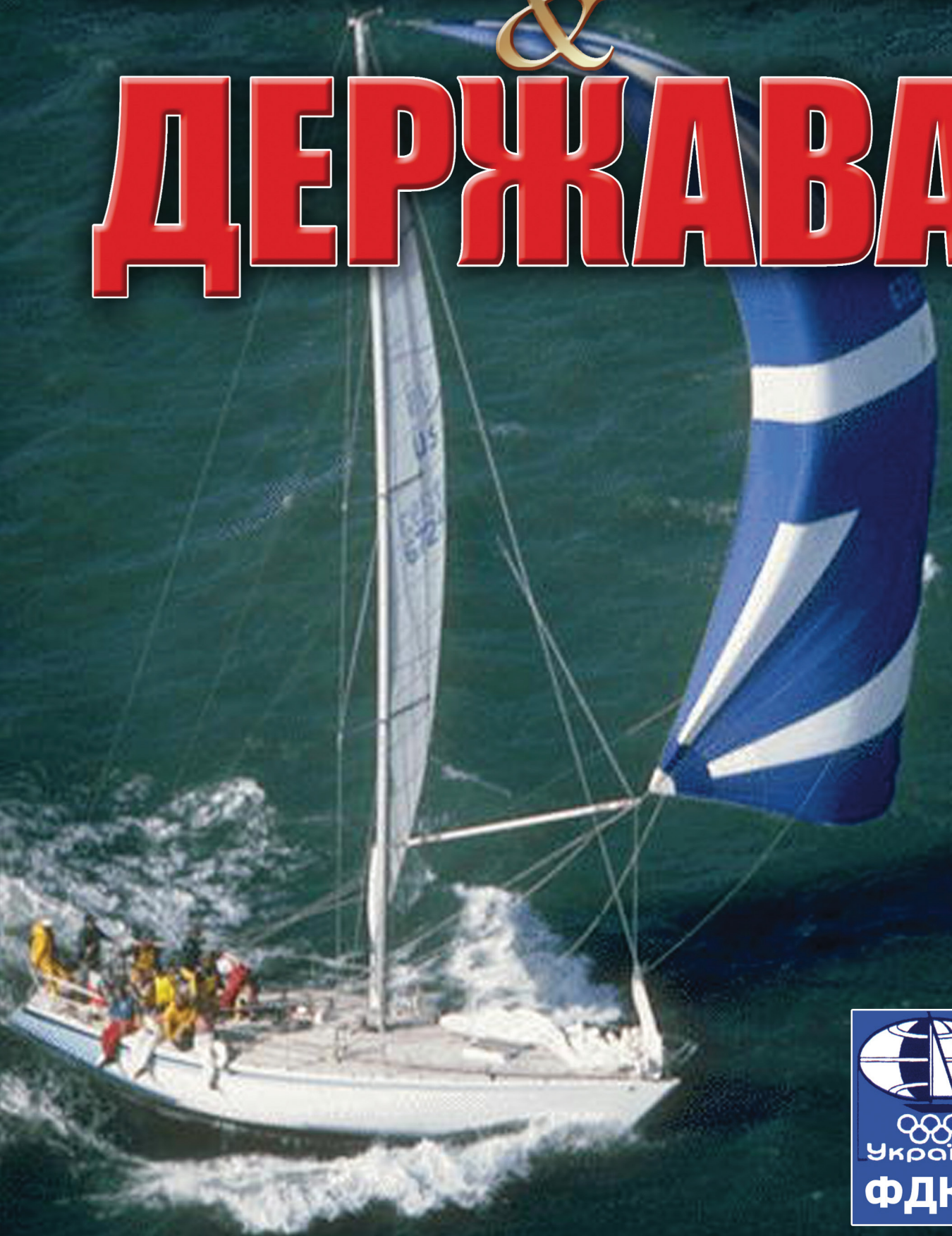

Міжнародний науково-практичний журнал

№ 3 березень 2020 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Презентація журналу «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА» у Чернігівському національному технологічному університеті

На фото Денисенко Микола Павлович вручає свіжий номер журналу «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА» проректору з наукової роботи ЧНТУ Маргасовій Вікторії Геннадіївні

Головний редактор журналу «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА» доктор економічних наук, професор (доктор габілітований наук економічних, професор наук економічних) Денисенко М. П. 27 лютого 2020 року провів презентацію журналу у Чернігівському національному технологічному університеті. В презентації брали участь доктори економічних наук, професори закладів вищої освіти України: Забаштанський М. М., Виговська В. В., Бондарук Т. Г., Бутенко Н. В., Вдовенко Н. М., Гоголь Т. А., Гонта О. І., Дерій Ж. В., Дука А. П., Захарін С. В., Ільчук В. П., Кичко І. І., Кульпінський С. В., Курмаєв П. Ю., Парубець О. М., Роговий А. В., Савченко В. Ф., Селіверстова Л. С., Ткаленко Н. В., Ткаченко Н. В., Шапошников К. С., Швабій К. І.

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Валентин Григорович, заступник головного редактора, доктор економічних наук, професор, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет
Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця
Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mangirdas Morkunas (Мангірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Ніколюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Паптелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тудльчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чвертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (Категорія «Б»).

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою

ІПК ДСЗУ 26.03.20 р.

Підписано до друку 26.03.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 35,1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2603/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 3/2020

Економічна
наука

<u>Гуторов А. О.</u> Корпорації в суспільно-економічній системі: концептуально-теоретичний дискурс	4
<u>Мартинюк О. А.</u> Основні напрями формування інформаційної прозорості державного урядування в Україні	11
<u>Васильців Т. Г., Левицька О. О., Василечко Н. В.</u> Удосконалення інституціонального забезпечення державної політики протидії ухиленню від сплати податків з використанням офшорних юрисдикцій в Україні	17
<u>Зось-Кіор М. В., Калюжний С. О.</u> Удосконалення системи управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства	23
<u>Малий І. Й., Загребельна К. В.</u> Управління земельними ресурсами України: минуле та майбутнє	28
<u>Вініченко І. І., Чорнобай А. В.</u> Дивідендна політика підприємства як складова політики доходів	34
<u>Марценюк Л. В., Грабовська Г. В.</u> Стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній	37
<u>Журавльова Т. О.</u> Формування фінансових ресурсів підприємства в умовах кризи	42
<u>Ревенко Н. Г., Ломоносов Д. А., Пулянович О. В.</u> Методичний підхід до аналізу ефективності використання організаційних ресурсів промислових підприємств	46
<u>Козак А. С., Федорук О. В.</u> Особливості формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожного комплексу України	53
<u>Бублик Є. О.</u> Узгодження макропроденційної політики та монетарного регулювання в умовах фінансової відкритості	61
<u>Головчук Ю. О., Пчелянська Г. О.</u> Особливості формування стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі парадигми інноваційного розвитку	66
<u>Стасів О. Ф., Котько Н. М.</u> Проблеми та напрями модернізації соціально-трудова відносин і сфери зайнятості сільського населення України	71
<u>Косович Б. І.</u> Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення	77
<u>Швець Ю. О.</u> Діагностика ймовірності банкрутства як основа антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування	82
<u>Бечко П. К., Бондаренко Н. В., Власюк С. А., Кобилянський М. О.</u> Інвестиційно-інноваційні пріоритети розвитку регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва	88
<u>Лобова О. М., Ломоносов Д. С.</u> Сучасна практика оцінки фінансового стану підприємств України із використанням національних моделей	94
<u>Мурована Т. О., Антонюк Я. Ю.</u> Управління бізнес-процесами в контексті стратегічного розвитку підприємств	100
<u>Третяк Д. Д., Іщенко Р. А.</u> Аналіз здійснення інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні	104
<u>Моташко Т. П., Олійник Р. Р.</u> Катализатори та інгібітори розвитку автотранспортного страхування в Україні	110
<u>Бондаренко Н. М., Байєр А. Г.</u> Вплив змін валютних курсів на фінансову звітність підприємства	115
<u>Дергалюк М. О., Хань А. Г.</u> Демонізація спиртової галузі: причини, суть, реалізація	121
<u>Аббасзаде М. Т.</u> Основные приоритетные направления организации инновационной деятельности в национальной экономике Азербайджанской Республики	125
<u>Обелець Т. В.</u> Сучасна практика визначення та вимірювання неформальної економіки	129
<u>Гринчак Н. А.</u> Статистичні аспекти обчислення та застосування індексу ефективності логістики	138
<u>Гурбанова Айнура Видади гызы</u> Влияние экологической системы на экономическую и национальную безопасность	144
<u>Чернецька Л. В.</u> Людський чинник в економічному зростанні	149
<u>Арістов Ю. Ю.</u> Бюджетна система як інструмент соціально-економічного розвитку країни	154
<u>Кобеля М. Я.</u> Теоретичні положення та суть фінансової політики держави	160
<u>Наливайко Т. Л.</u> Аналіз дисертаційних досліджень в сфері управління персоналом	165

CONTENTS:

Ekonomika taderzhava № 3/2020

Economy

<u>Hutorov A.</u> CORPORATIONS IN A SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: CONCEPTUAL-THEORETICAL DISCOURSE	4
<u>Martyniuk O.</u> FUNDAMENTAL DIRECTIONS OF FORMATION OF INFORMATION TRANSPARENCY OF THE STATE GOVERNMENT IN UKRAINE	11
<u>Vasylytsiv T., Levytska O., Vasylechko N.</u> IMPROVEMENT OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE STATE POLICY OF COMBATING OFFSHORE TAX EVASION IN UKRAINE	17
<u>Zos-Kior M., Kaliuzhnyi S.</u> IMPROVEMENT OF AGRARIAN ENTERPRISE COMPETITIVENESS MANAGEMENT SYSTEM	23
<u>Malyi I., Zahrebelna K.</u> LAND RESOURCES MANAGEMENT OF UKRAINE: PAST AND FUTURE	28
<u>Vinichenko I., Chornobai A.</u> DIVIDEND ENTERPRISE POLICY AS A COMPONENT OF INCOME POLICY	34
<u>Martseniuk L., Grabovska G.</u> STRATEGY FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT PASSENGER COMPANIES	37
<u>Zhuravlova T.</u> FORMATION OF ENTERPRISE FINANCIAL RESOURCES IN THE CRISIS	42
<u>Revenko N., Lomonosov D., Pulianovych O.</u> METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF USING ORGANIZATIONAL RESOURCES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES	46
<u>Kozak L., Fedoruk O.</u> FEATURES OF THE FORMATION OF AN EFFECTIVE MODEL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT AND ROAD COMPLEX OF UKRAINE	53
<u>Bublyk Ye.</u> HARMONIZATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY AND MONETARY REGULATION IN THE CONTEXT OF FINANCIAL OPENNESS	61
<u>Holovchuk Y., Pchelianska G.</u> STRATEGIES FORMATION PECULIARITIES OF ENTERPRISE COMPETITIVENESS INCREASING ON THE BASIS OF INNOVATION DEVELOPMENT PARADIGM	66
<u>Stasiv O., Kotko N.</u> PROBLEMS AND MODERNIZATION COURSE OF SOCIAL-LABOUR RELATIONS AND EMPLOYMENT AREAS OF UKRAINIAN RURAL POPULATION	71
<u>Kosovych B.</u> SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE: ACTUAL QUESTIONS OF ESTABLISHMENT	77
<u>Shvets Yu.</u> BANKRUPTCY PROBABILITY DIAGNOSTICS AS A BASIS FOR CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITY OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES	82
<u>Becko P., Bondarenko N., Vlasyuk S., Kobelianskyi M.</u> INVESTMENT AND INNOVATION PRIORITIES IN THE DEVELOPMENT OF REGULATORY MECHANISMS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION	88
<u>Lobova O., Lomonosov D.</u> ACTUAL PRACTICE OF ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION OF UKRAINIAN ENTERPRISES BY USING NATIONAL MODELS	94
<u>Murovana T., Antoniuk Ya.</u> BUSINESS PROCESS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC ENTERPRISE DEVELOPMENT	100
<u>Tretiak D., Ishchenko R.</u> ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE	104
<u>Motashko T., Oliinyk R.</u> CATALYSTS AND INHIBITORS OF THE MOTOR INSURANCE DEVELOPMENT IN UKRAINE	110
<u>Bondarenko N., Baiier A.</u> IMPACT OF FOREIGN EXCHANGE RATE RATES ON THE FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISE	115
<u>Derhaliuk M., Han L.</u> DEMONOPOLIZATION OF THE ALCOHOL INDUSTRY: CAUSES, ESSENCE, IMPLEMENTATION	121
<u>Abbaszade M.</u> MAIN PRIORITY DIRECTIONS OF ORGANIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC	125
<u>Obelets T.</u> MODERN PRACTICE OF IDENTIFYING AND MEASURING THE INFORMAL ECONOMY	129
<u>Hrynychak N.</u> STATISTICAL ASPECTS OF LOGISTICS PERFORMANCE INDEX CALCULATION AND APPLICATION	138
<u>Gurbanova Aynur Vidadi gizi</u> THE IMPACT OF THE ECOLOGICAL SYSTEM ON THE ECONOMIC AND NATIONAL SECURITY	144
<u>Chernetska L.</u> THE HUMAN FACTOR IN ECONOMIC GROWTH	149
<u>Aristov Yu.</u> THE BUDGET SYSTEM AS A TOOL FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY	154
<u>Kobelia M.</u> THEORETICAL PROVISIONS AND ESSENCE OF FINANCIAL POLICY OF THE STATE	160
<u>Nalyvaiko T.</u> ANALYSIS OF DISSERTATION RESEARCH IN THE FIELD OF PERSONNEL MANAGEMENT	165

А. О. Гуторов,
д. е. н., с. н. с., провідний науковий співробітник відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування, ННЦ "Інститут аграрної економіки"
ORCID ID: 0000-0002-6881-4911

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.4

КОРПОРАЦІЇ В СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

A. Hutorov,
Doctor of Economic Sciences, Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
of the Department of Management Organization and Public Administration,
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"

CORPORATIONS IN A SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: CONCEPTUAL-THEORETICAL DISCOURSE

Узагальнено сутність і генезу розвитку корпорацій. Показано, що корпорації еволюціонували від простих акціонерних форм і картельних змов до мережевих мета-організацій, що охоплюють всі ланки суспільного відтворення й управління. Транснаціоналізація корпорацій дає змогу розглядати найбільші з них як економічно могутні міждержавні утворення, що здатні за своїм потенціалом конкурувати з окремими країнами, впливати на перебіг політичного життя й формування публічних, суспільних і колективних інститутів. Здійснено структурно-організаційне позиціонування корпорації в суспільно-економічній системі. На базі узагальнення основних підходів до змістового поліморфізму корпорації детерміновано її як організаційну форму інституційного забезпечення системної конкурентоспроможності й інноваційного типу розвитку соціально-економічної системи з вертикально інтегрованою моделлю розширеного відтворення сукупного капіталу. Обґрунтовано, що корпорація як специфічний метод господарювання і економічний агент є окремою формою усупільнення виробництва, що завдяки горизонтальній і вертикальній централізації забезпечує поглиблення суспільного поділу праці, організацію відтворення капіталу, формування стійких інтеграційних мережевих відносин інституціоналізує суспільно-економічні відносини на всіх рівнях ієрархії.

The essence and genesis of corporate development are generalized. The evolution of forms of economic activity organization shows that corporations have emerged in the process of deepening a social division of labor, developing trade, competition and globalization. They have evolved from simple shareholder forms and cartel conspiracies to networking meta-organizations spanning all levels of social reproduction and management. Transnationalisation of corporations makes it possible to view the largest of them as economically powerful interstate agents capable of competing with individual countries, influencing the flow of political life and forming public, social and collective institutions.

Structural and organizational positioning of the corporation in a socio-economic system was carried out. Based on generalization of main approaches to the substantive polymorphism of the corporation, it was determined as an organizational form of institutional support for systemic competitiveness and innovative type of development of socio-economic system with vertically integrated model of extended reproduction of aggregate capital. It is substantiated that the corporation as a specific method of management and economic agent is a separate form of socialization of production, which, due to horizontal and vertical centralization, provides for deepening of social division of labor, organization of capital reproduction, forming of stable integration network relations, institutionalizes socio-economic relations at all levels.

It is proved that failure to taking into account the main determinants of the structural and organizational positioning of the corporation in the socio-economic system leads to a simplified understanding of the essence of corporate structures, making it impossible for them to identify and develop an effective state policy of development and regulation of excessive corporatization of the economy.

It is substantiated that the corporate model of the economy is progressive, forms the potential of international competitiveness, enables the state to develop on the basis of neo-industrialization in the conditions of effective public, social and collective institutions.

Ключові слова: корпорація, корпоративні відносини, корпоратизація, корпоратизм, корпоративний інститут, суспільно-економічна система.

Key words: corporation, corporate relations, corporatization, corporatism, corporate institute, socio-economic system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією із основних тенденцій розвитку світової економіки з середини ХХ ст. і донині залишається корпоратизація. Національне господарство провідних країн світу стає дедалі більше дуально поляризованим, де, з одного боку, домінують великі корпорації, а з другого — малий і мікробізнес.

Відповідно до указу Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" від 30.09.2019 р. № 722/2019, з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина необхідно забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, зокрема сприяти поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх, всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям. Поставлені Президентом України завдання можна успішно вирішити на базі корпоративних форм господарювання й публічно-приватного партнерства, зокрема з транснаціональними корпораціями.

Формування інтеграційної багатуукладності, що здійснюється шляхом корпоратизації для забезпечення конкурентоспроможності агропромислового виробництва є одним із ключових аспектів стратегічного бачення аграрного устрою України на засадах сталого розвитку сільських територій, визначеного у проєкті Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року, розробленої відповідно до наказу Президента НААН від 04.02.2016 р. № 17.

Зважаючи на це, узагальнення сутності корпорації та її структурно-організаційного позиціонування в суспільно-економічній системі є актуальними проблемами сучасних економічних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем розвитку корпорацій в суспільно-економічних системах присвятили свої праці А. Алчіан, Дж. Бернхем, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, С. Гросман, Г. Демсець, М. Дженсен, П. Друкер, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Р. Ліфман, К. Маркс, Дж. Мур, Г. Мінз, Д. Норт, С. Пейович, Дж. Стігліц, А. Тоффлер, О. Уільямсон, Ю. Фам, О. Харт, М. Хеммер, Б. Хорват та багато інших. Серед здобутків вітчизняних учених передусім слід звернути увагу на роботи О. Барановського, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Голікова, А. Гриценка, С. Грудницької, Ю. Кіндзерського, М. Кизима, В. Македона, В. Мамутова, С. Мочерного, Ю. Пахомова, О. Пилипенка, О. Поважного, О. Попова, М. Радевої, Ю. Уманців, Л. Федулової, А. Чухна.

Ученими донині сформовано базовий тезаурус корпоративних відносин, досліджено сутнісні детермінанти корпорацій та розроблено моделі корпоративного управління. Водночас потребують систематизації теоретичні засади генезису корпорацій, здійснення їх концептуального позиціонування в суспільно-економічній системі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення й систематизація парадигмальних засад корпорації та здійснення її концептуального позиціонування в суспільно-економічній системі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на тривалу наукову дискусію, і донині сутність корпорації є предметом досліджень багатьох провідних учених світу. У цілому, термін "корпорація" походить з латинських "corporatio" — "зв'язок, поєднання частин", "corporare" — "втілювати; поєднувати" й "corpus" — "суспільна організація" та означає замкнену групу осіб, об'єднану певними інтересами.

Дослідники історико-правової генези корпоративної ще не дійшли згоди, коли саме виникли корпоративні об'єднання. Так, Н. Давиденко першим етапом розвитку системи корпоративних відносин визначила утворення пайових об'єднань у землеробстві й морській торгівлі Месопотамії та Давньому Китаї (близько 2 тис. років до н.е.), що можна вважати прообразами акціонерних товариств [1, с. 36]. У Давньому Римі функціонували колективні підприємства корпоративного типу: асоціації, союзи, ремісничі гільдії, торгово-промислові палати [2, с. 60]. Вітчизняний учений О. Поважний зазначив, що першими корпоративними об'єднаннями господарських товариств були купецькі гільдії VI—XII ст., що здійснювали окремі функції кертелів (захист членів, спільна конкурентна боротьба, регулювання й монополізація ринку, встановлення цін) [3, с. 5—6]. Дослідження Я. Функа, В. Михальченка й В. Хвалея [4], а також вчених ННЦ "Інститут аграрної економіки" показують, що основні риси корпорацій мали до того ж середньовічні французькі борошномельні пайові товариства (XII—XIV ст.) та італійські корпоративні об'єднання державних кредиторів (maone та montes; XIV ст.). Протягом XV—XVII ст. розвиток торгівлі спричинив необхідність акумуляції капіталу, що обумовило розвиток пайових товариств корпоративного типу в Англії й Голландії.

Розвиток класичних акціонерних товариств (корпорацій) В. Голіков справедливо пов'язує із заснуванням у європейських країнах колоніальної епохи XVII ст. Ост-Індської компанії (Британська — 1600 р.; Голландська — 1602 р.; Данська — 1616 р.; Португальська — 1628 р.; Французька — 1664 р.) [5]. Діяльність цих перших корпорацій привела до приривидження первинного нагромадження капіталу, формування основних засад монополістичної конкуренції в сфері торгівлі. У XVII ст. акціонерні корпоративні відносини розповсюдилися й на банківську сферу. В Україні перші корпоративні структури виникли тільки в XIX ст.

Протягом У XVII—XIX ст. практика реалізації корпоративних відносин породила класичні форми монополістичних об'єднань (картелі, пули, синдикати, трести). Також у провідних країнах світу почалися напрацювання перших законодавчих норм антимонопольного регулювання.

У XIX ст. корпорації стали розглядатися як інструмент оптимізації податкового навантаження, що привело до появи кооперативних форм корпоратизації, S-корпорацій, C-корпорацій, стратегічних корпоративних

партнерств тощо. У 1870-х рр. у США створили перші холдингові компанії, основною метою яких було управління акціонерними корпораціями шляхом одержання права вирішального голосу й контролю над господарсько-фінансовою діяльністю через контрольні пакети їхніх акцій [4, с. 377]. Однак бурхлива корпоратизація економіки без належного державного регулювання спричинила монополізацію основних товарних ринків. Для розв'язання цієї проблеми у Канаді ухвалили "Закон про конкуренцію" (1889 р.), у США — прийняли антимонопольні закони: "Закон Шермана" (1890 р.) й "Закон Клейтона" (1914 р.) тощо.

Дальший розвиток корпоратизації у ХХ—ХХІ ст. інституційно оформився у вигляді конгломератів, концернів, транснаціональних корпорацій, адхократичних мультихолдингов, проте в їх основі лежать акціонерні корпоративні відносини, а також базові принципи побудови корпорацій, розміщення продуктивних сил й розвитку інтеграційних відносин.

Формування наукових концепцій корпоративних відносин, як зазначив Ю. Уманців, почалося не у період виникнення перших корпорацій, а у ХVІІІ ст., після їхнього поширення у світовій господарській практиці [6, с. 9]. Одні з перших напрацювань у сфері корпоративних відносин належать А. Сміту. Він висунув тезу, що від керівників акціонерних корпорацій не можна очікувати значної обережності в управлінні капіталом, як це характерно для власників приватних підприємств. Відтак недбалість і марнотратство, ставлення власних інтересів понад корпоративні, певна безконтрольність найманих управлінців будуть завжди притаманні корпораціям і акціонерним товариствам [7, с. 691]. Досліджуючи закономірності й генезу капіталістичного нагромадження К. Маркс довів не тільки економічну необхідність і доцільність концентрації й централізації капіталу, а й безальтернативність корпоратизації з погляду економічного прогресу. Саме завдяки централізації капіталу шляхом акціонування можлива його концентрація в найкоротший строк, а значить пришвидшується його відтворення та стає можливим реалізація масштабних суспільно значущих економічних проектів [8, с. 641—642]. До того ж історична тенденція капіталістичного нагромадження показує, що індивідуальний спосіб виробництва на засадах приватної власності, особливо в сільському господарстві, унеможливує концентрацію засобів виробництва й землі, кооперацію й поглиблення поділу праці, розвиток продуктивних сил [8, с. 771]. В умовах капіталістичного способу виробництва приватна власність поступається корпоративній. Тільки в умовах концентрації й централізації капіталу стають можливими застосування інновацій, раціональне використання землі, економія засобів виробництва, поглиблення поділу праці та його комбінування, інтернаціоналізація суспільного виробництва [8, с. 772] тощо. Звідси випливає, що корпоратизація економіки, а згодом і транснаціональна корпоратизація мають стати основою суспільно-економічної капіталістичної формації з вертикальною інтеграцією розширеного відтворення.

Істотний внесок у теорію корпоратизації зробив Р. Ліфман. Учений показав, що основою корпорацій є вартість сукупного капіталу, що приносить дохід. Для юридичного закріплення прав власності на капітал і доходу, що він приносить, ринкового обігу й динамічної оцінки ринкової цінності капітальних благ використовують цінні папери, які Р. Ліфман назвав фондами [9, с. 3]. Знеособлення капіталу, його фондизація дають, з одного боку, можливості для безмежної концентрації капіталу, з іншого боку, формують прошарок власників цінних паперів, які загалом не беруть участі в управлінні централізованим капіталом, але отримують дохід у вигляді ренти [9, с. 6, 7]. Відповідну модель капіталізму, де панують акціонерні (фондові) відносини, Ліфман називав "фондовий капіталізм", основними інституційними

одинацями якого є "товариства для участі в капіталі", "товариства для фінансування капіталу", "товариства для інвестування капіталу", "товариства для контролю за капіталом" й "товариства для переймання і обігу капіталу" [9]. Іншими словами, "фондовий капіталізм" є основним елементом корпоративного й суспільно-корпоративного капіталізму, а його інституції представлені основними фінансовими й інфраструктурними інститутами фондового ринку, власне корпораціями акціонерного типу й власниками цінних паперів.

Світова практика діяльності корпорацій в різних секторах економіки довела прогресивність цієї форми господарювання, а також загалом підтвердила висновків класиків і неокласиків про беззаперечні переваги крупномасштабного виробництва над малим, зокрема в сільському господарстві. Реалізація корпоративних та інтеграційних відносин у формі бізнес-груп, холдингов, мережових структур та стратегічних альянсів супроводжується концентрацією корпоративної власності. У результаті формується розгалужена, ланцюгова ієрархічна система ("зверху — до низу") прав власності, яку Г. Алмейда та Д. Волфензон називають пірамідалною власністю [10, с. 2637—2638]. В основі пірамідалної власності лежить група пов'язаних осіб (переважно родина), що використовує ієрархію (піраміду) для відокремлення грошових потоків ренти від прав голосу акціонерів. Відтак створена ними в зоні спеціальної юрисдикції материнська компанія засновує або афіліює інші підприємства, даючи змогу реальним власникам одержати контроль над фінансовими й рентними потоками, а також розподілити ці наддоходи винятково між мініоритарними акціонерами материнської компанії.

На відміну від неокласиків, інституціоналісти розглядають корпорації не як підприємства з розподіленими правами власності, а як суспільні інститути, що покликани знаходити й реалізовувати ефективні підприємницькі рішення. Так, Дж. Коммонс вважав корпорації різновидом інститутів колективної дії. Водночас корпоративні колективні дії можуть сформувати такі норми й правила взаємопов'язаних економічних відносин, які будуть досконаліші, ефективніші, більш тривкі й впливові, ніж політичні і державні інституції [11, с. 649]. На думку А. Сірка, перехід від індивідуальної до корпоративно-акціонерної форми господарювання пов'язаний із "розщепленням" і водночас збагаченням "пучка" прав власності [12]. Стейкхолдери корпорацій до того ж набувають можливостей прямого чи опосередкованого впливу на діяльність компанії, права на частку у фінансовому результаті економічної діяльності.

Інший підхід передбачає розгляд корпорацій з погляду вертикальної координації. Загалом видами вертикальної координації є ринки, ієрархії та мережеві організації. Ринок застосовують у разі купівлі-продажу стандартної продукції, що не потребує передачі значного обсягу інформації про товар. Як справедливо стверджують вчені ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", ієрархії є іманентними мережам, однак вони дихотомічно пов'язані, включаючи одну одну. До того ж ієрархія сприяє інтеграції окремих елементів в єдину економічну систему, а мережа створює можливості для виокремлення частин цього цілого [13, с. 21]. З цього випливає, що ієрархія і мережі відображають організаційну та інтеграційну сутність корпорацій. До того ж, на думку М. Проуза, мережева координація можлива у трьох основних варіаціях: відносні зв'язки між підприємствами з утворенням стратегічного партнерства, внутрішньогосподарські зв'язки за умов зворотної вертикальної інтеграції, а також модульні зв'язки, коли потреби замовника задовольняють без істотних інвестицій, але з формуванням ланцюга додаткової вартості [14, с. 34].

Корпоратизація економіки, створення корпоративних інституцій передбачають не лише трансформації прав власності, а й тісно пов'язані з потоками трансак-

ційних витрат, що виникають при цьому. Відповідно до вчення Р. Коуза, економічною природою фірми є виробничі та невиробничі витрати пов'язані з використанням механізму цін, витрати на здійснення трансакцій обміну на відкритому ринку тощо. У своїх дослідженнях Р. Коуз зазначав, що до трансакційних належать витрати на пошук інформації, покупців і продавців; витрати, пов'язані з укладенням та обслуговуванням контрактів; витрати, пов'язані із захистом прав власності і доведення своєї правоти; витрати на контроль діяльності контрагентів, зокрема й контролю якості продукції; витрати, пов'язані із опортуністичною поведінкою контрагентів [15, с. 33—53]. Послідовник Р. Коуза, лауреат Нобелівської премії в галузі економіки О. Уільямсон розумів корпорацію як продукт серії організаційних інновацій, метою і результатом яких є мінімізація трансакційних витрат [16, с. 436]. Розвиваючи ідеї Б. Хорвата, О. Уільямсон зазначив, що корпорації розвивають вертикальну інтеграцію з метою контролю цін та інших умов пропозиції, а тому вони завжди намагаються інтерналізувати ухвалення всіх рішень щодо виробництва, придбання, збуту й фінансування [16, с. 378]. До укладення корпоративних контрактів, на його думку, спонукають провали ринку та недосконалість ринкових механізмів, причинами яких є людські, трансакційні та адміністративні витрати [17, с. 317—320]. До трансакційних чинників належать невизначеність, специфічність активів, інформаційна переваженість, нерівномірність розподілу фірм на ринку і частота здійснення обмінних трансакцій. Спонукальними мотивами до прямої чи контрактної (прихованої) корпоративізації є вирішення проблем "подвійної надбавки", "безкоштовних" учасників договірних відносин ("дистрибуторів-безбілетників" та "виробників-безбілетників") та "надлишкової конкуренції між дистрибуторами" [18, с. 103—104].

Людський фактор впливає через механізми обмеженості раціонального вибору, опортуністичної поведінки та стану ринкової кон'юнктури. З іншого боку, підвищення ролі людини в процесах корпоративізації приводить не лише до формування людського капіталу корпорацій, а й до трансформації індустріальних корпорацій ("техноструктур" Дж. Гелбрейта) на інноваційні гнучкі "корпорації знань" ("креативні корпорації"). Як зазначив М. Хеммер, сучасна корпорація — це більше, ніж сукупність процесів, набір видів продукції й послуг чи об'єднання людей; корпорація — це також і людське суспільство, що характеризується унікальною корпоративною культурою, яка є "душею компанії" [19, с. 153]. Поряд із розвитком корпоративної культури ціллю таких корпорацій є управління їх діловою репутацією — гудвілом, що нині має тісний зв'язок з ринковою вартістю компанії, її брендів і торгових марок.

У такому широкому розумінні корпорація майже дефакто отожднюється з організацією. Цієї позиції приримуються й вітчизняні дослідники корпоративного управління Л. Довгань, В. Пастухова й А. Савчук, зазначаючи, що "корпорація — це сукупність осіб, що об'єдналися для досягнення загальних цілей, здійснення спільної діяльності та утворюють самостійний об'єкт права — юридичну особу" [20, с. 71]. Слід наголосити, що такий підхід до тлумачення сутності корпорацій покладено у чинну методологію системи національних рахунків ООН. Зокрема термін "корпорація" охоплює корпорації, що засновані як юридичні особи, а також кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, умовні резидентські одиниці й квазікорпорації. Водночас юридично корпорації можуть бути власне корпоративними, корпоративними підприємствами, державними підприємствами, державними корпораціями й компаніями, товариствами з обмеженою відповідальністю, компаніями з закритим капіталом [21, с. 67—68]. Поряд із системою національних рахунків корпоративний сектор виокремлено й в національній економіці. Так, згідно з Класифікацією інституційних секторів економіки Украї-

ни, корпорації — це інституційні одиниці, що створені спеціально з метою ринкового виробництва товарів та послуг і є джерелом прибутку чи іншої фінансової вигоди для своїх власників. Квазікорпорації — це унітарні підприємства, тобто такі, що створюються одним засновником (власником), а в усьому іншому не відрізняються від корпорацій. Корпорації знаходяться у приватній власності акціонерів і пайовиків, відповідальність кожного з яких обмежена розміром капіталу, вкладеного в акції. Корпоративними є різні види господарських товариств, кооперативи, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. Корпорації зайняті або виробництвом, або нагромадженням (або і тим, і іншим), але не кінцевим споживанням. Корпорації поділяються на фінансові, які головним чином надають фінансові послуги, і нефінансові, які переважно виробляють товари та надають інші (нефінансові) послуги. Квазікорпораціями є державні, комунальні та приватні підприємства, підприємства споживчої кооперації, а також іноземні підприємства.

У вузькому сенсі корпорацію розуміють як форму господарювання, що має свої особливості організаційної будови і капіталопотоків. Наприклад, на думку М. Гольберга, корпорація є юридичною особою, що являє собою об'єднання власників капіталу для здійснення певної діяльності [22, с. 98]. За визначенням С. Мочерного, корпорація — це колективна форма капіталістичних підприємств, яка існує у формі акціонерних товариств [23, с. 85]. Відповідно до ст. 120 Господарського кодексу України, корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Загалом ми поділяємо точку зору Ю. Уманців, який вважає, що у вузькому розумінні на мікрорівні у науковій літературі корпорації тлумачать як господарські товариства, комерційні організації, особливий різновид акціонерних товариств, що мають транснаціональний характер виробництва й великі розміри; вид організації, які характеризуються певною корпоративною культурою й істотною централізацією управління; господарські системи, що містять у собі три основні ланки: фінансову, промислово-торговельну й управлінську. До того ж об'єднання кількох юридичних осіб вважають метакорпорацією [6, с. 26].

Заслугує на увагу також підхід до розуміння сутності корпорації, що базується на інституційному оформленні інтеграційних відносин. Так, на думку С. Кукури, корпорація є однією з найбільш масштабних форм інтеграції підприємств шляхом об'єднання акціонерних товариств й інших суб'єктів господарювання з різних секторів економіки з метою узгодженої політики спільної скерованої багатопрофільної діяльності [24, с. 57—58]. Як зазначили В. Мамутов та С. Грудницька, корпорація являє собою господарську систему, в якій її центр і правління виступають у ролі органу господарського управління, що формується й набуває свого статусу в результаті багатосторонньої угоди господарських організацій — засновників цієї системи. До того ж у середині корпорації встановлюються інтеграційні відносини горизонтального типу, водночас, за наперед визначеним в установчих документах колом питань, зберігається обов'язок членів об'єднання виконувати вказівки створеного ними центра (вертикальні зв'язки) [25, с. 47]. Ми поділяємо думку П. Бураяка, що "корпорацією є підприємницька структура, в якій відносини партнерства доведені до досконалості" [26, с. 200]. До того ж "...корпоративна форма організації підприємницької діяльності, яка є домінуючою в світі в застосуванні до великих за масштабами діяльності підприємств, відкриває широкі можливості щодо більш складного моделювання міжфірмових відносин, використовуючи безліч варі-

Рис. 1. Сутнісні ознаки корпорації

Джерело: узагальнив автор на основі досліджень Ю. Уманців [6, с. 27] й О. Пилипенка [27, с. 38].

антів створення інтегрованих корпоративних структур, заснованих на перевагах корпорації" [26, с. 200].

Як вірно зазначають Ю. Уманців і О. Пилипенко, нині корпорацію необхідно розглядати у юридичній площині з урахування тріади економічних, соціальних цілей та інституційного підґрунтя її функціонування (рис. 1).

Так, корпорація є юридичною особою. Економічною метою її створення є формування, збереження та підвищення вартості. У соціальному аспекті корпорація являє собою товариство із загальними та індивідуальними інтересами економічних суб'єктів, що її створили. Інституціоналізація ж корпорацій виступає системоутворювальним базисом ринкової економіки, який трансформує основні суспільні інститути [27, с. 38]. Також необхідно зазначити, що в системі романо-германського права організації, суб'єкти цивільного права, що здатні від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки та самостійно брати участь у правовідносинах, бути позивачем та відповідачем у суді, визначені як "юридичні особи". У світовій господарській практиці формальні об'єднання підприємств називають корпораціями, для яких характерні акціонерний (пайовий) капітал, пайова участь у розподілі прибутків (збитків), єдиний управлінський центр, колегіальне ухвалення управлінських рішень відповідно до кількості акцій.

У корпоративних структурах акціонерного типу обсяг прав контролю в цілому визначений відповідно до норм Закону України "Про акціонерні товариства", однак, водночас, істотно залежить від низки екзогенних чинників. Пакети акцій розміром понад 10% дають змогу їх власникам здійснювати значні правочини, а понад 50% — ухвалювати вирішальні рішення корпоративного управління.

Для корпоративних структур неакціонерного типу рівень корпоративного контролю законодавчо майже не визначений. У такому разі істотний вплив мають установчі документи, пайові цінні папери (крім акцій), а також формальні й неформальні угоди між засновниками, власниками та кінцевими бенефіціарами й стейкхолдерами.

Узагальнення основних підходів до змістового поліморфізму корпорації дає змогу позиціонувати її як організаційну форму інституційного забезпечення системної конкурентоспроможності й інноваційного типу розвитку соціально-економічної системи з вертикально інтегрованою моделлю розширеного відтворення сукупного капіталу (рис. 2).

Отже, корпорація як специфічний метод господарювання і економічний агент є окремою формою усупільнення виробництва, що завдяки горизонтальній і вертикальній централізації забезпечує поглиблення суспільного поділу праці, організацію відтворення капіталу, формування стійких інтеграційних мережевих відносин інституціоналізує суспільно-економічні відносини на всіх рівнях ієрархії.

На думку вчених ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України, корпоративна форма власності інституціоналізувалася як майже ідеальна форма вирішення діалектичного протиріччя приватного господарювання: між постійно зростаючою потребою збільшувати функціонуючий продуктивний капітал і обмеженістю можливостей окремих індивідуальних капіталів

задовольнити цю потребу [13, с. 268]. Поміж цього, визначальною є роль корпорацій в інноваційному розвитку економіки. Так, В. Геєць справедливо зазначив, що не малі інноваційні фірми, а транснаціональні корпорації нині є основними суб'єктами технологічного прогресу, головним джерелом трансферу технологій [28, с. 490]. На думку В. Карачаровського, з погляду інноваційного розвитку національної економіки дуже важлива наявність у ній достатньої кількості вертикально інтегрованих корпоративних структур, які водночас конкурують між собою [29, с. 14]. Загалом продовжуючи попередню думку, Ю. Кіндзерський показав, що основними гравцями світової економіки є інтегровані бізнес-групи, які об'єднують у собі можливості для реалізації масштабних інноваційних проектів та організації потужного виробництва, здатного задовольнити потреби внутрішнього і зовнішнього ринку [30, с. 15]. У таких умовах "держава як абстрактна корпорація поступово перетворюється на одну з інших численних корпорацій, до яких переходить частина державних функцій, наприклад, соціальних, освітніх тощо" [30, с. 15].

Отже, розвиток корпорацій в сучасному економічному світі є прогресивним. Корпорації еволюціонували від простих акціонерних форм і картельних змов до мережевих мета-організацій, що охоплюють всі ланки суспільного відтворення й управління. Транснаціоналізація корпорацій дає змогу розглядати найбільші з них як економічно могутні міждержавні утворення, що здатні за своїм потенціалом конкурувати з окремими країнами, впливати на перебіг політичного життя й формування публічних, суспільних і колективних інститутів. Не врахування основних детермінант структурно-організаційного позиціонування корпорації в суспільно-економічній системі призводить до спрощеного розуміння сутності корпоративних структур, унеможливлення їх ідентифікації й розроблення ефективної держаної політики розвитку й регулювання надмірної корпоративізації економіки.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Еволюція форм організації господарської діяльності свідчить, що корпорації виникли в процесі поглиблення суспільного поділу праці, розвитку торгівлі, конкуренції та глобалізації. Нині корпорація виступає як специфічний метод господарювання і економічний агент, є окремою формою усупільнення виробництва, що завдяки горизонтальній і вертикальній централізації забезпечує поглиблення суспільного поділу праці, організацію відтворення капіталу, формування стійких інтеграційних мережевих відносин інституціоналізує суспільно-економічні відносини на всіх рівнях ієрархії. В організаційній площині корпорації є ієрархічно мережевою мета-організацією, формою інституційного забезпечення системної конкурентоспроможності й інноваційного типу розвитку соціально-економічної системи з вертикально інтегрованою моделлю розширеного відтворення сукупного капіталу, в інституційній — суспільним інститутом колективної дії. Корпоративіська модель економіки є прогресивною, формує потенціал міжнародної конкурентоспроможності, дає змогу державі розвиватися на засадах неоіндустріалізації в умовах дієвих публічних, суспільних і колективних інститутів.

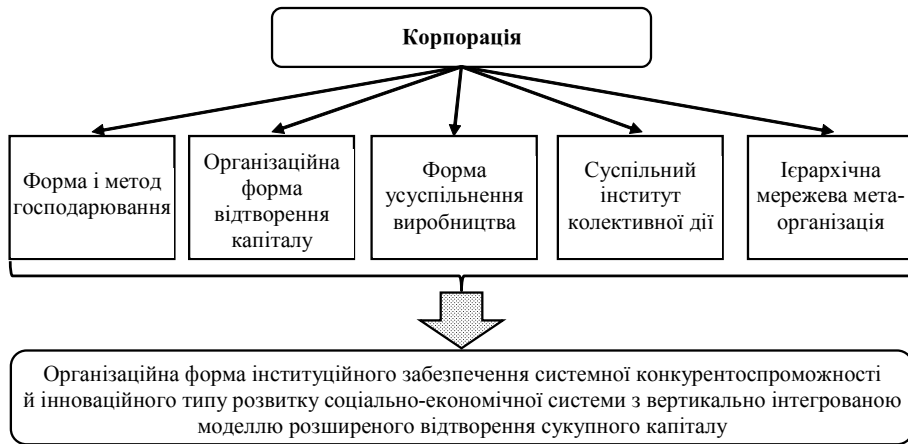

Рис. 2. Структурно-організаційне позиціонування корпорації в суспільно-економічній системі

Джерело: розробив автор.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка стратегічних пріоритетів управління розвитком корпорацій в секторах національної економіки, а також обґрунтування науково-методичних основ ідентифікації корпоративних суб'єктів господарювання з розподіленими правами власності й контролю.

Література:

1. Давиденко Н.М. Фінансове забезпечення розвитку корпоративного управління в аграрному секторі економіки України. Київ: ЦП "Компринт", 2013. 430 с.
2. Петров Ю.А. Реформа корпоративних інститутів і створення соціального ринкового господарства. Російський економічний журнал. 2000. № 4. С. 58—75.
3. Поважний А.С. Трансформаційні процеси корпоративного управління. Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2001. 290 с.
4. Функ Я.И., Михальченко В.А., Хвалеї В.В. Акціонерне общество: история и теория (диалектика свободы). Минск: Амалфея, 1999. 607 с.
5. Розвиток корпоратизму і корпоративних відносин в економіці України / за ред. В.І. Голікова. Київ: Ін-т економ. прогноз. НАНУ, 2003. 304 с.
6. Уманців Ю.М. Корпоративні структури у глобальному конкурентному просторі. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2012. 410 с.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики / предисл. Ф. Энгельса; пер. И.И. Скворцова-Степанова. Москва: Политиздат, 1969. Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. VIII, 907 с.
9. Лифман Р. Фондовый капитализм. Общества для участия и финансирования / под ред. А.Б. Штерна. Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1930. LX, 424 с.
10. Almeida H.V., Wolfenzon D. A Theory of Pyramidal Ownership and Family Business Groups. The Journal of Finance. 2006. Vol. LXI. No. 6. Pp. 2637—2680.
11. Commons J. R. Institutional Economics. The American Economic Review. 1931. Vol. 21. No. 4. Pp. 648—657.
12. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики. Київ: Імекс, 2004. 414 с.
13. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем / Т.И. Артёмова [и др.]; под ред. А.А. Гриценко. Киев: Ин-т экон. и прогнозир. НАН Украины, 2013. 580 с.
14. Prowse M. Contract Farming in Developing Countries. A Review. Saint-Hilaire-le-Chatel: L'imprimerie de Montligeon, 2012. 98 p.
15. Природа фирмы: К 50-летию выхода в свет работы Р. Коуза "Природа фирмы" / под ред. О.И. Уильямсона, С.Дж. Уинтера. Москва: Дело, 2001. 360 с.

16. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация / под ред. В.С. Катыкало. Санкт-Петербург: Лениндат; CEV Press, 1996. 702 с.
17. Williamson O.E. Markets and Hierarchies: Some Elementary Considerations. American Economic Review. 1973. Vol. 63. No. 2. Pp. 316—325.
18. Бутыркин А.Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 200 с.
19. Hammer M. Beyond Reengineering: How the Process-Centered Organization is changing our Work and our Lives. New York: HarperCollins e-books, 2009. 309 p.
20. Довгань А.Є., Пастухова В. В., Савчук А. М. Корпоративне управління. Київ: Кондор, 2007. 174 с.
21. Система национальных счетов 2008. Нью-Йорк: ООН, 2012. lxii, 764 с.
22. Гольцберг М.А. Акционерные товарищества. Фондовая биржа. Операции с ценными бумагами. Киев: Текст, 1992. 112 с.
23. Економічна енциклопедія / ред. рада: Б.Д. Гаврилишин [та ін.]. Київ: Академія; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2001. Т. 2. 848 с.
24. Кукура С.П. Теория корпоративного управления. Москва: Экономика, 2004. 477 с.
25. Мамутов В., Грудницкая С. Корпорация: правовой статус, отличительные особенности. Экономика Украины. 1994. № 2. С. 46—50.
26. Буряк П.Ю. Інтегровані підприємницькі структури: формування, ефективність, потенціал. Львів: Логос, 2007. 468 с.
27. Пилипенко О.І. Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку. Житомир: ФОП "Кузьмін Дн. Л.", 2010. 612 с.
28. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, 2009. 864 с.
29. Карачаровский В. Концентрация капитала и новая экономика. Экономист. 2006. № 12. С. 14—22.
30. Кіндзерський Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України. Економіка України. 2010. № 6. С. 14—22.

References:

1. Davydenko, N. M. (2013), Finansove zabezpechennia rozvytku korporatyvnoho upravlinnia v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Financial Support for the Development of Corporate Governance in the Agrarian Sector of Economy of Ukraine], Komprynt, Kyiv, Ukraine.
2. Petrov, Iu. A. (2000), "Reform of Corporate Institutions and the Creation of a Social Market Economy", Rossiiskii ekonomicheskii zhurnal, vol. 4, pp. 58—75.

3. Povazhnyi, A. S. (2001), Transformatsionnye protsessy korporativnogo upravleniia [Corporate Governance Transformation Processes], Institut ekonomiki promyshlennosti NAN Ukrainy, Donetsk, Ukraine.
4. Funk, Ia. I. Mikhhalchenko, V. A. and Khvalei, V. V. (1999). Aktcionernoe obshchestvo: istoriia i teoriia (dialektika svobody) [Joint-Stock Company: History and Theory (Dialectic of a Freedom)], Amalfeia, Minsk, Belarus.
5. Holikov, V. I. (2003), Rozvytok korporatyvnykh i korporativnykh vidnosyn v ekonomitsi Ukrainy [Development of Corporatism and Corporate Relations in the Ukrainian Economy], Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NANU, Kyiv, Ukraine.
6. Umantsiv, Yu. M. (2012), Korporatyvni struktury u hlobalnomu konkurentnomu prostori [Corporate Structures in a Global Competitive Space], IAE, Kyiv, Ukraine.
7. Smit, A. (2007), Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [The Wealth of Nations], Eksmo, Moscow, Russia.
8. Marks, K. (1969), Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii. T. I. Kn. I. Protcess proizvodstva kapitala [Capital. Criticism of Political Economy. Vol. 1, Book 1. Capital Production Process], Politizdat, Moscow, Russia.
9. Lifman, R. (1930), Fondovyi kapitalizm. Obshchestva dlia uchastiia i finansirovaniia [Stock Capitalism. Societies for Participation and Financing], Gosudarstvennoe izdatelstvo, Leningrad, Russia.
10. Almeida, H. V. and Wolfenzon, D. (2006), "A Theory of Pyramidal Ownership and Family Business Groups", The Journal of Finance, vol. LXI, no. 6, pp. 2637—2680.
11. Commons, J. R. (1931), "Institutional Economics", The American Economic Review, vol. 21, no. 4, pp. 648—657.
12. Sirko, A. V. (2004), Korporatyvni vidnosyny v perekhidnii ekonomitsi: problemy teorii i praktyky [Corporate Relations in Transitive Economy: Problems of Theory and Practice], Imeks, Kyiv, Ukraine.
13. Gritcenko, A. A. (ed.) (2013), Ierarkhiia i seti v institucionalnoi arkhitektonike ekonomicheskikh sistem [Hierarchy and Networks in the Institutional Architectonics of Economic Systems], Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NANU, Kyiv, Ukraine.
14. Prowse, M. (2012), Contract Farming in Developing Countries. A Review, L'imprimerie de Montligeon, Saint-Hilaire-le-Chatel, France.
15. Williamson, O. E. (ed.) and Winter, S. G. (ed.) (2001), Priroda firmy: K 50-letiiu vykhoda v svet raboty R. Kouza "Priroda firmy" [The Nature of the Firm. Origins, Evolution and Development], Delo, Moscow, Russia.
16. Williamson, O. E. (1996), Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, "otnoshencheskaia" kontraktatciia [The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting], CEV Press, St. Petersburg, Russia.
17. Williamson, O. E. (1973), "Markets and Hierarchies: Some Elementary Considerations", American Economic Review, vol. 63, no. 2, pp. 316—325.
18. Butyrkin, A. Ia. (2003), Vertikalnaia integratciia i vertikalnye ogranicheniia v promyshlennosti [Vertical Integration and Vertical Constraints in Industry], Editorial URSS, Moscow, Russia.
19. Hammer, M. (2009), Beyond Reengineering: How the Process-Centered Organization is changing our Work and our Lives, HarperCollins e-books, New York, US.
20. Dovhan, L. Ye. Pastukhova, V. V. and Savchuk, L. M. (2007), Korporatyvne upravlinnia [Corporate Management], Kondor, Kyiv, Ukraine.
21. UN (2012), Sistema natsionalnykh schetov 2008 [System of National Accounts 2008], UN Press, New York, US.
22. Goltcberg, M. A. (1992), Aktcionernye tovarishchestva. Fondovaia birzha. Operatsii s tcennymi bumagami [Joint-Stock Partnerships. Stock Exchange. Securities Transactions], Tekst, Kyiv, Ukraine.
23. Havrylyshyn, B. D. (ed.) (2001), Ekonomichna entsyklopediia. Tom 2 [Economic Encyclopedia. Vol. 2], Akademia, Kyiv, Ukraine.
24. Kukura, S. P. (2004), Teoriia korporativnogo upravleniia [Corporate Management Theory], Ekonomika, Moscow, Russia.
25. Mamutov, V. and Grudnitckaia, S. (1994), "Corporation: Legal Status, Distinguishing Features", Ekonomika Ukrainy, vol. 2, pp. 46—50.
26. Buriak, P. Yu. (2007), Intehrovani pidpriemnytski struktury: formuvannia, efektyvnist, potentsial [Integrated Business Structures: Forming, Efficiency, Potential], Lohos, Lviv, Ukraine.
27. Pylypenko, O. I. (2010), Korporatyvni prava v systemi bukhhalterskoho obliku [Corporate Rights in the Accounting System], FOP "Kuzmin Dn. L.", Zhytomyr, Ukraine.
28. Heiets, V. M. (2009), Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaiemodii ta rozvytku [Society, State, Economy: Phenomenology of Interaction and Development], Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NANU, Kyiv, Ukraine.
29. Karacharovskii, V. (2006), "Capital Concentration and a New Economy". Ekonomist, vol. 12, pp. 14—22.
30. Kindzerskyi, Yu. (2010), "Economic Development and Transformation of Industrial Policy in the World: Case Study for Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 6, pp. 14—22.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. А. Мартинюк,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
ORCID ID: 0000-0002-0377-7881

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.11

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРОЗОРОСТІ ДЕРЖАВНОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

О. Martyniuk,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor Department of Management, International Humanitarian University, (Odessa), Ukraine

FUNDAMENTAL DIRECTIONS OF FORMATION OF INFORMATION TRANSPARENCY OF THE STATE GOVERNMENT IN UKRAINE

Статтю присвячено питанням визначення основних напрямків формування інформаційної прозорості державного урядування та адміністрування. Зважаючи на розвиток глобальних процесів останнього десятиліття, внутрішні реалії соціально-економічного розвитку України, а також її міжнародні позиції та пріоритети, шлях побудови інформаційного суспільства можна визначити, як найбільш оптимальний для докірної зміни стратегічних орієнтирів державної політики та розвитку інформаційного простору, підвищення рівня добробуту громадян, покращення показників конкурентоздатності держави, прискорення інтеграції України у європейське та світове співтовариство.

Поширення прозорості інформації було визначено однією з пріоритетних дій у рамках Антикорупційної стратегії Україна на 2014—2017 рр. У квітні 2014 року було запущено Єдиний державний веб-портал відкритих даних. А квітні 2015 р. ВРУ прийняла зміни до Закону України "Про доступ до публічної інформації". Дослідження порталу публічних фінансів, Державної казначейської служби та системи ProZorro, що дозволить відстежувати рух коштів від проведення тендера до оплати дозволи скласти рейтинг організаторів у системі за 2018—2019 рр. Прогрес України в реформуванні сфери відкритих даних знайшов своє відображення в поліпшенні відповідних міжнародних рейтингів. Визначено що за окремими рейтингами Україна випереджає переважну більшість країн світу в поширенні відкритих даних щодо проектів законів (7 місце), державних закупівель (11 місце) та державної статистики (38 місце). На основі дослідження було запропоновано провести модернізацію публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій в секторах: електронних послуг, відкритих даних, електронних інструментів залучення громадян, електронної ідентифікації та довірчих послуг.

Управління розвитком електронного урядування передбачає: формування базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури; підвищення ефективності управління розвитком електронного урядування. Це дозволить користуватися сучасними інструментами аналізу інформації, ефективно використовувати значні обсяги відкритих даних, та формувати розвинуте інформаційне суспільство, електронну демократію і прозоре державне урядування.

The article is devoted to the issues of defining the main directions of formation of information transparency of public administration and administration. Considering the development of the global processes of the last decade, the internal realities of Ukraine's socio-economic development, as well as its international positions and priorities, the way of building an information society can be defined as the most optimal for a timely change of strategic policy orientations of the state and development of the information space, improving the level of well-being of citizens., improving the competitiveness of the state, accelerating the integration of Ukraine into the European and world community.

Dissemination of information transparency was identified as one of the priority actions within the framework of the Anti-corruption Strategy Ukraine for 2014—2017. In April 2014, the Single State Open Data Portal was launched. And in April 2015, the VRU adopted amendments to the Law of Ukraine "On Access to Public Information". A study of the Public Finance Portal, the Treasury and the ProZorro system that will track the flow of funds from tendering to payment permits to rank the organizers in the system for 2018—2019. It is determined that by individual rankings, Ukraine is ahead of the vast majority of countries in the world in disseminating open data on draft laws (7th place), public procurement (11th place) and national statistics (38th place). Based on the survey, it was proposed to modernize public services and develop government interaction, citizens and businesses through information and communication technologies in the following sectors: electronic services, open data, electronic citizen engagement tools, electronic identification and trust services.

Management of the development of e-government includes: formation of basic information and telecommunication infrastructure; improving the efficiency of eGovernment development management. This will enable the use of modern tools of information analysis, the effective use of large amounts of open data, and the formation of a developed information society, e-democracy and transparent government.

Ключові слова: інформаційна прозорість, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, електронні послуги, антикорупційна стратегія, інформаційне суспільство, електронна демократія.

Key words: information transparency, e-governance, information and communication technologies, e-services, anti-corruption strategy, information society, e-democracy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Одним із головних необхідних для розвитку України факторів є необхідність побудувати державне урядування, орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційного суспільства. Орієнтація України на створення інформаційного суспільства та інтеграцію у Європейський Союз вимагає дотримання вимог ЄС до різних сфер, у тому числі, сфери інформаційної політики та інформаційної безпеки. Для того щоб українська держава увійшла у світовий інформаційний простір на рівноправній основі, необхідно зміцнювати прямі й зворотні зв'язки між владними структурами й суспільством, вирішити чимало проблем для забезпечення ефективного розвитку національної інформаційної інфраструктури, створення інформаційно-аналітичних систем для органів державної влади, прискорювати процеси модернізації матеріально-технічної бази державних інститутів, надійного захисту інформаційних ресурсів [8, 17].

Зважаючи на розвиток глобальних процесів останнього десятиліття, внутрішні реалії соціально-економічного розвитку України, а також її міжнародні позиції та пріоритети, шлях побудови інформаційного суспільства можна визначити, як найбільш оптимальний для докірної зміни стратегічних орієнтирів державної політики та розвитку інформаційного простору, підвищення рівня добробуту громадян, покращення показників конкурентоздатності держави, прискорення інтеграції України у європейське та світове співтовариство.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останнє десятиліття проблемами формування електронно-інформаційного простору, інформаційної безпеки та прозорості почали займатися як зарубіжні так і вітчизняні науковці міждисциплінарного кола. Авторами праць, які формували методологічну основу інформаційного суспільства, є: З. Бжезинський, Д. Белл, М. Кастельс, Ю. Хаяші, Е. Тоффлер та ін. Теорія інформаційного суспільства розвивається в працях таких відомих учених, як Р. Катц, Й. Масуда, М. Порат, Т. Стоунер та ін. Проблемації електронних технологій як фактору суспільних перетворень також присвятили свої роботи і українські науковці: С. Гнатюк, С. Дзюба, Д. Дубов, Т. Ісакова, М. Ожеван, В. Семеновенко, А. Семенченко, Ю. Сословко та ін. в їх дослідженнях розглядається сфера управління, як вертикально-орієнтовані структури, які поступаються місцем горизонтальним і ситуативно-мережевим, а на зміну лінійним кібернетичним методам "наукового управління" приходять нелінійні синергетичні методи, що базуються на дерегулюванні та самоуправлінні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Автор має на меті провести дослідження і визначити трансформаційні аспекти формування інформаційної прозорості державного урядування та ролі інфор-

маційного суспільства в процесі політичної модернізації держави в умовах євроінтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток інформаційного суспільства, ґрунтується на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, це визнано Організацією Об'єднаних Націй стратегією розвитку людства в ХХІ ст. Світова спільнота приділяє багато уваги проблемам інформаційного суспільства. Створено національні та міжнародні організації, які працюють у цьому напрямі. У 2000 р. на саміті "Великої Вісімки" ухвалено Окінавську Хартію Глобальної інформаційної спільноти, яка проголосила доступність інформаційних технологій одним з основних принципів світового розвитку. На Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (Женева (2003); Туніс (2005)), державами-учасницями ООН було прийнято два стратегічних документи: "Декларацію принципів інформаційного суспільства", яка містить фундаментальні положення розбудови інформаційного суспільства, та "План дій", який містить обмежені часовими рамками цілі, досягнення яких сприятиме перетворенню на реальність концепції відкритого для всіх і справедливого інформаційного суспільства.

Поширення прозорості інформації було визначено однією з пріоритетних дій у рамках Антикорупційної стратегії Україна на 2014—2017 роки [4]. Згідно з якою доступ до інформації, яка становить суспільний інтерес, визнано "необхідним інструментом для проведення журналістських розслідувань, стимулювання громадянської активності в антикорупційній сфері". Антикорупційна стратегія передбачила втілення низки заходів: зміни до законодавства, інвентаризацію публічних реєстрів, поширення інформації на єдиному державному порталі відкритих даних та участь України в міжнародних ініціативах [6; 7].

У квітні 2015 року ВРУ прийняла зміни до Закону України "Про доступ до публічної інформації". Відповідно до нього розпорядники публічної інформації зобов'язані оприлюднювати та регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах [5].

У липні 2015 року було прийнято Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення прозорості у сфері відносин власності з метою запобігання корупції", який відкрив доступ до реєстрів майнових прав та земельного кадастру. У результаті, за підсумками 2015 року, відкриття державних реєстрів було визнано найуспішнішою реформою, адже воно розширило можливості для боротьби з корупцією [12]. Розміщення даних реєстрів в інтернеті повинно було прибрати корупцію навколо доступу до такої інформації. Окрім цього, відкриті реєстри полегшили пошук корупціонерів у владі, адже сьогодні вже важче приховати майно, яке могло бути придбане за корупційні кошти [7].

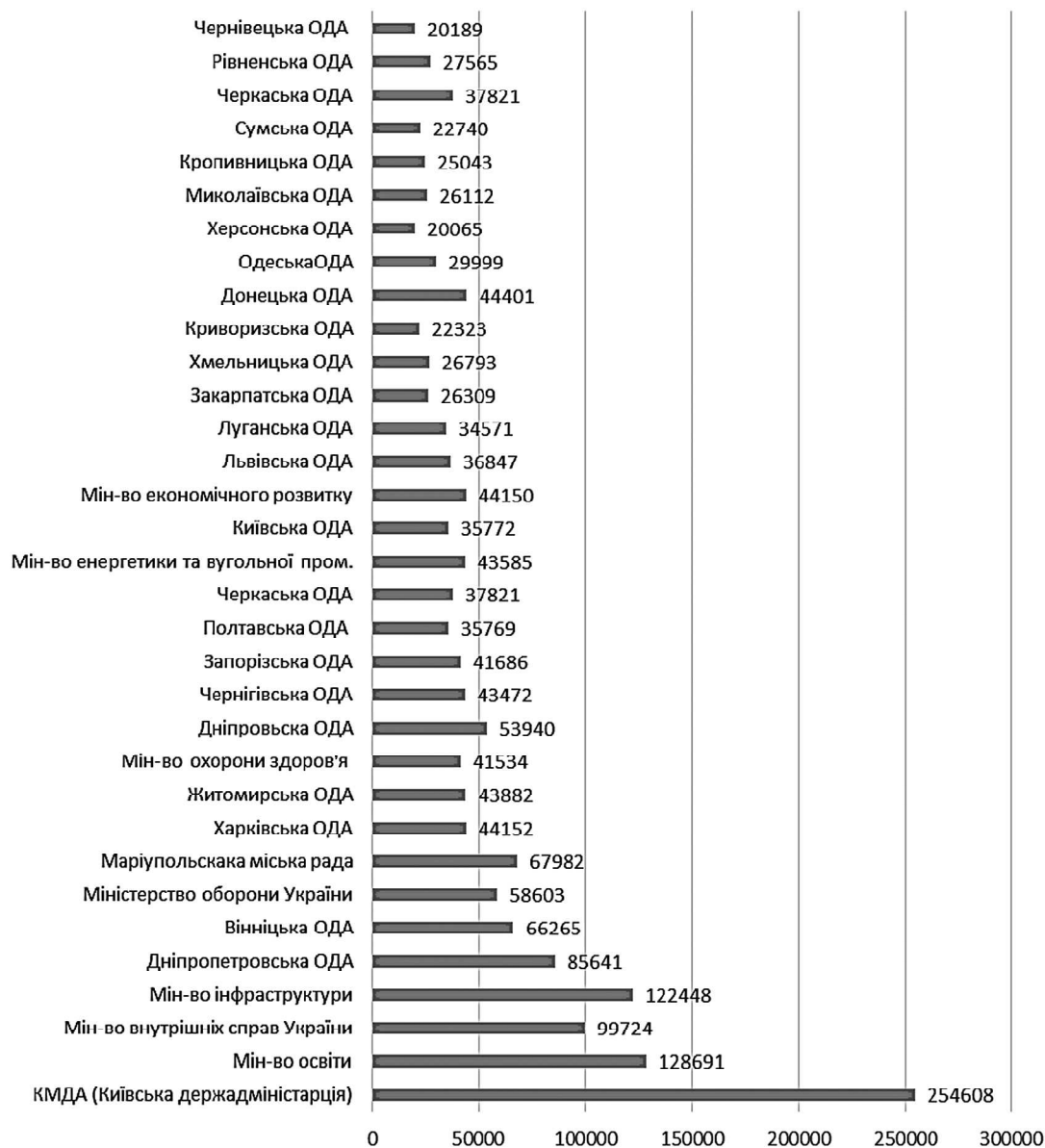

Рис. 1. Рейтинг організаторів у системі Prozorro (2018–2019 рр).

Джерело: <https://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2>

У квітні 2014 року було запущено Єдиний державний веб-портал відкритих даних (<http://data.gov.ua/>), створений за зразком аналогічних інтернет-ресурсів інших країн (наприклад, створений у 2009 році портал data.gov у США). Станом на січень 2018 року на порталі розміщено більше 28 тисяч наборів даних від близько 2 тисяч розпорядників інформації [21]. Усі дані розподілені на 15 категорій: будівництво, держава, екологія, економіка, земля, молодь та спорт, освіта та культура, охорона здоров'я, податки, сільське господарство, соціальний захист, стандарти, транспорт, фінанси, юстиція. У грудні 2016 року кількість наборів даних становила лише 8,5 тисяч (від майже тисячі розпорядників), що може свідчити про стрімке наповнення portalу [20].

У вересні 2015 року Міністерство презентувало портал e-data (<https://spending.gov.ua/>), який є важливим інструментом формування інформаційної прозорості державного урядування [7; 18]. Доступ до інформації про використання коштів головними розпорядниками коштів, органами Пенсійного фонду, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування є вільним та безоплатним, що дозволяє проводити моніторинг та оцінку ефективності використання публічних коштів. З 15 вересня 2017 року всі розпорядники

державних коштів повинні обов'язково публікувати потрібну інформацію на порталі [6].

Триває робота над інтеграцією portalу публічних фінансів, Державної казначейської служби та системи ProZorro, що дозволить відстежувати рух коштів від проведення тендера до оплати [21]. Відкритість даних про проведені публічних закупівель через системи ProZorro дозволяють моніторити й оцінювати їхню ефективність, а також виявляти можливі схеми та корупційні ризики. Для оцінки даних про закупівлі було запущено публічний модуль аналітики закупівель (<https://bi.prozorro.org>) [7; 21].

Прикладом антикорупційного спрямування змін є відкриття для публічного доступу даних про кінцевих бенефіціарів українських компаній [21]. Україна була однією з перших країн, які запровадили новітні вимоги FATF щодо бенефіціарних власників. Ще в жовтні 2014 року ВРУ прийняла закон, який містив термін "кінцевий вигодоодержувач" та вимоги щодо розкриття інформації про кінцевих власників [15]. Станом на початок лютого 2018 року лише близько 17 тисяч компаній в Україні не повідомили інформацію про своїх бенефіціарів [1, 7]. Україна стала першою країною, яка приєдналася до Глобального реєстру бенефіціарних

власників. За оцінкою міжнародної багатосторонньої ініціативи Open Government, така зміна є "великою перемогою для втілення принципів прозорості та підзвітності" [21].

Діаграма на рисунку 1 дозволяє проаналізувати рейтинг організаторів у розрізі кількості тендерів, та загальну економію, яку створив організатор, за що присуджено відповідний рейтинг.

Прогрес України в реформуванні сфери відкритих даних знайшов своє відображення в поліпшенні відповідних міжнародних рейтингів. Згідно з результатами дослідження Open Data Barometer (готується міжнародною неурядовою організацією World Wide Web Foundation) у 2016 році Україна посіла 44 місце, що на 18 сходинок вище ніж у 2015 році [22].

Експерти організації високо оцінили запровадження відкритих даних у сферах реєстрації бізнесу, початкової та середньої освіти, кримінальної статистики та державного бюджету [22].

Проте залишаються серйозні проблеми щодо відкритості даних про власність на землю, географічні карти, роботу системи охорони здоров'я та ряду інших сфер. За результатами міжнародних досліджень рейтинги України за окремими індексами, що стосуються впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, становили неприпустимо низькі показники. А саме: індекс технологічної готовності 2011—2012 (WEF Technological Readiness Index) — 82-ге місце із 142 держав; індекс мережевої готовності 2011 — 2012 (WEF Networked Readiness Index) — 75-те місце із 142 держав; готовність уряду (Government readiness) — 122-те місце із 138 держав; використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій (Government usage) — 75-те місце із 138 держав; рейтинг за електронною готовністю 2010 (EIU eReadiness Ranking) — 64-те місце із 70 держав; індекс електронного уряду ООН 2012 (UN e-Government Index) — 68-ме місце із 193 держав [1; 9; 20].

15 травня 2013 р. Кабінетом Міністрів України схвалено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, відповідно до якої було визначено, що уповільнено та недостатньо координується процес впровадження електронного урядування, і наголошувалося на існуванні на вже "традиційних" причин [11; 17]. До таких причин можна віднести:

- результати розроблення і впровадження на замовлення державних органів інформаційно-комунікаційних технологій не завжди мають системний характер;

- відсутній системний підхід до впровадження електронного документообігу; не забезпечене надходження та постійне архівне зберігання електронних документів з електронним цифровим підписом;

- низьким є рівень комп'ютерної грамотності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування;

- органи місцевого самоврядування порівняно з центральними органами виконавчої влади мають значно нижчий рівень інформаційно-технологічного забезпечення адміністративно управлінських процесів;

- зберігається цифрова нерівність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

Завдяки розвитку змінились контрольні показники та індикатори розвитку інформаційного суспільства.

Окрім цього, Україна випереджає переважно більшість країн світу в поширенні відкритих даних щодо проєктів законів (7 місце), державних закупівель (11 місце) та державної статистики (38 місце). Водночас, у деяких сферах (якість повітря та води, географічні карти, державні витрати) є серйозні прогалини [23]. Таким чином, майбутні реформаторські зусилля мають бути спрямовані на галузі, де визначено найбільші проблеми з відкритістю даних, що дасть змогу Україні ще більше піднятися в міжнародних рейтингах та покращити свій міжнародний імідж.

Таблиця 1. Головні індикатори розвитку інформаційного суспільства в Україні

Назва індексу або показника	2015 р.	2020 р.*
Глобальний індекс конкурентоспроможності (WEF Global Competitiveness Index)	65-те місце	50-те місце
Індекс технологічної готовності (WEF Technological Readiness Index)	65-те місце	50-те місце
Індекс мережевої готовності (WEF Networked Readiness Index)	65-те місце	50-те місце
Готовність уряду (Government readiness)	90-те місце	60-те місце
Використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій (Government usage)	75-те місце	55-те місце
Частка користувачів Інтернетом, %	60	79
Частка електронного документообігу між органами державної влади в загальному обсязі документообігу, %	50	80
Показник охоплення населення цифровим наземним ефірним телерадіомовленням, у т.ч. телебаченням високої чіткості, %	50	100

Примітка: * — заплановані.

Джерело: складено на основі [1; 7; 16; 20; 21].

Модернізація публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій повинно охоплювати розвиток та удосконалення чотирьох секторів [16]:

1. Розвиток електронних послуг — із урахуванням переваг технологій електронних послуг основними заходами із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні за цим сектором є: запровадження електронних послуг, зокрема адміністративних, в усіх сферах суспільного життя, а також надання інтегрованих електронних послуг за життєвими та бізнес-ситуаціями; реалізація принципу єдиного вікна ("one-stop-shop") шляхом забезпечення розвитку та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг як єдиної точки доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг; розвиток електронних публічних закупівель, електронних договорів і рахунків, електронних аукціонів; стимулювання використання електронних послуг фізичними та юридичними особами.

2. Розвиток відкритих даних — із урахуванням переваг технологій відкритих даних основними заходами із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні за цим сектором є: формування та розвиток інфраструктури відкритих даних на базі єдиного державного веб-порталу відкритих даних, інтегрованих із ним інших веб-порталів відкритих даних тощо; оприлюднення та оновлення наборів даних у формі відкритих даних; стимулювання розвитку на базі відкритих даних загальнодоступних проєктів і сервісів (соціальних, громадських, медійних та комерційних), зокрема у співпраці з органами влади, для підвищення відкритості та ефективності їх діяльності, надання якісних послуг та розвитку інноваційного бізнесу.

3. Розвиток електронних інструментів залучення громадян — для розвитку цього сектору необхідні: розвиток інституту електронних звернень та електронних петицій; розвиток інструментів "відкритий бюджет", "громадський бюджет", он-лайн обговорення проєктів нормативно-правових актів тощо; запровадження електронних форм зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади, зокрема тематичних, для отримання якісного зворотного зв'язку з різних питань; широке залучення громадських об'єднань та профільних асоціацій до планування розвитку та моніторингу стану розвитку електронного урядування; стимулювання використання електронних інструментів залучення громадян та підтримка громадських ініціатив у сфері електронного урядування.

4. Розвиток електронної ідентифікації та довірчих послуг — з метою розвитку цього сектору Кабінет Міністрів України передбачає необхідність: розвитку електронних довірчих послуг відповідно до вимог Рег-

ламенту (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС; сприяння наповненню єдиного демографічного реєстру та поширенню паспортів громадянина України у формі ID-карти; розвиток існуючих та запровадження нових схем і засобів електронної ідентифікації та встановлення рівнів довіри до них (зокрема Mobile ID, Bank ID); реалізація принципу "single-sign-on" шляхом впровадження інтегрованої системи електронної ідентифікації та автентифікації і повторного використання в інформаційно-телекомунікаційних системах органів влади [10; 16]. Один з головних напрямів, за яким заплановано досягнення мети Концепції, — управління розвитком електронного урядування передбачає:

1. Формування базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури електронного урядування, — умовою створення, розвитку та експлуатації інформаційно-телекомунікаційних систем органів влади є забезпечення їх сумісності з базовою інформаційно-телекомунікаційною інфраструктурою електронного урядування та вимог законодавства у сфері захисту інформації.

2. Підвищення ефективності управління розвитком електронного урядування — з урахуванням переваг ефективної системи управління завданнями із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні за цим напрямом є: аналіз та систематизація нормативно-правової бази з питань електронного урядування, інформаційно-комунікаційних технологій на предмет їх дієвості та досягнення задекларованої мети та стратегічних цілей; актуалізація та розроблення нових нормативно-правових актів із питань електронного урядування; надійний захист персональних даних та прав на приватність особи з метою зміцнення довіри до он-лайн середовища; визначення єдиних правил та вимог до створення, ведення і функціонування державних електронних інформаційних ресурсів та запровадження національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; забезпечення захисту інформації в державних електронних інформаційних ресурсах; сприяння популяризації електронного урядування в Україні.

ВИСНОВКИ

Підтверджуючи свої євроінтеграційні прагнення, Україна протягом 2001—2018 рр. ратифікувала ряд законів відносно формування інформаційної прозорості та антикорупційних заходів у державному управлінні. Це дає можливість стверджувати, що загалом законодавча база в Україні вже створена. Незважаючи на прийняття багатьох законів, потрібно ще вирішити багато проблем, які заважають ефективному використанню отриманих даних. Необхідно також знайти рішення для визначення електронного декларування, інформаційної прозорості та ефективності розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Головні пропозиції наступного розвитку.

Відповідно до Антикорупційної стратегії на 2014—2018 роки забезпечення відкритого доступу до суспільно важливої інформації було визначено одним із пріоритетних напрямків державного урядування. Такі зміни знайшли своє відображення в покращенні цілої низки міжнародних рейтингів України. Однак для захисту цих досягнень та подальшого поступу в забезпеченні відкритості інформації необхідне збереження темпу реформ. Відкриті дані повинні залишатися одним із пріоритетів політики запобігання корупції, зокрема мають бути включені до нових антикорупційних стратегічних документів. Необхідно звернути увагу, що проект Антикорупційної стратегії на 2018 — 2020 роки, оприлюднений у вересні 2017 року, уже не містив заходів із забез-

печення доступу до інформації, хоча реформи в цій сфері ще далекі від завершення [11].

Пропонуємо такі кроки, формування та розвитку державного урядування як передумови розвитку інформаційної прозорості, що, на наш погляд, буде цікаво і країнам ЄС.

1. Провести законодавчі зміни з метою створення гарантій належної якості відкритих даних та доступу до них. Зокрема, необхідно вирішити проблему дублювання функцій реєстрів та посилити відповідальність за невиконання вимог відповідного законодавства.

2. Моніторити динаміку міжнародних рейтингів (Open Data Barometer та Global Open Data Index) для визначення пріоритетних змін, що стосуються відкритості даних. В окремих сферах (держбюджет, національне законодавство, реєстрація компаній) Україна є світовим лідером у забезпеченні доступу до інформації, проте суттєво відстає в інших (екологічні дані, географічні карти, охорона здоров'я). Вирішення соціальних проблем має бути пріоритетом для підтримки прозорості урядування. В окремих випадках це потребує змін у законодавстві та створення відповідної інфраструктури; належно забезпечувати (фінансово та технічно) державні реєстри, що має сприяти зростанню обсягу та якості даних. Сьогодні деякі держреєстри є неповними, що ускладнює роботу з ними. Так, наприклад, у Державному реєстрі об'єктів нерухомої культурної спадщини відображено лише 7% пам'яток [3].

3. Створення сучасних інструментів аналізу інформації, дозволить ефективно використовувати значні обсяги відкритих даних, які стали доступними внаслідок реформ. Окрім цього, необхідно забезпечити інтеграцію баз даних, що покращить можливості аналізу інформації.

Література:

1. Аналітичний портал (2016—2019). Qlik Sense Hub. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2>
2. Бочарников И. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. 2018. URL: <http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/>
3. "До Держреєстру занесені 7% пам'яток — Мінкульт", Укрінформ, 15 лютого 2018 р., URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2403838-do-derz-reestru-zaneseni-trohi-bilse-7-pamatok-minkult.html>
4. Закон України "Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки" від 14.10.2014. № 1699-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
5. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних" № 319-VIII від 9 квітня 2015 року, URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/319-19/ed20150409>
6. Закон України "Про відкритість використання публічних коштів" № 183-VIII від 11 лютого 2015 року, URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183-19>
7. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <http://data.gov.ua/>
8. Мартинюк О.А. Розвиток інформатизації у глобальному економічному просторі. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету, 2015. Вип. 24. С. 81—83.
9. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р/ Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.
10. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р від 20.09.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Проект Закону України "Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна

стратегія) на 2018-2020 роки", НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/proekt-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-derzhavnoi-antikorupciynoi-polityky-v-ukrayini-antikorupciyna>

12. Постанова КМУ від 21.10. 2015. №835 "Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних". URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF>

13. Прозорість бюджету. Залучення громадськості — Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень URL: <http://www.ibser.org.ua/.../модуль%207%20ібсеа.pdf>

14. Рішення НАЗК "Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування" №958/29088 від 15 липня 2016 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0958-16>

15. Свінцицький А. (2018). Розкриття бенефіціарних власників: формальність на формальність, ЛігаЗакон. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA007997

16. Соломко Ю. Електронне урядування: поняття, сутність, принципи та напрями розвитку. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 2 (55). Ч. 1. С. 135—143.

17. Україна проти корупції (2018). Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014—2018 рр. Дніпро: Середняк Т. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf

18. Хоменко С. Що таке е-декларування і в чому його проблема? BBC Україна, 28.10. 2016. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161028_e-declarations_sx

19. Methodology. The Global Open Data Index (2016). URL: <https://index.okfn.org/methodology/>

20. Official website (2019). Official website of The Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf>

21. Open Data (2019). Open Data: Promise, but not Enough Progress from G20 Countries. URL: https://www.transparency.org/news/feature/open_data_promise_but_not_enough_progress_from_g20_countries; Introductory Note to the G20 Anti-Corruption Open Data Principles

22. The Open Data Barometer (2016). URL: http://opendatabarometer.org/?_year=2016&indicator=ODB

23. Places (2018). The Global Open Data Index. URL: <https://index.okfn.org/place/>

References:

1. bi.prozorro.org (2020). "The analytical portal 2016-2019", available at: <https://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2> (Accessed 15 Feb 2020).

2. Bocharnikov, I. V. (2018). "Foreign experience in combating corruption", available at: <http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/> (Accessed 15 Feb 2020).

3. Ukrinform (2018), "Just over 7% of monuments are listed in the State Register - Ministry of Culture", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2403838-doderzreestru-zaneseni-trohi-bilse-7-pamatok-minkult.html>. (Accessed 15 Feb 2020).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (Accessed 15 Feb 2020).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Access to Public Information in the Form of Open Data", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/319-19/ed20150409> (Accessed 16 Feb 2020).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine The Law of Ukraine (2015), "On Openness of Use of Public Funds", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183-19> (Accessed 15 Feb 2020).

7. The united open source web portal (2020), available at: <http://data.gov.ua/> (Accessed 15 Feb 2020).

8. Martyniuk, O (2015), "Development of information in the global economic space", Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Vol. 24, pp. 81—83.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013) "On Approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine", Ofitsiynny visnyk Ukrainy, vol. 44.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On Approval of the Concept of Development of E-Governance in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua>. (Accessed 15 Feb 2020).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2018—2020", available at: <https://nazk.gov.ua/proekt-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-derzhavnoi-antikorupciynoi-polityky-v-ukrayini-antikorupciyna> (Accessed 15 Feb 2020).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On Approval of the Provisions on Datasets to be Disclosed in the Form of Open Data", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF> (Accessed 15 Feb 2020).

13. Institute for Budget and Social and Economic Research (2018), "Budget transparency. Involvement of the Public", available at: <http://www.ibser.org.ua/.../module%207%20ібсеа.pdf> (Accessed 15 Feb 2020).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On the commencement of the system of submission and publication of declarations of persons authorized to perform the functions of state or local government", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0958-16> (Accessed 15 Feb 2020).

15. Svintsyts'kyy, A. (2018), "Beneficiary Ownership Disclosure: Formality to Formality", LihaZakon, available at: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA007997 (Accessed 15 Feb 2020).

16. Solomko, Yu. (2018), "E-government: concept, essence, principles and directions of development", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya, vol. 2 (55), pp. 135-143.

17. Institute for Economic Research and Policy Consulting (2018), "Ukraine Against Corruption", available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf (Accessed 15 Feb 2020).

18. Khomenko, S. (2016). "What is e-declaration and what is its problem?", BBC Ukrayina, available at: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161028_e-declarations_sx (Accessed 15 Feb 2020).

19. The Global Open Data Index (2016), "Methodology", available at: <https://index.okfn.org/methodology/> (Accessed 15 Feb 2020).

20. Official website of The Organisation for Economic Cooperation and Development (2019), available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (Accessed 15 Feb 2020).

21. Transparency International (2019), "Open Data: Promise, but not Enough Progress from G20 Countries. Introductory Note to the G20 Anti-Corruption Open Data Principles", available at: https://www.transparency.org/news/feature/open_data_promise_but_not_enough_progress_from_g20_countries; (Accessed 15 Feb 2020).

22. The Open Data Barometer (2016), available at: http://opendatabarometer.org/?_year=2016&indicator=ODB (Accessed 15 Feb 2020).

23. The Global Open Data Index (2018), "Places", available at: <https://index.okfn.org/place/> (Accessed 15 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 18.02.2020 р.

УДК 336.1:336.22

Т. Г. Васильців,
д. е. н., професор, завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів України, Державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-2889-6924

О. О. Левицька,
к. е. н., с. н. с. відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів України, Державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"
ORCID ID: 0000-0001-8174-9918

Н. В. Василечко,
аспірант, Національний інститут стратегічних досліджень
ORCID ID: 0000-0002-6974-5129

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.17

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ОФШОРНИХ ЮРИСДИКЦІЙ В УКРАЇНІ

T. Vasylytsiv,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Development of Regions, State Enterprise "Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine", Lviv, Ukraine

O. Levytska,
PhD in Economics, Senior Research Worker of the Department of Social and Humanitarian Development of Regions, State Enterprise "Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine", Lviv, Ukraine

N. Vasylechko,
postgraduate student of the National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine

IMPROVEMENT OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE STATE POLICY OF COMBATING OFFSHORE TAX EVASION IN UKRAINE

У статті аргументовано одну з найбільш гострих проблем фінансової безпеки України на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави, пов'язану із значними обсягами використання суб'єктами господарювання офшорних юрисдикцій для ухилення від сплати податків. Зроблено висновок, що в контексті зміцнення фінансової безпеки держави та забезпечення високої ефективності політики деофшоризації економіки пріоритетне значення відводиться удосконаленню системи інституціонального забезпечення. Розроблено логіко-структурну схему формування інституціональної рівноваги фіскальної системи України, що включає інституційну структуру, набір формальних і неформальних інструментів, напрями та головні чинники забезпечення необхідних інституціональних змін, орієнтованих на зміцнення фінансової безпеки України шляхом протидії ухиленню від сплати податків із використанням офшорних юрисдикцій. Визначено конкретні інституціональні зміни, які необхідні для збалансування фіскального сектору України і підсилення політики протидії впливу капіталу. Означено контури інституціональної моделі державної фінансової політики України в частині протидії ухиленню від сплати податків.

The purpose of the study is to substantiate the institutional support for the state policy of combating offshore tax evasion in Ukraine. The article argues that for Ukraine, at the present stage of socio-economic development, one of the most pressing problems threatening financial security of the state is an alarming proliferation of the use of offshore jurisdictions for tax avoidance by business owners. It is concluded that in the context of strengthening the financial security of the state and ensuring high efficiency of the de-offshoring economic policy, the priority is given to improvement of the institutional support system.

The practical significance of the research results deals with the development of the logical-structural scheme describing the formation of the institutional balance of the fiscal system in Ukraine, which should be established as a basis for state de-offshoring policy (the Ministry of Finance of Ukraine and State Tax Service of Ukraine). The scheme includes the institutional structure, a set of formal and informal tools, directions and key factors for providing necessary institutional changes, aimed at the strengthening of Ukraine's financial security by combating offshore tax evasion and avoidance.

An improved approach to the formation of the state policy of implementation of institutional changes necessary to balance the fiscal sector of the country makes up a scientific novelty of the current study.

The main features of the institutional model for the state financial policy of Ukraine in terms of anti-tax evasion are defined. The model involves a number of important changes and transformations with concrete constructive measures at the level of mega-, macro— and microenvironment of the fiscal policy formation, as well as within basic

components of the institutional structure. Reasonable measures for implementation of the standards for the tax information automatic exchange (FATCA and CRS) in Ukraine and for identification of accounts of controlled foreign companies to comply with the new reporting requirements are substantiated.

Ключові слова: офшорні юрисдикції, ухилення від сплати податків, державна політика, інституціональне забезпечення, інституціональна рівновага.

Key words: offshore jurisdictions, tax evasion, government policy, institutional support, institutional balance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відомо, що для України на сучасному етапі соціально-економічного розвитку одним із найбільших викликів для фінансової безпеки держави є поширена практика використання суб'єктами господарювання офшорних юрисдикцій для ухилення від сплати податків, що призводить до суттєвого послаблення бюджетної і валютної складових фінансової безпеки, а також нарощування ризиків та загроз банківської, боргової, грошово-кредитної безпеки, безпеки небанківського фінансового сектору країни.

Існуючі на сьогодні розробки теоретико-методичного та прикладного характеру (у тому числі положення Плану BEPS) або не передбачають використання всіх можливостей політики деофшоризації економіки, або все ще у неповній мірі імplementовані в Україні. Це актуалізує необхідність обґрунтування дієвих та ефективних засобів удосконалення державної політики у цій сфері передусім шляхом обґрунтування інституціонального забезпечення державної політики протидії ухиленню від сплати податків з використанням офшорних юрисдикцій в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сутнісно-концептуальні і прикладні положення державної політики забезпечення фінансової безпеки, у тому числі шляхом протидії офшоризації економіки, висвітлені у низці публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, насамперед: Р. Августина [1], Т. Васильціва та В. Волошина [2], Т. Тишук [3], О. Власюка [4], Н. Вороніної [5], С. Глуценка та М. Казакова [6], А. Гречко [7], О. Жукової [8], Т. Карнауха [9] та ін. Водночас все ще недостатньо розробленими (з огляду на відсутність успіхів у цій сфері в Україні) залишаються теоретико-практичні питання визначення дієвих та ефективних заходів державної політики зміцнення фінансової безпеки держави шляхом протидії ухиленню від сплати податків із застосуванням офшорних юрисдикцій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування інституціонального забезпечення державної політики протидії ухиленню від сплати податків з використанням офшорних юрисдикцій в Україні та конкретизація інституціональних змін, необхідних для збалансування фіскальної системи держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досягнення високого рівня економічної безпеки України вимагає чіткої реалізації задекларованих на найвищих щаблях державного управління стратегічних напрямів, одним із яких є вихід з економічної кризи, нарощування фінансового потенціалу держави та підвищення рівня життя населення. У цьому контексті боротьба з офшоризацією української економіки видається принципово важливим завданням на рівні з іншими пріоритетними напрямками, пов'язаними із детінізацією, демонополізацією і декриміналізацією економічної системи.

Варто підкреслити, що умовою успішної політики протидії ухиленню від сплати податків є "здорове" інституціональне середовище, котре забезпечує не лише механізм реалізації управлінських рішень і кінцевої мети, а й інституційну стійкість. Остання полягає у здатності системи зберігати сталий розвиток і продовжувати стратегічні вектори, обрані у попередні періоди. Саме такий підхід може забезпечувати кумулятивний і синергетичний ефект дер-

жавної політики. Однак слід враховувати складність відносин і зв'язків у досліджуваній сфері економіки. Так, специфіка інституціонального середовища фінансово-податкового сектору полягає в об'єднанні цілої системи суб'єктів та інститутів, відповідальних за організацію (посередництво) та контроль валютних операцій, митних платежів, розрахунків за податковими зобов'язаннями, обмін податковою інформацією, а також відповідальних за розслідування фінансових злочинів, корупційних дій та схем ухилення від сплати податків. Таким чином, ключова роль у цих питаннях належить міжгалузевій підтримці і спільній координації функціонування сектору.

Попри тривалу податкову реформу та активні спроби долучитися до міжнародної боротьби із фінансовими маніпуляціями з використанням офшорних юрисдикцій, в Україні спостерігається посилення офшоризації економіки, котра виснажує фінансові ресурси держави. Головними інституціональними чинниками розгортання офшорної діяльності в Україні є, передусім, недосконале валютне і податкове регулювання. Не менш важливими причинами офшоризації української економіки є "розпорошеність" системи органів влади та інших суб'єктів формальної інфраструктури, неузгодженість їх дій, дублювання функцій і проблеми інституційної компліментарності, наслідком чого є відсутність замкнутої системи фінансового контролю.

З логіки наведених аргументів щодо проблем інституціонального середовища досліджуваного сектору економіки України випливає, що система його регулювання насичена численними "інституціональними пастками", не характеризується стійкістю, не забезпечує "здорової" податкової конкуренції (неофіційні домовленості, корупційні схеми, штучне заниження ставок податків для залучення інвестицій, маніпуляції з податковими кредитами, інші фінансові порушення з метою ухилення від сплати податків).

Подолати системні проблеми у фінансовому секторі або, принаймні, зменшити їх негативний вплив на фінансову безпеку країни можна, удосконаливши інституціональне забезпечення державної політики на засадах узгодження різних видів фінансового контролю та посилення міжвідомчої координації. Вочевидь, назріла потреба у розробленні нової моделі інституціональної рівноваги, котра визначала б чіткі межі взаємодії учасників (агентів) у фіскальній сфері (рис. 1).

Відповідно до доктрини неінституціоналізму (на базі ідей Д. Норта, Дж. Гелбрейта та Р. Коуза) для збалансування фіскального сектору України і підсилення політики протидії впливу капіталу необхідно здійснити інституціональні зміни на всіх регуляторних рівнях, зокрема:

1. Переглянути формальну інфраструктуру сектору на предмет узгодженості виконуваних компетентними органами і службами функцій, відповідності їх діяльності задекларованим векторам розвитку національної податкової системи, вимогам міжнародних організацій і стандартам кращої світової практики.

2. Підвищити інклюзивність інституціонального середовища за рахунок більш активного включення недержавних інститутів у систему публічного нагляду.

3. Розвивати консультативно-координаційну складову інфраструктури для забезпечення взаємодії різних інститутів-регуляторів у фіскальній сфері, врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, надання технічної підтримки у ході імplementації податкової реформи і т.д.

4. Гармонізувати "антиофшорне" законодавство відповідно до вимог міжнародних організацій, усунути

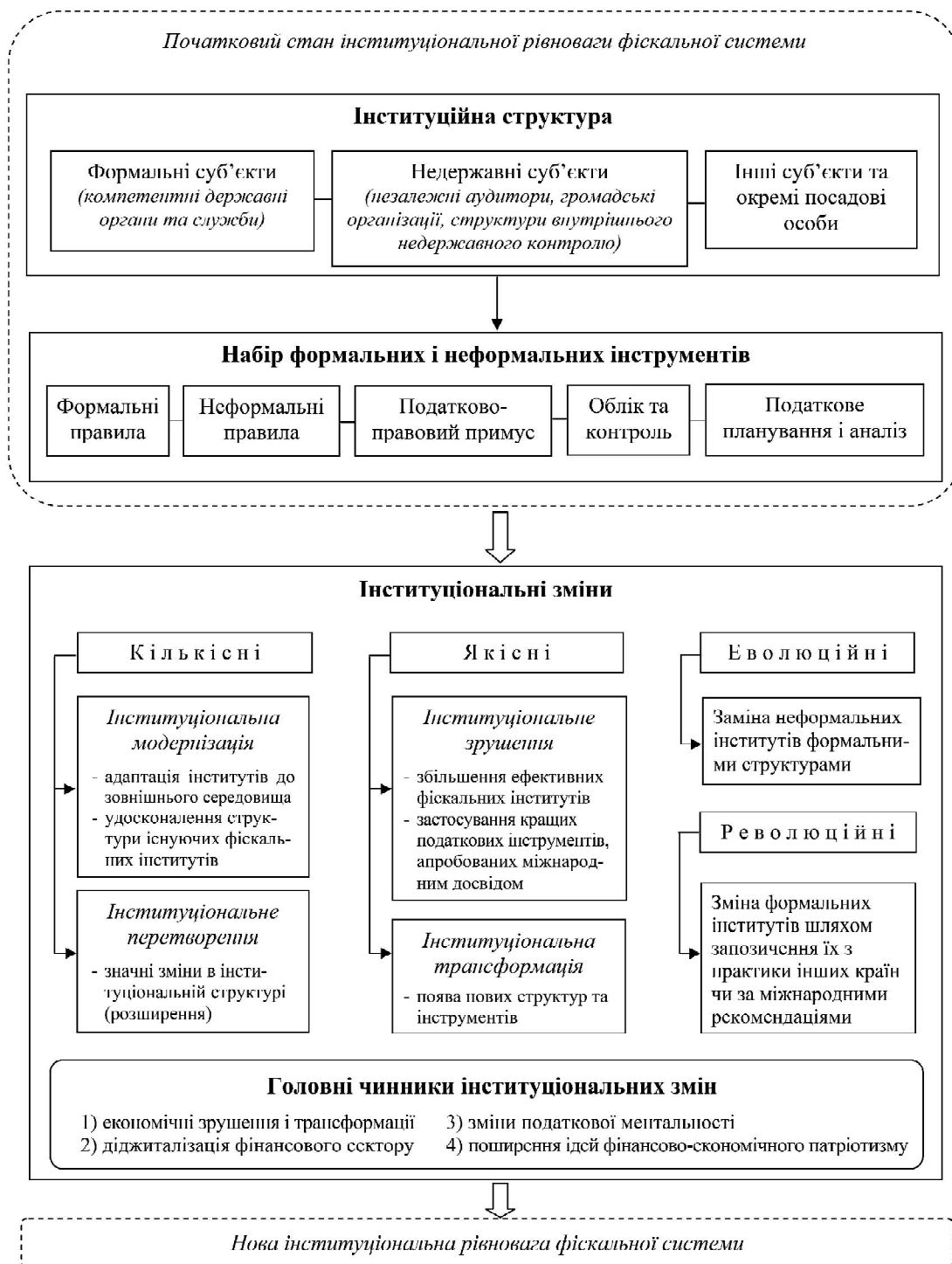

Рис. 1. Логіко-структурна схема формування інституціональної рівноваги фіскальної системи України

Джерело: авторська розробка.

суперечні і неточні положення законодавчих і нормативних актів України для звуження можливостей застосування схем тіньового відтоку фінансового капіталу.

5. Зміцнити податкову дисципліну в країні через оптимізацію податково-правового примусу та контролю.

6. Пропагувати зміну податкової ментальності і поширювати ідеологію "національного фінансово-економічного патріотизму", які відіграють роль неформальних інструментів регулювання фіскальних відносин.

За роки незалежності Україна долучилася до головних міжнародних інституцій (ОЕСР, МВФ, Світовий банк, ФАТФ, Міжнародна податкова асоціація (IFA), Міжнародне бюро податкової документації (IBFD) і т.д.) та регіональних організації (передусім у межах ЄС),

дотичних до глобальної політики деофшоризації, імплементувала частину ініціатив і рекомендацій у цьому напрямі (Конвенція MLI, План BEPS, договір FATCA, правила СFC щодо діяльності контрольованих іноземних підприємств), уклала 77 угод з іншими країнами про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна, а також розпочала модернізацію системи обміну податковою інформацією з використанням єдиних стандартів (правила EOIR за стандартом CRS).

Таким чином, система інституціонального забезпечення державної "антиофшорної" політики України поступово стає інтегрованою у глобальну інституціональну систему і переймає кращу регуляторну практику, проте здійснювані трансформації не завжди узгод-

жуються з українськими реаліями та принципами фіскального суверенітету держави.

Окремим вектором державної політики є боротьба з корупцією — явищем, котре нівелює будь-які спроби України у напрямі міжнародної інституціональної інтеграції і наближення до світових стандартів податкової політики. За останні роки у цій сфері зроблено чимало інституціональних змін — створено Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національну раду з питань антикорупційної політики, Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державне бюро розслідувань, а також Вищий антикорупційний суд.

Наявність на різних рівнях управління великої кількості спеціалізованих структур, відповідальних за попередження і протидію фінансовим злочинам, що пов'язані з "відмиванням" капіталу та ухиленням від сплати податків, породжує ризик дублювання функцій, розділення повноважень між різними державними органами, неузгодженості і неефективності регуляторних дій. Так, остаточне створення та початок роботи Бюро (служби) фінансових розслідувань потребує обґрунтування меж його компетенції у зв'язку з дублюванням функцій діючої Податкової міліції. Аналогічна функціональна неузгодженість стосується і "антикорупційних" агентств. Крім того, ситуацію загострює революційний характер здійснюваних інституціональних трансформацій, котрий передбачає зміну формальних фіскальних інституцій та силових структур шляхом копіювання досвіду інших країн або на основі рекомендацій міжнародних організацій. Такий радикальний підхід може загрожувати фіскальному суверенітету України та її безпекоспроможності.

У контексті глобальної діджиталізації фінансового сектору підтримку "антиофшорній" політиці має надавати новостворене Міністерство цифрової трансформації України шляхом долучення до робочої групи для підготовки законопроектів з питань протидії зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон. Мова йде про сприяння Міністерства у питаннях розвитку програмного забезпечення діяльності податкових органів, сумісного з міжнародними базами даних, а також підвищення рівня захисту відповідної інформації як складової фінансової безпеки держави.

Попри очевидну фіскальну конвергенцію, підкріплену членством України у багатьох міжнародних і регіональних організаціях, долученням до світових стандартів податкового адміністрування, інформаційного обміну, документування та фінансового нагляду загалом, залишається чимало важливих глобальних та європейських інституцій, котрі не співпрацюють з Україною або недостатньо враховують її інтереси у боротьбі з "відмиванням" капіталу та ухиленням від сплати податків. Консолідація зусиль у цій сфері є принциповою, а отже, Україні варто продовжувати обраний інтеграційний вектор, зміцнювати власну економіку і фінансову безпеку, активніше реалізовувати заходи щодо гармонізації і лібералізації валютно-податкового законодавства, напрацювання і просування законопроектів з питань покращення контролю за трансфертним ціноутворенням і діяльністю контрольованих іноземних підприємств, протидії "розмиванню" податкової бази, агресивному плануванню та переміщенню капіталу за кордон. Для імплементації таких різнобічних ініціатив необхідна міжгалузева підтримка досліджуваної політики, забезпечена спеціальними міжвідомчими комісіями чи групами експертів, котрі би виконували консультативно-координаційні функції. Наразі таких формальних груп в Україні небагато, у зв'язку з чим проблемою залишається узгодження дій різних інститутів-регуляторів у фіскальній сфері, врахування потреб та очікувань усіх зацікавлених сторін, надання технічної підтримки у ході імплементації податкової реформи та

експертна участь у розробленні міжнародних податкових стандартів.

Окрім покращення контролюючої інфраструктури та її консультативно-координаційної складової, варто також переглянути інституціональний інструментарій фіскальної сфери. Удосконалення законодавчих і нормативно-правових інструментів є наступним етапом на шляху побудови ефективної податкової системи зі встановленням нової інституціональної рівноваги. "Офшорний елемент" неможливо повністю виключити із сучасних фінансово-господарських відносин, однак якісна нормативна база, налагоджений механізм податкового примусу і фінансового контролю здатні суттєво мінімізувати фіскальні правопорушення, пов'язані з використанням офшорних юрисдикцій, і у такий спосіб підвищити фінансовий потенціал країни. А враховуючи те, що упродовж останніх років Україна фігурувала у "чорному списку" ФАТФ як країна "першого пріоритету" разом із 46 іншими юрисдикціями (котрі у 2019 р. були визначені Європолом або Європейською службою зовнішніх справ як такі, що піддаються загрозам відмивання грошей або ризикам, пов'язаним із фінансуванням тероризму), упорядкування податкового законодавства стає не лише пріоритетним завданням політики деофшоризації економіки, а й важливим кроком для покращення міжнародного іміджу України, виведення її з "ризикової зони" і підвищення фінансової безпекоспроможності.

Застосування світовою спільнотою усе складніших інструментів боротьби з ухиленням від оподаткування та агресивним податковим плануванням зумовлює появу усе більшої кількості економічних, організаційно-технічних, адміністративних та правових питань. Відповідно до прийнятих Україною міжнародних зобов'язань, які є динамічними і зазнають постійних змін, першочерговими кроками на шляху удосконалення законодавчо-нормативних актів, що регулюють "антиофшорну" складову податкової системи, є такі: внесення змін до чинного Податкового кодексу України, розроблення нових законопроектів і просування попередньо напрацьованих (якщо вони узгоджуються з міжнародними правилами та вимогами), уточнення і доповнення чинних нормативних актів у частині суперечливих або неоднозначних положень.

Серед останніх важливих інституціональних змін в Україні варто відзначити ратифікацію у 2019 р. Угоди із США щодо виконання податкових правил та застосування положень Закону США "Про податкові вимоги до іноземних рахунків" — FATCA. Попри очевидний прогрес, пов'язаний із запровадженням стандартів обміну інформацією про фінансові рахунки, які беруться за основу при здійсненні автоматичного обміну інформацією відповідно до міжнародних договорів, а також скасування банківської таємниці, великою проблемою залишається часткова імплементація заходу через відсутність відповідних податкових змін в українському законодавстві. Так, для імплементації стандартів автоматичного обміну податковою інформацією FATCA і CRS, уможливлення ідентифікації рахунків з контролерами-нерезидентами для виконання вимог нової звітності необхідно:

1. Розробити і ввести в дію нормативні акти, котрі регламентують форму і правила подання звітності, перелік суб'єктів (банків, депозитарних установ, страхових підприємств та інших фінансових установ), що підлягають звітуванню, механізм ідентифікації підзвітних фінансових рахунків та внесення відомостей про кінцевих бенефіціарів.

2. Визначити країни-партнерів для підписання відповідної угоди про автоматичний обмін податковою інформацією, передавання даних у Секретаріат ОЕСР.

3. Законодавчо захистити персональні дані суб'єктів господарювання, гарантувати їх конфіденційність у ході перевірок Глобального форуму ОЕСР з прозорості та обміну інформацією для податкових цілей (для цього потрібно розробити і прийняти відповідний законопроект).

4. Запровадити до вересня 2020 р. (умовна дата початку звітування за новими стандартами) необхідне програмне забезпечення для налагодження процесів збору, оброблення та обміну інформацією (з формальним закріпленням відповідної вказівки на проведення програмно-технічних робіт).

5. Для запровадження міжнародних стандартів щодо автоматичного обміну податковою інформацією створити у структурі Державної фіскальної служби України новий підрозділ — Департамент обміну фіскальною інформацією із залученням зовнішніх експертів та профільних фахівців Національного банку України і Державної служби фінансового моніторингу України.

Кінцеве запровадження міжнародних стандартів обміну інформацією CRS (EOIR/AEOI) вимагає приєднання України до Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки (MCAA CRS), котра визнана найбільш авторитетним інструментом регулювання питань міжнародного обміну податковими даними. Окрім того, обов'язковим завданням є підписання Багатосторонньої угоди компетентних органів про обмін міждержавними звітами (MCAA CbC), якою передбачено автоматичний обмін інформацією про діяльність транснаціональних груп (master file), укладені ними угоди з обґрунтуванням ціни за принципом "витагнутої руки" (local file), основні показники та виконувані функції (CbC report). Найбільший досвід у цих питаннях має Великобританія, котра уклала 64 двосторонні угоди про обмін міждержавними звітами.

Ще одною прогалиною у реалізації політики деофшоризації в Україні є неготовність до остаточного запровадження правил оподаткування контрольованих іноземних підприємств (CFC) через затягування прийняття необхідних правових інструментів. Ситуація може бути вирішена завдяки розблокуванню попередньо схваленого законопроекту № 1210, який регламентує порядок запровадження в Україні правил CFC разом із процедурою трансфертного ціноутворення у контрольованих операціях. Проте у законопроекті № 1210 знайдено суттєві недоліки, котрі нівелюють всю цінність запропонованої ініціативи. Для їх усунення передусім необхідно:

1. Повернути видалену норму про особисту відповідальність інспекторів за необґрунтовані "сумнівні" донарахування у ході податкових перевірок (для зменшення адміністративного тиску на підприємства з боку фіскальних органів і попередження появи корупційних діянь).

2. Скасувати каральну норму щодо підвищеної відповідальності (штраф у розмірі 50 %) за протермінування сплати грошових зобов'язань на суму, що перевищує 1000 мінімальних заробітних плат (пп. 123.2), бо це порушує принцип рівності усіх платників перед законом.

3. Спростити процедуру адміністрування в частині відміни пункту про збільшення удвічі термінів документальних (планових та позапланових) і фактичних перевірок, оскільки це вкрай обтяжлива практика для малих та середніх підприємств.

4. Зберегти інститут індивідуальної податкової консультації, коли платник податків може бути притягнутий до відповідальності, якщо він діяв відповідно до індивідуальної податкової консультації (відновити скасований пп. 53.1). Така норма підвищує відповідальність обох сторін — як платника, так і інспектора.

5. Забезпечити процес навчання представників фіскальних органів та платників податків методам трансфертного ціноутворення і документального супроводу контрольованих операцій. Позитивним зрушенням за цим напрямом є створення на початку 2019 р. у структурі Державної фіскальної служби України Департамент трансфертного ціноутворення та міжнародного оподаткування, який об'єднав фахівців із різних профільних державних структур. Серед завдань департаменту — підготов-

ка, забезпечення та контроль за здійсненням трансфертного ціноутворення у контрольованих операціях, а також проведення організаційно-роз'яснювальної роботи щодо критеріїв та методів встановлення "справедливої" ціни, розв'язання спірних питань. Водночас зазначимо, що повноцінно робота департаменту ще не розпочалась.

Виконання зобов'язань в рамках революційного проекту ОЕСР — Плану BEPS щодо уникнення "розмивання" оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування, до якого Україна долучилась з 2017 р., є проблематичним (навіть у межах "мінімального стандарту" — кроки 6, 7, 14). Затвердження концепції та створення спеціальної робочої групи для реформування законодавства з питань деофшоризації не дало бажаних результатів через декларативність частини ініціатив, збереження їх лише на рівні законопроектів і загальну неготовність працювати за вимогами BEPS. Несистемний підхід у розробленні юридичних і практичних заходів у цьому напрямі призвів до блокування чинної реформи, у зв'язку з чим першочерговими кроками із "перезавантаження" Плану BEPS мають стати:

1. Відхилення розробленого у липні 2018 р. проекту закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на виведений капітал як інструменту на заміну податку на прибуток, оскільки така ініціатива суперечить умовам участі України у проекті BEPS.

2. Доопрацювання після відкритого експертного обговорення проекту закону "Про внесення змін до Податкового кодексу України з метою імплементації Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування" у зв'язку з тим, що зазначений проект запроваджує до Податкового кодексу України положення, які проблематично реалізувати в умовах чинного неупорядкованого українського законодавства та недостатнього інституціонального розвитку податкової системи. Мова йде про низку суперечливих положень, котрі потребують коригування, а саме:

— доцільно відредагувати норму щодо "ділової мети" здійснення контрольованих операцій (пп. 39.2.1.10, 39.2.1.11), оскільки відповідно до "мінімального стандарту" BEPS у контексті економічної причини таких операцій використовується поняття "основної мети", тоді як розуміння "ділової мети" може бути дещо викривленим і хибно сприйнятим. Більше того, існує ризик застосування цієї норми законопроекту в цілях тиску на підприємства з боку представників фіскальних органів;

— додаткового пояснення потребує норма щодо "фактичної поведінки" сторін контрольованих операцій та з'ясування її правових ознак (пп. 39.2.2.4, 39.2.2.5, 39.2.2.10 та ін.);

— вимога стосовно поширення правил трансфертного ціноутворення і на платників єдиного податку четвртої групи (п. 39.2.1.1-д) є неприйнятною, оскільки може призвести до реальної ліквідації такої групи, а отже, має бути усунена із законопроекту (тим більше, що зазначена норма не передбачена планом BEPS).

3. Узгодження Україною угод з іншими країнами про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна на предмет їх відповідності Модельній угоді ОЕСР-2002 про обмін інформацією у податковій сфері, що вимагається планом BEPS (крок 6) для запобігання різного роду зловживанням (станом на 2017 р. таких угод було лише 42 із понад 70 загалом).

У підсумку зазначимо, що для посилення боротьби зі шкідливими податковими практиками в Україні важливим є не просте копіювання міжнародного досвіду антиофшорних заходів, а його адаптація відповідно до особливостей української податкової системи, ментальної специфіки та економічної ситуації загалом зі збереженням фіскального суверенітету держави. Хоча у випадку приєднання до загальноєвропейської податкової системи, як однієї з євроінтеграційних умов та

намірів України, дотримання фіскального суверенітету стане проблематичним, адже всі члени ЄС зобов'язані передавати Союзу частину своїх прав (або включатись в абсолютну нові механізми взаємодії) у сфері податкової політики, митної справи, фіскального судочинства та інших пов'язаних відносин. Поки що це — питання стратегічної перспективи для України, однак вже сьогодні потрібно гармонізувати податкове законодавство та інституційну складову відповідно до європейських та світових стандартів.

Збалансоване поєднання і ефективного використання усіх складових інституціонального середовища, у якому формується та реалізується сучасна державна політика протидії ухиленню від сплати податків із застосуванням офшорних юрисдикцій, — це головні кроки на шляху створення довіри до українських фіскальних органів і податкової системи в цілому з боку інших країн та міжнародних організацій.

ВИСНОВКИ

Ключовими інституціональними детермінантами застосування офшорних юрисдикцій в Україні є недосконале валютне і податкове регулювання, неефективна система оподаткування, "розпорошеність" взаємодії органів влади та інших суб'єктів формальної інфраструктури, недостатній розвиток інституту недержавного публічного нагляду та, як наслідок, відсутність замкнутої системи фінансового контролю.

Для подолання виявлених прогалин у вітчизняній податковій сфері і запобігання практикам ухилення від сплати податків із використанням офшорних юрисдикцій впроваджено пріоритетні напрями інституціональних змін. Це зокрема збалансування формальної інфраструктури на предмет узгодженості виконуваних компетентними органами і службами функцій, більш активне включення недержавних інститутів у систему публічного нагляду, розвиток консультативно-координаційної складової інфраструктури фіскальної сфери, гармонізація "антиофшорного" законодавства відповідно до міжнародних вимог, зміцнення податкової дисципліни в країні через оптимізацію податково-правового примусу та контролю, пропагування зміни податкової ментальності з врахуванням ідеології "національно-го фінансово-економічного патріотизму".

Нова інституціональна модель політики деофшоризації економіки України має передбачати низку важливих змін і трансформацій із конкретними конструктивними заходами на рівні мега-, макро- та мікросередовища формування фіскальної політики, а також у межах основних компонент інституціональної структури. До першочергових "антиофшорних" заходів відносяться: повноцінне дотримання вимог міжнародних конвенцій і керівних принципів світових організацій, підписання важливих багатоп- і двосторонніх угод згідно з міжнародними зобов'язаннями України, повна імплементація Плану дій BEPS, кінцеве запровадження стандартів автоматичного обміну податковою інформацією, розширення практики застосування правил щодо оподаткування контрольованих іноземних підприємств, удосконалення положень Податкового кодексу України та окремих норм вітчизняного законодавства, консолідація зусиль у боротьбі з "відмиванням" капіталу та податковим ухиленням шляхом реалізації невичерпаного інтеграційного потенціалу України, розширення міжгалузевої підтримки фіскальної сфери та її діджиталізація, а також покращення міжнародного іміджу України за рахунок зміни податкової ментальності, пропагування ідеї національного фінансово-економічного патріотизму та підвищення соціальної відповідальності усіх учасників фіскальних відносин.

Література:

1. Августин Р.Р. Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної

детінізації економічних відносин в Україні: монографія. Тернопіль: Крок, 2017. 309 с.

2. Васильців Т.Г., Волошин В.І. Економічна безпека підприємництва в умовах європейської інтеграції України. Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. 2007. С. 1639—1644.

3. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання: аналіт. доп./ Т.А. Тищук, А.М. Павлова, Д.О. Махортик, О.В. Іванов. Київ: НІСД, 2013. 39 с.

4. Власюк О.С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с.

5. Воронина Н.В., Воронина А.М. Формирование и развитие офшорных зон. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2007. № 3. С. 19—29.

6. Глущенко С.В., Казакова М.О. Мінімізаційні податкові схеми: зарубіжна та українська практика. Магістеріум. Економічні студії. 2014. Вип. 56. С. 21—25.

7. Гречко А.В. Механізм трансфертного ціноутворення в Україні як інструмент контролю за операціями між пов'язаними особами. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2016. № 13. С. 85—91.

8. Жукова О. Контрольовані іноземні компанії: проблеми можливої ідентифікації та майбутнього оподаткування. Вісник. Офіційно про податки: офіц. вид. Державної фіскальної служби України. 2019. № 5 (9.02). С. 6—10.

9. Карнаух Т.М. Трансфертне ціноутворення: сутність та перспективи запровадження в Україні. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 120—124.

References:

1. Avgustyn, R.R. (2017), *Teoretyko-metodologichni zasady ta prykladni instrumenty derzhavnoyi polityky systemnoyi detinizaciyi ekonomichnyh vidnosyn v Ukrayini* [Theoretical and methodological bases and applied instruments of the state policy of systematic de-shadowing of economic relations in Ukraine], Krok, Ternopil, Ukraine.

2. Vasylytsya, T.G. and Voloshyn, V.I. (2007), "Economic security of entrepreneurship in the conditions of European integration of Ukraine", *Problems of developing foreign economic ties and attracting foreign investment: regional aspect*, pp. 1639—1644.

3. Tyshchuk, T.A., Pavlova, A.M., Mahortyk, D.O. and Ivanov, O.V. (2013), *Vyvedennia kapitaliv z Ukrainy: masshtaby ta napriamky zapobigannia* [Capital outflow from Ukraine: The scale and directions of prevention], NISS, Kyiv, Ukraine.

4. Vlasjuk, O.S. (2014), *Aktualni problemy finansovoi bezpeky Ukrainy v umovah postkryzovoi transformaciyi* [Actual problems of financial security of Ukraine in conditions of post-crisis transformation], NISS, Kyiv, Ukraine.

5. Voronina, N.V. and Voronina, A.M. (2007), "Formation and development of offshore zones", *National interests: priorities and security*, vol. 3, pp. 19—29.

6. Glushchenko, S.V. and Kazakova, M.O. (2007), "Minimization tax schemes: Foreign and Ukrainian practice", *Magisterium. Economic studies*, vol. 56, pp. 21—25.

7. Grechko, A.V. (2016), "Transfer pricing mechanism in Ukraine as a tool for controlling transactions between related parties", *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, vol. 13, pp. 85—91.

8. Zhukova, O. (2019), "Controlled foreign companies: The problems of possible identification and future taxation", "Officially about Taxes Bulletin" of the State Fiscal Service of Ukraine, vol. 5 (9.02), pp. 6—10.

9. Karnauh, T.M. (2015), "Transfer pricing: The essence and prospects of implementation in Ukraine", *Scientific papers NaUKMA. Legal sciences*, vol. 168, pp. 120—124.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2020 р.

УДК 658.5.009.12

М. В. Зось-Кіор,*д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,**Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-8330-2909

С. О. Калюжний,*здобувач вищої освіти, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-9694-5081

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.23

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

M. Zos-Kior,*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor the Department of Management,**Poltava State Agrarian Academy, Ukraine, Poltava***S. Kaliuzhnyi,***Applicant for Higher Education, Poltava State Agrarian Academy, Ukraine, Poltava*

IMPROVEMENT OF AGRARIAN ENTERPRISE COMPETITIVENESS MANAGEMENT SYSTEM

Статтю присвячено питанням удосконалення системи управління конкурентоспроможністю підприємства. Доведено, що для ефективного управління конкурентоспроможністю необхідно створити кваліфіковану керівну структуру, яка б забезпечувала конкурентоспроможність аграрного підприємства. Представлено групування визначень "конкурентоспроможність підприємства" за напрямками. Множину факторів, що формують конкурентоспроможність підприємства, класифіковано на три групи, які також формують підсистему факторів нижчого рівня: фактори макrorівня відображають вплив умов функціонування національної й міжнародної економіки; фактори мезорівня характеризують галузь, до якої належить підприємство; фактори мікрорівня безпосередньо впливають на конкурентоспроможність підприємства. До основних факторів макrorівня віднесемо: конкурентоспроможність економіки країни загалом та імідж держави на міжнародній арені; політичні фактори; якість державного регулювання; правові фактори; економічні; науково-технічний потенціал; розвиток інфраструктури; природно-географічні фактори; соціокультурні фактори.

The article is devoted to the improvement of the enterprise competitiveness management system. It is proved that for the effective management of competitiveness it is necessary to create a qualified management structure that would ensure the competitiveness of the agricultural enterprise. The grouping of definitions of "enterprise competitiveness" by directions is presented. Many factors that shape the competitiveness of an enterprise are classified into three groups, which, in turn, form a subsystem of lower-level factors: macro-level factors reflect the influence of the conditions of functioning of the national and international economy; regional level factors characterize the industry to which the enterprise belongs; micro-level factors directly affect the competitiveness of the enterprise. The main factors of the macroeconomic level include: the competitiveness of the economy as a whole and the image of the state in the international arena; political factors; quality of state regulation; legal factors; economic; scientific and technical potential; infrastructure development; natural and geographical factors; socio-cultural factors. The enterprise competitiveness management mechanism is defined as a set of interrelated organizational and economic levers and tools that influence the generation of values and the multiplication of competitive advantages to ensure the successful functioning and development of the enterprise. This mechanism is presented through targeted complex blocks that reflect specific organizational, economic, technological and technological measures in their interconnection and interdependence, the implementation of which should contribute to the effective implementation of management decisions in this field of activity. The main purpose of managing the enterprise's ability to compete was agreed, the subjects and objects of management of the board of

competitiveness of the agricultural enterprise were determined. The potential of organizations is a key factor in competition, in which the one who has greater potential for growth, for conquering different markets, for aggressive offensive, for maneuvering in the market, wins.

*Ключові слова: система, управління, конкурентоспроможність, підприємство, ієрархія.
Key words: system, management, competitiveness, enterprise, hierarchy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Середовище, в якому знаходяться будь-які суб'єкти господарювання, постійно змінюється. У період змін утримати свої позиції на ринку зможуть лише підприємства, котрі ретельно планують свою діяльність та аналізують все, що відбувається навколо них, швидко пристосовуються до змін, використовуючи для цього свої сильні сторони та можливості. Під час зменшення попиту на товар чи послугу, більшість підприємств зазнають збитків, у них виникають труднощі через неякісну продукцію, неефективні методи збуту тощо. Нині існує багато аграрних підприємств, які збувають схожий або ідентичний товар, тому виграє боротьбу, той хто детально аналізує діяльність як свою так і потенційного конкурента. Наразі конкурентоспроможність українських товарів та послуг знаходиться на низькому рівні, однією з причин цього є неспроможність відстоювати та розвивати частку ринку, недостатньо кваліфікації для просування товару та небажання задовольняти споживача в повній мірі. Також проблемою є малий досвід в оцінці рівня конкурентоспроможності товару, цей процес є досить складним та трудомістким, тому займає багато часу. Зазначені питання актуалізують тему дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Управління конкурентоспроможністю не є головним завданням підприємства, воно необхідне для планування і реалізації стратегії дій підприємства при необхідності, спонукає до реалізації продукції чи послуг, на правляє на правильну цільову аудиторію. Бути конкурентоспроможним для підприємства означає досягти стратегічної цілі діяльності в умовах європейського ринку. Головною особливістю управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах бізнес-середовища є орієнтація на майбутнє. Необхідність в управлінні конкурентоспроможністю підприємства полягає в постійних швидких змінах зовнішнього середовища, через виникнення непередбачуваних ситуацій в економічній та фінансовій сфері [4; 6; 11].

Тобто необхідна ефективна система управління конкурентоспроможністю, для забезпечення стійкого становища фірми на ринку, для цього підприємство повинно забезпечити себе стабільними конкурентними перевагами в цьому середовищі. Під управлінням конкурентоспроможністю підприємства розуміють виконання загальних функцій управління, тобто планування, організація, мотивація, контроль, які визначають стратегію і політику у сфері створення й реалізації конкурентоспроможних товарів, цілі й відповідальність у даній сфері діяльності суб'єкта господарювання, що реалізуються за допомогою таких засобів, як планування конкурентоспроможності, оперативне управління нею, її забезпечення й підвищення в рамках певної системи конкурентоспроможності [3].

Управління конкурентоспроможністю підприємства є відкритою системою, що має входи і виходи, а також

складається з керівної та керованої систем, що тісно взаємодіють, оскільки є органічно взаємопов'язаними [7, 12]. Тобто для ефективного управління конкурентоспроможності необхідно створити кваліфіковану керівну структуру, яка б забезпечувала конкурентоспроможність аграрного підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження заходів з удосконалення системи управління конкурентоспроможністю підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Згідно з визначенням швейцарської організації European management forum, конкурентоспроможність підприємства — його реальна потенційна здатність проєктувати, виробляти та продавати за існуючих умов товари, які за ціновими і неціновими характеристиками є привабливішими для споживачів, ніж товари їх конкурентів [2].

Схематично згрупуємо розглянуті вище поняття за напрямками (рис. 1).

Отже, конкурентоспроможність підприємства — це здатність підприємства вчасно й ефективно коректувати параметри своєї діяльності залежно від змін у зовнішньому середовищі для підтримання існуючих і створення нових конкурентних переваг з метою досягнення власних стратегічних цілей, що надає можливість розглядати це поняття не тільки як результат діяльності, а як системну категорію, яка відображає процес діяльності підприємства з позицій його стратегічних цілей [8; 9].

Важливою передумовою формування конкурентоспроможності підприємства є визначення сукупності факторів, вплив яких може підвищувати та зменшувати її загальний рівень. Крім того, аналіз факторів допомагає виявити сильні й слабкі сторони діяльності як самого підприємства, так і його конкурентів, розробити заходи щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Поняття "фактор" походить від лат. factor — той, що робить, той, що виготовляє. Зазвичай, він визначається як істотна обставина в явищі, процесі; що досліджується, вихідна складова чого-небудь. Таким чином, можна сказати, що фактор — це причина, що впливає на певний результат [1].

Система факторів конкурентоспроможності підприємства, що представлена на рис. 2, має чітку ієрархічну структуру. Множину факторів, що формують конкурентоспроможність підприємства, класифіковано на три групи, які також формують підсистему факторів нижчого рівня: фактори макrorівня відображають вплив умов функціонування національної й міжнародної економіки; фактори мезорівня характеризують галузь, до якої належить підприємство; фактори мікрорівня безпосередньо впливають на конкурентоспроможність підприємства.

До основних факторів макrorівня віднесемо: конкурентоспроможність економіки країни загалом та імідж держави на міжнародній арені, що визначаються: обсягом реального ВВП, обсягом промислового виробництва, сумою капітальних інвестицій, індексом інфляції, показниками дефіциту бюджету та зведеного

Рис. 1. Групування визначень "конкуренцеспроможність підприємства" за напрямками

платіжного балансу, рівнем реальних доходів населення;
 політичні фактори: стабільність політичної ситуації в державі, сталість політико-економічного розвитку;
 якість державного регулювання: законодавча база, рівень корупції в країні;

правові фактори: законодавча база, що сприяє процесу виробничої діяльності та розвитку економіки, її прозорість та стабільність, рівень відповідності європейським та світовим нормам права;
 економічні: зв'язки з іншими країнами; експортно-імпорتنі відносини; система стандартизації та сертифі-

Рис. 2. Ієрархія факторів формування конкуренцеспроможності підприємства

кації продукції, що випускається в державі; розробка та реалізація програм у пріоритетних сферах економіки; регулюванні валютного курсу, податкова, кредитна системи;

науково-технічний потенціал: рівень науково-технічного прогресу, обсяги інноваційної діяльності, частка витрат на науково-дослідні роботи, кількість запатентованих технологій, рівень екологізації виробництв, технологічний рівень використовуваного у виробництві обладнання тощо;

розвиток інфраструктури: транспортної, систем комунікацій;

природно-географічні фактори: розміщення продуктивних сил; наявність джерел сировини; вартість ресурсів; кліматичні умови господарювання;

соціокультурні фактори: культурні традиції, національні звичаї, менталітет мешканців країни.

До факторів мезорівня окремі дослідники відносять ті з них, що впливають на конкурентні переваги підприємства та формуються на рівні регіону, галузі, отже, залежать від їх особливостей та специфіки: конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість галузі або регіону; наявність вхідних бар'єрів; доступність ресурсів, їх вартість; наявність регіональних програм підтримки бізнесу та їх дієвість; рівень розвитку регіональної інфраструктури; наявність та дієвість спеціальних економічних зон та інші [5; 10].

Фактори формування конкурентоспроможності макrorівня, зазвичай ототожнюються із внутрішніми факторами. В економічній літературі розглядається два можливих підходи до формування конкурентоспроможності підприємства. Відповідно до першого, дослідження ґрунтуються на відведенні провідної ролі у формування конкурентоспроможності підприємства найнижчому ланцюгу в ієрархії, а саме: конкурентоспроможності продукції. Обґрунтовується це тим, що конкурентоспроможність конкретної продукції забезпечує можливість формування конкурентоспроможності на вищих рівнях.

Складові керівної системи забезпечують процес управління, тоді як керована система — процес виробничої, комерційної, збутової тощо діяльності.

Таким чином, механізм управління конкурентоспроможністю підприємства доцільно визначити як сукупність взаємопов'язаних організаційних та економічних важелів й інструментів, які впливають на генерування цінностей і примноження конкурентних переваг задля забезпечення успішного функціонування та розвитку підприємства. Саме тому механізм управління конкурентоспроможністю підприємства слід будувати так, щоб основні його елементи в результаті формували цільові комплексні блоки, які відображають конкретні організаційні, економічні, техніко-технологічні заходи в їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності, реалізація яких має сприяти результативному здійсненню управлінських рішень у даній сфері діяльності.

До таких блоків віднесено:

Блок 1. Вибір конкурентної стратегії підприємства, в межах якого здійснюється вибір.

Блок 2. Досягнення синергетичного ефекту в системі управління конкурентоспроможністю.

Блок 3. Реформування системи управління персоналом і трудовою мотивацією.

Блок 4. Комплексний підхід до підвищення якості і конкурентоспроможності продукції.

Блок 5. Системний підхід до диверсифікації та планування виробництва.

Блок 6. Реорганізація системи внутрішньофірмового обліку й аналізу.

Блок 7. Удосконалення внутрішньофірмового фінансового менеджменту.

Блок 8. Інформаційне забезпечення системи внутрішньофірмового управління.

Всі блоки такого плану взаємопов'язані між собою і цим самим є цілісною системою.

Блоки об'єднані таким принципом — кожен блок вирішує проблему підвищення можливостей підприємства конкурувати, зміцнює позиції на ринку, сприяє розвитку за допомогою підтриманню конкурентних переваг.

Нині управління конкурентоспроможністю підприємства розглядають як процес планування, організації, мотивації і контролю, який необхідний для досягнення цілей фірми в бізнес-середовищі.

Елементи управління конкурентоспроможністю організації такі:

планування: розроблення продукції, виробництва, збуту;

організація: оптимізація організаційної структури, забезпечення ресурсами, НДДКР, стимулювання збуту;

мотивація: робітників підприємства, контрагентів; контроль: якості управлінських рішень, якості продукції, якості ресурсів; реалізації управлінських рішень; відстеження рівня конкурентоспроможності.

На думку автора, головне в системі управління конкурентоспроможністю це управління конкурентоспроможністю продукції, яка формується на етапах розроблення, виробництва й реалізації продукції.

Категорії конкурентоспроможності продукції та підприємства взаємозалежні між собою. Водночас конкурентоспроможність продукції є все таки незалежною категорією, бо більше пов'язана з успіхом продукції на ринках збуту, ніж успіху функціонування підприємства.

Тобто незалежно від їх подібності та відмінностей в управлінні конкурентоспроможністю бере участь також управління конкурентоспроможністю його продукції.

У процесі євроінтеграції можливості підприємств з управління конкурентоспроможністю продукції, обмежені наявними в його розпорядженні фінансовими, трудовими ресурсами, часом, а також виробничими потужностями й технологіями. Елементами системи управління конкурентоспроможністю продукції виступають: планування: випуску продукції; заходів із регулювання конкурентоспроможності продукції; виходу на нові ринки збуту; виходу на ринок нової продукції; організації: зміна значень чинників конкурентоспроможності; перерозподіл існуючих ресурсів; введення нових ресурсів; мотивація: системи збуту; робітників підприємства; споживачів; контроль: якості продукції; якості ресурсів; реалізації управлінських рішень. Це основні функції управління підприємством, які здійснюють керівники та підлеглий персонал, проте вони націлені на конкретну ціль фірми, вийти на лідируючу позицію на ринку, завоювати споживача. Головною метою управління спроможністю підприємства до конкуренції є забезпечення таких умов діяльності фірми в ринковому середовищі та забезпечення конкурентними перевагами, які приведуть до зростання у майбутньому. Суб'єктами управління є група осіб, які приймають участь у розробці й реалізації управлінських рішень у сфері формування та забезпечення конкурентоспроможністю підприємства. Об'єктом управління конкурентоспроможністю є продукція, а також фінансова, виробнича, інноваційна та маркетингова діяльність, персонал організації, техніко-технологічна забезпеченість та організаційно-управлінська структура комерційно-виробничого підприємства (рис. 3).

Вирішальну роль у здійсненні управління конкурентоспроможністю підприємства через управління конкурентоспроможністю продукції відіграють пріоритети управління, під якими розуміють цільові значення параметрів виробничо-економічної діяльності підприємства. Провідні економісти до основних пріоритетів управління відносять: рентабельність виробництва, розмір прибутку від продажу, частку окремих видів продукції на конкретних ринках збуту, мінімальний обсяг реалізації продукції по видах на конкретних ринках у натуральному вираженні. Перелік пріоритетів управлін-

ня може бути досить широким, він залежить від ситуації на підприємстві, цілей і стратегій керівництва, волі власників капіталу підприємства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВИДКІВ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, аналіз особливостей управління конкурентоспроможністю підприємства показав, що сучасне підприємство, яке функціонує в умовах європейських ринкових відносин, як один з основних механізмів забезпечення своєї життєдіяльності, повинне використовувати системне стратегічне управління конкурентоспроможністю, сутність якого полягає в розробленні стратегії та довготермінової програми дій для досягнення цілей і вирішення завдань щодо підтримання або підвищення конкурентоспроможності з використанням обмеженого обсягу ресурсів у певній ринковій ситуації. Вочевидь, з одного боку, проблеми якості, ресурсозбереження, вивчення інфраструктури внутрішніх і зовнішніх ринків, з іншого боку — всі загальні функції управління: стратегічний маркетинг, планування, організацію процесів, облік і контроль, мотивацію й регулювання, всі стадії життєвого циклу керованих об'єктів.

Отже, потенційні можливості організації є головним у конкурентній боротьбі, в якій перемагає той, хто має більший потенціал до росту, до завоювання різних ринків, до агресивного наступу, до маневрування на ринку.

Література:

1. Бугас Н.В., Босецька О.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в нестабільному ринковому середовищі. Ефективна економіка. 2015. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_31
2. Валінкевич Н.В., Солотвінський О.А. Теоретичний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. Молодий вчений. 2014. № 12 (1). С. 84—89.
3. Герашченко І.О., Шмадченко О.О. Управління конкурентоспроможністю підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. Вип. 50. С. 297—301.
4. Денисюк Т., Сілічева Н. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2014. № 9. С. 202—205.
5. Зось-Кіор М.В., Брижань К.О. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільності. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2017. № 6. С. 62—65.
6. Касих А.О., Глуценко Д.О. Теоретичні та практичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства. Економіка та держава. 2016. № 11. С. 65—70.
7. Михайленко О.В., Орлова К.Г. Система управління конкурентоспроможністю продукції підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13 (2). С. 114—117.
8. Савченко Т.В. Вплив факторів зовнішнього середовища на систему управління конкурентоспроможністю підприємства. Науковий вісник Національного гірничого університету. 2015. № 5. С. 142—148.
9. Терехов Д.С., Блідар О.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства. Наука й економіка. 2016. Вип. 2. С. 76—80.
10. Чебанова Н.В., Ревуцька Л.Є. Стратегічний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки. 2015. № 1. С. 73—79.
11. Чорна Л.О., Чорна Н.Ю. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства — система

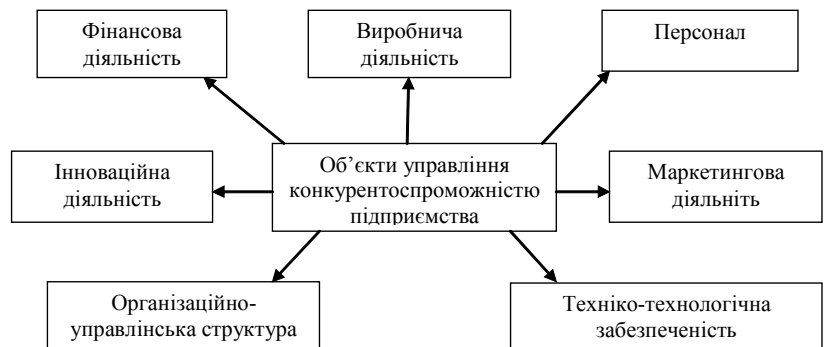

Рис. 3. Об'єкти управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства

взаємозв'язку якісних та кількісних показників розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 3. С. 15—18.

12. Яценко І.В. Управління конкурентними стратегіями та конкурентоспроможністю підприємства. Економіка та управління на транспорті. 2016. Вип. 2. С. 270—274.

References:

1. Bugas, N.V. and Bosetska, O.V. (2015), "Managing the competitiveness of an enterprise in an unstable market environment", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_31 (Accessed 24 January 2020).
2. Valinkevich, N.V. and Solotvinskyi, O.A. (2014), "Theoretical approach to enterprise competitiveness management", *Molodyj vchenyj*, vol. 12 (1), pp. 84—89.
3. Gerashchenko, I.O. and Shmadchenko, O.O. (2015), "Management of enterprise competitiveness", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 50, pp. 297—301.
4. Denisyuk, T. and Silicheva, N. (2014), "Ways of increasing the competitiveness of the enterprise", *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 9, pp. 202—205.
5. Zos-Kior, M.V. and Brizhan, K.O. (2017), "Managing enterprise competitiveness in conditions of instability", *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky"*, vol. 6, pp. 62—65.
6. Kasich, A.A. and Glushchenko, D.O. (2016), "Theoretical and practical aspects of enterprise competitiveness management", *Economy and the state*, vol. 11, pp. 65—70.
7. Mikhailenko, O.V. and Orlova, K.G. (2017), "The system of enterprise competitiveness management", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 13 (2), pp. 114—117.
8. Savchenko, T.V. (2015), "Influence of environmental factors on the enterprise competitiveness management system", *Naukovyj visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu*, vol. 5, pp. 142—148.
9. Terekhov, D.S. and Blidar, O.V. (2016), "Strategic management of enterprise competitiveness", *Nauka j ekonomika*, vol. 2, pp. 76—80.
10. Chebanova, N.V. and Revutskaya, L.E. (2015), "Strategic approach to managing enterprise competitiveness", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho aharnoho universytetu im. V. V. Dokuchaieva. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 73—79.
11. Chorna, L.O. and Chorna, N.Y. (2015), "The strategic management of enterprise competitiveness is a system of correlation of qualitative and quantitative indicators of development", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 15—18.
12. Yatsenko, I.V. (2016), "Management of competitive strategies and competitiveness of the enterprise", *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, vol. 2, pp. 270—274.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.

І. Й. Малий,

*д. е. н., професор кафедри національної економіки та публічного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: 0000-0002-9975-5299*

К. В. Загребельна,

*аспірант кафедри національної економіки та публічного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-6003-2624*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.28

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ ТА МАЙБУТНЄ

I. Malyi,

*Doctor of Economic Sciences, Professor Head of National Economy and Public Administration
Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetma, Kyiv*

K. Zahrebelna,

*postgraduate student at the Head of National Economy and Public Administration Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetma, Kyiv*

LAND RESOURCES MANAGEMENT OF UKRAINE: PAST AND FUTURE

Завдяки використанню принципів методології єдності історичного та логічного, макроекономічного та інституціонального аналізу факторів виробництва розкрито теоретичну обмеженість та практичну неспроможність запровадження "ринку землі" в Україні. Обґрунтовано парадигму управління землями сільськогосподарського призначення, що підтверджується компаративним аналізом світових практик та сучасних глобальних тенденцій загостренням міжкраїнової конкурентної боротьби за всі види ресурсів. Доведено, що земля як фактор виробництва і як товар характеризується наступними специфічними властивостями в порівнянні з іншими товарами: тенденціями зменшення обсягів пропозиції та катастрофічним зростанням попиту, невідновленістю, неможливістю переміщення в просторі і часі. Доведено теоретичну недолугість використання категорії "ринок землі" в законодавчій та виконавчій діяльності держави. Розкрито правила та державні обмеження з укладання майнових договорів з оренди, концесії та купівлі-продажу. Обґрунтовано економічні та інституційні обмеження реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення та запропоновано методологічні підходи до управління земельними ресурсами з огляду на глобальні виклики та загострення боротьби за обмежені ресурси на планеті Земля.

By applying the principles of methodology of unity of historical and logical, macroeconomic and institutional analysis of factors of production, have been revealed theoretical limitations and practical inability of the introduction of the "land market" in Ukraine. Land as a factor of production and as a commodity is characterized by the following specific properties in comparison with other commodities: tendencies of diminishing supply and catastrophic growth in demand, non-renewability, inability to move in space and time. The theoretical inappropriateness of using the category "land market" in the legislative and executive activities of the state has been proved.

The analysis of the evolution of agrarian relations in the territory of Ukraine from the era of Trillian culture to the present allows us to conclude that, as a whole, the peasantry never owned the right of private land ownership in the classical interpretation of this phenomenon. In addition, in order to create for each citizen the features of an economical, entrepreneurial and rational personality, it is necessary to mobilize all the efforts of the state government and society as a whole in order to create a competitive environment, the rule of law and the protection of private property rights.

The experience of developed countries clearly indicates that the introduction of market circulation of agricultural land should be preceded by the creation of appropriate favorable conditions, especially in the issues of balanced taxation, effective market mechanisms of state support for agrarian entrepreneurship, mortgage lending, the formation of market infrastructure prevention of monopoly manifestations, significant restriction of the shadow economy in the agrarian sector, insurance of agricultural risks.

Underestimation of the specifics of the institutional environment and macroeconomic situation in Ukraine has led to a blurring of property rights and political confrontation between oligarchic and clan influence groups

for the appropriation of land, without realizing its specificity as a commodity, as a strategic resource of national economic security, as a factor sources of family existence and safety in the long term. Legalization and liberalization of the land market in Ukraine, taking into account global trends, will lead, in our view, to a catastrophic increase in land prices. At the same time, at the initial stage of the land market, domestic monopoly-financial groups will have a major impact on the pricing process within the country, which will deliberately keep a low price not only on raw materials, but also on the cost of labor of employees, and especially on agricultural land. The paradigm of agricultural land management on the basis of lease and personification of land ownership in Ukraine is offered, which is confirmed by a comparative analysis of world practices and current global trends by aggravation of intercountry competition for all types of resources. It is justified economic and institutional constraints on the realization of agricultural land ownership rights are substantiated and methodological approaches to land management are proposed in view of global challenges and the intensification of the struggle for scarce resources on planet Earth.

Ключові слова: держава, ринок, конкуренція, землі сільськогосподарського призначення, права власності, стратегія, національна безпека.

Key words: state, market, competition, agricultural land, property rights, strategy, national security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ретроспективний аналіз світового надбання з економічної науки та результатів ринкової трансформації економіки в пострадянських країнах дозволяє зробити висновок про суперечливість, непередбачуваність та невизначеність формування ринку нерухомості. Перехід від тотальної державної власності на землю до формування ринкової форми їх обміну супроводжується трансформаційними втратами, що негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Незавершеність реалізації прав приватної власності на нерухомість, наслідком чого є розповсюдження рейдерства, корупції та цінової експансії, а також відсутності соціально-орієнтованого державного регулювання "ринку" нерухомості призвели до формування в Україні інституційної пастки щодо ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. В контексті зазначеного проблема законодавчого запровадження в Україні "ринку землі" є дискусійною й потребує врахування національних інтересів та глобальних тенденцій сталого розвитку суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних та практичних проблем земельних відносин в Україні присвячено праці В. Андрійчука, В. Боева, О. Бородіної, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, М. Кваша, Ю. Коваленка, І. Лукінова, Є. Майовця, Б. Пасхавера, П. Саблука, І. Охріменка, О. Шпичака та ін. Відзначаючи вклад авторів в пошуках моделі трансформації аграрного сектора в пострадянських країнах необхідно визнати про існування гострих проблем з означених питань в українському суспільстві.

Вже понад 30 років не вщухають теоретичні дискусії та практичні експерименти в Україні щодо пострадянської трансформації аграрного сектора національної економіки. На наш погляд, теоретико-практична невизначеність стратегії реформування як аграрного сектору, так і всієї національної економіки, обумовлена недооцінюваною інституційною специфікою українського суспільства та глобальних викликів з ресурсної безпеки існування людства. Безперервні дебати в Парламенті України відносно реформування відносин власності на землю є наочним підтвердженням відсутності в українського наукового та політичного соціуму фундаментальних знань з функціонування аграрного сектору. Запекла довготривала політична боротьба точиться не стільки за "ринок" чи "оборот" землі в Україні, скільки навколо механізму реалізації теорії пучка прав власності А. Оноре, яка отримала глибоке наукове обґрунтування в працях А. Алчіяна, Г. Демсеца, Р. Коуза, Д. Норта [1]. Приватизація землі, як і інших активів держави, була і залишилась основною метою діяльності політичних влад протягом новітньої історії України. Недооцінка специ-

фіки інституційного середовища та макроекономічної ситуації в Україні призвела до "розмитості" прав власності та політичного протистояння олігархічних та кланових груп впливу за "привласнення" землі, не усвідомлюючи її специфіки як товару, як стратегічного ресурсу національної економічної безпеки країни, як чинника та джерела існування родини та безпеки життєдіяльності в довгостроковому періоді.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

На основі дослідження неспроможності ринкового механізму саморегулювання в Україні та інституційних правил регулювання в зарубіжних країнах здійснити ретроспективний та компаративний аналіз інституційних та соціально-економічних чинників формування механізму управління земельними ресурсами. Проаналізувати цивілізаційну еволюцію становлення організаційно-економічних форм господарювання в аграрному секторі та їх історичні тенденції, розкрити суперечності формування "ринку землі" в Україні за роки новітньої її історії.

Обґрунтувати методологічні підходи до управління земельними ресурсами з урахуванням специфіки інституційного середовища в Україні, зменшення та виснаження в світі земель сільськогосподарського призначення, загострення продовольчої кризи (катастрофічного зростання попиту на продукти харчування в недалекому майбутньому) та загострення міжкраїнової боротьби за обмежені ресурси.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління земельними ресурсами є однією з ключових складових економіки кожної країни, оскільки зачіпає інтереси цілого ряду суб'єктів земельних відносин. Тому виникає необхідність застосування логіко-історичного та компаративістського підходів до вироблення національної політики реформування аграрного сектору економіки України. Одним із найбільш важливих і складних завдань, які виникли в процесі реформування земельних відносин, є створення ефективної системи управління земельними ресурсами, що базується на теорії та методології генезису аграрних відносин в загальному та національному вимірах.

З точки зору еволюції суспільної науки земля та система земельних відносин завжди була предметом дослідження економістів та об'єктом державної економічної політики. Ще У. Петті говорив, що праця є батьком багатства, а земля — його мати. В епоху Просвітництва та Реформації представниками економічної науки (А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілля та ін.) була обґрунтована теорія трьох факторів виробництва та багатства країни, а філософами-просвітителями (Ж.Ж. Руссо, Дж.

Локк, Ж. Монтескьє та ін.) — теорія суспільного договору та державного управління. XXI ст. характеризується 4-х та 6-и факторними моделями створення національного багатства (фактори виробництва) та розподілу національного доходу (форми доходу): земля — рента; праця — заробітна плата; капітал — процент та підприємництво — прибуток. У шести факторній моделі, окрім зазначених факторів, активний вплив на систему виробництва та розподілу мають інформація (форма доходу — квазірента) та держава (форма доходу — політична рента)¹ [2; 3]. За таких умов ускладнюється процес публічного управління матеріальними та людськими ресурсами.

Розмови про ринок землі в буденному сприйнятті цього терміну є, на наш погляд, неточними. Земля надто специфічний товар, тому ринковий механізм попиту і пропозиції, про що часто люблять вести мову пропагандисти з економіки та політики, просто не впливає на ціну землі² [3]. Мається на увазі в першу чергу вплив пропозиції на ціну землі. Питання ціни землі, земельної ренти та орендної плати є ключовими при дослідженні проблем управління земельними ресурсами. Пояснюється це, на наш погляд, тим, що права власності на землю в більшості розвинутих країн вже повністю ідентифіковані між державою та приватними власниками, а рента та орендна плата, яку вони отримують, носить найбільш сталу величину в порівнянні з іншими формами функціонального розподілу валового національного доходу. Ознайомлення з теорією ренти розширює горизонти наукового усвідомлення економічної природи цього явища і дозволяє віднайти найбільш оптимальні рішення стосовно організаційно-правових форм використання землі. Специфіки землі як товару і як фактору виробництва [3—5] можна охарактеризувати наступними властивостями.

По-перше, земля як ресурс, характеризується обмеженістю. Обмеженість означає, що суспільство не може запропонувати більше ресурсів, ніж хотіли би мати люди. Обмеженість землі абсолютна. Ніякі чинники не можуть збільшити її площу, окрім природних непередбачуваних катаклізмів. За всю історію існування людства площа корисних для людини земель зменшувалась, а не навпаки.

Внаслідок дії екологічних, технологічних чи інших факторів зменшення сільськогосподарських угідь має незворотну спадаючу тенденцію. Тому пропозиція землі залишається незмінною, тобто нееластичною, тоді як попит на землю та особливо на сільськогосподарські продукти невпинно зростає як внаслідок постійного збільшення населення, так і внаслідок зростання обсягів виробництва, а значить і збільшення потреб в земельних ділянках для виробничого призначення (рис. 1).

Пропозиція землі не збільшується, вона може лише зменшуватись (рис. 1, лінія S відображає незмінність пропозиції, а S1 — зменшення пропозиції землі), тоді як попит постійно зростає.

На відміну від інших товарів, де вільно рухаються як крива попиту, так і крива пропозиції, ринок землі є надто специфічним, де лише попит є визначальним фактором ціни землі. Земля унікальний ресурс — напівтовар, замінників якому знайти неможливо.

У вітчизняній економічній літературі ще недостатньо приділяється уваги обґрунтування інституційних чинників руху ціни землі: приватизації, формування фермерських господарств, становлення ринкових фінансових інститутів, інтеграції економіки України у

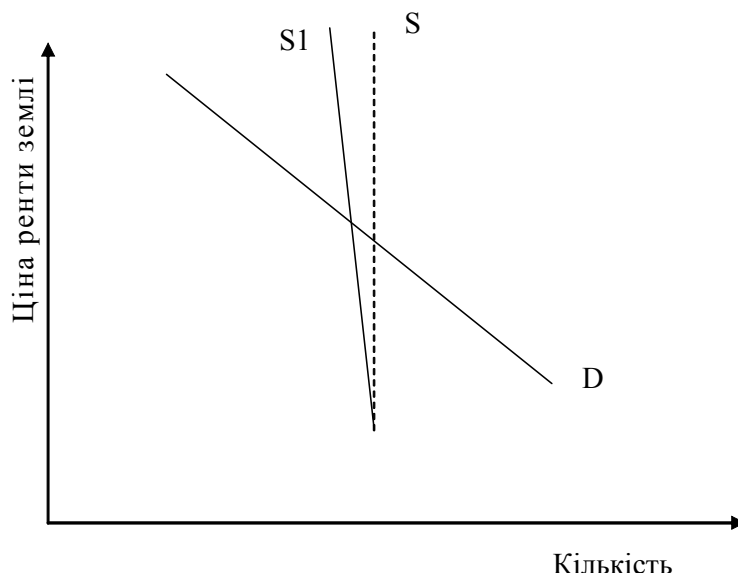

Рис. 1. Взаємозалежність ціни ренти від попиту на землю та сільськогосподарську продукцію при незмінності пропозиції землі

світове господарство тощо. Легалізація та лібералізація земельного ринку в Україні, з урахуванням світових тенденцій, призведе, на наш погляд, до катастрофічного стрибка ціни землі. Водночас на початковому етапі "ринку землі" великий вплив на процес ціноутворення усередині країни мають вітчизняні монопольно-фінансові угруповання, які будуть свідомо утримувати низьку ціну не тільки на сировину, а й на вартість праці найманих працівників і особливо на землю сільськогосподарського призначення.

По-друге, специфіка земельного ресурсу як фактору в тому, що не тільки його кількісні параметри зменшуються, а й постійно знижуються якісні характеристики. Відновлення продуктивності землі передбачає виділення значних капітальних вкладень, які не є прибутковими. Низька норма прибутку не приваблює приватний капітал, тому інвестиції, як правило, здійснюються державою. В цьому випадку ціна землі росте, що автоматично веде до збільшення земельної ренти.

По-третє, перегрів економіки, який набув закономірної тенденції за останні півстоліття, створює "тиск" на кожну ділянку землі з точки зору прикладення капіталу або її привласнення як об'єкту власності. Тобто монополія на землю як на об'єкт господарювання ще більше посилює можливість отримання ренти (диференціальної чи абсолютної). Тому наспіх юридичне оформлення "розподілу" землі в приватну власність гарантує довічне персоніфіковане отримання відповідної частки створеного продукту у вигляді земельної ренти. Проблема власності на землю — це проблема довічного привласнення ренти.

По-четверте, за умов загострення світової продуктової проблеми вирішення питань реформування аграрного сектора економіки України набуває не лише суто національної, а міжнародної ваги [6]. Нееластичність пропозиції та постійно зростаючий глобальний попит на земельні ресурси з одного боку, а також відсутність конкурентного механізму формування ціни землі та величини земельної ренти — з другого, спотворюють саму економічну сутність "ринку землі". Трактуючи "ринку землі" в класичному контексті є не коректним не тільки з позицій відсутності рівноваги між

¹ Окрім економічної ренти, сучасна суспільна наука виділяє й існування "політичної" ренти, яку урядова бюрократія привласнює як компенсацію за надання послуг.

² Можна навести багато історичних прикладів, коли до винайдення корисних копалин вартість землі у сотні та тисячу разів була меншою, ніж ділянки з відомими родовищами. Такі ж приклади можна навести і зі сфери будівництва автомагістралей, окремих будівель у місті тощо.

попитом та пропозицією на землю, а й виходячи з того, що держава розглядає землю в якості національного майна, національного багатства, стратегічного ресурсу зростання добробуту та в якості стратегічного ресурсу забезпечення продовольчої та національної безпеки держави. Тому держава й визначає інституційні обмеження не тільки щодо використання землі, а й реалізації всього пучка прав власності на землю, в тому числі й на її відчуження через механізм купівлі — продажу.

З точки зору єдності історичного та логічного на території України мали місце різні організаційні форми обробітку землі: епоха трипільської культури — общинно-екстенсивна, тобто періодичне освоєння нових земель; в VI—VII ст. майнове розшарування призвело та удосконаленням знарядь обробітку, общинна форма трансформувалась у сімейно-общинну форму. Така тенденція зберігалась і в XIV—XVI ст. [7]. Еволюція земельних відносин за цей період пройшла етап переходу від нічийного екстенсивного використання землі до осідлого з ствердженням звичаєвого права на землю общини та держави. Звертаємо увагу на запровадження вже в той період умовної, тимчасової та невідчужуваної власності для незаможних сімей, яка в різних організаційно-правових формах проіснувала до сьогоднішнього часу.

Відміна кріпосного права в 1861 році не призвела до радикальних зрушень в управлінні земельними ресурсами. Реально общинне землекористування залишилось, наслідком чого загострилась проблема ефективного використання землі, що спонукало до запровадження в 1906 році Столипінської земельної реформи. Столипінське землевпорядкування не виправдало сподівань, оскільки його (П.А. Століпін) було вбито а у феодалній державі не вистачило політичної волі щодо завершення ліквідації великого поміщицького землеволодіння. В результаті селяни не одержали достатньої кількості землі та навіть частину її втратили [8]. Відзначимо, що відміна кріпосного права та столипінська реформа потерпіли фіаско тому, що, на наш погляд, головна діюча особа — кріпак-селянин не був готовий до таких перетворень ні технологічно, ні інтелектуально, ні морально, ні професійно.

Означені риси ментальності ще більше деформувались в умовах запровадження адміністративного командного механізму землекористування протягом 70-річної комуністичної доби. Було скасовано приватну власність на землю, заборонялась купівля-продаж землі, ліквідовано міцні поміщицькі господарства, зазнали утисків заможні селянські виробники, "куркулі". Справжнім власником землі стала держава, яка через реалізацію ідеї масової колективізації, під час якої порушився принцип добровільності, позбавила селянина права власності на землю та вибору форм господарювання, та через позазаконний примус змусила його фактично безплатно (або за мізерну платню) працювати в колгоспах. Це позначилось на сільському укладі життя та посилила рабську психологію селянина. Тобто в період з 1928 р. по 1991 р. панувала державна власність на землю, а колгоспники та радгоспники за мізерну платню її обробляли і заставляли своїх дітей вчитися, щоб вони могли уникнути цієї рабської праці. Тобто аналіз еволюції аграрних відносин на території України від епохи трипільської культури й до сьогодні дозволяє зробити висновок, що загалом селянство ніколи не володіло правом приватної власності на землю в класичному трактуванні цього феномену. А для того, щоб сформувати у кожного громадянина риси економічної, підприємливої та раціональної особистості, потрібна мобілізація всіх зусиль державної влади та суспільства загалом задля створення конкурентного середовища, верховенства права та захисту прав приватної власності.

Кожній країні властива своя національна модель володіння та розпорядження земельними ресурсами, що обумовлено історичними, культурними та загальноци-

вілізаційними передумовами. Кожна європейська країна пройшла свій еволюційний шлях реформування організаційно-правового землекористування і сьогодні має особливості, попри глибокі євроінтеграційні процеси. Досвід розвинених країн чітко вказує, що запровадженню ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення повинно передувати створення відповідних сприятливих умов, особливо в питаннях зваженого оподаткування, ефективних ринкових механізмів державної підтримки аграрного підприємництва, іпотечного кредитування, формування ринкової інфраструктури, недопущення монопольних проявів, суттєвого обмеження тіньової економіки в аграрному секторі, страхування сільськогосподарських ризиків тощо [9]. Яскравим прикладом є США, в якій сформовано незвичну для країн Європи модель ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, що досить результативно поєднує державний контроль і ринкові умови господарювання. У разі продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення основна кількість землевласників використовує для цього земельний аукціон. Причому інтереси власника земельної ділянки представляє ліцензований брокер, який здійснює свою діяльність з оплатою на комісійній основі. Згідно зі статтею 207 закону Сполучених Штатів Америки "Про національне управління земельними ресурсами" № 94-579 від 21.10.1976 р., набувати право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення мають виключно громадяни країни. Іноземним громадянам, фізичним та юридичним особам — нерезидентам США набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що продаються з державної власності, заборонено [10].

Щодо країн-членів ЄС, як правило, вони досягають позитивні зміни у землекористуванні завдяки системному підходу до розв'язання проблем трансформації земельних відносин з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників, а саме: наявності довготермінової стратегії розвитку аграрного сектора; прозорі нормативно-правової бази з регулювання земельних відносин; що є передумовою сталого землекористування [11]; дієвого контролю за дотриманням земельного законодавства у частині раціонального використання й екологізації землекористування, що знижує масштаби екологічно необґрунтованої практики використання орендованих земель [12]; державного фінансування заходів щодо поліпшення угідь і здійснення еколого-агрохімічного ґрунтового обстеження; інтенсифікації виробництва за рахунок оптимізація забезпеченості аграрної сфери трудовими ресурсами (табл. 1).

На сьогодні в Європейському Союзі 7 млн фермерів обробляють 129 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 76 млн га (59 %) є власністю фермерів, а 53 млн га (41 %) — орендується [12]. Спостерігається довгострокова тенденція зростання частки земель, що орендується. Наприклад, у США орендується 40% сільськогосподарських земель, у Бельгії, Німеччині та Франції — понад 60%, Люксембурзі — 53%, Швеції — 45,2%, Нідерландах, Португалії і Великобританії — 30%. Головна мета держави не приватизація земель, а навпаки — це стимулювання ефективного землекористування, що досягається за рахунок оренди та інших правил, які й визначає сама держава. Значна увага приділяється правовим обмеженням появи латифундій, тобто зосередженням великих масивів землі в одних руках. У багатьох країнах для купівлі землі чи отримання прав оренди громадянин повинен мати відповідну професійну освіту, досвід практичної роботи, бути місцевим жителем, мати необхідні фінансові ресурси тощо. Таким чином, оренда землі в зарубіжних країнах лежить в основі регулювання прав землеволодіння та користування, а купівля-продаж землі має епізодичний характер та обмежується цілою низкою правил контролю з боку публічних органів управління.

Так, у Швейцарії існує ряд суворих обмежень щодо купівлі та продажу сільськогосподарських земель, спрямованих на захист сімейних форм фермерського господарства. Законодавством передбачається право власності на землю для іноземців, на практиці його дуже важко отримати. Хоча, і самим швейцарцям доволі важко придбати земельну ділянку. В основному землі успадковуються та передаються всередині родини. У Нідерландах ринок землі є успішним прикладом відкритості та лібералізації. Така політика розвитку ринку призвела до високих результатів продуктивності та ефективного використання ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Ціна с/г землі в Нідерландах є однією з найвищих у ЄС та світі (2012 року — \$63,700), що є наслідком одного з найбільш лібералізованих механізмів регулювання ринку, в основі якого є оренда.

Цікавим є досвід Німеччини. Майже 100% сільськогосподарських земель перебувають у приватній власності, в той же час середня площа землеволодіння приватними особами становить 20 гектарів. І головне те, що близько 70% сільськогосподарських земель знаходиться в оренді. Це пов'язано з тим, що вартість землі в Німеччині дуже висока (20—25 тис євро за 1 гектар) і купувати її для вирощування сільськогосподарської продукції є нерентабельним і економічно не вигідним заходом. Тому рух сільськогосподарських земель на ринку дуже низький. Середній термін дії договору оренди становить 12 років, хоча в останні роки відмічається тенденція до скорочення строків оренди [14].

Отже, розвинені країни світу мають величезний досвід у формуванні ефективного управління земельними ресурсами. Спільним є те, що у більшості країн спостерігається беззаперечна тенденція зростання частки землі, що обробляється через механізм оренди, незалежно від того, хто є її власником — держава чи приватна особа. Ще однією особливістю управління земельними ресурсами деяких розвинених країн є те, що він контролюється локальними агенціями, існують непрямі обмеження щодо купівлі та продажу сільськогосподарських земель, складні процедури укладання угод, що не дає можливість швидкого отримання права власності іноземцям.

Формування стратегії управління земельними ресурсами повинно відбуватися відповідно до принципів та критеріїв сталого розвитку з метою збалансованого й гармонійного використання, відтворення та охорони потенціалу земельних ресурсів для досягнення гармонії між екологічними, економічними та соціальними вимогами. Крім того, необхідно враховувати специфіку інституційного, геополітичного, глобального, інвестиційного та культурного середовища, в якому головними чинниками є ментальність громадян, захищеність прав власності, свобода підприємництва та відсутність монополізації, подолання корупції та тіньової економіки, які завжди будуть спотворювати будь-який прогресивний закон про реформування земельних відносин в Україні.

Для сьогоденної України, коли ще не утвердились ефективні інститути державності, не сформовано конкурентне середовище та умови верховенства права, де тотальна демонополізація та олігархічна влада визначає правила гри, навіть якщо буде прийнято закон про "ринок землі", практична реалізація пучка прав приватної власності перетвориться в механізм перерозподілу власності на землю. 30-ти річна стихія "прихватації" промислових підприємств, що в останні роки деформувалась в перерозподіл через інструменти корупції, рейдерства, судових спорів в вітчизняних та міжнародних судах, буде запущено для перерозподілу землі. Головне зараз зняти мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, а далі будуть запущені "кроваві" механізми їх перерозподілу. Тому одним із обмежень повинно бути те, що в будь-який момент держава повинна мати можливість повернення

Таблиця 1. Аналіз стану землекористування в європейських країнах та України, 2015 рік

Показник	Україна	Європа	ЄС	Україна, %, до	
				Європи	ЄС
Площа земельної території, млн га	60,4	1015,6	437,4	5,9	13,8
Запаси чорноземів, млн га	28,0	84,0	18,0	33,3	155,6
Площа с/г земель, млн га	42,7	474,8	177,7	9,0	24,0
Площа орних земель, млн га	32,5	277,8	115,7	11,7	28,1
Частка орендованих с/г угідь, %	97,0	62,0	53,0	156,5	183,0
Ціна за 1 га земель с/г призначення, тис. дол. США	-	3,7	7,2	-	-

Джерело: розроблено авторами на основі [13].

земельних ділянок у державну власність з міркувань національної безпеки та стратегії економічного розвитку країни. В Україні необхідно створити відповідне інфраструктурне забезпечення результативного землекористування: земельного банку, кредитних спілок, розгалуженої мережі консультативних та моніторингових організацій з прогнозу урожайності, забрудненості земельних ділянок тощо [15]. Крім того, не створено дійових державних інституцій по захисту та гарантії прав приватної власності з точки зору можливості успадкування, відчуження, передачі в оренду тощо.

Щодо ціни за гектар землі сільськогосподарського призначення, то вона повинна відповідати європейським стандартам, адже наші землі не поступаються землям розвинених країн, а навпаки є більш родючими. Також важлива бюджетна підтримка вітчизняних фермерів, що зробить їх більш конкурентними і на внутрішньому, і на зовнішніх ринках. А саме надання пільгових кредитів придбання земель, зменшення відсоткової ставки. Оскільки у Польщі кредит на придбання земель можна отримати на 15 років під 2% річних, у Латвії — на 20 років під 3%. Відсоткова ставка по кредитах у Німеччині становить 3% річних [10].

Отже, питання управління земельними ресурсами країни є важливим для усіх суб'єктів господарювання, тому потрібно чітко, об'єктивно та узгоджено вирішувати питання регулювання з боку органів публічної влади всього пучка прав власності на землю, як стратегічного ресурсу для національної безпеки України. В іншому випадку буде запущено механізм загострення майнових, соціальних та політичних протистоянь, що в кінцевому результаті може призвести до стагнації економіки аграрного сектору, до ускладнення громадянської ідентифікації інститутів державності в Україні.

ВИСНОВКИ

До основних висновків необхідно віднести таке. Ретроспективний аналіз еволюції економічної теорії з можливості формування "ринку землі" в класичному його розумінні є не коректною із-за нееластичності пропозиції та постійно зростаючого глобального попиту на земельні ресурси, з одного боку, а також відсутність конкурентного механізму формування ціни землі та величини земельної ренти — з другого, є важливим аргументом щодо сумнівності використання категорії "ринок землі".

З точки зору історичного та логічного відміна кріпосного права та столипінська реформа потерпіли фіаско тому, що на наш погляд, головна діюча особа — кріпак-селянин не був готовий до таких перетворень ні технологічно, ні інтелектуально, ні морально, ні професіонально, ані психологічно. Тотальне одержавлення земель за радянської доби повністю зруйнувало у селян (колгоспників та радгоспників) залишкові генетичні риси господаря, підприємця та ощадливості, що на сьогодні є важливим чинником інфантильного відношення громадян України до землі, як важливого джерела (орендного доходу) в довгостроковому періоді.

Компаративний аналіз світового досвіду свідчить, що "ринок землі" не був ні минулому ані сьогодні самоціллю реформування аграрних відносин. У країнах відбувався еволюційний процес становлення приватної та державної власності на землю при одній умові, що держава завжди публічно визначала правила використання земель сільськогосподарського призначення для всіх форм власності. На сучасному етапі головним трендом в управлінні землями сільськогосподарського оренда, а не купівлю-продаж землі, а таких країнах, як США, Швейцарія відбувається викуп державою у приватних власників.

Інституційна невизначеність в Україні з реалізацією пучка прав власності на землю, який існував до сьогодні і який ще в більшій спотворено в проекті Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення" є свідченням відсутності у суспільстві фундаментального розуміння законів розвитку національної економіки загалом та таких інститутів як держава, конкуренція, приватна власність, оренда, земельна ренти тощо. Тому запровадженню цього закону повинна передувати велика робота щодо розвитку інституційного та інфраструктурного забезпечення ефективного та конкурентоспроможного використання земель, а саме: земельного банку, кредитних спілок, розгалуженої мережі консультативних та моніторингових організацій з прогнозу урожайності, інституцій по контролю забрудненості земельних ділянок, інституцій по захисту та гарантії прав приватної та приватної власності з точки зору можливостей успадкування, відчуження, передачі в оренду тощо; підвищення фінансової та правової грамотності громадян.

Формування стратегії управління земельним ресурсами повинно відбуватися відповідно до принципів та критеріїв сталого розвитку з метою збалансованого й гармонійного використання, відтворення та охорони потенціалу земельних ресурсів для досягнення гармонії між екологічними, економічними та соціальними вимогами. Необхідно враховувати специфіку інституційного, геополітичного, глобального, інвестиційного та культурного середовища, в якому головними чинниками є ментальність громадян, захищеність прав власності, свобода підприємництва та відсутність монополізації, подолання корупції та тіншової економіки, які завжди будуть спотворювати будь-який прогресивний закон про реформування земельних відносин в Україні.

Література:

1. Економічний портал. URL: http://www.economicportal.ru/economist_scientist/demsetz.html
2. Малий І.Й. Розподіл як фактор економічного розвитку суспільства. Економіст. 1999. № 8. С. 32—39.
3. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту: монографія. — К.: КНЕУ, 2000. — 248 с.
4. Малий І.Й. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин. Економіка України. 2000. № 8. С. 49—55.
5. Малий І.Й. Про романтизацію приватної власності на землю та кризу аграрного сектору України. Економічна теорія. 2008. № 3. С. 3—12.
6. Верховна рада України. Послання Президента України до Верховної Ради України. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000—2004 рр. 2000 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276a/2000>
7. Смолій В.А. Історія українського селянства. Т. 1. К.: Наукова думка. 2006. 630 с.
8. Шульга О. Історія розвитку земельних відносин в Україні. Вісник КНТЕУ. 2010. № 4. С. 123—134.
9. Гадзало Я.М. Земельна реформа: проблеми та перспективи розвитку аграрної реформи. Економіка АПК. № 1. 2017.
10. Супрун О. (2019). Світовий досвід запровадження ринку землі та його адаптація до українських реалій. URL: <http://www.golos.com.ua/article/322369>

11. Дудич Г.М. Застосування у сільському господарстві України зарубіжного досвіду удосконалення земельних відносин. Аграрна економіка. 2014. Т. 7. № 1—2. С. 101—107.

12. Богданов А.В. Арендное землепользование в зарубежных странах. Вестник сельского развитие и социальной политики. 2015. С. 40—43.

13. Зарубіжний досвід: ринок земель сільськогосподарського призначення і перспективного застосування в Україні. Земельна спілка України. URL: <http://www.zsu.org.ua/index.php>

14. Панасенко В. М. (2019). Досвід Німеччини в землекористуванні. URL: <http://www.iogu.gov.ua/publikacii/statti/dosvid-nimechchyny-v-zemlekorystuvanni>

15. Малий І.Й., Бондар Ю. Інституційна невизначеність в управлінні земельними ресурсами України. Міжнародна науково-практична конференція: управління публічною економікою: нові виклики та загрози. 2019. С. 78—82.

References:

1. Ekonomichnyj portal (2020), available at: http://www.economicportal.ru/economist_scientist/demsetz.html (Accessed 26 January 2020).
2. Malyj, I.J. (1999), "Distribution as a factor of economic development of society", *Economist*, vol. 8, pp. 32—39.
3. Malyj, I.J. (2000), *Teoriia rozpodilu suspil'noho produktu* [The theory of social product distribution], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Malyj, I.J. (2000), "To the question of the theory of land rents and problems of reforming land relations", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 8, pp. 49—55.
5. Malyj, I.J. (2008), "On the romanticization of private land ownership and the crisis of the agrarian sector of Ukraine", *Ekonomichna teoriia*, vol. 3, pp. 3—12.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), "Message from the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "Ukraine: Progress in the 21st Century. Economic and Social Policy Strategy 2000 - 2004", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276a/2000> (Accessed 2 February 2020).
7. Smolij, V.A. (2006), *Istoriia ukrai?ns'koho selianstva* [History of the Ukrainian peasantry], vol. 1, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
8. Shul'ha, O. (2010), "History of land relations development in Ukraine", *Visnyk KNTEU*, vol. 4, p. 123—134.
9. Hadzalo, Ya.M. (2017), "Land reform: problems and prospects of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 1.
10. Suprun, O. (2019), "World experience in land market introduction and adaptation to Ukrainian realities", available at: <http://www.golos.com.ua/article/322369> (Accessed 11 February 2020).
11. Dudyh, H.M. (2014), "Application in the Ukrainian agriculture of foreign experience of improving land relations", *Ahrarna ekonomika*, vol. 7, no. 1—2, pp. 101—107.
12. Bohdanov, A.V. (2015), "Rental land use in foreign countries", *Vestnyk sel'skoho razvytye y sotsyal'noj polytyky*, pp. 40—43.
13. Zemel'na spilka Ukrainy (2020), "Foreign experience: agricultural land market and prospective application in Ukraine", available at: <http://www.zsu.org.ua/index.php> (Accessed 13 February 2020).
14. Panasenko, V.M. (2019), "German experience in land use", available at: <http://www.iogu.gov.ua/publikacii/statti/dosvid-nimechchyny-zemlekorystuvanni> (Accessed 14 February 2020).
15. Malyj, I.J. and Bondar, Yu. (2019), "Institutional uncertainty in land management in Ukraine", *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnu naukovo-praktychnu konferenciu: upravlinnia publichnoiu ekonomikoiu: novi vyklyky ta zahrozy* [International Scientific Conference: National Economy governance modernization], Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine, 5-6th December, pp. 78—82.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020 р.

І. І. Вініченко,

д. е. н., професор, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-9527-1625

А. В. Чорнобай,

аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-8953-0387

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.34

ДИВІДЕНДНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛADOVA ПОЛІТИКИ ДОХОДІВ

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Dnipro State University of Agrarian and Economics

A. Chornobai,

postgraduate student, Dnipro State University of Agrarian and Economics

DIVIDEND ENTERPRISE POLICY AS A COMPONENT OF INCOME POLICY

У статті досліджено науково-теоретичні засади формування дивідендної політики як важливої складової політики доходів агропромислового підприємства. Установлено, що дивідендом є дохід, котрий відображає результати керування підприємства та його політики розподілу. Визначено, що дивідендна політика агропромислового виробництва — це політика стосовно розподілу одержаного агропромисловим виробництвом прибутку за тієї умови, що власники агропромислового підприємства мають право на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів. Обґрунтовано методи, котрі дозволять побудувати комплексну стратегію управління привабливістю акцій підприємства, що дасть йому можливість мати доступ до порівняно дешевих ресурсів, які необхідні для вирішення задач стратегічного розвитку. Досліджено головні задачі та основні фактори, що визначають дивідендну політику агропромислового підприємства.

This article explores the scientific and theoretical principles of dividend policy formation as an important component of agrarian industry enterprise income policy. In particular, the main factors determining the dividend policy, the typical scheme and the principles of its formation were systematized. This paper emphasizes the need measuring the effectiveness of the dividend policy using the following indicators. The importance of forming a strategy for managing the investment attractiveness of the shares was highlighted separately. Practical recommendations for increasing the effectiveness of dividend policy are outlined. It is established that the dividend is income that reflects the results of management of the enterprise and its distribution policy. It is determined that the dividend policy of agro-industrial production is a policy regarding the distribution of profit received by agro-industrial production, provided that the owners of the agro-industrial enterprise are entitled to receive part of the profit in the form of dividends. The methods which will allow to create the complex strategy of management of attractiveness of shares of the enterprise which will give it an opportunity to have access to rather cheap resources necessary for the decision of strategic development are grounded. It is determined that the payment of dividends by the shares implies the issue of an additional block of shares of the company and its distribution among the shareholders in proportion to their share in the authorized capital of the enterprise. When applying this method, the shareholders receive virtually no cash income, however, they can always sell additional securities on the market, receiving monetary compensation. It is dangerous to have such a large number of shareholders, which will lead to a so-called "stock drop" and, consequently, a rapid fall in their market price. It is substantiated that in order for the placement of shares of domestic agro-industrial enterprises on foreign stock markets to be effective and profitable, the management of the enterprise should give priority to the market parameters of the traded shares. The main tasks and main factors that determine the dividend policy of the agro-industrial enterprise are investigated.

Ключові слова: дивідендна політика, дивіденди, акції, дохід, капітал.

Key words: dividend policy, dividends, actions, income, capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У теперішніх умовах формування економіки в Україні важливе значення має дивідендна політика агропромислових підприємств. З одного боку, вона визначає джерела

фінансування бізнесу, а з іншого боку, дає можливість залучити додаткові інвестиції для його розвитку через систему регулювання поточного курсу акцій. Крім цього, дивідендна політика вже давно стала головною частиною загаль-

ної стратегії розвитку підприємства, мірилом її корпоративної культури, фактором формування позитивного іміджу компанії. Саме через це проблема формування ефективної політики дивідендів набуває важливої актуальності для сучасних вітчизняних агропромислових підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Великий внесок у розв'язанні важливих запитань та формування дивідендної політики у своїх наукових працях зробили такі учені: Герасимчук В.Г., Гусарова О.С., Сидяга Б.В., М. Гордон, Д. Лінтнер, Р. Літценберг, К. Рамасвами, А. Басовский, В. Ковалев, А. Маршалл, А. Гапенскі, А. Гропеллі, С. Майерс, Е. Нікбахт, Р. Холт, І. Бланк, В. Павлов, С. Герасимова, М. Козоріг, О. Денис, Ф. Модільяні, Ф. Блек, М. Міллер й інші.

Виходячи з теорії нейтральності дивідендної політики, представниками якої є Модільяні Ф., Міллер М. та Блек Ф. дивідендна політика не має ніякого впливу на ринковий курс акцій, тому що він визначається виходячи із теперішніх та майбутніх доходів підприємства, його теперішнього стану і потенціалу збільшення.

Гордон М. та Лінтнер Д., представники теорії пріоритетності дивідендів, котра ще отримала назву "синиці в руках" притримувалися зовсім протилежного погляду стосовно дивідендної політики. На їх думку, акціонери завжди надаватимуть перевагу одержанню дивідендів перед реінвестуванням, тому що перше є менш ризиковим, ніж одержання капіталізованих майбутніх доходів від нерозподіленого прибутку. Крім того, виплата дивідендів має позитивний вплив на збільшення ринкової вартості акцій підприємства, що дають можливість власникам одержати більший дохід у разі їх продажу.

Водночас через специфіку української економіки у агропромислових підприємств виникає низка важливих проблем під час виборі дивідендної політики, а тому це запитання потребує в подальшому дослідженні та вирішенні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження важливих запитань стосовно дивідендної політики в агропромисловому виробництві і запровадження дієвих заходів щодо оптимізації політики доходів у розрізі політики дивідендів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дивідендом є дохід, котрий відображає результати керування підприємства та його політики розподілу. Дивідендна політика агропромислового виробництва — це політика стосовно розподілу одержаного агропромисловим виробництвом прибутку за тієї умови, що власники агропромислового підприємства мають право на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів. Політика дивідендів істотно впливає на процес залучення фінансових ресурсів, тому що капітал агропромислового підприємства може формуватись за рахунок як внутрішніх, так й за рахунок зовнішніх джерел.

На розподіл суми прибутку агропромислових підприємств, утворених у формі акціонерних товариств, у значній мірі впливає вибрана дивідендна політика, котра представляє собою сукупність використовуваних товариством принципів та методів сплати дивідендів стосовно до його економічних цілей за певний період часу.

Головні задачі дивідендної політики: забезпечення постійних дивідендів для зацікавлених акціонерів й інших суб'єктів, котрі функціонують на ринку фінансів; мінімізація витрат по залученню зовнішніх джерел фінансування шляхом реінвестування прибутку під визначені інвестиційні проекти; підтримка іміджу товариства на ринку шляхом підтримання стабільного або зростаючого курсу акцій і виплати дивідендів; зменшення податкового впливу через правильний вибір використання прибутку [6, с. 29].

До головних чинників, котрі визначають дивідендну політику, належать фінансові обмеження: заборгованість за зобов'язаннями із фіксованими виплатами, платоспроможність товариства за зобов'язаннями перед акціонерами; договірні обмеження; податкова політика: порядок сплати податків з дивідендного доходу, податкові пільги по реінвестованих прибутках, співвідношення між податком на дивіденди і податком на приріст капіталу; інвестиційні мож-

ливості товариства: можливості для здійснення капітальних вкладень у рентабельні проекти; можливості та витрати, пов'язані із залученням джерел фінансування: можливості компанії залучити зовнішні джерела фінансування при недостатній кількості внутрішніх джерел і вартість цих джерел; рівень ставки прибутку на сплачений капітал; рівень дивідендів має бути достатнім для збереження привабливості акцій компанії у порівнянні із альтернативними об'єктами інвестицій; чинник ризику при оцінці різних форм виплати дивідендів.

Під час формуванні дивідендної політики, доречно керуватися такими засадами, а саме: зв'язок дивідендної політики із загальною стратегією розвитку акціонерного товариства; прогнозованість — формування політики дивідендів на перспективу. Це робить дії акціонерного товариства передбачуваними, покращує можливість використання довготермінового планування, забезпечує довіру акціонерів, партнерів, кредиторів й інвесторів; стабільність — базові принципи дивідендної політики, котрі мусять мати довготерміновий характер. Дотримання цього принципу особливо важливе в умовах "розпорощення акціонерного капіталу", тому що дозволяє малим акціонерам приймати обгрунтовані інвестиційні рішення; пріоритетність врахування інтересів власників — акціонерів. Прибуток, що формується в акціонерному товаристві і залишається в його розпорядженні після сплати податків, належить його власникам, тому у процесі його розподілу пріоритетність напрямків його використання мають визначати вони; інформаційна відкритість, котра передбачає інформованість про вибір типу дивідендної політики та обгрунтованість розміру виплачуваних дивідендів усіх акціонерів. За потреби зміни основних пропорцій розподілу чистого прибутку в зв'язку із корегуванням стратегії розвитку акціонерного товариства або з інших причин усіх акціонерів мають заздалегідь повідомити про це; контрольованість, котра передбачає оцінку результативності дивідендної політики та корегування її у випадку потреби [3, с. 83].

Результативність дивідендної політики визначити дуже складно. Це необхідно робити на основі аналізу показників рентабельності корпоративних прав, від значення котрих залежать обидві складові доходів власників. Розробка політики дивідендів повинна відбуватися із врахуванням індивідуальних особливостей кожного акціонерного товариства, спираючись на його економічні та фінансові показники, можливості та потреби залучення інвестиційних ресурсів і загрози стосовно втрати контролю над суб'єктом господарювання існуючими акціонерами. Водночас основною ціллю дивідендної політики повинно стати сприяння економічній безпеці та підвищенню інвестиційної привабливості акціонерних товариств у короткостроковому та довгостроковому періоді часу.

Запорукою хорошої роботи аграрного підприємства є підвищення результативності його політики дивідендів [4, с. 179]. Для визначення найкращого типу дивідендної політики для вітчизняних підприємств доречно зробити аналіз стану розвитку українського ринку цінних паперів.

Виплата дивідендів вимагає обгрунтованості дій та доведення інформації про результати використання чистого прибутку до відома як наявних акціонерів, так й потенційних, тому наступним кроком розробки політики дивідендів є формування результативних інформаційних систем, котрі забезпечують обгрунтування дивідендної політики.

Виплата дивідендів акціями передбачає випуск додаткового пакета акцій компанії та розподіл його між акціонерами пропорційно їх долі в статутному фонді підприємства [1, с. 385]. У разі застосування цього методу акціонери практично не одержують ніякого грошового доходу, проте, вони можуть завжди реалізувати додаткові цінні папери на ринку, одержавши грошову компенсацію. Небезпечно є ситуація, коли таких акціонерів виявиться досить багато, що призведе до так званого "скидання акцій", а отже, й до стрімкого падіння їх ціни на ринку.

Замість виплати грошових дивідендів агропромислове підприємство може розподілити дохід серед власників акцій, викупаючи частини власних акцій. В цьому випадку число акцій у обігу знижується, відповідно прибуток на одну акцію зростає, що призводить до підвищення ціни акцій на ринку, дохід від приросту ринкової вартості капіталу замінює дивіденди.

Політика мінімального стійкого розміру дивідендів полягає в виплаті акціонерам невеликої, фіксованої про-

довж тривалого проміжку часу суми та доплати (так званого "екстра-дивіденду") у періоді одержання дуже сприятливого економічного результату. Цей тип політики дивідендів має низку суттєвих переваг, котрі розрізняють його із числа інших. Однією з таких переваг є тісний зв'язок політики з економічними результатами підприємства. Також виплата мінімального стійкого дивіденду дає можливість у повному обсязі забезпечити потребу підприємства в інвестуванні за власні кошти, котре дає можливість йому швидко розвивати свій виробничий потенціал та призводить до поступового збільшення його балансової вартості [10, с. 241]. Крім того, виплата у певні періоди "екстрадивіденду" сприяє підвищенню ринкової ціни акції через так званий ефект очікування. Водночас існують й негативні риси виплати мінімального стійкого дивіденду. У випадку, якщо підприємство тривалий час не виплачує "екстрадивіденди", ринкова ціна його акцій зменшується.

Для здійснення дивідендних виплат українським приватним акціонерним товариствам необхідні такі зміни в організаційно-економічному та правовому середовищі акціонерного товариства, котрі стимулюватимуть побудову результативної дивідендної політики агропромисловими підприємствами: ухвалення проекту закону про акціонерні товариства, у якому в питаннях регулювання дивідендних виплат доречним є використання сегментованого підходу, а саме: для акціонерних товариств, котрі не виходять на ринок цінних паперів, доречним є закріплення на законодавчому рівні певного обов'язкового мінімуму частки прибутку, котрий йде на виплату дивідендів. Такі випадки нерідко трапляються у світовій практиці серед країн, які розвиваються (Греція — 35 відсотків, Чилі — 30 відсотків, Бразилія, Філіппіни — 50 відсотків); диференційований характер оподаткування доходів акціонерів, а саме: встановлення нижчої ставки оподаткування прибутку в разі здійснення акціонерним товариством дивідендних виплат; установа диференційованих ставок оподаткування дивідендів в особистому доході акціонерів. Такий захід дозволить збільшити дохід акціонерів, що володіють невеликими пакетами акцій; зменшення ставки оподаткування доходів, одержаних у результаті продажу акцій, котре стимулюватиме обіг цінних паперів акціонерного товариства на ринку акцій, а відповідно, й буде сприяти його розвитку; установа нижчих ставок оподаткування дивідендів акціонерів, котрі є тримачами акцій більше аніж один рік.

Для того щоб розміщення акцій вітчизняних агропромислових підприємств на закордонних фондових ринках було результативним і рентабельним, керівництву підприємства необхідно приділяти головну увагу ринковим параметрам акцій, котрими торгують.

До методів впливу на інвестиційну привабливість акцій належать: здійснення комплексу заходів стосовно покращення економічного та фінансового стану компанії-емітента; удосконалення політики дивідендів; вплив на ринкові параметри акцій (вартісні характеристики за абсолютним значенням, спред (різниця) між купівлею та продажем, обсяги угод, платоспроможність і т.д.); покращення інвестиційних якостей акцій за допомогою максимізації об'єму прав, котрі надаються акціонеру, й неухильне дотримання цих прав; розкриття інформації про стан, діяльність та плани емітента, котра дає можливість інвесторам адекватно здійснити оцінку інвестиційних якостей акцій. Використовуючи наведені методи, можна побудувати комплексну стратегію управління привабливістю акцій підприємства, котра дасть йому можливість мати доступ до порівняно дешевих ресурсів, котрі необхідні для вирішення задач стратегічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для українських агропромислових підприємств вироблення сприятливої дивідендної політики має стати одним з головних завдань, від успішного вирішення яких залежить оцінка результативності їхньої діяльності, підвищення рейтингу й інвестиційної привабливості, вдосконалення процесу формування й використання грошових ресурсів. Тобто слід дотримуватися продуктивної політики дивідендів.

Приймаючи рішення у галузі дивідендної політики, треба враховувати, що вони впливають на ряд важливих критеріїв економічної та господарської діяльності агропромислового підприємства: величину фінансування, структуру

капіталу, ціну залучення грошових ресурсів, ринковий курс корпоративних прав, платоспроможність та ряд інших. Для переважачою кількості акціонерних товариств, на відміну від світових підприємств, дивідендна політика ще не стала ефективним механізмом корпоративного управління. Причинами цього є не тільки низький рівень корпоративної і загальної культури, але й слабкість конкурентного середовища на внутрішньому ринку, численні прогалини у системі державного регулювання економіки, зрощення великого бізнесу з політикою і державним управлінням. На сьогодні виникла необхідність у поглибленні економічних реформ, забезпечення їх системності, послідовності та рішучості. Стієке зростання ринкової капіталізації вітчизняних підприємств, у тому числі й завдяки результативній політиці дивідендів, треба розглядати як критерій успіху стратегії реформ.

Література:

1. Бланк І.А. Управління формуванням капіталу: підручник / І.А. Бланк — К.: Ніка-Центр, 2016. — 512 с. — С. 385.
2. Гетьман О.О. Економіка підприємства: навч. посіб. / Гетьман О.О., Шаповал В.М. — [2-ге видання]. — К.: Центр учбової літератури, 2017. — 488 с. — С. 212.
3. Дмитрієв І.А. Формування дивідендної політики акціонерних товариств: навч. посіб. / І.А. Дмитрієв. — Харків: ХНЕУ, 2017. — 195 с. — С. 83.
4. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / За ред. В.К. Збарського, В.І. Мацибори. — К.: Каравела, 2013. — 280 с. — С. 179.
5. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підруч. / О.С. Іванілов. — К.: Центр учбової літератури, 2014. — 728 с. — С. 563.
6. Лігоненко Л.О. Дивідендна політика підприємства: навч. посіб. / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2017. — 67 с. — С. 29.
7. Мних Є.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: підручник / Є.В. Мних. — К.: КНТЕУ, 2011. — 514 с. — С. 137.
8. Мочерний С.В. Політична економія: навч. посіб. / С.В. Мочерний. — К.: Знання-Прес, 2016. — 687 с. — С. 343.
9. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підручник / С.Ф. Покропивний. — К.: КНЕУ, 2014. — 528 с. — С. 419.
10. Швиданенко Г.О. Управління капіталом підприємства: навч. посіб. / Г.О. Швиданенко. — К.: Центр економічної статистики, 2017. — 436 с. — С. 241.

References:

1. Blank, I.A. (2016), *Upravlinnya formuvanniam kapitalu: pidruchnyk* [Management of capital formation: a textbook], Nika Center, Kyiv, Ukraine.
2. Getman, O.O. (2017), *Ekonomika pidpryyemstva: navchal'nyy posibnyk* [Business Economics: Textbook], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Dmytryiev, I.A. (2017), *Formuvannya dyvidendnoyi polityky aktsionerlykh tovarystv: navchal'nyy posibnyk* [Formation of dividend policy of joint stock companies: Textbook], KHNEU, Kharkiv, Ukraine.
4. Zbars'kyj, V.K. and Matsybora, V.I. (2013), *Ekonomika sil's'koho hospodarstva: Navchal'nyy posibnyk* [Economics of Agriculture: Textbook], Karavela, Kyiv, Ukraine.
5. Ivanilov, O.S. (2014), *Ekonomika pidpryyemstva: pidruchnyk* [Business Economics: Textbook], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
6. Ligonenko, L.O. (2017), *Dyvidendna polityka pidpryyemstva: navchal'nyy posibnyk* [Dividend Company Policy: Textbook], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
7. Mnykh, Ye.V. (2011), *Ekonomichnyy analiz diyal'nosti pidpryyemstva: pidruchnyk* [Economic analysis of enterprise activity: textbook], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
8. Mochernyy, S.V. (2016), *Politychna ekonomiya: navchal'nyy posibnyk* [Political Economy: Textbook], Znannya-Pris, Kyiv, Ukraine.
9. Pokropyvnyy, S.F. (2014), *Ekonomika pidpryyemstva: pidruchnyk* [Business Economics: Textbook], KNEU, Kyiv, Ukraine.
10. Shvydanenko, G.O. (2017), *Upravlinnya kapitalom pidpryyemstva: navchal'nyy posibnyk* [Enterprise capital management: Textbook], Tsentr ekonomichnoyi statystyky, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2020 р.

УДК 338.48:656.2(043.5)

А. В. Марценюк,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та менеджменту,
Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

Г. В. Грабовська,
головний фахівець-заступник начальника відділу матеріалів інфраструктури
Департаменту з планування та очікуваної вартості у сфері закупівель АТ "Укрзалізниця",
магістрант, Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0003-3626-8191

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.37

СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПАСАЖИРСЬКИХ КОМПАНІЙ

L. Martseniuk,

Doctor of Economic Sciences, Associated Professor, Dnipro National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

G. Grabovska,

master of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

STRATEGY FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT PASSENGER COMPANIES

У статті розроблено стратегію інноваційного розвитку пасажирських компаній, яка базується на комплексі впорядкованих регулюючих аналітичних і управлінських заходів, спрямованих на формування декомпенсаційних регуляторів зменшення або усунення наслідків негативного впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього оточення та внутрішнього середовища діяльності пасажирських компаній, що дозволить адаптувати сучасні інноваційні розробки туристичної галузі для розвитку залізничного туризму і отримати соціально-економічний ефект від реалізації певних заходів інноваційного розвитку пасажирських компаній.

Розроблена стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній складається з таких етапів: підготовчо-організаційного (визначення основних орієнтирів інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму та визначення стратегічних рівнів інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму); змістовного (формування збалансованої системи стратегічних цілей і задач інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму, визначення стратегій інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму); контрольно-реалізаційного (вибір методів та реалізація стратегій інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму).

At present the railway transport activity is declined, because there are not enough investments for its activity. But the oligarchs and sponsors of our country accumulated lot of money that can be invested in the development of passenger transportations. They do not wish to invest in old technologies that do not allow them to profit, but they will be pleased to invest in new activities — high-speed traffic, tourist traffic and other activities.

The strategy of innovative development of passenger companies is developed in the article, which is based on a set of ordered regulatory analytical and management measures. These measures are aimed at the formation of decompensation regulators to reduce or eliminate the consequences of the negative impact of destabilizing factors of the external environment and the internal environment of the activity of passenger companies. It will allow to adapt modern innovative developments of the tourism industry for the development of railway tourism and to gain socio-economic effect from the implementation of certain measures of innovative development of passenger companies.

The developed strategy of innovative development of passenger companies consists of the following stages: preparatory-organizational (defining the main orientations of innovative development of passenger companies through the organization of railway tourism and determining the strategic levels of innovative development of passenger companies through the organization of railway tourism); meaningful (formation of a balanced system of strategic goals and tasks of innovative development of passenger companies through the organization of

railway tourism, definition of strategies for innovative development of passenger companies through the organization of railway tourism); control and implementation (choice of methods and implementation of strategies for innovative development of passenger companies through the organization of railway tourism).

In this, the topicality of the problems of railway usage is substantiated in its aspect as an important component of the tourism potential. The safety and reliability, convenience and comfort, economical and ecological advantages are underlined as significant properties of the railway transport. Moreover, nowadays the tasks of constructing new railway tourism routes are attractive for all the stakeholders (tourists, enterprises, tourism businesses, state).

Ключові слова: залізничний туризм, пасажирські перевезення, інноваційний розвиток залізничного транспорту, стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній.

Key words: railway tourism, passenger transportation, innovative development of railway transport, strategy of innovative development of passenger companies.

ВСТУП

Реалізація стратегії інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму потребує залучення інвестицій. Джерелами інвестування можуть виступати власні кошти компанії, залучені фінансові ресурси та безоплатні чи благодійні внески.

Пасажирські компанії повинні мати добре обгрунтовану стратегію інноваційного розвитку, сутність якої полягає у формуванні заходів щодо адаптування до передбачених та непередбачених обставин.

Тенденції сучасного розвитку економічної ситуації характеризуються високою динамізмом, активізацією структурних зрушень та загостренням конкурентної боротьби. Процеси у зовнішньому середовищі набувають ознак комплексності, взаємодоповнюваності та взаємопричинності.

Отже, усі ці факти зумовлюють необхідність наукового пошуку креативних механізмів і методів стратегічного інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму, основою якого є інноваційність компаній, що передбачає врахування впливу і взаємозв'язку між факторами внутрішнього та зовнішнього середовища й обов'язково задоволення попиту споживачів.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ІНШИХ НАУКОВЦІВ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інновація виникає як наслідок використання результатів наукових досліджень і розробок, спрямованих на удосконалення процесу виробничої діяльності, економічних, правових і соціальних відносин у галузі науки, культури, освіти, в інших сферах діяльності суспільства. Цей термін може мати різні значення в різних контекстах, їхній вибір залежить від конкретних цілей виміру чи аналізу [1].

Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність", інновації — це новостворені (застосовані) і (або) удосконалені конкурентноспроможні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери.

О.Г. Кірдіна [2, с. 126] пропонує розглядати інновацію на залізничному транспорті як реалізований пріоритетний напрям розвитку залізничної галузі, що є результатом науково-творчого пошуку суб'єктів галузі, який приводить до отримання принципово нових (відсутніх раніше) результатів різного характеру (технічних, організаційних, технологічних, фінансових та ін.) та корисності внаслідок використання.

Інноваційна діяльність на залізничному транспорті — це комплексний процес створення нових або удосконалення існуючих транспортних послуг (товарів) на основі розробки, впровадження прогресивних техніко-техно-логічних, організаційно-економічних та управлінських рішень, комерціалізації сучасних споживчих

форм; охоплює етапи життєвого циклу товару (послуг) від зародження ідеї і до впровадження інновацій у виробництво [3].

Інноваційна діяльність на залізничному транспорті має власну специфіку, зумовлену специфікою самої галузі, її капіталомісткістю, інерційністю, повільною окупністю інвестицій тощо. На залізничний транспорт припадає більше половини всього вантажообігу, тому з розвитком залізниць пов'язані інші галузі економіки. Крім того, залізничний транспорт є досить матеріаломісткою та енерговитратною галуззю, де впровадження інновацій з метою економії витрат може дати значний ефект насамперед у масштабі країни.

Законодавчі основи розвитку залізничного транспорту України визначені в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [4] та в Стратегії розвитку ПАТ "Укрзалізниця" на 2017—2021 роки [5]. Зазначимо, що в них взагалі немає слова "інновація", але наведені напрями розвитку, які неможливо реалізувати без впровадження інновацій.

Останніми роками на залізничному транспорті інноваційна діяльність спрямовується на впровадження інформаційних технологій, логістичних принципів організації перевезень, нових видів сервісного обслуговування з наданням комплексу супутніх робіт, що має на меті створення транспортних послуг високої якості та нових споживчих характеристик. серед основних напрямів інновацій на залізничному транспорті автор виділяє наступні: організаційно-управлінські (реструктуризація управлінського апарату), безпосередньо виробничі (модернізація рухомого складу та інфраструктури, організація нових форм та методів обслуговування тощо) та товарні (створення товару ринкової новизни) [3].

Проблеми інноваційної діяльності на залізничному транспорті досліджують вітчизняні та закордонні вчені. Зокрема В.А. Дикань та В.О. Зубенко, монографію яких [6] присвячено забезпеченню ефективності інноваційної діяльності підприємств залізничного транспорту; В.А. Дикань, О.Г. Кірдіна, І.А. Назаренко, Ю.М. Уткіна, у праці яких [7] розглянуто питання економіки та організації інноваційної діяльності на залізничному транспорті; Є.М. Сич та В.П. Ільчук розробили концепцію інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту [3; 8]; О.Г. Кірдіна розглядає концептуальні основи інвестиційно-інноваційного розвитку залізничного комплексу та розробила концепцію управління інвестиційно-інноваційним потенціалом залізничного транспорту України [9—11]; О.Г. Дейнека у своїх працях аналізує інноваційно-інвестиційні підходи до розвитку галузі залізничного транспорту [12 та ін.]; Т.І. Дем'яненко, у дисертації якої розроблено методичний підхід до оцінки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств залізничного транспорту та стратегію адаптивного управління ним [13]; А.А. Калініченко, дисертація якої присвячена проблемам підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу промислових підприємств

залізничного транспорту в умовах інтеграційних процесів [14]; М.В. Корінь, яка запропонувала економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку залізничного транспорту [15] та інші.

Але на сьогодні в літературі обмежено кількість досліджень, присвячених інноваційному розвитку залізничної пасажирської компанії в плані розвитку залізничного туризму. Отже, актуальним та своєчасним є розроблення Стратегії інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму на основі аналізу досліджень інших вітчизняних та закордонних науковців у напрямках "інноваційний розвиток підприємств залізничного транспорту" та "інноваційний розвиток пасажирських перевезень залізничним транспортом".

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка стратегії інноваційного розвитку пасажирських компаній, яка базується на комплексі впорядкованих регулюючих аналітичних і управлінських заходів, спрямованих на формування декомпенсаційних регуляторів зменшення або усунення наслідків негативного впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього оточення та внутрішнього середовища діяльності пасажирських компаній, що дозволить адаптувати сучасні інноваційні розробки туристичної галузі для розвитку залізничного туризму і отримати соціально-економічний ефект від реалізації певних заходів інноваційного розвитку пасажирських компаній.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний стан діяльності пасажирських компаній потребує постійного їх розвитку, що характеризується переосмисленням традиційних підходів і впровадженням інноваційних методик щодо управління системами на різних рівнях.

У розробках науковців основним пріоритетним напрямом розвитку пасажирських компаній було вимірювання ефективності фінансових показників їх діяльності.

Сьогодення вимагає від сучасного управління пасажирськими компаніями переосмислення основних факторів розвитку, а саме: продукування креативних управлінських рішень, які спрямовані на адаптування до мінливих умов зовнішнього середовища, постійного попиту на інноваційні види продукції та послуг, завоювання нових ринків та підвищення конкурентоспроможності.

Досягнення інноваційного розвитку пасажирських компаній полягає у системному поєднанні:

соціально-економічних процесів (формування механізму сукупності концептуально взаємопов'язаних інноваційних управлінських рішень, спрямованих постійне врахування політичних, економічних, соціальних, організаційних та інших чинників для проведення соціально-економічної політики в межах чинного законодавства та обов'язково з урахуванням вимог ринку);

мотиваційних процесів (головним фактором, який забезпечує інноваційний розвиток пасажирських компаній, є оптимізація системи мотивації персоналу. Підвищення рівня інноваційного розвитку пасажирських компаній можна отримати орієнтуючись саме на людський фактор, та спрямувати увагу на підвищення ефективності праці. Тому фактори, пов'язані із забезпеченням інноваційний розвиток пасажирських компаній за допомогою мотивації персоналу, набувають у перманентних умовах особливої актуальності);

організаційних процесів (впровадження інформаційних та комунікаційних технологій в діяльність пасажирських компаній послаблює їх інноваційний розвиток, спрямовує на пошук та продукування інноваційних напрямів організаційного, що основою для перебудови своєї діяльності. В сучасних умовах господарювання пріоритетним є задоволення інтересів споживачів, що змушує пасажирські компанії постійно змінювати свій організаційний рівень, спрямований на підвищення рівня

сервісу та якості продукції і послуг, формування конкурентоспроможного рівня цін та ін.);

правових процесів (правове регулювання інноваційного розвитку пасажирських компаній є загальною проблемою, це свідчить про необхідність самостійного формування правового забезпечення. Перед керівництвом пасажирських компаній постають такі основні завдання формування нової системи відносин; формування загальних елементів інфраструктури; сприяння становленню їх інноваційного розвитку. Формування правових процесів інноваційного розвитку пасажирських компаній вимагає чіткого ініціювання, регулювання та підтримки з боку держави);

інших процесів інноваційного розвитку пасажирських компаній (сучасні умови популяризують туризм серед населення та зумовлюють визначальну роль та місце інноваційного розвитку пасажирських компаній у забезпеченні їх конкурентоспроможності, створюючи реальні можливості інтеграції до світової транспортної системи. Реалізація інноваційного розвитку пасажирських компаній надасть змогу модернізувати транспортну систему та підвищити рівень функціонування; підвищити рівень безпеки; ефективно використовувати потенціал пасажирських компаній).

Під час формування механізму інноваційного розвитку пасажирських компаній необхідно враховувати якісні та кількісні характеристики, а саме: орієнтованість (на попит споживачів та вимог ринків); інтегрованість (взаємозближення та утворення взаємозв'язків); адекватність (відповідність вимогам ринків та споживачів); стратегічність (довгострокове планування інноваційного розвитку пасажирських компаній); адаптивність (приспосовування до перманентних змін зовнішнього та внутрішнього середовища).

Розроблений механізм формує цілі, принципи, способи управління об'єктами й процесами, якісні та кількісні характеристики яких забезпечують орієнтованість, інтегрованість, адекватність, стратегічність, адаптивність. Це дозволяє розробити стратегічно орієнтовані напрями розвитку залізничного туризму та забезпечити векторально-оптимальні сценарії функціонування пасажирських компаній.

У системі управління пасажирськими компаніями існують принципи, які використовуються не тільки для підтримки діяльності на відповідному рівні, а й для постійного прогресивного розвитку, насамперед шляхом розробки й реалізації стратегії їх інноваційного розвитку.

У сучасних умовах господарювання керівництво пасажирських компаній повинно постійно продукувати управлінські рішення щодо інноваційного розвитку з урахуванням зростаючої нестабільної ситуації зовнішнього середовища, постійної "боротьби" з конкурентами та з урахуванням змін внутрішнього середовища, шляхом формування сукупності перспективних планів і завдань, які необхідно виконати для досягнення поставлених цілей.

На основі цього розроблено стратегію інноваційного розвитку пасажирських компаній (рис. 1), сутність якої полягає у формуванні комплексу впорядкованих регулюючих аналітичних і управлінських заходів спрямованих на генерування декомпенсаційних регуляторів зменшення або усунення наслідків негативного впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього оточення та внутрішнього середовища діяльності пасажирських компаній за результатами визначення рівня сприйняття інноваційності пасажирськими компаніями.

Це зумовлює необхідність визначення соціально-економічних передумов розвитку залізничного туризму та дозволяє перманентно оцінювати інноваційну активність пасажирських компаній у часі та просторі на різних стадіях життєвого циклу компанії та адаптувати сучасні інноваційні розробки туристичної галузі з метою розвитку залізничного туризму.

Розроблена стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного

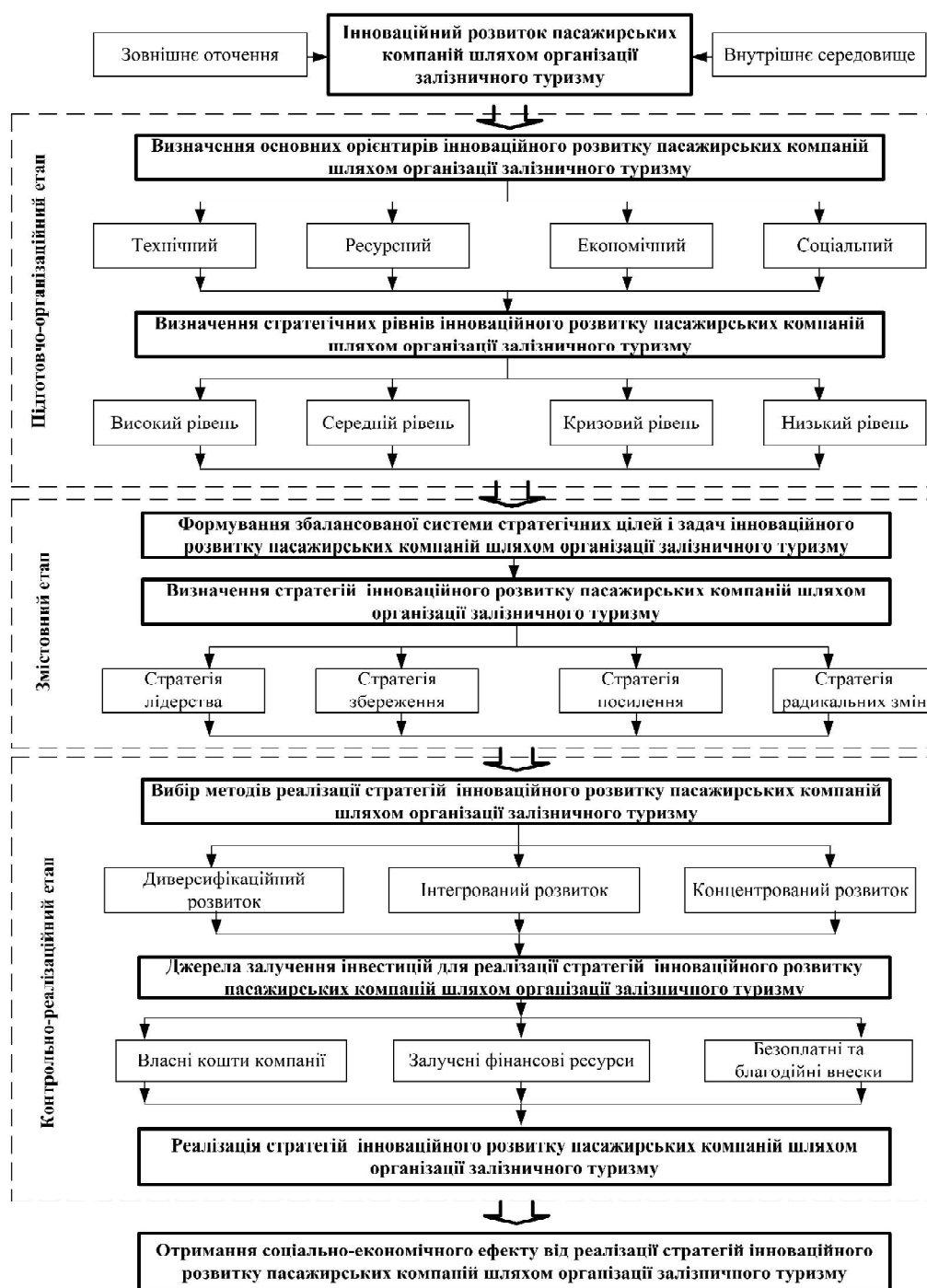

Рис. 1. Стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму

туризму складається з таких етапів: підготовчо-організаційного; змістовного; контрольно-реалізаційного.

Сутність підготовчо-організаційного етапу полягає у визначенні основних орієнтирів інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму з урахуванням технічного стану, ресурсних можливостей, економічних показників та обов'язкової оцінки соціальної складової. Визначення стратегічних рівнів інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму повинно визначати рівень розвитку, а саме: високий; середній; кризовий та низький.

Змістовний етап полягає у формуванні збалансованої системи стратегічних цілей і задач інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму та визначенні стратегій інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом

розширенням асортименту послуг тощо;

інтегрований розвиток пасажирських компаній полягає у зменшенні невизначеності у постачанні і збуті; поліпшенні можливостей впровадження інновацій; зниження витрат та ін.;

концентрований (інтенсивний) розвиток пасажирських компаній полягає у подальшому розвитку компанії, що забезпечується за рахунок поліпшення діяльності в рамках освоєного ринку функціонування.

ВИСНОВКИ

Тенденції сучасного розвитку економічної ситуації характеризуються високим динамізмом, активізацією структурних зрушень та загостренням конкурентної боротьби. Процеси у зовнішньому середовищі набувають ознак комплексності, взаємодоповнюваності та взаємопричинності. Внаслідок цього пасажирські ком-

організації залізничного туризму, а саме:

стратегія лідерства яка є важливим захистом від впливу конкурентних сил включає в себе оцінку сил конкурентів, оцінку сили покупців, оцінку сили постачальників, оцінку сили потенційних учасників ринку низькі витрати діючого підприємства є серйозним бар'єром для входу в галузь;

стратегія збереження конкурентних позицій, стану ринку, матеріального стану, рівня життя населення тощо;

стратегія посилення включає в себе розробку заходів щодо посилення конкурентних позицій на ринку шляхом інноваційного розвитку пасажирських компаній, організація залізничного туризму, як одного з пріоритетних напрямів, задоволення потреб споживачів тощо, така стратегія вимагає великих маркетингових зусиль;

стратегія радикальних змін полягає в розробці довгострокових заходів які пов'язані зі структурними перетвореннями. Ця стратегія формується тоді, коли пасажирська компанія не змінює галузь, але проводиться її розділення або об'єднання з іншою аналогічною компанією.

Контрольно-реалізаційний етап полягає у виборі методів та реалізація стратегій інноваційного розвитку пасажирських компаній шляхом організації залізничного туризму:

диверсифікаційний розвиток діяльності пасажирських компаній, пов'язаний із збільшенням діапазону видів та розширенням нових сфер діяльності,

панії повинні мати добре обґрунтовану стратегію інноваційного розвитку, сутність якої полягає у формуванні заходів щодо адаптування до передбачених та непередбачених обставин, які можуть виникнути в майбутньому.

Розроблено стратегію інноваційного розвитку пасажирських компаній, сутність якої полягає у формуванні комплексу впорядкованих регулюючих аналітичних і управлінських заходів, спрямованих на генерування декомпенсаційних регуляторів зменшення або усунення наслідків негативного впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього оточення та внутрішнього середовища діяльності пасажирських компаній за результатами визначення рівня сприйняття інноваційності пасажирськими компаніями. Це зумовлює необхідність визначення соціально-економічних передумов розвитку залізничного туризму та дозволяє перманентно оцінювати інноваційну активність пасажирських компаній у часі та просторі на різних стадіях життєвого циклу компаній.

Література:

1. Економіка і організація інноваційної діяльності на залізничному транспорті: навч. посіб. / В.Л. Дикань, О.Г. Кірдіна, І.Л. Назаренко, Ю.М. Уткіна; під ред. В.Л. Диканя. Харків: УкрДАЗТ, 2014. 225 с.
2. Кірдіна О.Г. Інновації на залізничному транспорті та рівні їх корисності // Економіка транспортного комплексу. 2010. Вип. 15. С. 124—130.
3. Сич Є.М., Ільчук В.П. Інноваційно-інвестиційний розвиток залізничного транспорту. Київ: Логос, 2002. 256 с.
4. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80>
5. Оприлюднено основні аспекти стратегії розвитку ПАТ "Укрзалізниця" на 2017—2021 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agrecua/oprilyudneno-osnovni-aspekti-strategiyi-rozvitku-pat-ukrzhaliznitsya-na-2017-2021-roki>
6. Дикань В.Л., Зубенко В.О. Забезпечення ефективності інноваційної діяльності підприємств залізничного транспорту: монографія. Харків: УкрДАЗТ, 2008. 194 с.
7. Економіка і організація інноваційної діяльності на залізничному транспорті: навч. посіб. / В.Л. Дикань, О.Г. Кірдіна, І.Л. Назаренко, Ю.М. Уткіна; під ред. В.Л. Диканя. Харків: УкрДАЗТ, 2014. 225 с.
8. Ільчук В.П. Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: становлення та розвиток. Київ: Логос, 2004. 381 с.
9. Кірдіна О.Г. Інновації на залізничному транспорті та рівні їх корисності // Економіка транспортного комплексу. 2010. Вип. 15. С. 124—130.
10. Кірдіна О.Г. Методологічні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку залізничного комплексу України як складової національного господарства: автореф. дис. ... д-ра екон. наук (08.00.03 — економіка та управління національним господарством). Харків: УкрДАЗТ, 2011. 36 с.
11. Кірдіна О.Г. Методологічні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку залізничного комплексу України: монографія. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 312 с.
12. Дейнека О.Г. Інноваційно-інвестиційні підходи до розвитку галузі залізничного транспорту // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук. праць. Харків: УкрДАЗТ, 2008. № 22. С. 54—55.
13. Дем'яненко Т.І. Адаптивне управління інноваційно-інвестиційним розвитком підприємств залізничного транспорту: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Укр. держ. акад. заліз. трансп. Харків, 2013. 230 с.
14. Калініченко Л.Л. Підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу промислових підприємств залізничного транспорту в умовах інтеграційних процесів:

автореф. дис. ... канд. екон. наук за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління національним господарством. Харків: УкрДАЗТ, 2008. 23 с.

15. Корінь М.В. Економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку залізничного транспорту // Зб. наук. пр. Держ. екон.-технол. ун-ту трансп. Сер. Економіка і управління. Київ, 2012. Вип. 20. С. 112—117.

References:

1. Dykan', V.L. Kirdina, O.H. Nazarenko, I.L. and Utkina, Yu.M. (2014), *Ekonomika i orhanizatsiia innovatsijnoi diial'nosti na zaliznychnomu transporti* [Economy and organization of innovative activity on the railway transport], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
2. Kirdina, O.H. (2010), "Innovation in rail transport and their usefulness", *Ekonomika transportnoho kompleksu*, vol. 15, pp. 124—130.
3. Sych, Ye.M. and Il'chuk, V.P. (2002), *Innovatsijno-investytsijnyj rozvytok zaliznychnoho transportu* [Innovation and investment development of railway transport], Lohos, Kyiv, Ukraine.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (Accessed 25 Feb 2020).
5. AGRECA (2017), "The main aspects of the development strategy of PJSC "Ukrzaliznytsia" for 2017—2021 are published", available at: <https://agrecua/oprilyudneno-osnovni-aspekti-strategiyi-rozvitku-pat-ukrzhaliznitsya-na-2017-2021-roki> (Accessed 25 Feb 2020).
6. Dykan', V.L. and Zubenko, V.O. (2008), *Zabezpechennia efektyvnosti innovatsijnoi diial'nosti pidpriemstv zaliznychnoho transportu* [Ensuring efficiency of innovative activity of railway transport enterprises], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
7. Dykan', V.L. Kirdina, O.H. Nazarenko, I.L. and Utkina, Yu.M. (2014), *Ekonomika i orhanizatsiia innovatsijnoi diial'nosti na zaliznychnomu transporti* [Economy and organization of innovative activity in the railway transport], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
8. Il'chuk, V.P. (2004), *Innovatsijno-investytsijni systemy zaliznychnoho transportu: stanovlennia ta rozvytok* [Railway transport innovation and investment systems: formation and development], Lohos, Kyiv, Ukraine.
9. Kirdina, O.H. (2010), "Innovation in rail transport and their usefulness", *Ekonomika transportnoho kompleksu*, vol. 15, pp. 124—130.
10. Kirdina, O.H. (2011), "Methodological aspects of investment and innovative development of the railway complex of Ukraine as a component of the national economy", Ph.D. Thesis, Economy, UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
11. Kirdina, O.H. (2011), *Metodolohichni aspekty investytsijno-innovatsijnoho rozvytku zaliznychnoho kompleksu Ukrainy* [Methodological aspects of investment and innovation development of the railway complex of Ukraine], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
12. Dejneka, O.H. (2008), "Innovation and investment approaches to the development of the railway industry", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti: zb. nauk. prats'*. Kharkiv: UkrDAZT, vol. 22, pp. 54—55.
13. Dem'ianenko, T.I. (2013), "Adaptive management of innovation and investment development of railway enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Ukr. derzh. akad. zalizn. transp. Kharkiv, Ukraine.
14. Kalinichenko, L.L. (2008), "Increasing the investment and innovation potential of railway undertakings in the context of integration processes", Ph.D. Thesis, Economy, KharDAZT, Kharkiv, Ukraine.
15. Korin', M.V. (2012), "Economic mechanism for providing innovative development of railway transport", *Zb. nauk. pr. Derzh. ekon.-tekhno. un-tu transp. Ser. Ekonomika i upravlinnia*, vol. 20, pp. 112—117.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2020 р.

Т. О. Журавльова,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID ID: 0000-0002-4235-1955

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.42

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

T. Zhuravlova,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Finance
Banking and Insurance, Odessa National University named after I. I. Mechnikov

FORMATION OF ENTERPRISE FINANCIAL RESOURCES IN THE CRISIS

У статті досліджено сутність та особливості формування фінансових ресурсів підприємства в кризових умовах господарювання. Визначено, що фінанси підприємств відіграють значну роль у структурі фінансових відносин суспільства. Доведено, що фінансові ресурси підприємства — сукупність грошових коштів у фондів, не фондів або матеріальній формі, які призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення поточних витрат і витрат на забезпечення розширеного відтворення. Фінансові ресурси генерують у собі грошові фонди, а також ту частину грошових коштів, що використовується підприємством у не фондів формі. Досліджено, що постійні повноцінні фінансові ресурси характеризуються вільними грошовими коштами на рахунках і в касі, нерозподілений прибуток підприємства, а також кошти на депозитних рахунках спеціального типу, тобто такі, що завжди доступні підприємству.

The problem of formation and use of financial resources becomes extremely relevant in times of economic instability, primarily because the activity of the company in such conditions leads to a decrease in the value of current assets, poor use of resources belonging to the enterprise, a decrease in production capacity, as well as increase the likelihood of bankruptcy.

The article investigates the nature and peculiarities of formation of financial resources of an enterprise in crisis conditions of management. It is determined that the finances of enterprises play a significant role in the structure of financial relations of society. It is proved that the financial resources of the enterprise — a set of funds in stock, not stock or tangible form, which are intended to fulfill financial obligations, running costs and expenses for providing extended reproduction. In the specialized literature, the essence of financial resources is usually treated as monetary funds, which are created in the process of distribution, redistribution and use of gross domestic product, which is created over a period of time in the state. Financial resources generate cash as well as that part of the cash used by the enterprise in a non-equity form. It has been researched that permanent full-fledged financial resources are characterized by free cash on accounts and cash desk, undistributed profit of the enterprise, as well as funds on special-purpose deposit accounts, ie those that are always available to the enterprise.

Therefore, to summarize the above, it should be noted that financial resources are the most valuable asset of an enterprise, which, while constantly rotating, ensures the functioning of investment, operating and financial activities. The significant share of financial resources for the existence of the enterprise prompts the need for timely and qualitative analysis of sources of formation of assets of the enterprise. In economic crisis, the optimization of sources of financial resources of the enterprise should be based on the criteria of sufficiency, optimality of their correlation depending on the industry characteristics and specific conditions of management, economic feasibility of their involvement and efficiency.

*Ключові слова: підприємство, фінансові ресурси, криза, прибуток, збиток.
Key words: enterprise, financial resources, crisis, profit, loss.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан економіки країни пояснюється значною нестабільністю, а також збільшенням кризових явищ. Нераціональний перерозподіл капіталу між сферами виробництва і обігу, дефіцит фінансових ресурсів, неспроможність самофінансування в кризових умовах господарювання значною мірою ускладнюють економічно вигідне існування великої кількості вітчизняних підприємств. Проблематика формування і використання фінансових ресурсів стає надзвичайно актуальною в

період економічної нестабільності насамперед через те, що діяльність підприємства в таких умовах призводить до зменшення величини оборотних активів, неякісного використання ресурсів належних підприємству, зменшення виробничих потужностей, а також збільшення ймовірності банкрутства. Раціональне формування, а також ефективне використання фінансових ресурсів підприємства із метою отримання планового обсягу доходу виступає підґрунтям фінансової стабільності економіки країни у кризових умовах господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічна сутність та особливості формування фінансових ресурсів підприємства досліджували у своїй науковій праці такі вітчизняні та закордонні вчені-економісти: Бердар М., Філімоненков О., Гудзь О., Поддєрьогін А., Білик М., Буряк Л., Дропа Я.Б., Терешко О.М., Волкова Н.А. Лапа А., Кропівцова Н. та ін. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень у галузі фінансових ресурсів підприємств, велика кількість питань залишається невирішеною та потребує подальших наукових досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті ґрунтується на дослідженні теоретичних аспектів та ключових особливостей формування і використання фінансових ресурсів підприємства в кризових умовах господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінанси підприємств відіграють значну роль у структурі фінансових відносин суспільства. Фінанси підприємств використовуються в галузі суспільного виробництва саме там, де генерується валовий внутрішній продукт, матеріальні і нематеріальні блага, національний дохід. Враховуючи вищенаведене зауважимо, що від стану фінансів підприємства залежатиме рівень задоволеності суспільних потреб і фінансової стійкості країни. Рівень наукового дослідження проблематики формування управління та використання фінансових ресурсів підприємства загалом ще не можна назвати вичерпними. Диференціація досліджень елементів фінансових ресурсів підприємства, їх структуризація, підходи щодо оцінювання і комбінування їх взаємодії приводить до існування численних визначень і понять, вкладених у категорію фінансових ресурсів підприємства. Окрім того, складність динамічність, і швидкі темпи науково-технічного прогресу, а також трансформація суспільних відносин, євроінтеграція, весь час додають до існуючих питань новітні актуальні аспекти, котрі потребують наукового дослідження. Отже, надзвичайно го значення в таких умовах набуває аналіз наукових

підходів відносно класифікації фінансових ресурсів з метою оптимізації джерел формування і їх ефективного використання.

Визначенням економічної сутності і особливостей походження фінансових ресурсів займалася велика кількість вітчизняних та закордонних науковців, проте спільної думки відносно трактування сутності фінансових ресурсів, до цього часу не сформовано. Вважаємо за необхідне проаналізувати різні наукові погляди відносно визначення поняття "фінансові ресурси".

Закон України "Про господарські товариства" наголошує на тому, що: "фінансові ресурси підприємства — це частина грошових коштів у формі прибутків і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат щодо забезпечення розширеного відтворення" [1].

У спеціалізованій літературі сутність фінансових ресурсів зазвичай трактують як грошові фонди, котрі створюються у процесі розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту, що створюється впродовж деякого проміжку часу в державі [2, с. 133].

А. Поддєрьогін, М. Білик, Л. Буряк наголошують на тому, що: "Фінансові ресурси підприємства — сукупність грошових коштів у фондовій, нефондовій або матеріальній формі, які призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення поточних витрат і витрат на забезпечення розширеного відтворення" [3, с. 215].

О. Гудзь стверджує, що: "фінансові ресурси — сукупність усіх високоліквідних наявних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства та призначені для виконання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення, пов'язуючи їх обсяг та склад із платоспроможністю підприємства" [4, с. 324].

А. Філімоненков на відміну від інших науковців, котрі пояснюють сутність фінансових ресурсів підприємства як грошові надходження, доходи і нагромадження у фондовій і не фондовій формах, звертає увагу на те, що фінансові ресурси підприємства виступають грошовим капіталом який вкладений в підприємство з метою одержання доходів та прибутку [5, с. 98]. Така думка пояснюється тим, що в умовах сьогодення термін "фонди" (як організаційна форма руху коштів у звітності підприємства) замінений на термін "капітал".

Ми вважаємо, що фінансові ресурси посідають важливе місце в діяльності суб'єктів господарювання будь-якої сфери та виду економічної діяльності. Проте для одних підприємств важливо мати фінансові ресурси в грошовій формі, а для інших вони можуть бути використані у формі матеріальних цінностей, наприклад, товарного кредиту або фінансового лізингу. В деяких видах економічної діяльності фінансові ресурси генеруються за рахунок використання внутрішніх матеріальних ресурсів. До таких видів економічної діяльності в першу чергу відноситься сільське господарство, де частина фінансових ресурсів, яка має бути в грошовій формі, за рахунок відсутності внутрішніх та зовнішніх можливостей їх формування, замінюються на матеріальні цінності, котрі за своїми внутрішніми властивос-

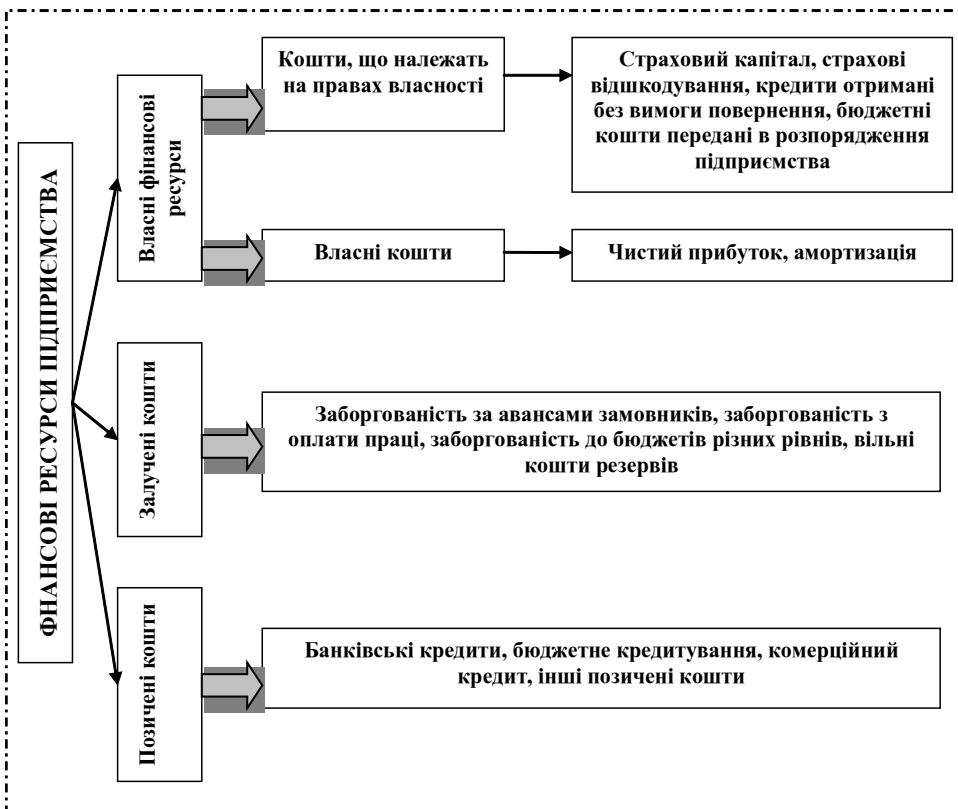

Рис. 1. Структура фінансових ресурсів підприємства

тями можуть виступати як перетворенні фінансові ресурси. Насамперед, це матеріальні цінності, котрі мають ознаки оборотних активів, і виготовляються, вирощуються або утворюються в процесі господарської діяльності. Для аграрного виробництва, на відміну від промисловості, будівництва, транспорту та інших видів економічної діяльності, характерна фактична підміна грошових фінансових ресурсів на матеріальні цінності, що виконують частково роль фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси виступають матеріальним вираженням фінансових відносин на рівні суб'єктів господарювання. Фінансові ресурси генерують у собі грошові фонди, а також ту частину грошових коштів, що використовується підприємством у не фондів формі. Структуру фінансових ресурсів підприємства представлено на рисунку 1.

Формування структури фінансових ресурсів має забезпечити таке поєднання власних і позикових джерел фінансування, яке сприятиме зростанню рентабельності капіталу, платоспроможності, фінансової стійкості, зниженню фінансових ризиків та середньозваженої вартості фінансових ресурсів тощо [6].

Волкова Н.А. звертає увагу на те, що зростання частки власних фінансових ресурсів та самофінансування — виступає найбільш дієвим методом досягнення поставлених цілей. Варто зазначити, що стабільного нормативу співвідношення власних і залучених коштів не існує, бо він не може бути загальним для різних галузей і підприємств. Частка власних і залучених фінансових ресурсів у структурі капіталу підприємства залежить від галузевих особливостей [7].

Отже, головним завданням фінансового менеджера будь-якого підприємства є забезпечення достатності фінансових ресурсів для безперервної фінансово-господарської діяльності і формування такої їх структури, котра б сприяла отриманню планової прибутковості, покращенню фінансової стійкості, підтриманню платоспроможності і фінансової безпеки підприємств в кризових умовах господарювання.

Виокремлюють ключові ознаки, котрі притаманні фінансовим ресурсам: формування і використання фінансових ресурсів здійснюється відповідно до правового інформативного забезпечення, фінансові ресурси можуть належати суб'єктам господарювання різних організаційно-правових форм бізнесу або бути зосереджені у суб'єктів фінансового ринку (банківських установах, інвестиційних фондах, компаніях спільного інвестування тощо). Ключовим напрямом використання фінансових ресурсів є відтворення підприємств, соціально-забезпечення робітників та задоволення інших потреб суб'єктів господарювання.

Фінансові ресурси підприємств характеризуються такими властивостями:

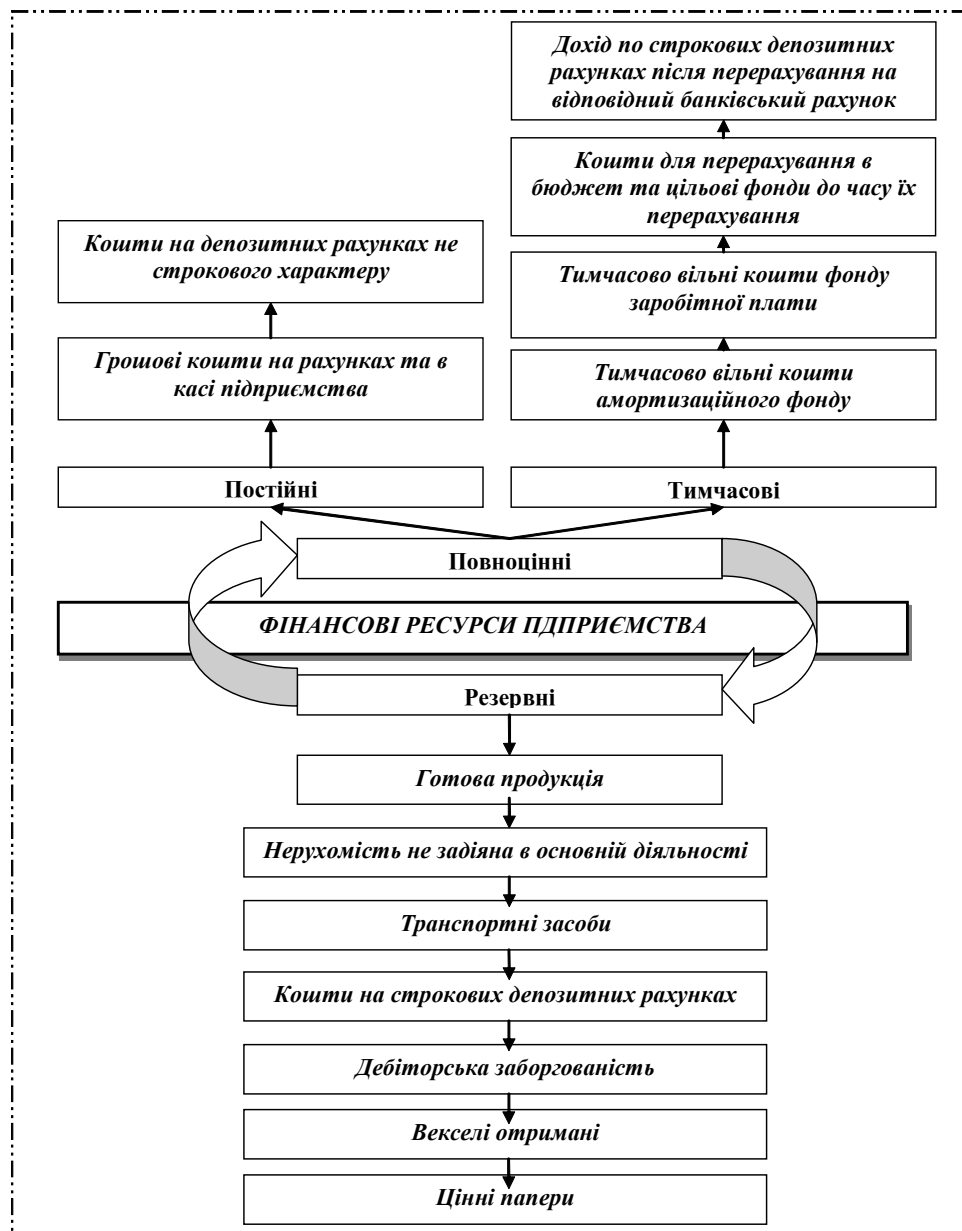

Рис. 2. Класифікація фінансових ресурсів підприємства за критерієм можливості бути засобом виконання фінансових зобов'язань

- фінансові ресурси мають стадію утворення;
- фінансові ресурси відображають ставлення до власності;
- фінансові ресурси мають джерела формування і цілі використання;
- від джерел формування та напрямів використання залежить структура фінансових ресурсів підприємства [8, с. 290—294].

Характеризуючи фінансові ресурси підприємства з фінансової точки зору наголосимо на тому, що вони є:

- об'єктом фінансового управління (у функціонуванні та економічному розвитку підприємства та його практичній діяльності особлива увага приділяється фінансовим ресурсам. Вони є центральним елементом та об'єктом впливу фінансового менеджменту);
- джерелом доходу (особливість фінансових ресурсів як джерела доходу є те, що вони діють відокремлено від інших факторів виробництва. Використання фінансових ресурсів (як джерела доходу) забезпечується формуванням грошових надходжень підприємства у фінансовій та інвестиційній ланках діяльності. Акумуляовані фінансові ресурси використовуються для фінансування реальних та фінансових інвестицій із метою отримання доходу в майбутньому);

— джерелом ризику (між доходом та ризиком постійно існує зв'язок. Чим вищий рівень доходів, тим більший рівень ризику. Фінансові ризики є невід'ємною частиною фінансової діяльності, а їх носієм ризику є фінансові ресурси);

— джерелом погашення фінансових зобов'язань (для діяльності підприємства притаманна постійна кредиторська та дебіторська заборгованість. Така заборгованість може виникати перед державою, власниками, кредиторами та інвесторами і вона потребує погашення.

Для погашення заборгованості підприємства частіше за все використовують фінансові ресурси. Індивідуальні характеристики фінансових ресурсів містять:

— активи з високою трансформаційною здатністю (особливість фінансових ресурсів у тому, що вони не беруть безпосередньої участі в процесі виробництва. Для їх участі у процесі виробництва їх потрібно перетворити в інші активи);

— основний компонент фінансового потенціалу (фінансові ресурси визначають фінансовий аспект потенціалу підприємства. Ліквідність активів і здатність регулювати чисті грошові потоки є базовими елементами для оцінки платоспроможності, фінансової стійкості, кредитоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства) [9, с. 263—265].

Не завжди активи підприємства здатні у будь-який час бути використаними для погашення зобов'язань. За таких умов фінансові ресурси доцільно розподілити на дві групи: 1) повноцінні; 2) резервні.

Повноцінними виступають фінансові ресурси, котрі за своєю формою найбільш відповідають вимогам до засобів оплати. Отже, фінансовий ресурс повинен бути ліквідним, загальновизнаним еквівалентом вартості товарів, робіт, послуг. У такій групі доцільно виділити дві підгрупи: постійні та тимчасові.

Постійні повноцінні фінансові ресурси характеризуються вільними грошовими коштами на рахунках і в касі, нерозподілений прибуток підприємства, а також кошти на депозитних рахунках спеціального типу, тобто такі, що завжди доступні підприємству. Використання таких коштів часом не обмежено, не є строго цільовими і діючим законодавством не обмежено. Проте це стосується лише коштів, які є власністю підприємства. Варто зауважити, що на рахунках і в касі можуть бути кредитні кошти, котрі в запропонованій класифікації відносяться до іншої групи, а саме: до тимчасових повноцінних ресурсів. Використання тимчасових повноцінних ресурсів у якості засобу сплати фінансових зобов'язань обмежено строком, або до якогось моменту часу, або вони стають доступні до використання після певного моменту.

Класифікацію фінансових ресурсів підприємства за критерієм можливості бути засобом виконання фінансових зобов'язань представлено на рисунку 2.

На нашу думку, така класифікація дасть можливість підвищувати ефективність управління фінансовими ресурсами, адже в кризових умовах господарювання брак фінансових ресурсів відчувається особливо гостро.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, підсумовуючи вищевикладене зауважимо, що фінансові ресурси виступають найбільш цінним активом підприємства, котрий, постійно обертаючись, забезпечує функціонування інвестиційної, операційної і фінансової діяльності. Значна питома вага фінансових ресурсів для існування підприємства спонукає необхідність своєчасного і якісного аналізу джерел формування активів підприємства. В кризових умовах господарювання оптимізація джерел фінансових ресурсів підприємства повинна ґрунтуватись на критеріях достатності, оптимальності їх співвідношення в залежності від галузевих особливостей і конкретних умов господарювання, економічної доцільності їх залучення та

ефективності. Враховуючи вищевикладене подальші наукові дослідження повинні спрямовуватись на формування власних ресурсів і розширення можливостей використання залученого капіталу, зокрема визначення їх раціональної структури, аналіз доцільності та ефективності використання наявних ресурсів підприємства, з метою досягнення достатнього рівня платоспроможності, зміцнення фінансової стійкості та зростання ринкової вартості загалом.

Література:

1. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення 18.02.2020).
2. Бердар М. Управління процесом формування і використання фінансових ресурсів підприємства на основі логістичного підходу. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 5 (83). С. 133—138.
3. Фінанси підприємств / Поддєрьогін А., Білик М., Буряк Л. та ін.: за ред. А. Поддєрьогіна. 7-ме вид. Київ: КНЕУ, 2008. 552 с.
4. Гудзь О. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.
5. Філімоненков О. Фінанси підприємств: Навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: МАУП, 2004. 328 с.
6. Дропа Я.Б., Терешко О.М. Формування фінансових ресурсів підприємств в сучасних умовах розвитку фінансової системи. — URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/60-1.pdf> (дата звернення 19.02.2020).
7. Волкова Н.А. Аналітична оцінка оптимізації фінансових ресурсів URL: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/> (дата звернення 18.02.2020).
8. Лапа А. Фінансові ресурси підприємства та їх оптимізація. Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки. № 4. 2013. С. 289—297.
9. Кропивцова Н. Особливості формування фінансових ресурсів підприємства. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг. 2011. Вип. 1. С. 261—268.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), "The Law of Ukraine "About companies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (accessed 18 February 2020).
2. Berdar, M. (2008), "Management of process of formation and use of financial resources of the enterprise on the basis of logistic approach", Current problems of the economy, vol. 5, pp. 133—138.
3. Poddjeryoghin, A. Bilyk, M. and Burjak, L. (2008), *Finansy pidpryemstv* [Business finance], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Ghudzy, O. (2007), *Finansovi resursy sil'skoghospodarskykh pidpryemstv* [Financial resources of agricultural enterprises], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Filimonenkov, O. (2004), *Finansy pidpryemstv* [Business finance], MAUP, Kyiv, Ukraine.
6. Dropa, Ya.B. and Tereshko, O.M. (2017), "Formation of financial resources of enterprises in modern conditions of development of financial system", [Online], available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/60-1.pdf> (Accessed 19 February 2020).
7. Volkova, N.A. (2015), "Analytical evaluation of financial resources optimization", [Online], available at: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/> (Accessed 18 February 2020).
8. Lapa, A. (2013), "Financial resources of the enterprise and their optimization", UABS NBU Youth Scientific Bulletin, Series: Economic Sciences, vol. 4, pp. 289—297.
9. Kropivcova, N. (2011), "Features of formation of financial resources of the enterprise", Economic strategy and prospects for development of trade and services, vol. 1, pp. 261—268.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020 р.

*Н. Г. Ревенко,
к. е. н., професор, Херсонська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0417-5938*

*Д. А. Ломоносов,
к. е. н., доцент, Херсонська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4394-1807*

*О. В. Пулянович,
к. е. н., доцент, Херсонська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2675-8955*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.46

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

*N. Revenko,
PhD in Economics, Professor, Kherson Branch of the National University
of Shipbuilding them Admiral Makarov (KF NUK)
D. Lomonosov,
PhD in Economics, Ass. Prof., Kherson Branch of the National University
of Shipbuilding them Admiral Makarov (KF NUK)
O. Pulianovych,
PhD in Economics, Ass. Prof., Kherson Branch of the National University
of Shipbuilding them Admiral Makarov (KF NUK)*

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF USING ORGANIZATIONAL RESOURCES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті розглянуто сутність, призначення, склад і вплив організаційних ресурсів на забезпечення ефективності діяльності і розвитку промислових підприємств. Розглянуто і доповнено власним баченням головне поняття "теорії організації" зміст поняття "організація". Надано визначення і характеристика організаційних ресурсів, які потрібні для побудови і раціонального функціонування виробничої і управлінської систем господарюючих об'єктів. Оцінено організаційні ресурси за кількісними показниками систем, в яких вони використовуються. Розроблено структурно-логічну модель організаційної системи господарюючих суб'єктів і відмічено роль її складових елементів як організаційних чинників впливу на результати діяльності. Методичний підхід до аналізу ефективності використання організаційних ресурсів підприємств будується на системі визначених принципів і показників для оцінювання їх стану і рівня використання. Удосконалення й підвищення ефективності використання організаційних ресурсів відповідно до запропонованого методичного підходу слід розглядати як організаційну платформу успішної діяльності підприємств на ринку.

In the article there is a look at the day, appointment, warehouse and supply of organizational resources for the safe functioning of the business and the development of industrial enterprises. It is taken into account and supplemented with the most powerful bacilli of the head of the understanding of "theory of organization", the serpent of understanding of "organization". It is represented by a system for streamlining the process, management and process of state-sponsored sub-projects, internal order, part-time, inter-part system, partial system, management cycle, which are implemented in static and dynamic processes of management dyalnosti. It is shown

that interconnection and sophistication, a form of organization, a system of products with lancing rings, and for the sake of the system nature of the effectiveness of the functionality of the systems, as well as the way they measure.

The definition and characterization of organizational resources that are necessary for the construction and rational functioning of the production and management systems of business facilities and can be estimated by the proposed quantitative indicators of the systems in which they are used. A structural-logical model of the organizational system of business entities was developed and the role of its constituent elements as organizational factors of influence on the results of activity was noted, which necessitates regular analysis and evaluation of development support in order to increase their effectiveness.

A methodological approach to the analysis of the efficiency of using organizational resources of enterprises is based on a system of certain principles and indicators to assess their condition and level of use of this type of resources. This provides for a logical and expert analysis of the organizational system with respect to providing it with production and management processes. Improving and increasing the efficiency of using organizational resources in accordance with the proposed methodological approach should be considered as an organizational platform for the successful operation of enterprises in the market.

Ключові слова: організаційні ресурси, організація, елементи організаційної системи, показники стану ресурсів, принципи управління, процесний підхід.

Key words: organization resources, organization, elements of the organization system, indicators of the resources, principle of management, process control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед різновидів людської діяльності особлива роль належить організаційній. Вона формувалася унаслідок сумісної праці з моменту встановлення продуктивних сил і з появою праці на нижчому рівні. Дослідженням її займалися філософи Сократ (сформулював принцип системності) і Платон (принцип спеціалізації), воєначальник Олександр Македонський (для вироблення військових рішень створив штаб), фізик Кулон (у 1978 р. опублікував роботу "Про продуктивність людської праці", в якій надав рекомендації з хронометражу), О. Богданов (запропонував концепцію організаційного управління). Усі вони розглядали окремі сторони організаційної діяльності та окремі її елементи. Визначаючи її місце і роль у суспільному житті людини, А. Маршалл організацію називав "великим фактором економічного процвітання". Але для суспільства характерні швидкоплинні процеси. І застосування принципів і прийомів управління, які були описані в працях вчених того періоду в умовах безпрецедентних змін, уже не можуть задовольнити потреби організацій в умовах побудови суспільної праці на сучасному етапі. Вони вже не в змозі запобігти появі нестійкої непередбачуваності в суспільній праці глобальних, і навіть, революційних негативних змін. В умовах безперервних еволюційних процесів для всіх господарюючих суб'єктів важливою є здатність до належної компетенції в організації своєї діяльності, здатність до здійснення необхідних реформаторських заходів, що забезпечують належну продуктивність праці і конкурентоздатність продукції, і здатність до самонавчання. Необхідність постійної готовності до появи нових організаційних змін спонукає до системного перегляду побудови організаційних основ діяльності суб'єктів господарювання і реалізації своїх організаційних можливостей з метою невпинного організаційного розвитку. Це спонукає до подальших наукових досліджень організаційних основ господарюючих суб'єктів з метою налагодження надійних механізмів управління ними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорія організацій склалась як результат досліджень вітчизняних і зарубіжних учених: А. Богданова,

С. Тейлора, А. Файоля, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Мертона, А. Етціні, Е. Мейо, М. Вебера, Е. Триста, Ч. Бернарда, Ф. Біра, Д. Форрестера, С. Янга, Д. Норта, Т. Бернса, Д. Сталкера, Е. Франчука та ін. Оцінка організаційних ресурсів розглядалась у працях І. Ансофа, О. Бобровської, А. Коробченко, Д. Новікова, Ю. Радченко, Б. Салихова, М. Самосудова, Д. Хаскала та ін. [1—12].

Поява на сучасному етапі принципово нового середовища з новими умовами господарювання, які радикально змінюють форми організації суспільної діяльності і провокують появу проблемних питань, потребує систематичного проведення всебічного аналізу, удосконалення й активізації організаційних чинників господарювання та організаційних елементів суспільної праці. Це мотивує до перегляду методологічних підходів до аналізу організаційних ресурсів з метою задіяння їх можливостей у підвищенні ефективності діяльності і розвитку підприємств.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження: розглянути зміст, склад, принципи формування і реалізації організаційних ресурсів промислових підприємств і запропонувати методичний підхід до аналізу підвищення ефективності їх використання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існування організаційних складників у кожному виді виробничо-господарської та управлінської діяльності, невіддільність організаційних дій від суспільної праці, їх багатоаспектність, зв'язок і здатність впливати на всі елементи процесів життєдіяльності змотивували необхідність ґрунтовних досліджень організаційних аспектів праці і появу нової наукової теорії — теорії організацій. Вона стала самостійною галуззю науки, знання якої імплементуються в організаційне підґрунтя всіх господарюючих суб'єктів.

На сучасному етапі теорія організацій має свій усталений понятійний апарат: поняття "організація", методи дослідження, організація праці, організація управління, принципи організацій, функції організацій, організаційні цілі, організаційні завдання, організаційні процеси управління, організаційна структура, організаційні

Рис. 1. Організаційна система управління господарюючим суб'єктом

форми, організаційні важелі, організаційні чинники, організаційні ресурси, організаційні резерви. Особливості теорії організації як науки і сфери діяльності є присутність її знань і досвіду в діяльності всіх галузей і процесів і її здатність системно впливати на їх результати, знижувати прорахунки і запобігати їм. Об'єктом цієї науки в основному стало створення умов для успішної (ефективної) праці, що об'єднує і організує людей, які беруть у ній участь, а предметом — система організації та її вплив на розвиток сфери її застосування.

Термін "організація" має декілька змістовних значень:

— організація як система управління, призначена для упорядкування збалансованості і результативності етапів, ланок і процесів управління в господарюючих суб'єктах і їх системах управління;

— організація як внутрішня упорядкованість, погодженість і взаємодія частин цілого при взаємодії людей, речей, ідей;

— організація як суб'єкт суспільної діяльності і суб'єкт господарювання із власним статусом і статутним капіталом. У складі сфер її впливу і управлінських особливостей з'явилися нові форми і об'єднання: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, холдинги, промислово-фінансові групи з новими формами підприємницької діяльності. Процеси створення різних асоціативних груп активізували процеси розвитку організаційної інтеграції виробництва й управління;

— організація як система — група людей, пов'язаних однаковими цілями, які взаємодіють заради їх досягнення;

— організація як функція управління, під якою розуміється сукупність повторюваних управлінських дій, які надають керуванню системою певних властивостей їх стану, забезпечуючи раціональний плин усіх видів процесів організації діяльності;

— організація як функція управлінського циклу, який спрямовується на створення, збереження й удосконалення виробничих систем за допомогою організа-

Таблиця 1. Показники для оцінювання рівня використання організаційних ресурсів

Назва	Зміст
Рівень витрат часу на здійснення управлінського та організаційного обслуговування підприємства у виробничій системі	Фактична трудомісткість організаційно-управлінської діяльності у виробничій системі / Загальна трудомісткість виробництва
Рівень витрат часу на діяльність у системі управління підприємством	Фактичні витрати праці / Заплановані витрати праці
Питома вага персоналу організаційно-управлінської системи в загальній чисельності працівників	Кількість працівників організаційно-управлінської системи / Загальна кількість працівників на підприємстві
Питома вага персоналу апарату управління підприємством в загальній кількості працівників	Кількість працівників в апараті управління / Загальна кількість працівників підприємства
Загальні витрати на одного працівника на підприємстві	Загальні витрати підприємства / Середньоспискова кількість працівників
Витрати на одного працівника в організаційно-управлінській системі	Загальні витрати підприємства / Кількість працівників в організаційно-управлінській системі
Витрати на одного працівника в апараті управління підприємством	Загальні витрати на утримання апарату управління / Кількість працівників в апараті управління
Продуктивність праці на підприємстві	Загальний випуск продукції / Середньосписковий склад працівників
Продуктивність праці організаційно-управлінського персоналу	Загальний випуск продукції / Кількість працівників в системі управління цехів
Продуктивність праці працівників у системі управління	Загальний випуск продукції / Кількість працівників у системі управління
Співвідношення показників зростання продуктивності праці (ПП) організаційно-управлінського персоналу із темпами зростання продуктивності праці працівників	Темпи зростання ПП організаційно-управлінських працівників / Темпи зростання працівників
Темпи середньої заробітної плати працівників на виробництві	Фонд оплати праці в динаміці / Кількість працівників на виробництві за період, що аналізується
Темпи зростання середньої заробітної плати організаційно-управлінського персоналу виробничої системи	Фонд оплати праці організаційно-управлінського персоналу цехів на кількість працівників у динаміці за обраний період часу
Співвідношення зростання продуктивності праці і заробітної плати у виробничих організаційно-управлінських підрозділах	Зростання заробітної плати у відсотках / Відсоток продуктивності праці
Співвідношення зростання продуктивності праці і заробітної плати в системі управління	Зростання заробітної плати, у відсотках / Відсоток продуктивності праці
Коефіцієнт організаційної надійності управлінської системи виробничих ланок	Кількість нереалізованих заходів / Кількість запланованих заходів у виробничій системі
Коефіцієнт організаційної надійності системи управління	Кількість нереалізованих заходів / Кількість запланованих заходів у системі управління
Показник випередження прибутку підприємства відносно темпу зростання витрат	Темп росту прибутку підприємства / Темп росту витрат на виробництво і управління
Рентабельність використання організаційних ресурсів	Сума прибутку / Сума витрат на утримання організаційно-управлінської системи

ційно-управлінських прийомів, методів і раціонального сполучення елементів і ланок;

— організація як процес розглядається як сукупність дій, що сприяють упорядкуванню і вдосконаленню внутрішніх взаємозв'язків між елементами в системах господарюючих суб'єктів і їх зовнішніх зв'язків з навколишнім середовищем;

— організація як вид діяльності складається з безлічі статичних і динамічних процесів. Статичні процеси являють собою задіяні і створені в організаційних ланках форми діяльності, а динамічні процеси розподіляють спільну діяльність серед виконавців і встановлюють між ними необхідні відносини і пропорції. Зміст організаційної діяльності дає змогу реалізувати мету діяльності функціональних підрозділів діючих організацій і системно управляти ними.

Розгляд багатоаспектного значення поняття "організація" засвідчує, що його зміст і форми застосування тісно пов'язані, тому повинні розглядатися у взаємодії і взаємообумовленості, як цілісна організаційна система, що має властивості всіх відкритих систем. Організаційну систему слід розглядати як комунікативний каркас стійкості організацій, як основу побудови виробничого середовища, в якому за рахунок організаційних дій здійснюються кількісні і якісні перетворення виробничих і невиробничих ресурсів у запланований результат. Стає очевидним, що організаційна діяльність має системний характер, власний рівень розвитку і можливості впливу на організованість усіх інших видів діяльності, стаючи для них потужним організаційним потенціалом розвитку.

Організаційний потенціал можливо представити як сукупність організаційних здатностей, організаційних спроможностей, організаційних важелів і фак-

торів розвитку, які здатні впливати на соціальну й економічну сфери діяльності шляхом підвищення якості процесів її організації. Водночас вони створюють умови для перетворення і передбачуваності організаційних змін, організаційних можливостей підтримки і нарощення виробничого і людського потенціалу, використовуючи резерви щодо застосування прогресивних організаційних форм, методів і технологій організації праці й управління. Потенціал засвідчує здатність організаційної системи гнучко і швидко виконувати свою організаційну місію і завдання, застосовуючи ефективні організаційні впливи за рахунок нових організаційних рішень, технологій і повного задіяння організаційних ресурсів, які поки не були використані.

Під організаційними ресурсами розуміють економічно доцільні й практично здійснювані організаційні можливості, які має виробнича система для виконання і реалізації організаційних завдань стратегічних і поточних станів розвитку. Вони характеризуються такими властивостями: нематеріальність, найменша капіталоємність з усіх видів ресурсів, взаємопроникнення в усі види діяльності, здатність створити необхідні умови для забезпечення процесів виробництва й управління, і підтримки реалізації їх ресурсів із збереженням своєї цілісності і властивості об'єднуватися з іншими ресурсами (рис. 1).

Стрімкий розвиток суспільства, технологій і техніки виробництва, інформаційно-комп'ютерне забезпечення праці й неминуча поява організаційних змін спонукають до необхідності регулярного перегляду ефективності використовуваних організаційних чинників, їх життєздатності і досконалості при застосуванні в реформаторських заходах щодо забезпечення темпів роз-

Таблиця 2. Принципи розробки заходів і організації процесів управління організаційними ресурсами

Принципи	Зміст
Науковості	Проектування, використання й удосконалення організаційних ресурсів на підставі і у відповідності до потреб реалізації науково обґрунтованих заходів розвитку підприємства
Програмний	Управління організаційними ресурсами повинно передбачати спрямування їх дій на реалізацію змісту програмних заходів зростання і розвитку системи
Системності	Організаційні ресурси розглядаються як невід'ємні складники організаційних систем виробництва й управління, які використовуються одночасно і паралельно з іншими складниками систем і їх складовими елементами і впливають на досконалість їх функціонування
Пріоритетності цілей розвитку об'єктів управління	Організаційні ресурси формуються і спрямовуються на удосконалення розвитку об'єкта управління для задоволення потреб його ефективної організації і функціонування
Структурний	Організаційні ресурси створюються для забезпечення раціонального поділу праці всього підприємства і кожного окремого процесу діяльності в певному складі і послідовності виконання для якісного виконання функцій і завдань управління керованими об'єктами
Збалансованості	Передбачає створення умов забезпечення збалансованості потреб в організаційних ресурсах усіх елементів систем виробництва й управління за їх наявним складом і можливостями розвитку із можливостями їх повного забезпечення
Відповідності відповідальності і повноважень	Передбачає відповідність відповідальності і повноважень працівників у структурних підрозділах управління виробничих і управлінських систем стосовно забезпечення якості організаційних ресурсів та їх оптимального використання
Гнучкості	Передбачення наявної властивості ресурсів до оперативної перебудови в залежності від появи непередбачуваних чи запланованих змін у керованих системах
Співвідносності	Передбачення й унормування співвідношень між потребами в організаційних ресурсах і можливостями їх реального задоволення
Оптимальності	Можливість організаційних ресурсів до виконання поставлених цілей і завдань з оптимальними результатами
Динамічності	Забезпечення здатності організаційних ресурсів до розвитку, одночасно з розвитком керованих систем і в запланованій динаміці
Економічності	Здатність організаційних ресурсів до підтримки розвитку керованих об'єктів за встановленими критеріями і показниками економічної доцільності
Рухливості	Можливість зміни складників ресурсів під впливом змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі
Адаптивності	Спроможність ресурсів змінюватись відповідно до нових цілей організаційних систем
Сумісності	Гармонійна взаємодія організаційних ресурсів з іншими видами ресурсів

виту. Організаційні зміни стали невід'ємним складником підвищення досконалості виробничих і управлінських процесів і створення умов їх ефективного плину. Однак на практиці має місце використання традиційного або застарілого організаційного інструментарію, фрагментарність та ізольованість заходів загальносистемних змін і перетворень, неврахування пріоритету організаційності в часі здійснення і плину окремих видів праці. Відсутній також глибокий аналіз причинно-наслідкових проблем, ролі в них організаційних чинників і наслідків їх неврахування. Реальна можливість подальшого удосконалення організаційних систем і якості дій її складників, як чинників системного впливу недооцінюється, організаційні ресурси недовикористовуються і залишаються недостатньо затребуваними. Сьогоднішнє ставлення до організаційних систем підприємств і організаційних ресурсів як критерію підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів характеризується відсутністю їх своєчасного удосконалення і неналежним рівнем розвитку.

Доцільно зазначити, що позитивний досвід організації праці й управління українськими підприємствами, накопичений за десятки років, уже не можна вважати прогресивним. Наявні організаційні засоби вже застаріли і не здатні впливати на ефективний вибір, прийняття і реалізацію управлінських рішень. Тому на сучасному етапі необхідно кардинально переглянути всебічне застосування знань, інформаційно-аналітичних, інформаційних і комунікативних технологій, розширювати і вдосконалювати організаційні мережі і застосовувати принципово нові способи організаційного упорядкування суспільної діяльності.

Розвиток організаційних ресурсів і їх системна реалізація безпосередньо пов'язані із соціально-економічними процесами, часовим інтервалом, масштабами діяльності, іншими факторами, які зумовлюють їх інтегративну сутність і складність інноваційного оновлення. Перелік критеріїв оцінювання результатів діяльності підприємств, заснований переважно на оцінці економічної ефективності використовуваних матеріально-тех-

нічних та інших видів ресурсів, суттєво розширився. Крім економічних критеріїв оцінювання результатів діяльності господарюючих суб'єктів, суттєву роль стали відігравати соціальні критерії: накопичення інтелектуального капіталу, задоволення потреб споживачів, організаційна культура, імідж, конкурентна позиція, екологічна безпека, еколого- і енергоефективність, у забезпеченні яких беруть участь і організаційні складники. Стає очевидним, що управління організаційними можливостями розвитку підприємств уже не може не враховувати науково обґрунтовані методичні й аналітичні бази формування і реалізації організаційних ресурсів.

Аналізувати стан і розвиток організаційних систем та їх ресурсів у першому наближенні пропонується за низкою показників (табл. 1).

Отримання достовірної інформації стосовно організаційних можливостей і сучасних організаційних проблем господарської діяльності доцільно починати з проведення логіко-експертного обстеження наявної організаційної системи і основних напрямів організаційного впливу за показниками діяльності керованих систем. Обстеження може бути зведене до такого:

- з'ясування місця і ролі організаційної системи як чинника впливу і рушійної сили діяльності і розвитку підприємства;

- виявлення призначення організаційної діяльності, її сутісної, якісної і кількісної характеристик, змісту, її функцій і завдань;

- розкриття зв'язку організаційної системи та її ланок з елементами процесів керованих виробничих, комерційних, соціальних та інших систем виробництва;

- визначення організаційних ланок і їх можливостей стосовно ефективного використання організаційних ресурсів за їх характеристиками;

- з'ясування й уточнення факторів організаційного зростання і їх пов'язаності з іншими факторами, які впливають на ефективність здійснення функцій організації;

- визначення переліку і характеру очікуваних і непередбачуваних організаційних змін, які можуть бути

Таблиця 3. Проект плану заходів щодо удосконалення і розвитку організаційних ресурсів

Розділ плану	Заходи
Аналіз стану і розвитку організаційних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – Визначення і аналіз цілей організаційної системи та її структурних елементів цілям керівних і керованих підрозділів; – аналіз розподілу організаційних ресурсів між організаційно-управлінськими ланками за цілями, завданнями, чисельністю, штатним розкладом, за нормами керованості і відповідальності; – аналіз статусів організаційно-управлінських ланок і співвідношення між їх повноваженнями і відповідальністю; – аналіз рівня розвитку організаційних ресурсів за показниками аналізу (див. табл. 1); – розробка висновків і пропозицій щодо підвищення рівня розвитку організаційних ресурсів з використанням процесного підходу: «вхід – дія – процес – вихід» та ін.
Заходи щодо розвитку організаційних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – Заходи з налагодження системи інформаційно-аналітичної і нормативно-законодавчої інформації для підвищення якості забезпечення організаційних ресурсів усіх ланок організаційних систем; – узгодження системи зв'язків з реалізації наданих повноважень і відповідальності структурних ланок і виконавців; – заходи з удосконалення інструментально-технологічного і програмного забезпечення виконавців, які реалізують організаційні ресурси у виробничих управлінських ланках; – заходи з підвищення професійно-кваліфікаційного потенціалу організаційно-управлінських підрозділів і професійної відповідності виконавців посадам, які вони займають; – розробка науково обґрунтованих методичних засад аналізу, оцінювання, стимулювання і накопичення організаційних засобів – методів, технологій і процесів розробки, стандартизації і якісної реалізації та ін.; – вибір і запровадження методів оцінювання ефективності організаційно-управлінської діяльності і мотиваційних стимулів їх використання; – обґрунтування, розробка і запровадження проекту інтегрованого розвитку організаційних ресурсів

та можуть спричиняти необхідність реформування елементів організаційної системи.

Такий аналіз доцільно здійснювати з урахуванням думок керівного складу і активного виробничого персоналу підприємства шляхом їх опитування чи анкетування.

Оцінка структурно-динамічних властивостей організаційної системи підприємства, його потенційних організаційних ресурсів і можливостей їх нарощення дозволить сформулювати уявлення про осіб, відповідальних за реалізацію організаційної діяльності, і отримати уявлення про рівновагу між можливостями, потенціалами організаційних ланок і пріоритетами розвитку.

Виокремлені показники для оцінювання й аналізу розвитку організаційних ресурсів не є вичерпними або єдиними для різних організаційних форм підприємств. Вони можуть бути доповнені, скорочені або об'єднані в єдиний інтегральний показник із встановленням для кожного індивідуального показника питомої ваги. Мова йде про обов'язковість і доцільність аналізу для залучення цього виду резервів у підвищенні ефективності виробничо-управлінської діяльності, вияву їх дійсної ролі і сили впливу на ефективність функціонуючих господарюючих ланок. Аналіз організаційних ресурсів одного із цехів металургійного комбінату, підтвердив, що обсяг випуску товарного прокату суттєво знижується від простоїв обладнання з організаційних причин. Так, 78,6 % простоїв підприємства, або 43 % номінального часу простоїв обладнання, припадає на збої в організації роботи. Недоданий випуск продукції становив 382,6 т прокату, в тому числі з організаційних причин — 343,19 т, а з технічних причин — 39,41 т. Аналіз тривалості виробничого циклу показав, що з організаційних причин він коливається від 2 % до 8 % в сторону збільшення.

Комерційний цикл реалізації продукції з моменту випуску продукції до його продажу і її оплати мав середньомісячне відхилення з організаційних причин до 17 %. Це засвідчує, що організаційні ресурси не є керованими і мають суттєві резерви у своєму використанні. Вони повинні бути гнучкими, такими, що швидко використовуються і видозмінюються. Безпосередньо в системах управління, хоч у них і не існують дані обліку нерациональних витрат робочого часу, через несвоєчасне виконання функціональних завдань і обов'язків є також суттєві втрати. Про їх існування свідчить недосягнення очікуваних не тільки економічних, а й соціальних результатів, недоосвоєння обсягів запланованих інвестицій та інші прорахунки, помилки і недоліки стосовно виконуваних обов'язків і їх якості. На жаль, звітуючи про результати виконаних робіт за звітні періоди, про існування прорахунків, розгляд причин і заходів щодо їх недопущення виконавчі ланки інформацію не надають. У кращому випадку перераховуються причини, що вплинули на них ззовні і були незалежні від працівників апарату управління.

Під час розроблення заходів з удосконалення й реалізації організаційних ресурсів виробничих і управлінських систем доцільно дотримуватися низки принципів, перелік яких в останні роки постійно розширюється. Вони являють собою основні положення і правила, які повинні втілюватися в нормативних, правових і соціальних нормах і настановах зі здійснення організаційної та управлінської діяльності (табл. 2).

Аналіз рівня використання організаційних ресурсів стає аналітичною базою для їх удосконалення. Застосування наведених принципів дозволить розробити проект плану заходів щодо їх подальшого розвитку (табл. 3).

Пропонований проєкт альтернативного плану заходів щодо удосконалення організаційних ресурсів повинен бути складовою частиною або самостійним підрозділом у стратегіях і планах розвитку підприємств із встановленням для його виконання відповідних ресурсів.

ВИСНОВКИ

За сучасних умов господарювання суттєву роль у складі чинників розвитку підприємств відіграють організаційні ресурси, які на сьогодні недостатньо досліджені. Організаційні ресурси не мають матеріальної основи. Це організаційно взаємопов'язана сукупність елементів організаційної системи підприємства, яка забезпечує організацію плинну і результати всіх процесів життєдіяльності підприємств. Організаційні ресурси задіяні у всіх соціально-економічних механізмах управління, розширюють і поглиблюють їх зміст і відіграють роль потужного катализатора розвитку суспільства, забезпечуючи постійне зростання економічної практики.

На відміну від матеріальних, енергетичних, інформаційних та інших видів ресурсів організаційні ресурси слід розглядати у сукупному і тісному зв'язку з об'єктами, в яких вони використовуються, детермінуючи їх організаційний вплив на елементи всіх виробничих і операційних процесів виробничого й управлінського циклу підприємства.

На сучасному етапі численні зміни, які супроводжують реформаторські і структурізаційні процеси на ринку, відбуваються майже без урахування їх впливів на організаційні зміни. Тому організаційні системи та їх ресурси повинні розглядатись не тільки як вид, процеси діяльності чи система, а як потужні впливові ресурси, за допомогою яких може бути отриманий ефект на будь-якому підприємстві, яке має певний статус як установа з діяльністю іміджем.

Розроблення теоретичних підходів до побудови і налагодження функціонування організаційних систем і їх ресурсів дозволяє сформулювати концептуальні методичні основи їх аналізу й оцінювання та розробляти заходи з підвищення ефективності їх використання.

Пропонований методичний підхід до аналізу і вдосконалення організаційних засад підприємств дозволяє встановлювати й підвищувати організаційний рівень виробництва й управління, ступінь їх організаційної повноти, визначати відповідальність за способи і якість організаційної діяльності і відповідність потребам керівних і керованих систем за певним обсягом критеріїв і показників прогресивності форм їх організаційної діяльності.

Література:

1. Кameron Эстер, Грин Майк. Управление изменениями: модели, инструменты и технологии организационных изменений. — Москва: Добрая книга, 2006. — 365 с. — Режим доступа: <http://mypdfbook.ru/7008/upravlenie-izmeneniyami-kameron-e-grin-m.pdf>.
2. Новиков Д.А., Иващенко А.А. Модели и методы организационного управления инновационным развитием фирмы. — Москва: КомКнига, 2006. — 332 с. — Режим доступа: <http://methodolog.ru/books/1192882-129.pdf>.
3. Борисова В.В., Ларионов В.Г., Мельников О.Н. Основы теории организации // Российское предпринимательство. — 2002. — № 10. — С. 56—59.
4. Благоданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука). В 2 кн. — Москва, 1989. — 304 с. (1-я), 351 с. (2-я). — Сер.: Экономическое наследие.
5. Файоль А. Общее и промышленное управление: в пер. Б.В. Банина-Кореня. — Москва, 1992. — 349 с.
6. Иванова Т.Ю., Приходько В.И. Теория организаций: учебное пособие. — Санкт-Петербург. — Питер Принт, 2004. — 272 с. — Сер.: Краткий курс.

7. Норд Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики: пер. на рус. яз. А.Н. Нестеренко. — Москва: Центр гуманитарных технологий, 1997. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/6310>.

8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. Л.И. Евенко. — Москва: Дело, 1997. — 704 с.

9. Мартыненко Н. Технология менеджмента: учебник для студ. вузов. — Киев: Леся, 1997. — 798 с.

10. Ревенко Н.Г. Управление ресурсами промышленных предприятий в условиях переходного периода: монография. — Київ: Редакція "Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України", 2000. — 256 с.

11. Управление — это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тайлор, Г. Форд. — Москва: Республика, 1992. — 349 с.

12. Бобровська О.Ю. Теоретичні і методологічні засади організаційної побудови і функціонування територіальних громад як інтегрованих соціально-економічних організацій // Аспекти публічного управління: науковий журнал. — Дніпро: Грані, 2018. — Том 6. № 6 — 7. — С. 14. — 23. — Режим доступу: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/419/416>

References:

1. Kameron, J. and Grin, M. (2006), *Upravlenie izmeneniyami: modeli, instrumenty i tehnologii organizacionnyh izmenenij* [Change Management: Organizational Change Models, Tools, and Technologies]. Dobraja kniga, Moskva, Rossija.
 2. Novikov, D. A. and Ivashhenko A. A. (2006), *Modeli i metody organizacionnogo upravlenija innovacionnym razvitiem firmy* [Models and methods of organizational management of innovative development of the company]. - KomKniga, Moskva, Rossija.
 3. Borisova, V. V. Larionov, V. G. and Mel'nikov, O. N. (2002), "Fundamentals of Organization Theory" Rossijskoe predprinimatel'stvo. vol. 10. pp. 56—59.
 4. Blagodanov, A. A. (1989), *Tektologija (Vseobshhaja organizacionnaja nauka)* [Tectology (General Organizational Science)]. V 2 kn. Moskva, Rossija.
 5. Fajol', A. (1992), *Obshee y promyshlennoe upravlenye* [General and industrial management] v per. B.V. Banya-Korenja. Moskva, Rossija.
 6. Ivanova, T. Ju. and Prihod'ko, V.I. (2004), *Teorija organizacij* [Organization theory]: uchebnoe posobie. Piter Print, Sankt-Peterburg, Rossija.
 7. Nord, D. (1997), *Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]: per. na rus. jaz. A.N. Nesterenko. Centr gumanitarnyh tehnologij, Moskva, Rossija.
 8. Meskon, M. Al'bert, M. and Hedouri, F. (1997), *Osnovy menedzhmenta* [Management basics]: per. s angl. L. I. Evenko. Delo, Moskva, Rossija.
 9. Martynenko, N. (1997), *Tehnologija menedzhmenta* [Management technology]: uchebnik dlja stud. vuzov. Lesja, Kiev, Ukraine.
 10. Revenko, N. H. (2000), *Upravlinnia resursamy promyslovykh pidpriemstv v umovakh perekhidnoho periodu* [Managing the resources of industrial enterprises in the minds of the transition period]: monohrafiia. Biuletenia Vyschoi atestatsijnoi komisii Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
 11. Fajol', A. Jemerson, G. Tajlor, F. and Ford, G. (1992), *Upravlenie — jeto nauka i iskusstvo* [Management is science and art]. Respublika, Moskva, Rossija.
 12. Bobrovs'ka, O. Yu. (2018), "Theoretical and methodological ambush of organisation encourage and function of territorial communities as integrated social and economic organizations" *Aspekty publicnoho upravlinnia: naukovyj zhurnal*. Tom 6. vol. 6—7, pp. 14—23.
- Стаття надійшла до редакції 19.02.2020 р.*

УДК 65.012.8:339.9

Л. С. Козак,
к. е. н., професор, завідувач кафедри "Економіка",
Національний транспортний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-3995-172X

О. В. Федорук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри "Економіка",
Національний транспортний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7402-4174

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.53

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО- ДОРОЖНЬОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

L. Kozak,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economics, National Transport University, Kyiv, Ukraine
O. Fedoruk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, National Transport University, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE FORMATION OF AN EFFECTIVE MODEL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT AND ROAD COMPLEX OF UKRAINE

Сьогодні спостерігається гостра конкурентна боротьба між державами за домінування на світовому ринку надання транспортних послуг, де конкурентні переваги дають швидкість, безпеку та ефективність, які безпосередньо залежать від широкого використання інновацій та високих технологій. У статті ідентифіковано проблеми формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України. Виявлено, що транспортна система України має низький рівень розвитку транспортно-логістичних технологій та об'єктів мультимодальних перевезень, що знижує її конкурентоспроможність та обмежує вихід української продукції на світовий транспортний ринок. Обґрунтовано проблеми управління розвитком транспортного сполучення. Світові тенденції розвитку транспортних систем свідчать про необхідність стрімкого об'єднання транспортних технологій та регіональних проектів мобільності, технологічні інновації можуть забезпечити швидший та дешевший перехід до більш ефективної та екологічно сталої системи європейського транспорту. Сучасна інфраструктура, чесні ринкові умови та вільна ринкова конкуренція, ефективний розвиток і координація діяльності різних видів транспорту разом із запровадженням ефективної системи державного регулювання та управління забезпечать основу для розвитку та функціонального зростання національної транспортної системи України. Досліджено вплив транспортної інфраструктури на економіку України. Необхідним є збільшення ефективності та конкурентоспроможності транспортної галузі, вдосконалення правового механізму державно-приватного партнерства, посилення взаємодії між державним та приватним сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, проведення необхідних реформ, у тому числі запровадження децентралізації. Виявлено, що для максимального використання транспортного потенціалу України, зокрема як транзитної держави, необхідно створити клієнтоорієнтовану систему транспортного обслуговування та вжити заходів для забезпечення ефективної організації роботи транспортно-дорожнього комплексу країни і отримати синергетичний ефект від ефективного поєднання потенціалу та можливостей усіх видів транспорту на основі партнерсько-конкурентних засад під час здійснення перевезень.

Today, there is a sharp competition between states for dominance in the global market for the provision of transport services, where competitive advantages provide speed, security and efficiency, which directly depend on the widespread use of innovations and high technologies. The article identifies the problems of forming an effective model of innovative development of the transport and road complex of Ukraine. It was revealed that the transport system of Ukraine has a low level of development of transport and logistics technologies and multimodal

transportation facilities, reduces its competitiveness and limits the access of Ukrainian products to the global transport market. The problems of development of transport communication are grounded. Global trends in the development of transport systems indicate the need for a rapid combination of transport technologies and regional mobility projects, technological innovations can provide a quick and cheap transition to a more efficient and environmentally sustainable European transport system. Modern infrastructure, fair market conditions and free market competition, the effective development and coordination of various types of transport, together with the introduction of an effective system of state regulation and management, will provide the basis for the development and functional growth of the national transport system of Ukraine. The influence of transport infrastructure on the economy of Ukraine is investigated. It is necessary to increase the efficiency and competitiveness of the transport industry, improve the legal mechanism of public-private partnerships, strengthen interaction between the public and private sectors, public authorities and local governments, carry out the necessary reforms, including the introduction of decentralization. It was revealed that in order to maximize the use of the transport potential of Ukraine, in particular as a transit state, it is necessary to create a customer-oriented transport service system and take measures to ensure the efficient organization of the country's transport and road complex and obtain a synergistic effect from the effective combination of the potential and capabilities of all types of transport based on partnership and competitive foundations in the implementation of transportation.

Ключові слова: модель інноваційного розвитку, транспортно-дорожній комплекс, транспортна інфраструктура, транспортна система, транспортно-логістичні технології, система управління якістю перевезень, інновації на транспорті, світовий транспортний ринок.

Key words: model of innovative development, transport and road complex, transport infrastructure, transport system, transport and logistics technologies, transportation quality management system, transport innovations, global transport market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний розвиток транспортного комплексу країни повинен враховувати не тільки необхідність адаптації до стандартів ЄС, технічних умов, принципів управління тощо, а і те, що інновації та високі технології мають вирішальне значення для формування нової, більш ефективної моделі управління розвитком транспортно-дорожнього комплексу України.

Більша частина інвестиційних коштів для покращення інфраструктури очікується від зовнішніх джерел, насамперед від міжнародних фінансових інституцій, приватних інвесторів і проектів державно-приватного партнерства. Залучення інвестиційних коштів з таких джерел в інноваційні транспортні проекти — це умова розвитку не тільки транспортної галузі, а і національної безпеки та конкурентоспроможності країни. Саме створення сприятливого інвестиційного клімату є першочерговим завданням державного управління та регулювання.

Транспортні мережі та послуги відіграють ключову роль у покращенні якості життя громадян країни та у зростанні можливостей розвитку національної економіки. Тому транспорт є однією з ключових сфер співпраці між ЄС та Україною, й відповідно до статті 368 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами — членами, з іншої сторони основною метою такої співпраці є сприяння реструктуризації та оновленню транспортного сектору України і поступовій гармонізації діючих стандартів та політики з існуючими в ЄС.

До загальних проблем формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України належать:

- брак фінансування транспортної галузі та недосконалість фіскальна політика, що призводить до відпливу коштів з підприємств транспортної галузі;

- відсутність критеріїв та практичного досвіду визначення пріоритетів розвитку транспортної інфраструктури, недостатній рівень фінансування розвитку об'єктів транспортної інфраструктури для забезпечення сталою зростання обсягу перевезень територією України;

- низький рівень управління ресурсами та недостатність заходів щодо стабільного розвитку підприємств транспортної галузі;

- високий рівень зношеності основних засобів, недостатня кількість рухомого складу, а також неефективний механізм стимулювання його оновлення;

- недосконалі процедури публічних закупівель;

- неефективне нормативно-правове регулювання залучення інвестицій у транспортну галузь, у тому числі приватних та в рамках державно-приватного партнерства, що призводить до скорочення приватних інвестицій, та обмеженість інструментів для приватного інвестування в об'єкти інфраструктури;

- відсутність механізму компенсації інвестицій у стратегічні об'єкти транспорту;

- відсутність прозорості системи обліку транспортних витрат та дієвого механізму контролю надання та використання коштів, передбачених для проведення ремонту, реконструкції та будівництва транспортної інфраструктури;

- технологічне відставання транспорту та інфраструктури, низький рівень впровадження сучасних технологій та реалізації інноваційної політики в транспортну галузь.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічна база та практичні аспекти транспортного забезпечення комплексного розвитку національної економіки знайшли відображення у працях зарубіжних і вітчизняних вчених. Ахромкін Є.М., Загурський О.М., Клепікова О.В., Колосок В.М., Лебедеко С.А., Лобашов О.О., Никифорок О.І., Савчук Л.М., Смачило В. В. та інші вчені в своїх роботах досліджували широкий спектр проблем, пов'язаних із забезпеченням ефективного функціонування та взаємодії різних видів транспорту, формуванням міжнародних транспортних коридорів, удосконаленням транспортної інфраструктури й організації міжнародних перевезень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Сьогодні спостерігається гостра конкурентна боротьба між державами за домінування на світовому ринку надання транспортних послуг, де конкурентні переваги дають швидкість, безпеку та ефективність, які безпосередньо залежать від широкого використання інновацій та високих технологій. Тому завдання дослідження полягають у комплексному дослідженні особливостей формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України.

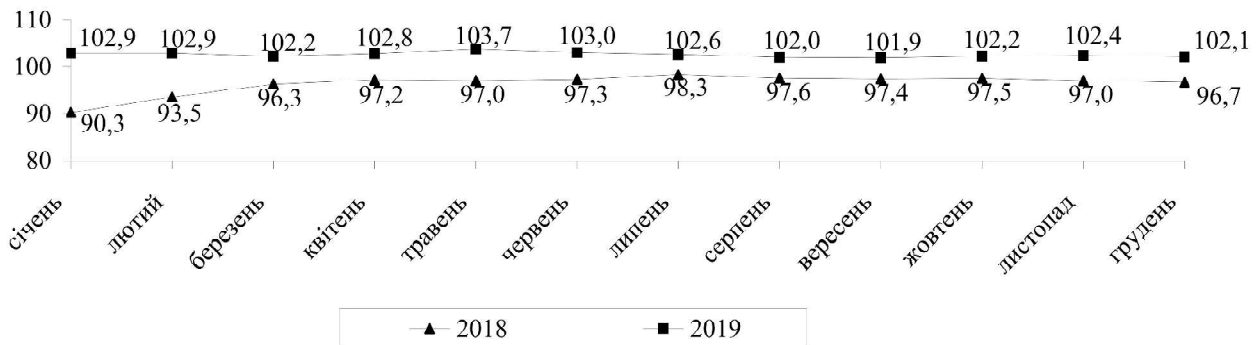

Рис. 1. Вантажообіг підприємств транспорту (у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком)

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах нерозвинена транспортна інфраструктура, застарілі технології та глибоко вкорінена корупція не дають змоги транспортному сектору країни посісти гідне місце на карті європейських маршрутів. Україна в 2019 році втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму й опустилася на 85-те місце з 141 країни. Сінгапур посів перше місце, обігнавши США, які посіли друге місце. Трійку лідерів закрав Гонконг, який у 2018 році займав 7-му позицію. На 4-му місці Нідерланди, які повернулися до п'ятірки лідерів. На 5-му місці Швейцарія, яка з 2012 по 2017 рр. очолювала рейтинг, а в 2018 році відкотилася до 4-го місця.

Україна посіла 66 місце зі 160 країн щодо логістичної ефективності, набравши 2,83 бала. Такі дані нового рейтингу Світового банку Logistics Performance Index (LPI) 2018. У порівнянні з попередньою версією рейтингу (дослідження проводиться один раз на два роки) країна в загальному заліку піднялася на 14 позицій. Україна розташувалася між Сербією і Єгиптом, а на пострадянському просторі стала третьою після Естонії (3,31 бала і 36 місце) та Литви (3,02 бала і 54 місце). Всього рейтинг включає п'ять напрямків, за якими проведено дослідження. У розділі "митні процедури" Україна набрала 2,49 бала, по інфраструктурі — 2,22 бала, по міжнародному транспортуванню вантажів — 2,83 бала, по логістичній компетентності — 2,84 бала, з відстеження вантажів — 3,11 бала, по своєчасності доставки — 3,42 бала. Чим вище бал, тим сильніші позиції в країні в даній категорії. Лідерство в рейтингу у Німеччини з сумарним показником LPI Score на рівні 4,2 бала. За нею йдуть Швеція, Бельгія, Австрія і Японія. Другу п'ятірку країн відкривають Нідерланди, далі йдуть Сінгапур, Данія, Велика Британія та Фінляндія.

За прогнозами компанії "PricewaterhouseCoopers", інвестиції у транспортну інфраструктуру до 2025 року залучатимуться переважно для покращення якості доріг та залізничного сполучення. Лідерами за обсягами вкладених коштів будуть країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону — близько \$8,3 трлн. Значно менше вкладатимуть США та Канада (\$1,7 трлн) та країни Західної Європи (\$1,5 трлн). Інвестиції ж країн інших регіонів не перевищуватимуть \$1 трлн з огляду на низький рівень економічного розвитку. Однак у питанні темпів майбутнього зростання витрат на покращення інфраструктури лідерами будуть країни Африки на південь від Сахари та країни Латинської Америки.

Транспортна система України має низький рівень розвитку транспортно-логістичних технологій та об'єкту мультимодальних перевезень, що знижує її конкурентоспроможність та обмежує вихід української продукції на світовий транспортний ринок. Високі витрати на транспортування становлять близько 40 відсотків загальної вартості продукції. Мультимодальні та

Таблиця 1. Загальна характеристика вантажних перевезень підприємств транспорту

Види транспорту	Вантажообіг		Перевезено вантажів	
	млн ткм	у % до 2018	млн т	у % до 2018
Транспорт всього	338885,2	102,1	674,5	108,0
залізничний	181844,7	97,6	312,9	97,1
автомобільний	48831,5	114,7	242,7	129,7
водний	3386,9	100,7	6,1	109,2
трубопровідний	104528,1	105,3	112,7	103,0
авіаційний	294,0	86,6	0,1	92,7

інтермодальні перевезення вантажів займають в Україні не більше 0,5 відсотка транспортного ринку, за цим показником Україна відстає від держав — членів ЄС та інших розвинутих держав світу. Транспортна система України межує з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), але поки що спостерігається низький рівень її інтегрованості та загальне технологічне відставання від TEN-T [1]. Для транспортної галузі наведено виражається, зокрема, у зменшенні транзитних перевезень через Україну, неспроможності надавати якісні транспортні послуги під час експортних перевезень, що також має негативний вплив на конкурентоспроможність та ефективність національної економіки.

У 2019 р. вантажообіг підприємств транспорту становив 338,9 млрд ткм, або 102,1 % від обсягу 2018 р. (рис. 1).

Підприємствами транспорту перевезено 674,5 млн т вантажів, що становить 108,0 % від обсягів 2018 р. (табл. 1). У 2019 р. залізничним транспортом перевезено у внутрішньому сполученні та на експорт 262,6 млн т вантажів, що на 1,9 % менше, ніж у 2018 р. Перевезення лісових вантажів знизилася на 58,3 %, брухту чорних металів — на 21,9 %, будівельних матеріалів — на 19,1%, коксу — на 12,1 %, кам'яного вугілля — на 6,4 %, нафти і нафтопродуктів — на 5,7 %, чорних металів — на 5,0 %, цементу — на 4,9 %. Разом із цим перевезення залізної та марганцевої руди збільшилося на 2,7 %, зерна та продуктів перемелу — на 21,0 %, хімічних і мінеральних добрив — на 31,5 %.

У загальних обсягах перевезень вантажів водним транспортом закордонні становили 41,0 %. Порівняно із 2018 р. обсяги закордонних перевезень вантажів збільшилися на 2,3 %.

У 2019 р. порівняно із 2018 р. збільшились обсяги перекачки вантажів трубопровідним транспортом. Так, перекачка аміаку зросла на 13,0 %, газу — на 1,1 %, нафти — на 0,5 %. Транзит аміаку збільшився на 16,3 %, газу — на 3,3 %. Транзит нафти зменшився на 1,6 %.

У 2019 р. пасажирообіг підприємств транспорту становив 107,9 млрд пас. км, або 103,3 % від обсягу 2018 р. (рис. 2).

Послугами пасажирського транспорту скористалося 426,4 млн пасажирів, або 95,0 % від обсягу 2018 р. (табл. 2).

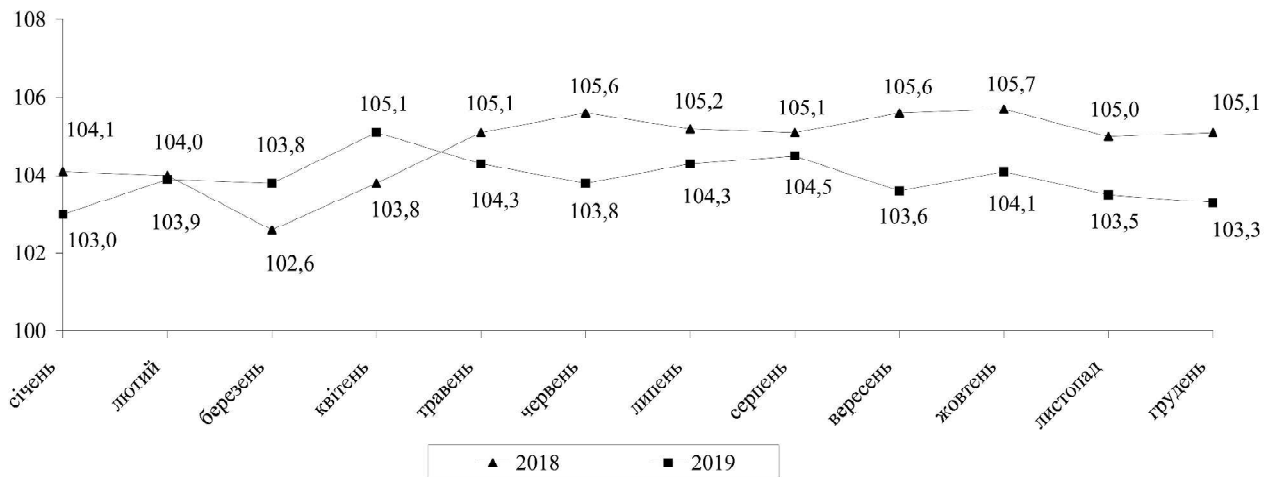

Рис. 2. Пасажи́рообі́г підприємств транспорту (у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

Також спостерігається тенденція до зниження ефективності використання пропускної спроможності, а саме: недостатній рівень конкуренції на ринку надання транспортних послуг та невідповідність європейським вимогам доступу до ринку транспортних послуг; недосконала тарифна політика у сфері надання транспортних послуг; низька швидкість доставки вантажів "від дверей до дверей" та у визначений строк; недосконала система запобігання та недопущення руйнування автомобільних доріг загального користування, зокрема габаритно-вагового контролю транспортних засобів та належного рівня відповідальності за перевищення дозволених параметрів, допустимих значень осьових навантажень транспортних засобів.

Стимування мобільності не може бути варіантом вирішення проблеми. Повинні виникнути нові транспортні схеми, відповідно до яких більші обсяги вантажів та більша кількість подорожуючих повинні разом доставлятися до місця їхнього призначення найбільш ефективними видами транспорту (їх комбінацією). Індивідуальні перевезення бажано використовувати на кінцевих кілометрах подорожі і вони повинні виконуватися "чистими" транспортними засобами. Інформаційні технології забезпечують організацію простіших та більш надійних переходів між видами транспорту. Користувачі транспортних послуг повністю оплачують витрати на перевезення, отримуючи взаємін менше перевантаження, більше інформації, кращі послуги та вищу безпеку.

Майбутній розвиток транспорту повинен спиратися на низку наступних напрямків:

1. Покращення показників енергоефективності транспортних засобів всіх видів транспорту; розробка та застосування екологічних видів пального та силових установок.

2. Оптимізація функціонування мультимодальних логістичних схем, зокрема за рахунок ширшого використання видів транспорту, які є більш ресурсоефективними за своєю суттю, там, де інші технологічні інновації можуть бути недостатніми (наприклад, під час перевезення вантажів на великі відстані).

3. Більш ефективне використання транспорту та інфраструктури за рахунок удосконаленого управління перевезеннями та інформаційних систем, передових логістичних та ринкових заходів, зокрема повного розвитку інтегрованого залізничного ринку, зняття обмежень на внутрішні перевезення, скасування перешкод для каботажу, збалансованого ціноутворення тощо.

До основних завдань, які необхідно виконати для розв'язання даних проблем, варто віднести: запровадження механізму стимулювання поетапної модернізації та розвитку транспортної інфраструктури, оновлення транспортних засобів для потреб галузі, зокрема удос-

Таблиця 2. Загальна характеристика пасажирських перевезень підприємств транспорту

Види транспорту	Пасажи́рообі́г		Перевезено пасажирів	
	млн пас. км	у % до 2018	млн	у % до 2018
Транспорт всього	107943,3	103,3	4262,4	95,0
залізничний	28680,8	100,0	155,0	98,1
автомобільний	34564,0	100,0	1804,9	94,7
водний	25,8	93,5	0,7	101,2
авіаційний	30058,6	116,1	13,6	108,8
трамвайний	3729,3	95,0	627,5	94,2
тролейбусний	5407,0	93,1	945,7	93,1
метрополітенівський	5477,8	98,6	715,0	98,4

коналення системи управління розвитком транспортної інфраструктури та виконання плану розвитку транспортної мережі на основі національної транспортної моделі; запровадження дієвого механізму оподаткування для залучення приватного капіталу; удосконалення на законодавчому рівні механізму використання державно-приватного партнерства під час реалізації проектів з розбудови транспортної інфраструктури; розроблення та виконання програми (плану заходів) оновлення залізничного рухомого складу, у тому числі для високошвидкісних пасажирських та мультимодальних вантажних перевезень; впровадження вимог Хартії Якості міжнародних автомобільних вантажних перевезень у системі багатосторонньої квоти Європейської Комісії Міністрів транспорту, прийнятої міністрами транспорту країн-членів Міжнародного транспортного форуму; удосконалення законодавства з метою розвитку морських торговельних портів; удосконалення фінансової моделі підтримки розвитку авіаційної інфраструктури та реалізації регіональними аеропортами стратегічних проектів, у тому числі через державно-приватне партнерство та комплексні міжнародні програми з пільговими умовами фінансування; перехід до планового та стабільного фінансування будівництва та утримання автомобільних доріг у середньо- та довгостроковій перспективі [2].

Варто зазначити, що забезпечення ефективного використання коштів та запобігання корупції під час реалізації проектів розвитку транспортної галузі можливе за рахунок вироблення прозорого механізму визначення пріоритетів публічних закупівель, їх обґрунтованої технічної та економічної доцільності, аналізу витрат і доходів; впровадження довгострокового фінансового планування реалізації інфраструктурних проектів у транспортній галузі відповідно до стратегічних пріоритетів, строку реалізації та життєвого циклу об'єктів

транспорту з пріоритизацією проектів, що пов'язані з мережею TEN-T; створення уніфікованої (єдиної) системи координації, планування, залучення та моніторингу міжнародної допомоги для ефективного розподілу інвестицій за пріоритетами розвитку транспортної галузі; впровадження системи оприлюднення фінансової та операційної інформації про діяльність державних підприємств, забезпечення прозорості їх фінансових потоків; надання права громадськості на здійснення контролю за якістю виконання робіт та цільовим використанням коштів; розроблення та впровадження механізму заохочення та компенсації інвестицій в стратегічні інвестиційні та інноваційні проекти; розроблення механізму залучення та локалізації кращих світових технологій в транспортну галузь та галузь транспортного будівництва.

Сьогодні управління розвитком транспортного сполучення між регіонами України є малоефективним. Пасажирські перевезення характеризуються низькою якістю послуг через системну відсутність інвестицій, застарілий рухомий склад, невідповідність пасажиромісткості автобусів обсягам пасажиропотоків, фактичної відмови від користування автостанціями, велика кількість перевізників перебуває "в тіні". У багатьох містах зменшується використання електричного транспорту. Необхідним є розширення доступу до транспортних послуг і підвищення мобільності населення, що передбачає покращення сполучення між регіонами та в містах країни, зокрема для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Серед основних проблем управління розвитком транспортного сполучення варто виділити такі [3]:

- низька якість надання транспортних послуг з перевезення пасажирів;
- невідповідність законодавству ЄС системи замовлення соціальних зобов'язань та надання суспільно важливих послуг з перевезення пасажирів;
- зменшення провізної спроможності транспорту загального користування;
- низький рівень доступності транспортних послуг та засобів, а також транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю;
- домінування у міських та регіональних перевезеннях видів транспорту з високим рівнем викидів вуглецю та сірки;
- збитковість приміських пасажирських перевезень залізничним транспортом та їх субсидування за рахунок вантажних;
- низька ефективність регулювання ринку перевезення пасажирів на таксі;
- обмежене бюджетне фінансування витрат, пов'язаних з наданням транспортних послуг з перевезення пасажирів, недосконалість процедури проведення конкурсів та укладення договорів про їх надання;
- недостатня мотивація перевізників щодо інвестування для здійснення заходів з підвищення рівня якості та комфортності перевезень на автобусних маршрутах загального користування;
- неефективна і неконтрольована система оплати проїзду пасажирів на автомобільному транспорті;
- високий рівень неофіційного працевлаштування працівників автомобільного транспорту;
- нерозвинена мережа маршрутів авіаційних перевезень між регіонами країни, а також незадовільний стан аеропортів, висока вартість авіаційних пасажирських перевезень.

Для розв'язання зазначених проблем необхідно виконати такі завдання: забезпечення мобільності та функціонування сучасного пасажирського транспорту; забезпечення ефективного державного нагляду за якістю надання транспортних послуг з перевезення пасажирів; запровадження механізму дієвого контролю за наданням звітності на транспорті всіма суб'єктами господарювання та підвищення їх відповідальності за надання

недостовірних даних; протидія нелегальним перевезенням, створення умов для виходу перевізників з "тіні" та забезпечення легалізації доходів автомобільних перевізників; забезпечення розвитку мультимодальних пасажирських перевезень та запровадження "єдиного транспортного квитка"; упорядкування організації та фінансування соціально важливих пасажирських перевезень всіма видами транспорту; впровадження контрактної форми взаємовідносин перевізників з місцевими органами виконавчої влади щодо замовлення соціальних зобов'язань та суспільно важливих послуг з перевезень пасажирів; лібералізація та дерегуляція ринку пасажирських автомобільних перевезень; забезпечення розвитку мережі маршрутів авіаційних перевезень між регіонами країни, зокрема завдяки модернізації регіональних аеропортів та аеродромів із залученням міжнародних кредитних програм та грантів для здешевлення і підвищення доступності авіаційних послуг; створення сприятливих умов для залучення авіаперевізників для здійснення міжнародних перевезень та перевезень між регіонами країни, зокрема авіакомпаній моделі "лоукост".

Слід додати, що підвищення якості пасажирських перевезень відповідно до законодавства ЄС можливе шляхом впровадження механізму систем управління якістю щодо пасажирських перевезень з обов'язковим оприлюдненням результатів діяльності; запровадження механізму організації соціальних зобов'язань та надання суспільно важливих послуг з перевезення пасажирів; впровадження нових технологій та інтелектуальних транспортних систем для покращення якості надання транспортних послуг, систем інформування про надані послуги, впровадження електронної та інтегрованої автоматичної системи оплати проїзду; створення умов для заснування спільних компаній приміських пасажирських перевезень за участю місцевих органів виконавчої влади; створення умов для забезпечення діяльності приватних перевізників для здійснення перевезень пасажирів між регіонами країни та в міжнародному сполученні; проведення перевірок використання транспортних засобів понад установлені виробником строк; запровадження системи моніторингу дотримання прав пасажирів та критеріїв оцінювання якості послуг пасажирських перевезень, а також систем стимулювання перевізників за їх досягнення та дотримання соціальних нормативів; забезпечення доступності транспортних послуг для всіх громадян, у тому числі для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, шляхом створення для них доступного середовища для вільного пересування.

Світові тенденції розвитку транспортних систем свідчать про необхідність стрімкого об'єднання транспортних технологій та регіональних проектів мобільності [4]. Транспорт стає все більш енергозберігаючим та "зеленим", безпечним і дружнім до споживача та навколишнього природного середовища. Багато країн світу планують до 2030 року замінити більшу частину легкових автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння на електромобілі. Зростання швидкості, економічності та екологічності транспортних засобів є основною тенденцією на всіх видах транспорту. Залізничні перевезення із швидкістю 350 кілометрів на годину стають реальністю, а технології "Маглев" вже зараз забезпечують швидкість 500 кілометрів на годину і більше.

Технологічні інновації можуть забезпечити швидший та дешевший перехід до більш ефективною та екологічно сталою системи європейського транспорту за рахунок дії на три основні чинники: ефективність транспортних засобів завдяки новим двигунам, матеріалам та конструкції; використання екологічно чистої енергії завдяки новим видам палива та силовим установкам; краще використання мережі та більш безпечні операції з огляду на технічну та громадську безпеку завдяки інформаційним та комунікаційним системам. Взаємодія

з іншими завданнями екологічної безпеки, як-от: скорочення нафтозалежності, конкурентоспроможність автомобільної галузі, а також переваги для охорони здоров'я, особливо з огляду на покращення якості повітря у містах, створюють ситуацію, яка підштовхує направити свої зусилля на прискорення розробки та швидкого впровадження екологічно чистих транспортних засобів.

Варто підкреслити, що політика наукових досліджень та інновацій на транспорті повинна все більше сприяти, у відповідно узгоджений спосіб, розробці та застосуванню провідних технологій, необхідних для розвитку транспортної системи до стану сучасної, ефективної і орієнтованої на користувача системи. Щоб забезпечити вищу ефективність, технологічне дослідження необхідно доповнити системним підходом, з урахуванням інфраструктури та регуляторних вимог, координацією численних дійових осіб та масштабними демонстраційними проектами для заохочення завоювання ринку. Це стосуватиметься також впровадження інтелектуальних систем мобільності, розроблених науковими дослідженнями, які фінансуються ЄС, зокрема системи управління повітряним рухом майбутнього, Європейської системи управління процесом перевезень на залізницях та системи залізничної інформації, системи спостереження на морі, Служби інформації на річках, інтелектуальних транспортних систем та експлуатаційно сумісних взаємопов'язаних рішень для наступного покоління систем управління та інформаційних систем мультимодального транспорту. Виникає також потреба в інвестиційному плані для нових послуг з навігації, спостереження за рухом та поширення інформації. Так само важливими є наукові дослідження та інновації у сфері технологій системи тяги транспортних засобів та альтернативних видів палива (ініціатива "зеленого" автомобіля, чисте небо).

Інновації та впровадження повинні спиратися на умови нормативно-правової бази [5]. Захист конфіденційності та особистих даних повинен розвиватися паралельно до ширшого використання інструментів інформаційних технологій. Вимоги стандартизації та експлуатаційної сумісності на міжнародному рівні знімуть технологічну подрібненість та дозволять компаніям повністю використовувати переваги всього європейського транспортного ринку та створювати ринкові можливості в усьому світі.

Щоб створити умови для більш екологічної сталої організації роботи транспорту, доводиться активно заохочувати краще планування мобільності. Необхідно забезпечити широку представленість інформації про всі види транспорту, як для подорожей, так і перевезень вантажів, можливості їх комбінованого використання та їхній вплив на навколишнє середовище. Життєво необхідною є інтелектуальна система продажу квитків з єдиними стандартами ЄС, з дотриманням правил конкуренції. Це стосується не лише пасажирських, а й вантажних перевезень, де існує потреба в кращому електронному плануванні маршруту з урахуванням видів транспорту, адаптованому правовому середовищі (інтермодальна вантажна документація, страхування, відповідальність) та інформації про поставки у режимі реального часу і для менших партій. Інформаційно-комунікаційні технології також мають потенціал для забезпечення певних потреб доступності без додаткової мобільності [6].

У контексті міста для скорочення завантаженості шляхів та викидів необхідна комбінована стратегія, яка включає територіальне планування, схеми ціноутворення, ефективні перевезення громадським транспортом та інфраструктуру для немеханізованих видів руху та правки/зарядки екологічно чистих транспортних засобів. Міста, які перевищують певний розмір, слід заохочувати до розробки планів організації транспорту у місті, які поєднуються всі ці елементи. Плани організації

транспорту у місті повинні бути приведені у повну відповідність з комплексними планами міського розвитку.

Цінові сигнали відіграють вирішальну роль у багатьох рішеннях, які мають довготривалий вплив на транспортну систему. Транспортні платежі та податки повинні бути реструктуровані у напрямі ширшого використання принципів "платить той, хто забруднює" та "платить той, хто використовує". Вони повинні стати підґрунтям для ролі транспорту у сприянні завданням конкурентоспроможності та узгодженості, тоді як загальні виробничі витрати сектору повинні відображати всі витрати на перевезення, включаючи інфраструктурні та зовнішні [7]. Ширші соціально-економічні переваги та позитивні зовнішні фактори є підставою для певного рівня державного фінансування, але у майбутньому користувачі транспорту, ймовірно, сплачуватимуть вищу частку витрат, аніж сьогодні. Важливо, щоб користувачі, оператори та інвестори отримували правильні та послідовні грошові стимули. Тому інтерналізація зовнішніх факторів, скасування податкових диспропорцій та необґрунтованих субсидій, вільна та неспотворена конкуренція є складовим елементом зусиль, спрямованих на приведення ринкового вибору у відповідність до потреб екологічної сталості (та відображення економічних витрат у разі "несталості"). Вони також необхідні для створення рівних умов для видів транспорту, які перебувають у прямій конкуренції.

Також слід зазначити, що з метою створення ефективного працюючого транспортного комплексу України та, як наслідок, досягнення Україною статусу регіонального транспортного хабу необхідним є використання високотехнологічних та ергономічних транспортних засобів, принципів мультимодальності, супутникової навігації, інтелектуальних транспортних систем, інформаційних технологій, електронного документообігу; застосування композитних матеріалів, зниження металоемності, покращення аеродинаміки та безпечності транспортних засобів; використання паливно-економічних та екологічних транспортних засобів, застосування альтернативних видів палива, "зелених" видів транспорту; масова контейнеризація перевезень, інтегрованість транспортних систем у складі ланцюгів поставок; прискорення і забезпечення своєчасної доставки пасажирів та вантажів завдяки швидкісним видам транспорту та розвитку логістики; глобалізація трансконтинентальних авіаційних перевезень у рамках потужних світових альянсів; зростання ролі дешевих авіаперевезень для прямих міжрегіональних сполучень; забезпечення транспортної доступності для населення, високої мобільності трудових ресурсів, збільшення дальності та скорочення часу поїздки пасажирів у мегаполісах (рис. 3) [8].

В ЄС розроблена Біла книга Європейської Комісії "План розвитку єдиного європейського транспортного простору на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи", де чітко сформульовані задачі на періоди до 2030 і до 2050 років:

1. Зменшити практично до нуля смертність на дорогах ЄС.

2. Зробити електротранспорт основним.

3. Створити інфраструктуру, яка дозволяє вільно дістатися з будь-якої точки Європи до Транс'європейської транспортної мережі менше ніж за півгодини [9].

Варто додати, що 30 травня 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Національну транспортну стратегію України до 2030 року "Drive Ukraine 2030". Над документом працювала команда Міністерства інфраструктури України спільно із провідними європейськими експертами в галузі транспорту за підтримки представництва ЄС в Україні та Європейської Комісії. "Drive Ukraine 2030", зокрема, передбачає:

— 10 нових автобанів, понад 100 комплексів автоматичного вагового контролю;

Рис. 3. Вплив транспортної інфраструктури на економіку України

- 10 годин — середній час перетину України з Півдня на Північ і з Заходу на Схід;
- 0 — дитяча смертність на автошляхах, зменшення травматизму на автошляхах на 90 %, 35 млрд гривень з Дорожнього фонду на безпеку;
- міжнародні автобани: Go Highway, Via Carpatia, продовження Одеса-Рені до Греції, а також розвиток внутрішніх напрямків;
- повну відмову від "маршруток". Вільний ринок потребує перехід до комфортних неолайнерів;
- 50 працюючих аеропортів; 1 година — середній час, який займає дорога до аеропорту з будь-якої точки України; 50 % населення, яке літає;
- від 50 % — частка low-cost сегменту в авіаперевезеннях;
- розширення географії польотів (350 напрямків для польотів з усіх аеропортів України);
- вільна конкуренція на залізниці. Інфраструктура і залізничне полотно належать державі. Рухомий склад, локомотиви — як в державній, так і в приватній власності;
- передбачено спільне виробництво рухомого складу на основі співпраці Укрзалізниці з Крюківським вагонобудівним заводом та світовими компаніями: General Electric, Bombardier, Greenbrier та ін.;
- на умови успішної співпраці до 2030 року можна замінити 100 % локомотивів та оновити вагонний парк на 100 %;
- 150 км/год — середня швидкість залізниці;
- Україна — хаб між Європою та Азією. Україна може серйозно заявити про себе як учасник проекту Нового шовкового шляху, для чого потрібен прозорий і ефективний механізм оформлення митних вантажів, якісна система залізничних і автомобільних магістралей;
- морське "єдине вікно" в усіх українських портах (інформаційна система, що дасть можливість впорядковано збирати і аналізувати дані про судна). Усунення корупційної складової. Низькі тарифи. Комфортна логістика;
- 50 млн тонн на рік — перевезення вантажів Дніпром та іншими річками;
- оновлена "Укрпошта": понад 70 % — частка на ринку поштових послуг;
- Hyperloop в Україні. Територією України можуть пройти 5 з 11 глобальних гілок надшвидкісного наземного транспорту Hyperloop, з яких три прокреслені через Київ;
- 60 млрд доларів — обсяг інвестицій у транспортну сферу;

— інтеграція України у світову економіку та технологічний стрибок у сфері інфраструктури можливі шляхом залучення Світових компаній до України: Hutchison Ports, DP World, General Electric, Bombardier, Tesla, Ryanair та ін.;

— будівництво в Україні Tesla Gigafactory з виробництва акумуляторних батарей та сонячних панелей;

— імплементація Угоди про Асоціацію з ЄС — схвалення та виконання пакету інфраструктурного законодавства, виконання директив ЄС;

— Smart Country. Smart-roads: будівництво інтелектуальних доріг для руху безпілотного транспорту, система контролю трафіку (використання Big Data), Smart-road: пілотна дорога, що генерує електроенергію;

— єдиний квиток: 1 квиток для всіх видів транспорту;

— від 50 % — частка електрокарів у продажу автомобілів;

— 100 % — весь громадський транспорт електричний.

Україна підписала Меморандум про співпрацю щодо реалізації міжнародного проекту — будівництва транспортного коридору Via Carpatian Ідея транспортного коридору полягає у з'єднанні країн Східної Європи, які є членами ЄС. Готовність проекту запланована на 2025 рік, що передбачає розбудову прикордонної дорожньої інфраструктури, проведення робіт з проектування, капітального ремонту та реконструкції під'їзних доріг до пунктів пропуску на українсько-польському державному кордоні; капітальний ремонт старих та утримання українських автомобільних доріг загального користування, включених до маршруту Via Carpatian [10].

Також Україну включили до індикативних карт Європейської транспортної мережі TEN-T. Загальноєвропейська транспортна мережа TEN-T — це інфраструктурний проект Європейського Союзу, що передбачає створення до 2050 року нової транспортної системи на території ЄС, яка охопить 94 порти, 38 аеропортів і близько 15 тис. км швидкісних залізниць. У напрямку України проходять два коридори Транс'європейської транспортної мережі: коридор Рейн — Дунай, який веде через водні шляхи Майну та Дунаю з важливим відгалуженням від Мюнхена до Праги, Жиліни та Кошице до українського кордону; середземноморський коридор, який веде від Піренейського півострова до угорсько-українського кордону.

Для максимального використання транспортного потенціалу України, зокрема як транзитної держави, необхідно створити клієнтоорієнтовану систему транспортного обслуговування та вжити заходів для забезпечення ефективної організації роботи транспортно-дорожнього комплексу країни і отримати синергетичний ефект від ефективного поєднання потенціалу та можливостей усіх видів транспорту на основі партнерсько-конкурентних засад під час здійснення перевезень.

Створення рівних та прозорих умов на ринку надання транспортних послуг передбачає прийняття нормативно-правових актів щодо лібералізації транспортного ринку та недискримінаційної відкритої конкуренції відповідно до законодавства ЄС; гарантування рівноправного, відкритого та прозорого доступу операторам до транспортної інфраструктури; розвиток прозорого національного ринку транспортно-експедиційних послуг; забезпечення розвитку залізничного транспорту, лібералізація ринку залізничних перевезень на основі рівноправного доступу до залізничної інфраструктури та справедливої конкуренції між перевізниками.

Розвиток автомобільного транспорту можливий, зокрема, на основі поступової лібералізації міжнародних автомобільних вантажних перевезень; запровадження нового підходу до ліцензування автомобільних перевізників з

передбаченням, зокрема, вимог щодо ділової репутації, фінансової спроможності, професійної компетентності персоналу та забезпечення процедури доступу до ринку автомобільних перевезень відповідно до законодавства ЄС.

Впровадження прозорих та ефективних тарифних моделей, перехід до ринкової практики встановлення тарифів на перевезення можливі завдяки розроблення порядку формування тарифів відповідно до фактичної структури витрат, вимог сталого розвитку, забезпечення вільного ціноутворення у конкурентних секторах ринку надання транспортних послуг; проведення реформи системи тарифоутворення на послуги залізничних перевезень; проведення реформи тарифного регулювання у сфері перевезення пасажирів автомобільним та міським електротранспортом відповідно до європейського досвіду; розроблення та затвердження методики розрахунку ставок портових зборів, перегляд їх розміру з урахуванням структури та напрямів вантажопотоків, що забезпечить підвищення привабливості морських торговельних портів для користувачів транспортних послуг та створення гарантованого джерела компенсації витрат на відтворення та розвиток портової інфраструктури; перегляд політики формування річкових тарифів та зборів з метою стимулювання розвитку внутрішнього водного транспорту; підвищення конкуренції на ринку авіаційних перевезень, зокрема шляхом залучення нових, у тому числі бюджетних авіакомпаній, та стимулювання наявних авіаперевізників, впровадження правил доступу до ринку наземного обслуговування відповідно до законодавства ЄС.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, сьогодні транспортна галузь в цілому задовольняє лише основні потреби населення та економіки в перевезеннях за обсягом, але не за якістю. Сучасний стан транспортної галузі не повною мірою відповідає вимогам ефективного реалізації євроінтеграційного курсу України та інтеграції національної транспортної мережі в Транс'європейську транспортну мережу.

Необхідним є збільшення ефективності та конкурентоспроможності транспортної галузі, вдосконалення правового механізму державно-приватного партнерства, посилення взаємодії між державним та приватним сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, проведення необхідних реформ, у тому числі запровадження децентралізації, особливо шляхом скоординованих ініціатив державної політики, що забезпечить міцну основу сталого розвитку транспортної галузі, створення вільного та конкурентного ринку транспортних послуг.

Сучасна інфраструктура, чесні ринкові умови та вільна ринкова конкуренція, ефективний розвиток і координація діяльності різних видів транспорту разом із запровадженням ефективного механізму державного регулювання та управління забезпечать основу для розвитку та функціонального зростання національної транспортної системи України. Підвищення ефективності та якості надання транспортних послуг дасть змогу покращити його конкурентоспроможність, стимулюватиме український експорт і сприятиме розвитку внутрішнього виробництва та торгівлі.

Література:

1. Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи (виробнича, будівельна та транспортна галузі): монографія / Череп А.В. та ін.; за ред. Л.М. Савчук. Дніпро: Біла К.О., 2019. 467 с.
2. Загурський О.М. Конкурентоспроможність транспортно-логістичних систем в умовах глобалізації: інституціональний аналіз: монографія. Київ: О.В. Ямчинський, 2019. 373 с.

3. Ахромкін Є.М., Хорошилова І.О., Кучменко В.О. Удосконалення механізму управління транспортною системою міста: монографія. Харків: Бровін О.В., 2019. 254 с.

4. Смачило В.В. Новітні парадигма та методологічні засади управління кадровим потенціалом підприємств транспорту: монографія. Харків: Панов А.М., 2019. 390 с.

5. Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: монографія / Манжоло В.А. та ін.; ред. Л.В. Губерський. Київ: Київський університет, 2007. 320 с.

6. Маркетинг транспортних послуг: навч. посіб. / І.М. Аксьонов та ін. Київ: Лисенко М.М. 2018. 279 с.

7. Європейська інтеграційна політика: навч. посіб. / Поручник А.М. та ін.; за ред. В.І. Чужикова. Київ: КНЕУ, 2010. 452 с.

8. Сучасна проблематика функціонування транспортних та логістичних систем: монографія / О.О. Лобашов та ін. Харків: Лідер, 2018. 221 с.

9. Корінь М.В. Розвиток інфраструктури залізничного транспорту в умовах транскордонного співробітництва: монографія. Харків: УкрДУЗТ, 2019. 401 с.

10. Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки: наук. доп. / О.І. Никифорук та ін. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України", 2018. 199 с.

References:

1. Cherep, A.V. and Savchuk, L.M. (2019), Upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom krainy, rehionu, pidpriemstva v umovakh kryzy (vyrobnycha, budivelna ta transportna haluzi) [Management of socio-economic development of the country, region, enterprises in crisis (production, construction and transport industries)], Bila K. O., Dnipro, Ukraine.

2. Zahurskyi, O.M. (2019), Konkurentospromozhnist transportno-lohistrychnykh system v umovakh hlobalizatsii: instytutsionalnyi analiz [Competitiveness of transport and logistics systems in the context of globalization: an institutional analysis], Yamchynskiy O. V., Kyiv, Ukraine.

3. Akhromkin, Ye.M. Khoroshylova, I.O. and Kuchmenko, V.O. (2019), Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia transportnoiu sistemoiu mista [Improvement of the mechanism of management of the city transport system], Brovin O.V., Kharkiv, Ukraine.

4. Smachylo, V.V. (2019), Novitnia paradyhma ta metodolohichni zasady upravlinnia kadrovym potentsialom pidpriemstv transportu [The newest paradigm and methodological principles of managing the human resources of transport enterprises], Panov A.M., Kharkiv, Ukraine.

5. Manzholo, V.A. and Huberskyi, L.V. (2007), Intehratsiia Ukrainy v yevropeiski pravovi, politychni ta ekonomichni systemy [Integration of Ukraine into European legal, political and economic systems], Kyivskiy universytet, Kyiv, Ukraine.

6. Aksonov, I.M. (2018), Marketynh transportnykh posluh [Marketing of transport services], Lysenko M.M., Kyiv, Ukraine.

7. Poruchnyk, A.M. and Chuzhykov, V.I. (2010), Yevropeiska intehratsiina polityka [European integration policy], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Lobashov, O.O. (2018), Suchasna problematyka funktsionuvannia transportnykh ta lohistrychnykh system [Modern problems of transport and logistics systems functioning], Lider, Kharkiv, Ukraine.

9. Korin, M.V. (2019), Rozvytok infrastruktury zaliznychnoho transportu v umovakh transkordonnoho spivrobitnytstva [Development of railway infrastructure in the context of cross-border cooperation], UkrDUZT, Kharkiv, Ukraine.

10. Nykyforuk, O.I. (2018), Rozvytok transportu z metoiu vidnovlennia i zrostannia ukrainskoi ekonomiky [Development of transport in order to restore and grow the Ukrainian economy], NAN Ukrainy, DU "In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2020 р.

УДК 339.72:336.711

Є. О. Бублик,
к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-6080-9341

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.61

УЗГОДЖЕННЯ МАКРОПРУДЕНЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА МОНЕТАРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ВІДКРИТОСТІ

Ye. Bublyk,

PhD. in Economics, Senior Researcher, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine

HARMONIZATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY AND MONETARY REGULATION IN THE CONTEXT OF FINANCIAL OPENNESS

У статті проаналізовано можливості та обмеження використання монетарного регулювання в інтересах обмеження негативного впливу волатильних потоків капіталу. Досліджено особливості та перспективні напрями запровадження макропруденційної політики в інтересах оптимізації фінансової відкритості. Підтверджено, що сучасна практика та наукові розробки підтримують необхідність запровадження політики управління фінансовою відкритістю, як частини макроекономічної політики держави. Її ефективна реалізація вимагає поєднання потенціалу монетарної, фіскальної політик у межах макропруденційного інструментарію.

Показано, що необхідність запровадження інструментів макропруденційного регулювання зумовлене обмеженнями монетарного регулювання чинити бажаний ефект в умовах підвищеного рівня фінансової відкритості. Зокрема використання режиму інфляційного таргетування в умовах фінансової відкритості може провокувати тенденції небажаного притоку іноземного капіталу або його втечі всупереч потребам фінансової стабільності. За таких умов запровадження на широкому рівні макропруденційних інструментів контролю структури фінансової відкритості дозволить розширити інституційну спроможність регуляторів запобігти накопиченню ризиків надмірної валютизації, кредитного буму або цінових бульбашок на фінансові активи.

Обґрунтовано, що для малої відкритої економіки потребам забезпечення фінансової стабільності відповідають заходи контролю за рухом двосторонніх трансграничних короткострокових запозичень засобами макропруденційного інструментарію. З огляду на те, що ключовим елементом трансмісії зовнішніх шоків виступає валютний курс, зазначено, що лишається актуальною і потреба збереження адекватного валютного регулювання. За таких умов, можливість реалізації контролю фінансової відкритості в рамках макропруденційної політики дозволяє спростити "трилему неможливості" до послідовної задачі забезпечення монетарної незалежності, обмеження коливань валютного курсу та відповідного підвищення фінансової відкритості.

The article analyzes the possibilities and limitations applying of monetary regulation in the interests of minimizing the negative impact of volatile capital flows. There has been investigated peculiarities and perspective directions of the implementation of macroprudential policy according to the interests of optimizing financial openness. It has been confirmed, that current practice and scientific researches support the introducing of financial openness management policy as part of the state's macroeconomic policy. Its effective implementation requires combining the features of monetary and fiscal policies within the framework of macroprudential tools.

It is shown that the necessity of introducing macroprudential regulation instruments is conditioned by the constraints of monetary regulation of getting the targeted effects in the conditions of high level of financial openness. In particular, the use of inflation targeting due to high level of financial openness may provoke an unwanted foreign capital inflows or capital outflow against the needs of financial stability. Under such conditions, the introduction of broad-based macroprudential instruments for financial openness managing will extend the institutional capacity of regulators to prevent the accumulation of excessive currency, credit booms or price bubbles on financial assets risks.

It is substantiated that, for a small open economy, financial control measures should be targeted to control the movement of bilateral cross-border short-term borrowings by macro-prudential instruments. Given that the key element of the transmission of external shocks is the exchange rate, noted that it is still remains to maintain adequate currency regulation. In such circumstances, the possibility of exercising control over financial openness within the framework of macro-prudential policy makes it possible to simplify the "trilogy of impossibility" to the consistent task of ensuring monetary independence, limiting exchange rate fluctuations and increasing financial openness accordingly.

Ключові слова: фінансова відкритість, міжнародні потоки капіталу, макропруденційна політика, монетарна політика, трилема неможливості.

Key words: financial openness, international capital flows, macroprudential policy, monetary policy, the trilogy of impossibility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах домінування лібералізаційного тренду в міжнародних фінансових відносинах, запровадження обмежень на рух капіталу в транзитивних економіках,

як правило, відбувалось у режимі форс-мажору, як реакція на кризові події. Тобто як вимушена тимчасова ініціатива, а не етап раціональної послідовної політики. Відтак теорії та методології використання заходів

регулювання міжнародних потоків капіталу та фінансової відкритості тривалий час не приділялось належної уваги. Тому, попри усвідомлення необхідності здійснення регулювання, усталені рекомендації щодо перспективних інструментів їх використання в межах монетарної політики і тим більше їх комплексне представлення до цього часу має практично відсутнє.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток науково-методичних підходів щодо використання макропруденційного інструментарію для регулювання структури міжнародних потоків капіталу в економіці зробили О. Бланшард [1], А. Гош [2], О. Кануто [3]. Проблема реалізації монетарної політики в умовах фінансової відкритості та перспектив втрати монетарної незалежності присвячені праці Р. Мандела [4], Дж. Флемінга [5] та М. Обстфельда [6]. Водночас тематика узгодження монетарного регулювання з перспективним інструментарієм макропруденційної політики потребує подальшого поглиблення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення перспектив та обмеження монетарного регулювання фінансової відкритості економіки та можливості його посилення макропруденційним інструментарієм.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Офіційні висновки та рекомендації СБ, МВФ та інших МФО підтверджують, що негативні наслідки від запровадження заходів контролю за рухом капіталу є більш прийнятними ніж потенційні втрати від волатильних міжнародних потоків капіталу (МПК) [1]. Помітна протягом останнього десятиліття світова тенденція модернізації політик центральних банків, що виникла як результат критичного аналізу причин та наслідків останньої фінансової кризи, призвела, у т.ч., до досить суттєвої трансформації підходів до визначення основних цілей, функцій і, відповідно, інструментів центробанків. Основним проявом цієї тенденції слід вважати виокремлення макропруденційної політики (МПП), як однієї з основних політик всіх фінансових регуляторів, і насамперед центрального банку, як головного монетарного регулятора та його взаємодії з урядом у напрямі узгодження впливу монетарної та фіскальної політик на макроекономічне середовище.

Найбільш ґрунтовні теоретичні узагальнення та дієві практики реалізації макропруденційної політики активно намагається імплементувати все більше як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Недостатність політики цінової стабільності епохи докредитового періоду, наочно проявилась у формуванні чисельних складових системного ризику, що призвів до розгортання ГФК. Характерно, що і МВФ позиціонує МПП вище інфляційного таргетування, зазначаючи, що реалізація політики цінової стабільності може негативно впливати на фінансову стабільність [7].

У рамках реалізації макропруденційної політики, на неї покладаються, зокрема, завдання підтримки стійкості всієї фінансової системи (включно з внутрішніми ринками, стан яких може здійснювати раптовий сильний вплив на банківську систему), обмеження ринкових ризиків обумовлених дією екзогенних факторів, а також згладження фінансових циклів. Для вирішення цих завдань у т.ч. передбачається використання механізмів оподаткування, регулювання потоків капіталу, цільового кредитування тощо. Зрозуміло, що вирішити ці завдання в рамках тільки монетарної політики, для реалізації якої останнім часом центробанкам намагалися залишити тільки один інструмент — облікову ставку, неможливо. Це обмеження і покликана подолати макропруденційна політика.

Для належної ефективності заходів регулювання потоків капіталу в рамках макропруденційної політики, комплекс інструментів з їх реалізації повинен відповідати ряду вимог. Короткостроковий орієнтер найбільш рестрикційних адміністративних заходів, оскільки на довгострокову періоді вони втрачатимуть ефективність, внаслідок їх обходу зацікавленими контрагентами. Крім того, заходи повинні бути орієнтовані на реальні загрози зростання системного ризику і не зачіпати операцій, що не несуть таких загроз, оскільки перманентні обмеження стимулюватимуть тіньовий ринок або накопичення структурних деформацій на ринках. ринковий інструментарій потрібно розглядати як стратегічний, тоді як адміністративний — як оперативний. Водночас регулювання перманентних потоків капіталу доцільно здійснювати ринковими інструментами, тоді як волатильних — адміністративними заходами.

Перелік інструментів реалізації макропруденційної політики продовжує розвиватись. Частина з них знайшла своє визнання, зокрема, в рекомендаціях Базельського комітету та досить активно проводиться його імплементація у т.ч. країнами Східної Європи (як правило, це — LTV, DSTI, CCB, ACB for SII, більш обмежено — LTI). Загалом всі ці інструменти можуть бути використані і для регулювання фінансової відкритості, але згідно з дослідженнями високу кореляцію з динамікою МПК демонструють стандартні LTV, DSTI та CB за операціями, пов'язаними з іноземною валютою та МПК [2].

Переважає більшість інструментів МПП, що впливають на динаміку та структуру МПК мають обмежувальний характер. Заходи з обмеження МПК орієнтовані на оптимізацію рівня фінансової відкритості країни, інтегровані в політику МПР, повинні зачіпати всі можливі сфери локалізації та відтоку іноземного капіталу в країні.

Але потрібно наголосити, що для країн з економіками, що розвиваються основна частина заходів макропруденційного регулювання структури потоків капіталу повинна бути зосереджена в рамках монетарної, валютно-курсової та політики фінансової стабільності, що поширюються на банківську систему. В транзитивних економіках, як правило, банківські системи є найбільш розвиненим сегментом фінансових ринків. У межах банківської системи таких країн локалізується переважна частина МПК. Водночас, вузьким місцем, через яке проходить більша частина операцій з іноземним капіталом є валютний ринок країни. Відповідно, фокус уваги монетарних заходів макропруденційного регулювання МПК повинен бути зосереджений саме на банківському та валютному ринках.

Є й інші аргументи на користь цього твердження. Зокрема саме банки активно фінансують короткострокове споживче або довгострокове іпотечне кредитування за допомогою короткострокових зовнішніх позик, що є однією з характерних форм реалізації трансмісії волатильної компоненти економічного циклу. В країнах з транзитивними економіками, як правило, в межах банківського ринку сконцентрований валютний ринок країни, де реалізуються ризики спекулятивних атак на національні валюти. Активними провідниками МПК у транзитивних країнах є чисельні та великі іноземні банки. І водночас саме банки володіють потенціалом продуктивного перерозподілу накопиченого іноземного капіталу в напрямі перспективних галузей економіки. Для України це актуально, оскільки небанківський сектор лишається майже нерозвиненим.

З огляду на це, саме регулятору банківського ринку, який, як правило, також відповідає за монетарну і, зокрема, валютно-курсову політику і доводить її реалізовувати заходи регулювання фінансової відкритості країни з метою оптимізації структури та динаміки МПК. Складність для регулятора полягає в тому, що надмірна зарегульованість сфери валютних операцій та операцій з капіталом може призвести до їх переорієнтації у сег-

Таблиця 1. Напрями впливу інструментів МПП на фінансову стабільність

Інструменти	Принцип дії	Напрямок впливу
Інструменти загального впливу: буфер капіталу, адміністративні вимоги, стрес-тести	Підвищення запасу міцності на випадок екзогенних шоків та кредитного буму	Підвищення стійкості фінансового сектору
Секторальні інструменти: PPB, LTV, DSTI, секторальні та валютні адміністративні вимоги	Вирівнювання характеристик джерел фінансування	Обмеження проциклічності
Інструменти регулювання ліквідності: NSFR, LPR, резервні вимоги за валютними активами	Зниження ризиків розриву: ліквідності, строкості, валюти	Обмеження проциклічності
Структурні інструменти: адміністративні обмеження щодо ринкової частки та міжбанківських операцій	Зниження взаємопов'язаності та ризику зараження	Обмеження проциклічності

Джерело: складено автором на основі [8].

мент небанківського ринку фінансових послуг або тінювий банківський ринок.

Водночас, за певних умов регулювання МПК може здійснюватися засобами монетарної політики, але за поглиблення загроз фінансової нестабільності викликаних сплесками або втечею МПК, у дію повинні вводитись заходи політики контролю та регулювання фінансової відкритості в рамках сил та засобів МПП.

Тактика запровадження інструментів МПП у сфері регулювання МПК полягає в тому, щоб інтегрувати у низку фінансових операцій, критичних з точки зору впливу фінансової відкритості на економіку, елемент управління, який відфільтровує або регулює накопичення системного ризику. Перевага зазначених у таблиці інструментів полягає в тому, що вони є узгодженими з нормативним регулюванням та вимогами низки МФО, зокрема МВФ та ОЕСР. На національному рівні їх доцільно доповнити і заходами з інших сфер регулювання: оподаткування придбання нерухомості нерезидентами, норматив обов'язкового продажу валютної виручки експортерів тощо. Як можна побачити, більшість інструментів прямо, чи опосередковано зачіпає сферу валютного регулювання.

Перелік адміністративних заходів обмеження волатильності МПК та втечі капіталу доволі чисельний і багато з них отримали визнання з боку фахівців та практиків. Натомість більше суперечок викликає спроможність регулювання МПК засобами монетарної політики. Справа в тому, що традиційне використання інструментів монетарного регулювання може мати абсолютно протилежний вплив на економічну динаміку в умовах високого рівня фінансової відкритості економіки країни. Так, для країн, що розвиваються у випадках раптового відтоку капіталу перша реакція — підняти відсоткові ставки. Але світовий досвід не підтверджує дієвість у таких випадках цього інструменту. Окрім того, оскільки цей захід шкідливий для зростання економіки (обмеження попиту та підвищення вартості обслуговування зовнішнього боргу), підвищення ставок слід оцінити як контрпродуктивний захід.

Суперечливий вплив наслідків монетарного регулювання в умовах високого рівня фінансової відкритості проявляється також через складнопрогнозовану динаміку валютного курсу, інфляції, зовнішнього боргу та відповідних ринкових очікувань, що можуть провокувати волатильність МПК. З огляду на це, фінансова відкритість зумовлює необхідність узгодження монетарного регулювання з іншими політиками, зокрема, фіскальною, інвестиційною та підпорядкування цілям та заходам макропруденційної політики, оскільки саме вона відкриває перспективи запобігання суперечливому впливу наслідків.

Складність узгодження монетарної політики з політикою контролю МПК навіть в рамках МПП зумовлена також тим, що не існує універсальних теорій та рекомендацій щодо архітектури та механізму їх взаємодії. Специфіка кожної економіки формує вагомий відмінності в поведінці ринкових учасників у різних країнах навіть у схожих макроекономічних обставинах [2]. З одного боку, величезна різноманітність інструментів макропруденційного регулювання дає можливість поступово відкалібрувати політику до конкретних цілей. Але період калібрування матиме негативний вплив невизначеності від постійної зміни правил в таких умовах, для формування конкретної реакції регулятори повинні зосередитись також на структурних та поведінкових політиках [3].

Серед переліку основних понять, безпосередньо пов'язаних з монетарною політикою та рухом МПК, у часи поточного періоду глобалізації, була сформульована так звана "трилема

неможливості" або як її ще також називають "неможлива трійця" — теоретичний постулат який походить з робіт Р. Манделла та Дж.М. Флемінга, які незалежно, але практично одночасно (1962—1963 рр.) узагальнили проблеми балансування цілей монетарної політики в умовах відкритої економіки [4; 5]. У поточному вигляді, з акцентом на монетарну політику "неможлива трійця" була стилізована науковцями трохи пізніше і зайняла вагоме місце в парадигмі фінансової лібералізації.

Постулат "трилеми" обґрунтовує, що в монетарній політиці неможливо одночасно досягти стабільного валютного курсу, незалежної монетарної політики та вільного руху капіталу (фінансової відкритості). Вибір між цими цілями вимагатиме або фіксації курсу, що теоретично позбавить монетарної незалежності, або запровадження обмежень на рух капіталу, що унеможливить фінансову інтеграцію, або відмови від контролю валютного курсу, що зумовить його ймовірне коливання. З цієї теореме, як правило робиться висновок, що регулятор може досягти лише двох з цих цілей. Таке теоретичне узагальнення є логічним, але висновки, що, як правило, роблять з цього постулату, є підстави оскаржити. Передусім, потрібно відзначити, що дана трилема сформульована виключно в гіпотетичному ключі і узагальнює ідеальний випадок абсолютно незмінного валютного курсу, повної свободи руху капіталу та абстрактно незалежної монетарної політики. Саме така постановка неодноразово зазнавала критики. Зокрема М. Обстфельд, Дж. Шамбах та А. Тейлор зазначили, що довести теорему на практиці досить важко оскільки практично неможливо виміряти незалежність монетарної політики, свободу руху капіталу або зустріти вільний плаваючий курс не тільки "де-юре", але й "де-факто" [6].

Дійсно, попри вдале теоретичне обґрунтування, практичне втілення теореме неможливості малореальне. По-перше, логічно сформулювати раціональну послідовність досягнення зазначених цілей (незалежна монетарна політика — стабільний валютний курс — фінансова відкритість), а не прагнути їх паралельно. По-друге, зазначені цілі не потрібно розглядати в їх екстремальних проявах, тоді проблема перетворюється на завдання пошуку балансу в системі фінансової інтеграції — фінансової стабільності. І нарешті, трилема існує тільки в рамках неоліберального підходу до фінансової відкритості, як до кінцевої мети в абсолютній відсутності обмежень. Якщо підходити до фінансової відкритості, як до динамічного параметру макроекономічного регулювання (власне, як до валютного курсу або відсоткової ставки), то трилема лишається, але феномен неможливості зникає.

Підтвердженням тому, що центробанки не прагнуть до вибору між цілями, а комбінують їх у відповідності із стратегічними завданнями і для цього шукають балансу на трикутному полі "трилеми", слугують і емпіричні дослідження [9]. Попри поширену думку про вільно плаваючий курс, як інструмент саморегулювання, і в його умовах є потреба в заходах контролю за МПК. Так, дослідження Е. Фарі та І. Вернінга цікаве тим, що воно проводилось по відношенню до малої відкритої економіки та підтвердило тезу про те, що для фінансової системи такої країни заходи контролю за МПК є бажаними навіть в умовах вільноплаваючого обмінного курсу, оскільки допомагають проводити контрциклічну політику та згладжувати сплески потоків капіталу [10].

Країни, в яких діє фіксований режим валютного курсу, можуть досягти високого ступеня монетарної незалежності, тоді, як країни з плаваючими режимами валютного курсу при активізації МПК втрачають монетарну незалежність, особливо, коли глобальна фінансова відкритість сягає високих показників (зростає волатильність МПК) [11].

Доцільно звернути увагу на характерні напрями формування політик управління МПК та їх перспективний інструментарій. Універсальною рекомендацією стосовно запобігання негативному впливу МПК є те, що ключова увага системи контролю за рухом капіталу в країні повинна бути зосереджена на двосторонніх короткострокових зовнішніх запозиченнях, оскільки вони є найпоширенішим інструментом накопичення екзогенного ризику для банківської системи. За допомогою короткострокових зовнішніх позик іноземний або внутрішній капітал втікає з країни, провокуючи нестабільність банківської системи та всієї економіки.

Для регулювання короткострокових запозичень на банківському ринку, за досвідом Південноамериканських країн, непогано зарекомендували себе строкові нормативи резервування за такими позиками. Цей інструмент вимагає створення спеціальних безпроцентних резервів одержувачем таких позик в центральному банку на термін, наприклад, 1 рік. Норматив може змінюватись у широкому діапазоні, відповідно до напрямку політики регулювання фінансової відкритості — лібералізація або обмеження руху капіталу. Наприклад, у Чілі такий норматив резервування був запроваджений під час кризи 1991 р. на рівні 30%. У 1998 р. він був зменшений до 10%, а згодом — до нуля, проте не скасований і за потреби може бути знову підвищений для обмеження притоку короткострокового капіталу [12].

Ключовим елементом трансмісії зовнішніх шоків виступає валютний курс. Водночас валютний режим впливає і на ефективність макропруденційного регулювання і повинен розглядатись як особливий інструмент. Моделювання показує, що загалом макропруденційна політика корисна за будь-якого режиму валютного курсу, а в окремих випадках за фіксованого її ефективність навіть вища [13]. Притік іноземного капіталу провокує девальваційний тиск на національну валюту, що може бути не бажаним з точки зору підтримки національних виробників. Ще більш негативним проявом може стати некерована девальвація національної валюти у випадку раптової втечі капіталу. Цей ризик є характерним для транзитивних економік.

З цих причин, вибір режиму валютного курсу на сучасному етапі втратив свою однозначність. Хоча рекомендації більшості МФО продовжують наполягати на меншій ризикованості плаваючих курсів, знизився й рівень критики їх фіксації, все більше свідчень доцільності їх існування на певних етапах. Цьому сприяє також те, що й частина розвинених країн використовує режими прив'язки або, навіть, фіксації валютних курсів. Як зазначалось у роботі, основним викликом на шляху до фінансової відкритості транзитивної економіки виступає потреба проведення лібералізації валютного регулювання. Для країни з малою експортоорієнтованою

відкритою економікою та слабкою національною валютою, валютне регулювання виступає однією з найбільш ефективних політик макроекономічного регулювання в т.ч. у сфері руху МПК.

Головними ризиками проведення лібералізації валютного регулювання в країні з відкритою економікою виступають відтік капіталу та знецінення національної валюти. Крім того, для малої відкритої економіки стабільність валютного курсу є необхідною умовою залучення неспекулятивних інвестицій і зниження транзакційних затрат міжнародної торгівлі. Аналіз показує, що країни, які мають спільні або прив'язаний до іншої валюти курс, мають кращі показники міжнародної торгівлі [14].

Слід відзначити, що для України ці ризики на даний момент лишаються досить високими. Про це свідчить аналіз зовнішньої інвестиційної діяльності України, за підсумками якої Україна тривалий час виступає експортером капіталу. Так, згідно з дослідженням американської неурядової організації Global Financial Integrity, тільки в період з 2004 по 2014 рр. з України нелегально було виведено понад 115,4 млрд дол. США [15].

За таких умов лібералізація операцій з валютою на фоні поточних тенденцій транскордонного руху капіталу в Україні сприятиме посиленню відтоку капіталу, скороченню повернення валютної виручки, дефіциту валюти на внутрішньому ринку і відтак додатковому девальваційному тиску на гривню. Загалом потенційні ризики проведення повної лібералізації валютного регулювання на даному етапі значно переважають потенціал приросту іноземних інвестицій. Особливо з огляду на їх поточну структуру, у якій переважають портфельні інвестиції у сектор державного управління. В таких умовах, більш актуальним виглядає питання не простого стимулювання притоку інвестицій, а запровадження заходів з їх диференціації в залежності від напрямку їх залучення.

Нівелювання валютного ризику вимагає використання широкого спектру заходів: від резервування за валютними вкладками для обмеження валютизації фінансової системи, накопичення міжнародних резервів до зміни режиму валютної політики. Традиційно накопичення міжнародних резервів розглядається як затратний захід. З одного боку, це відповідає дійсності — частина фінансових ресурсів вилучається з обігу і не може бути оперативно розміщена. Як правило такі резерви лежать мертвим вантажем на висхідних етапах економічного циклу. З іншого боку, ефект від емісії, пов'язаної з накопиченням резервів під час валютних інтервенцій поки ще досліджений не достатньо.

Стосовно обмеження негативного впливу волатильного капіталу доцільно звернути увагу на вимогу перебування іноземного капіталу в країні не менше визначеного періоду часу, а також строкові обмеження на повернення дивідендів. Такі вимоги зокрема сприяють зниженню волатильності портфельних інвестицій.

ВИСНОВКИ

Потенціал ефективного застосування МПП у сфері регулювання фінансової відкритості країни визначається макроекономічним впливом її інструментів та перспективами інтеграції заходів різних економічних політик, що зачіпають сферу МПК, узгоджуючи їх цілі на рівні регуляторів. Монетарний регулятор у країні з транзитивною економікою може відігравати провідну роль в забезпеченні політики контролю за МПК зосереджуючи свої зусилля у сфері валютного регулювання та пруденційного нагляду за банківським ринком. Водночас доводиться визнати, що монетарна політика не може забезпечити повноцінний комплекс управління МПК в умовах фінансової відкритості, оскільки заходи монетарного регулювання можуть вступати у протиріччя із цілями політики контролю МПК.

Протиріччя монетарного регулювання в умовах фінансової відкритості можуть бути усунені як у рам-

ках МПР, так і відходу від неоліберального визначення фінансової відкритості, як бажаної кінцевої мети абсолютної відсутності обмежень. Якщо підходити до фінансової відкритості, як до динамічного параметру макроекономічного регулювання (власне, як до валютного курсу або відсоткової ставки), то трилема монетарного регулювання перетворюється на завдання пошуку балансу в системі фінансової інтеграції — фінансової стабільності.

Основний принцип організації системи регулювання фінансової відкритості полягає у запровадженні елементу управління в систему економічних відносин пов'язаних з транскордонними фінансовими транзакціями у всіх основних їх проявах: міжнародне кредитування, інвестиції, репатріація дивідендів, обмін валюти тощо. Водночас основою забезпечення фінансової стабільності відкритої транзитивної економіки виступає адекватна макроекономічна політика та політика інституціонального розвитку фінансового сектору країни, як необхідних умов продуктивного руху до фінансової інтеграції.

Література:

1. Blanchard O., Ostry J., Ghosh A., Chamon M. Are capital inflows expansionary or contractionary? Theory, policy implications, and some evidence. *IMF Economic Review*. 2017. Vol. 65. P. 563—585.
2. Ghosh A., Ostry J., Quresh, M. Managing the Tide: How Do Emerging Markets Respond to Capital Flows? *IMF Working papers*. 2017. No. 17/69.
3. Canuto O., Ghosh S. Dealing with the Challenges of Macro Financial Linkages in Emerging Markets. *World Bank Study*. Washington, DC: World Bank. 2013. 280 p.
4. Mundell Robert A. Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates. *Canadian Journal of Economic and Political Science*. 1963. Vol. 29, No. 4. P. 475—485.
5. Fleming J. Marcus. Domestic financial policies under fixed and floating exchange rates. *IMF Staff Papers*. 1962. Vol. 9. P. 369—379.
6. Obstfeld M., Shambaugh J., Taylor A. The Trilemma in history: tradeoffs among exchange rates, monetary policies, and capital mobility. *Review of Economics and Statistics*. 2005. Vol. 87, No. 3. P. 423—438.
7. Key aspects of macroprudential policy / International Monetary Fund. 2013. URL: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/061013b.pdf> (дата звернення: 28.02.2020).
8. Increasing Resilience to Large and Volatile Capital Flows: The Role of Macroprudential Policies / International Monetary Fund. 2017. URL: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/PP/2017/pp060217-increasing-resilience-to-large-and-volatile-capital-flows.ashx> (дата звернення: 28.02.2020).
9. Aizenman J., Ito H. The "Impossible Trinity", the international monetary framework, and Pacific Rim. *The Oxford Handbook of the Economics of the Pacific Rim*. 2011. URL: web.pdx.edu/~ito/handbook_aizenman_ito.pdf (дата звернення: 28.02.2020).
10. Farhi E., Werning I. Dilemma not trilemma? Capital controls and exchange rates with volatile capital flows. *IMF Economic Review*. 2014. Vol. 62, No. 4. P. 569—605.
11. Bekaert G., Mehl A. On the global financial market integration "swoosh" and the trilemma. *Journal of International Money and Finance*. 2019. Vol. 94. P. 227—245.
12. Johnston R., Darbar S., Echeverria C. Sequencing capital account liberalization: lessons from Chile, Indonesia, Korea, and Thailand / Sequencing Financial Sector Reforms: Country Experiences and Issues, Washington, DC: International Monetary Fund. 1999. P. 245—283.
13. Unsal D. Capital Flows and Financial Stability: Monetary Policy and Macroprudential Responses. *International Journal of Central Banking*. 2013. URL: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb13q1a10.pdf> (дата звернення: 28.02.2020).

[/www.ijcb.org/journal/ijcb13q1a10.pdf](https://www.ijcb.org/journal/ijcb13q1a10.pdf) (дата звернення: 28.02.2020).

14. Broz J., Frieden J. The political economy of international monetary relations. *Annual Review of Political Science*. 2001. Vol. 4, No. 1. P. 317—343.

15. Illicit financial flows to and from developing countries: 2005—2014 / *Global Financial Integrity*. 2017. URL: www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2017/05/GFI-IFF-Report-2017_final.pdf (дата звернення: 28.02.2020).

References:

1. Blanchard, O. Ostry, J. Ghosh, A. and Chamon, M. (2017), "Are capital inflows expansionary or contractionary? Theory, policy implications, and some evidence", *IMF Economic Review*, vol. 65, pp. 563—585.
2. Ghosh, A. Ostry, J. and Quresh, M. (2017), "Managing the Tide: How Do Emerging Markets Respond to Capital Flows?", *IMF WP*, No. 17/69.
3. Canuto, O. and Ghosh, S. (2013), "Editors Dealing with the Challenges of Macro Financial Linkages in Emerging Markets", *World Bank Study*. Washington, DC: World Bank, 280 p.
4. Mundell, R. A. (1963), "Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates", *Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne de economiques et science politique*, vol. 29, pp. 475—485.
5. Fleming, J. M. (1962), "Domestic financial policies under fixed and under floating exchange rates", *Staff Papers*, vol. 9, pp. 369—380.
6. Obstfeld, M. Shambaugh, J. and Taylor, A. (2005), "The trilemma in history: tradeoffs among exchange rates, monetary policies, and capital mobility", *Review of Economics and Statistics*, 87, pp. 423—438.
7. International Monetary Fund. (2013), Key aspects of macroprudential policy, available at: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/061013b.pdf> (Accessed 28 February 2020).
8. IMF (2017), "Increasing Resilience to Large and Volatile Capital Flows — The Role of Macroprudential Policies", available at: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/PP/2017/pp060217-increasing-resilience-to-large-and-volatile-capital-flows.ashx> (Accessed 28 February 2020).
9. Aizenman, J. and Ito, H. (2011), "The "Impossible Trinity", the international monetary framework, and Pacific Rim", *The Oxford Handbook of the Economics of the Pacific Rim*. available at: web.pdx.edu/~ito/handbook_aizenman_ito.pdf (Accessed 28 February 2020).
10. Farhi, E. and Werning, I. (2014), "Dilemma not trilemma? Capital controls and exchange rates with volatile capital flows", *IMF Economic Review*, vol. 62 (4), pp. 569—605.
11. Bekaert, G. and Mehl, A. (2019), "On the global financial market integration "swoosh" and the trilemma", *Journal of International Money and Finance*, vol. 94, pp. 227—245.
12. Johnston, R. Darbar, S. and Echeverria, C. (1999), "Sequencing capital account liberalization: lessons from Chile, Indonesia, Korea, and Thailand", *Sequencing Financial Sector Reforms: Country Experiences and Issues*, Washington, DC: International Monetary Fund, pp. 245—283.
13. Unsal, D. F. (2011), "Capital flows and financial stability: monetary policy and macroprudential responses", available at: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb13q1a10.pdf> (Accessed 28 February 2020).
14. Broz, J. and Frieden, J. (2001), "The political economy of international monetary relations", *Annual Review of Political Science*, vol. 4 (1), pp. 317—343.
15. Global Financial Integrity. (2017). "Illicit financial flows to and from developing countries: 2005—2014", available at: www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2017/05/GFI-IFF-Report-2017_final.pdf (Accessed 28 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.02.2020 р.

Ю. О. Головчук,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-4516-109X

Г. О. Пчелянська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0001-9147-5631

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.66

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ПАРАДИГМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Y. Holovchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Marketing and Advertising Department,
Vinnytsia Trade and Economics Institute, KNUTE
G. Pchelianska,
PhD in Economics, Associate Professor of the Marketing and Advertising Department,
Vinnytsia Trade and Economics Institute, KNUTE

STRATEGIES FORMATION PECULARITIES OF ENTERPRISE COMPETITIVENESS INCREASING ON THE BASIS OF INNOVATION DEVELOPMENT PARADIGM

У статті розглядаються теоретичні, методологічні та практичні аспекти розробки стратегії конкурентоспроможності підприємств, досліджуються існуючі проблеми в контексті реалій сучасної економіки та кризових процесів економічної сфери та конкретизуються методичні підходи до стратегії розвитку підприємства для конкурентоспроможності. Важливу роль у виборі конкурентної стратегії відіграють наявні ресурси підприємства (матеріальні, фінансові та людські ресурси), інтелектуальна власність, торгові мережі; науково-технічний рівень розвитку корпорацій, структура виробництва відповідно до етапів життєвого циклу організації, характеристик ринку. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства сформульовані на основі парадигми сучасного інноваційного розвитку підприємства, орієнтованого на споживача. Вони не повинні бути тільки функціональними, проте вони повинні відповідати їх стратегічному плануванню та основані на логіці сучасного управління.

The goal of this article is to create methodological approaches to developing organizations' competitiveness strategies based on innovative, value-based consumer values for today's challenges.

The article considered theoretical, methodological and business aspects of the development of organizational competitiveness strategy, examines existing problems in the context of contemporary realities of the economy and economic crisis processes, develops methodological approaches to the strategy of competitiveness development.

The main idea of this article is competitiveness of companies on a market. Features of modern economic relations have forced companies to look up for development tools, proving them a high level of competitiveness. Competitive business strategies are considered to be one such tool, as their successful stable operations are determined by their competitive position in the market. The competitiveness of a company provides that it could be used or extend the best competitive conditions on the market and bring the situation to the market by offering quality services or products that meet the specific needs of consumers and require their efficiency.

Increasing competitiveness is about developing and selecting different specific strategies that are developed and adapted by almost everyone. The company's competitiveness strategies should be formed in a customer-driven, innovative, innovation-driven paradigm. They shouldn't be tightly functional, but must be complex with their own strategic set and basic management logic, modern management. Management system of competitive level, profitability and profitability. It is advisable to choose competitive strategies that combine the stages of economic development of companies and their strategic types in a multidimensional space. Thus, correct

methodological approaches to the development of competitive strategies describe their course of interaction and reference among the required indicators, emphasizing the consumer-oriented orientation of such strategies based on changing competitive advantages.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, конкурентна стратегія, конкурентні переваги, стратегічні альтернативи, оцінка конкурентоспроможності, стратегії розвитку.

Key words: competitiveness of the enterprise, competitive strategy, competitive advantages, strategic alternatives, competitiveness assessment, development strategies.

ВСТУП

Особливості сучасних економічних відносин змусили підприємства шукати інструменти для стимулювання розвитку, надаючи їм високий рівень конкурентоспроможності. Стратегії конкурентоспроможності бізнесу розглядаються як один із цих інструментів, оскільки їх успішне стійке функціонування визначається їх конкурентною позицією на ринку. Конкурентоспроможність підприємства передбачає, що вона може підтримувати або розширювати своє конкурентне становище на ринку та впливати на ситуацію на ринку, пропонуючи якісні послуги або продукти, що відповідають конкретним потребам споживачів та забезпечують їх ефективність. Це питання вважається актуальним сьогодні, коли в сфері економічних відносин вносяться кардинальні зміни, одночасно враховуючи потреби ринку та економічні можливості підприємств та їх потенційних інвесторів. Важливість досліджень ще більше посилюється тим, що на конкурентоспроможність впливають відкритість економіки та глобалізаційні процеси. Транснаціональні корпорації, що надходять з національних ринків, посилюють конкуренцію серед виробників завдяки постачанню якісної продукції, водночас змушуючи їх стримувати неконкурентоспроможні підприємства. Оскільки існуючі процеси трансформації мають суттєвий вплив на систему управління підприємством, а для вирішення проблем стабільного функціонування підприємств у довгостроковій перспективі необхідні теоретичні узагальнення, нові інтегровані підходи та наукові основи. Розробка стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємств за викликами та запитами. Сукупність цих обставин визначає актуальність теми нашої наукової розробки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато дослідників висловили своє бачення та висловили переконливі пропозиції щодо деяких аспектів розробки стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємств, зокрема: Іжевський П. [4], Гудзь О.Є. та Степасюк О.С. [7], Дибчук А.В. [9], Ільченко І.Ю. [10], В. Стадник та Соколюк Г. [12; 13], Шарко В.В., Лоянич Г.С., Гавенко М.С. [14] та ін. Їх наукові здобутки дали можливість зрозуміти суть проблем в оцінці рівня та конкурентоспроможності підприємств. Водночас слід зазначити, що в даний час немає наукових дискусій щодо проблем розробки стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємств на основі споживчої інноваційної бази.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування методологічних підходів до розробки стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємств на основі споживчої орієнтованої на цінності парадигми інноваційного розвитку сучасного підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні характеристики конкурентних відносин створюються шляхом розширення інтеграції, глобалізації, індивідуалізації вимог, мінливості та диференціації споживчих переваг, тим самим посилюючи роль конкурентної взаємодії між підприємствами. Поведінка підприємств визначається впливом конкуренції: підприємство займає лише ту нішу, яку можна виграти

в боротьбі з конкурентами, тим самим зміцнюючи свої конкурентні позиції. Одним із критеріїв оцінки конкурентної позиції підприємств є їх конкурентоспроможність. Їх кількість залежить від успішності операції або навпаки від загрози операції.

В економічній літературі існує ряд глумачень поняття конкурентоспроможності, проте визначення конкурентоспроможності, наявної в наукових екскурсіях, зводить її до оцінки особливостей економічних відносин, що склалися на конкурентному ринку [1, с. 223; 2, с. 340—343], а також особливостей пропонованої продукції [7, с. 199]. Так, Стадник В. та Іжевський П. визначає конкурентоспроможність товару як його соціальну особливість, що дає змогу виявити переваги цілого ряду технічних характеристик та характеристик коєсті продукції перед аналогічними продуктами конкурентів [4, с. 158]. Таку думку розробила Соколюк Г.О., стверджуючи, що конкурентоспроможність є концентрованим вираженням економічних, наукових, технічних, промислових, організаційних, управлінських, маркетингових та інших можливостей, що передаються на товари та послуги, з конкуруючими партнерами, як-от: вітчизняні успішно протистояв і на зовнішніх ринках [13, с. 125]. Конкурентоспроможність підприємств на абстрактному рівні також визначається як сума переваг, які підприємство пропонує для використання свого конкурентного становища серед конкурентів.

Таким чином, конкурентоспроможність — це загальна особливість компетенцій, цінностей та конкурентних переваг, тобто активи та параметри підприємства, які роблять свою позитивну різницю для конкурентів.

Для того щоб забезпечити провідне місце підприємства на ринку, зараз важливим стратегічним завданням є подолання конкуренції у розробці та розробці нових товарів, нових технологій, нових конструкцій, нових витрат на виробництво, нових цін та нововведень у продажах. і система продажу. Шарко В.В., Лоянич Г.С. та Гавенко М.С. визначають проблеми оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства, які необхідно вирішувати на основі узгодженого використання теоретичного і прикладного апарату та доповнювати вирішення заходами, як-от:

- вивчення запитів і переваг потенційних покупців продукції;

- організація моніторингу ринку з метою збору інформації про умови збуту продукції, фірми і товари-конкуренти;

- розроблення єдиної системи показників якості продукції, що використовується як її виробниками, так і споживачем;

- конструювання узагальненої моделі досліджуваної проблеми, в тому числі формування безлічі факторів, що впливають на конкурентоспроможність, і визначення їх взаємозв'язків;

- визначення рівня конкурентоспроможності продукції, що забезпечує заданий обсяг прибутку чи необхідну частку ринку;

- формування спільних підходів до кількісної оцінки конкурентоспроможності продукції, розроблення індивідуальних методів, алгоритмів і процедур вирішення завдань щодо цієї проблеми [14, с. 223—224].

Нині сама наявність робочої сили, капіталу та ресурсів вже не забезпечує конкурентоспроможність підприємств саме тому, що вона стала загальнодоступ-

ною, а тому використовувати ці особливості вже неможливо. Сучасні українські підприємства виробляють все менше і менше продукції, оскільки вона не є конкурентоспроможною ні на внутрішньому, ні на зовнішньому ринку, не може бути реалізована і все більше імпортується. На сьогодні в розвитку підприємств можна спостерігати такі основні тенденції:

- стабільність економічного зростання;
- концентрування виробничих потужностей великих виробників разом із обслуговуванням великої кількості малих підприємств;
- зростаюча залежність від ринків сировини, палива та енергоресурсів;
- збільшення фізичного та морального зносу виробничих потужностей;
- вплив імпорту на посилення конкуренції за розширення бізнесу в контексті глобальних економічних відносин;
- підвищення цінності інноваційної та інвестиційної діяльності;
- посилення вимог до якості виробництва;
- індивідуалізація споживчого попиту.

Ці тенденції свідчать про відсутність чіткої стратегії підвищення конкурентоспроможності, відсутність цілеспрямованих заходів для забезпечення стабільності та використання потенційних вигод, а також поступове зближення їх стратегій та перехід конкуренції до конкуренції так само, як до стратегічних цілей досягти зміни відносної рівноваги, і внутрішнє робоче середовище. Як результат, стабільна конкурентна перевага підприємств полягає у здатності здійснювати стратегічні корективи та стратегічну стійкість до змін у конкурентному середовищі швидше, ніж їх конкуренти. А відмінності між високотехнологічними та низькотехнологічними, між виробництвом та обслуговуванням зникають у стані економічного розвитку, коли всі галузі можуть використовувати передові технології та висококваліфікований персонал для досягнення високого ступеня економічного розвитку.

У сучасній економіці чітко видно перехід від порівняльних переваг через низькі витрати на оплату праці та природних ресурси до конкурентних переваг на основі розвиненого інноваційного середовища, нових організаційних та інституційних форм, унікальних продуктів та технологій, для яких стратегію потрібно постійно формувати [8, с. 128; 9, с. 59]. Розробка відповідних інструментів для конкурентоспроможності. Загальний підхід до розробки інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку полягає в тому, що фактори підвищення конкурентоспроможності підприємств з точки зору споживчої орієнтації є виправданими. Іншими словами, враховується перехід від конкуренції до використання порівняльних ознак, що призводить до низьких витрат на оплату праці, природних ресурсів та конкурентних переваг на основі компетенцій, цінностей, інновацій та орієнтації на споживача.

Сюди входить вибір основної конкурентної стратегії, тобто стратегії, яка найбільш повно і ефективно використовує наявні можливості. Основна особливість основної конкурентної стратегії — адаптація діяльності підприємств до конкретних ринкових умов шляхом визначення основних стратегій підвищення конкурентоспроможності.

Сучасний внутрішній ринок має особливості, пов'язані з нерозвиненістю так "завісою" товарно-грошових відносин. Однак, оскільки українські підприємства вже мають справу з конкурентами з різних країн, необхідно знати і враховувати конкурентоспроможність ділових партнерів у цій країні. Крім того, фактори, які раніше визначали високу конкурентоспроможність підприємств, з часом обертаються у зворотному напрямку та негативно впливають на її конкурентну позицію. Це передбачає зміни у фокусі механізмів та інструментів, що використовуються для підвищення конкурентоспроможності, які закріплені в основах стратегій. Однак

обрана стратегія підвищення конкурентоспроможності навряд чи буде фундаментальною протягом тривалого часу, оскільки конкурентна ситуація, яка має вирішальне значення для захисту економічних інтересів учасників ринку, постійно змінюється.

Причина труднощів у підтримці лідерства полягає в тому, що будь-якому підприємству важко і складно змінювати існуючу стратегію. Успіх породжує почуття впевненості, підприємство перестає шукати та аналізувати інформацію, яка може змінити стратегію.

Основними причинами невдачі здійснення підприємницької діяльності є відсутність швидкого реагування на зміни "правил гри" на ринку та очікування ризику втрати діяльності на цьому ринку. Основними причинами зниження конкурентоспроможності підприємств є:

- погіршення якості ресурсів (низька кваліфікація, витрати тощо);
- зниження тиску споживачів;
- старіння технологій;
- неправильні цілі та завдання;
- втрата швидкого пристосування підприємством;
- ослаблення внутрішньої конкуренції;
- коливання кон'юнктури ринку;
- зниження конкурентного потенціалу;
- відсутність чіткої стратегії.

Передумови розробки стратегій та їх модифікації пов'язані з періодами економічних відносин. Кожне підприємство повинно підтримувати свою конкурентоспроможність на високому рівні, щоб мати можливість систематично аналізувати макро- та мікроекономічну ситуацію на ринку з метою посилення своїх конкурентних позицій, що забезпечує довгострокове економічне зростання підприємства та високий рівень конкурентоспроможності [10, с. 53].

Концепція розробки конкурентної стратегії базується на теорії стратегічного управління та відображає концептуальний апарат у визначенні понять, що характеризують стратегію. Розглянемо детальніше склад та структуру предметів і утворень:

- принципи розробки стратегії;
- визначення місця призначення на цільовому ринку;
- положення на ринку;
- конкурентні переваги;
- критерії прийняття рішень;
- досягнення стратегічних цілей.

Розробка стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємств у конкурентному середовищі — це процес прийняття управлінських рішень щодо пріоритетності фінансування функціональних стратегій для забезпечення конкурентних переваг на ринку.

Використовуючи такий підхід, конкурентна стратегія розглядається з трьох перспектив:

- як спосіб досягнення стратегічних цілей;
- як характеристика мети та завдання діяльності підприємств на ринку;
- як обраний напрям розвитку з необхідним ресурсним потенціалом.

Це система послідовних дій підприємства для досягнення своїх стратегічних цілей. Складові стратегії включають альтернативи стратегічного розвитку, пріоритети фінансування та відповідальних керівників. Реалізація такої стратегії потребує стратегічних альтернатив, які враховують особливості того, як підприємства працюють на ринку.

Для обґрунтування ряду стратегічних альтернатив, реалізація яких спрямована на збільшення частки ринку за рахунок інших підприємств та розрахунку прогнозованого вектора ринкової структури, використовують ланцюги Маркова. Існує багато стратегічних областей, які може використати підприємство: зниження цін на продукцію, ведення товарних запасів, оновлення та диференціація асортименту продукції та поліпшення якості продукції.

Очевидно, що стійкість партнерської бізнес-мережі може зменшитися під впливом зовнішніх чинників. Під

час створення коаліції власників ресурсів укладання договорів між ними, природно, відбувається за обоюсторонньої протидії, оскільки кожен власник відстоює власні інтереси [12, с. 141; 13, с. 156].

Одним із аспектів вибору стратегії та обґрунтування інструкцій та програми їх реалізації є ефективне використання впливу окремих факторів на підвищення конкурентоспроможності підприємств. Відповідно до опитування групи керівників бізнесу, визначення факторів, що забезпечують конкурентоспроможність, слід розділити на дві групи, ринкові та інституційні.

Оцінка факторів керівниками підприємств дозволила виявити тих, хто найбільше вплинув на стратегічний розвиток підприємств. До ринкових факторів належать — внутрішній потенціал підприємства, вимоги замовника, тиск постачальників сировини. До інституціональних факторів, що забезпечують конкурентоспроможність належать: поведінка власників, дії банків-кредиторів, економічна політика уряду, конкурентна держава на цільовому ринку. Виробники адаптувались до впливу досліджуваних ринкових факторів і можуть знайти стратегічні альтернативи розвитку в конкурентному середовищі. Більшість інституційних факторів, крім поведінки власників, перешкоджають розвитку бізнесу, а не сприяють його розвитку. Тому необхідно змінити або адаптувати стратегію.

Для забезпечення конкурентоспроможності підприємств важливо визначити механізми їх підтримки на різних етапах їх економічного розвитку, оскільки вони пов'язані з низкою проблем у формуванні їх статусу в контексті стратегічної конвергенції у фазі прискорення інтеграційних процесів є. Тобто, формулюючи стратегію, потрібно зв'язати етап економічного розвитку зі стратегічним характером бізнесу.

Раніше нами було визначено, що стратегія як інструмент є складною моделлю, оскільки процес фактично формує принципи та правила і, таким чином, особливу логіку корпоративної поведінки, що визначає напрями розвитку на основі альтернативи [11, с. 169].

Досягнення високого рівня науки та технологій, підвищення ефективності виробництва і, отже, рівня бізнесу, а також краща економія ресурсів та екологізація діяльності повинні бути результатом реалізації стратегії і, отже, прибутковості бізнесу.

У попередніх дослідженнях ми зазначали, що вибір певного типу конкурентної стратегії найчастіше ґрунтується на припущенні, що підприємство має обов'язково включатися у конкурентну боротьбу, опираючись на свою здатність досягти досконалості у створенні цінності для споживачів. Водночас з розвитком у світовому економічному просторі глобалізаційних процесів, у теорії конкуренції з'явилися нові концепції, в яких конкурентна боротьба все більше і ґрунтовніше досліджувалась з позиції створення цінності для усіх груп зацікавлених осіб [6, с. 71].

Правильно підібрана та достатньо заповнена інноваційна стратегія як стратегічний пакет усіх рішень щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства є запорукою довгострокового успіху підприємства та засобом забезпечення її конкурентоспроможності. Він повинен слугувати чіткою типологією та детальним розбиттям стратегії на різні компоненти, які мають своє місце в структурі стратегічної групи підприємств та в системі забезпечення її конкурентоспроможності, доступного і чіткого методу формування та апробації її альтернатив, і зрештою, вибору, найбільш підходящій компонент демонструє реалізацію як частину збалансованого набору стратегій.

Огляд досліджень методів підвищення конкурентоспроможності підприємств показав, що для ефективного конкурентного протистояння в ринковому середовищі товарна політика повинна насамперед покладатися на виробничі можливості підприємства. Для здійснення ефективної маркетингової товарної політики також необхідно чітко визначити місце підприємства на ринку, його фінансові, управлінські, виробничі можливості та стан зовнішнього середовища ринку [5, с. 63].

Конкурентна стратегія, яка спрямована на вирішення проблем невдалого управління змінами характеризується такими ознаками, як: зв'язок та взаємодія всіх компонентів системи, цілісність, послідовність та синхронність у часі, узгодженість місії та цілей організації, адаптивність, гнучкість до зміни середовища, незалежність елементів, багатовимірність, адаптація до змін зовнішнього середовища.

Розглядаючи стратегію як сукупність методів конкуренції та бізнесу [3, с. 35], яку обирає керівництво підприємства для підвищення конкурентоспроможності та майбутньої прибутковості обраного виду діяльності, можна сказати, що фактично вона передбачає низку економічних, мотиваційних, організаційних та інших засобів, методів і форм управління діяльністю певного об'єкта управління на підприємстві для досягнення найкращих результатів від цієї діяльності. Структура стратегічної групи підприємства визначає зміст та логіку корпоративної стратегії. Стратегія розроблятиметься у вигляді збалансованого стратегічного портфеля стратегічних альтернатив бізнес-поведінці підприємства з метою підвищення її конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, вибір конкурентної стратегії повинен визначатися такими факторами: умови навколишнього середовища та фактори, діяльність підприємства, номенклатура та асортимент продукції підприємства, тривалість життєвого циклу виробу, наявність відповідного науково-технічного та технологічного потенціалу, можливість моніторингу науково-технічної інформації та ринку, відповідність стратегії підвищення конкурентоспроможності загальній стратегії корпоративного розвитку, прийняття відповідно до рівня ризику, варіанти реалізації стратегії. Важливу роль під час вибору конкурентної стратегії відіграють і ресурси, наявні в підприємстві (матеріальні, фінансові та людські ресурси), інтелектуальна власність, мережі магазинів; науково-технічний рівень корпоративного розвитку, структура виробництва за фазами життєвого циклу підприємства, особливості ринку.

Підвищення конкурентоспроможності передбачає розробку та вибір відповідних стратегій, які майже постійно розробляються та адаптуються. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства повинні бути сформульовані в основі парадигми інноваційного розвитку сучасного підприємства, орієнтованої на клієнтів. Вони не повинні бути тісно функціональними, але повинні бути узгоджені зі своїм власним стратегічним набором та основними логічними інструментами сучасного менеджменту.

Залежно від кон'юнктури на ринку, внутрішнього середовища, ступеня важливості конкурентних переваг та методів конкурентного суперництва підприємство обирає відповідну конкурентну стратегію та конкурентну поведінку. Доцільно вибирати конкурентні стратегії в поєднанні з етапами економічного розвитку підприємства та їх стратегічних типів у багатовимірному просторі. Таким чином, обґрунтовані методичні підходи до розробки конкурентних стратегій описують процес та взаємодію необхідних заходів, підкреслюючи орієнтовану на споживача інноваційну спрямованість таких стратегій на основі зміни конкурентних переваг.

Література:

1. Gonchar O., Polishchuk I. (2019), "Integration factors of today as a prerequisite for forming a mechanism for managing the marketing potential of the enterprise." *Journal of European economy*, p.p. 213—225, DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2019.02.213>, available at: <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/enjee/article/view/1378>
2. Tanasiichuk A., Hromova O., Abdullaieva A., Holovchuk Y., Sokoliuk K. (2020), "Strategy of Internationalization by Ukrainian Meat Producers' Implementation." *European journal of sustainable development*. European

center sustainable development. Italy Vol 9. No 1, p.p. 339—363, DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n1p339, available at: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/990/986>

3. Stadnyk V., Sokoliuk G., Holovchuk J. (2019), "Institutional component of competitiveness risks and development of socio-economic systems." Business Risk in Changing Dynamics of Global Village: monograph. Ternopil. 2019, 514 p. pp. 28—40. available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/29283/1/Monograph_BRCDGV%202019.pdf

4. Stadnyk V., Izhevskiy P., Khrushch N., Tomalja T. (2019), "Investment priorities of the national economy sectors development." Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019), p.p. 155—160, <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.31>, available at: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/smtesm-19/125917639>.

5. Головчук Ю.О., Середницька Л.П. (2020), "Маркетингова товарна політика — інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства." *Агросвіт*. 2020. № 1. С. 61—68. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.1.61, available at: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3059&i=8>

6. Головчук Ю.О. (2017), "Маркетингова домінанта розвитку конкурентних переваг підприємства в умовах інформаційної економіки." *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 3, т. 1. С. 69—73, available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6226/1/10.pdf>

7. Гудзь О.Є. та Степасюк О.С. (2011), "Формування та механізм реалізації стратегії управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства." *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес"* редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. Вип. 168. Ч. 1. С. 194—203.

8. Довгань Ю.В. (2020), "Формування маркетингової стратегії просування інноваційних рослинних харчових олій." *Економіка та держава*. № 1. С. 126—131. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.126

9. Дибчук Л.В., Пчелянська Г.О. (2019), "Маркетингово-логістична модель дистрибуції на продовольчому ринку." *Проблеми економіки*. № 3. С. 54—60. available at: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-54-60>

10. Ільченко І.Ю. (2010), "Методичний підхід до оцінювання ефективності бізнес-стратегії підприємства." *Агросвіт*. № 14, с. 51—57, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/14_2010/12.pdf

11. Пчелянська Г.О. (2017), "Бідність населення та її вплив на формування продовольчої безпеки." *Бізнес Інформ*. № 8. С. 167—172. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_8_24.

12. Стадник В., Соколюк Г., Головчук Ю. (2019), "Функція маркетингу в мінімізації ризиків партнерської взаємодії в бізнес-системах індустрії туризму." *Соціально-економічні проблеми і держава*. Вип. 2 (21). С. 132—145, available at: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/30953>

13. Стадник В.В., Йохна М.А., Соколюк Г.О. (2013), *Стратегія диверсифікації в управлінні міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: монографія*. Хмельницький: ХНУ, 2013. 202 с.

14. Шарко В.В., Лоянич Г.С., Гавенко М.С. (2017), "Формування конкурентної стратегії підприємства торгівлі." *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 6 (1). С. 222—226. available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6\(1\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6(1)_45)

References:

1. Gonchar, O. and Polishchuk, I. (2019), "Integration factors of today as a prerequisite for forming a mechanism for managing the marketing potential of the enterprise." *Journal of European economy*, p.p. 213—225, DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2019.02.213>, available at: <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/enjee/article/view/1378>. (Accessed 25 Feb 2020).

2. Tanasiichuk, A. Hromova, O. Abdullaieva, A. Holovchuk, Y. and Sokoliuk, K. (2020), "Strategy of Internationalization by Ukrainian Meat Producers' Implementation." *European journal of sustainable development*. European center sustainable development. Italy Vol. 9. No 1, P. 339—363, DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n1p339, available at: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/990/986>. (Accessed 25 Feb 2020).

3. Stadnyk, V. Sokoliuk, G. Holovchuk, J. (2019), "Institutional component of competitiveness risks and development of socio-economic systems." Business Risk in Changing Dynamics of Global Village: monograph. Ternopil. 2019, 514 p. p.p. 28—40, available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/29283/1/Monograph_BRCDGV%202019.pdf (Accessed 25 Feb 2020).

4. Stadnyk, V. Izhevskiy, P. Khrushch, N. and Tomalja, T. (2019), "Investment priorities of the national economy sectors development." Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019), pp. 155—160, <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.31>, available at: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/smtesm-19/125917639>. (Accessed 25 Feb 2020).

5. Holovchuk, Y.O. and Srednytska, L.P. "Marketing Commodity Policy is an Instrument for Increasing Enterprise Competitiveness". *Ahrosvit*. 2020. № 1. pp. 61—68. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.1.61, available at: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3059&i=8> (Accessed 25 Feb 2020).

6. Holovchuk, Y.O. (2017), "Marketing dominance of enterprise competitive advantage development in the information economy." *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 3, t. 1. pp. 69—73, available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6226/1/10.pdf> (Accessed 25 Feb 2020).

7. Gudzy, O.E. and Stepanyuk, O.S. (2011), "Formation and organization of competitive management strategies for competitive agricultural enterprises". *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series "Economics, Agrarian Management, Business"* ed.: D.O. Melnychuk (ed.) and others. 168. Part 1. pp. 194—203. (Accessed 25 Feb 2020).

8. Dovgan, Y.V. (2020), "Developing a Marketing Strategy for the Promotion of Innovative Vegetable Oils." *Ekonomika ta derzhava*. № 1. pp 126—131. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.126 (Accessed 29 Feb 2020).

9. Dybchuk L.V. and Pchelianska G.O. (2019), "The Marketing-Logistic Model of Distribution in the Food Market." *Problemy ekonomiky*. № 3. С. 54-60. available at: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-54-60> (Accessed 25 Feb 2020).

10. Ilchenko, I.Y. (2010), "A methodical approach to evaluating the effectiveness of an enterprise business strategy." *Agrosvit*. vol. 14, pp. 51—57. (Accessed 01 March 2020).

11. Pchelianska, G.O. (2017), "Poverty and its Impact on Food Security." *Ekonomika ta derzhava*. № 1, pp. 126—131. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.126 (Accessed 25 Feb 2020).

12. Stadnyk, V. Sokolyuk, G. and Holovchuk, Y. (2019), "Marketing function in minimizing the risks of partnership interaction in the business systems of the tourism industry." *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. Vyp. 2 (21). pp. 132—145, available at: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/30953> (Accessed 25 Feb 2020).

13. Stadnyk, V.V. Yokhna, M.A. and Sokoliuk, G.O. (2013), *Diversification strategy in managing the international competitiveness of the enterprise: monograph*. Khmelnytskyi: PE Honta A.S. (Accessed 25 Feb 2020).

14. Sharco, V.V. Lojanych, G.S. Gavenko, M.S. (2017), "Forming a Competitive Trade Enterprise Strategy." *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 6 (1). pp. 222—226, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6\(1\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6(1)_45) (Accessed 25 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.03.2020 р.

УДК 331.5:331.101

О. Ф. Стасів,*к. е. н., доцент, директор,**Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН України*

ORCID ID: 0000-0003-3737-739X

Н. М. Котько,*к. е. н., завідувач лабораторії економіки,**Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН України*

ORCID ID: 0000-0001-9330-9688

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.71

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН І СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

*O. Stasiv,**PhD in Economics, Associate Professor, Director**N. Kotko,**PhD in Economics, head of the laboratory of economics*

PROBLEMS AND MODERNIZATION COURSE OF SOCIAL-LABOUR RELATIONS AND EMPLOYMENT AREAS OF UKRAINIAN RURAL POPULATION

Узагальнено проблемні аспекти в сфері праці та зайнятості сільського населення, які визначають потребу на напрями модернізації соціально-трудових відносин. Констатовано наслідки існуючого характеру соціально-трудових відносин та стану зайнятості сільського населення. Виокремлено ключові умови ефективності соціально-трудових відносин. Визначено, що модернізація соціально-трудових відносин повинна передбачати запровадження обґрунтованих базових трудових стандартів, які забезпечуватимуть захищеність трудових прав і гарантій працівників; рівноправність сторін-учасників соціально-трудових відносин; нормативно-правову регламентованість трудових відносин для усіх категорій працівників та різних умов зайнятості. Вказано на складові ефективності моделі соціально-трудових відносин з рівноправністю партнерства держави, роботодавців, представників інтересів найманих працівників: наявність чітких критеріїв для оцінки виконання/порушення умов трудових відносин; однакова міра відповідальності сторін за дотримання трудових умов/санкцій за їх порушення; правова урегульованість процедур розв'язання індивідуальних та колективних трудових спорів. Відзначено, що забезпечення позитивних ефектів впливу модернізації соціально-трудових відносин на кон'юнктуру сільського ринку праці та зростання доходів економічно активного сільського населення відбуватиметься з певним часовим лагом, та по мірі збалансування попиту і пропозиції робочої сили, збільшення питомої ваги зайнятих у формальному секторі економіки. Визначено пріоритетні напрями та заходи державної політики, які сприятимуть активізації процесів модернізації соціально-трудових відносин та сфери зайнятості сільського населення.

The problematic aspects of labor and employment of rural population, that determine demand for the modernization course of social-labor relations are summarized. The consequences of the existing nature of social labor relations and employment status of rural population are stated: shortfall of potential production volumes by agricultural economy and value creation (as condition for the growth of income of its institutional sectors as well as population), and therefore — narrowing the financial base of local budgets; unequal position of agricultural capital owners and employees in social-labor relations and conducting social dialogue; decrease of the competitiveness of small rural entrepreneurship in ensuring the income level of employees. The main problems of the existing model of economic development are distinguished, for the solution (weakening of influence) of which the modernization of social-labor relations and employment of rural population should be directed at. The key conditions for the effectiveness of social-labor relations are outlined. It is determined that modernization of social-labor relations should provide implementation of reasonable basic labor standards, which will ensure the

protection of employees' labor rights; equality of parties involved in social-labor relations; regulatory and legal regulations of labor relations for all categories of employees and different employment conditions.

The components of the effectiveness of social-labor relations model with equality of partnership of the state, employers and representatives of the employees' interests are indicated. Achievement of the effective influence of social-labor relations modernization will consist in providing decent employment, activation of legalization processes of employment and income of institutional sectors of the economy. It is noted that ensuring positive effects of the impact of social-labor relations modernization on rural economy conjuncture and income growth of economically active population will occur with a certain time lag, and in regard to labor supply and demand balance, increasing the share of people employed in the legal economy. The priority directions and state policy measures that will help activate the processes of social-labor relations and employment modernization in rural areas are defined.

Ключові слова: модернізація економіки, соціально-трудова відносина, сфера зайнятості, сільське населення, державна політика.

Key words: social-labor relations, employment area, rural population, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність реалізації обраного Україною курсу на поглиблення інтегрування в європейські та світові виробничо-господарські процеси потребує визначення ефективних траєкторій та ймовірних контурів модернізації економіки, що дасть змогу ввійти до числа високорозвинених країн і зайняти високу рейтингову позицію в динамічно мінливій глобальній структурі світу [1, с. 97]. Вирішення означеного завдання вкрай актуальне стосовно сфери соціально-трудова відносин, де суперечливість характеру змін таїть у собі вагомі ризики для розкриття модернізаційного потенціалу розвитку вітчизняної економічної системи. Небезпідставність передбачень щодо подальшої інтенсифікації процесу таких змін диктує потребу всебічного об'єктивного, неупередженого аналізу трансформації соціально-трудова сфери, виокремлення характерних тенденцій, трендів, домінант соціально-трудова розвитку [2, с. 7]. У цьому контексті особливої уваги потребують соціально-трудова відносина в сфері праці та зайнятості сільського населення, зважаючи як на їх специфіку, так і вразливість унаслідок неоднозначності соціальної результативності аграрної реформи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблематики модернізації соціально-трудова відносин і сфери зайнятості здійснюється в різних аспектах: у контексті складової глобальних змін, що відбуваються в соціально-трудова сфері; з точки зору аналізу нестандартних форм зайнятості, прекарізації трудових умов; з позицій аналізу рівня доходів із різних джерел їх формування, та обґрунтування перспектив і умов запровадження в державі засад гідної праці; у площині налагодження партнерських відносин і соціального діалогу між роботодавцями й працівниками (представниками їх інтересів) та ролі держави в забезпеченні соціально-економічної результативності переговорного процесу тощо. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних, методичних і прикладних основ модернізації соціально-трудова відносин і сфери зайнятості здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені: В.В. Близнюк, В. Balewski & A. Janowski (2013), D. Bak-Grabowska & A. Jagoda (2016), A. Bercu & A. I. Voda (2017) [14], С. В. Бурлуцький, О.О. Герасименко, М. Grabowska (2012), Р.А. Долженко, В.П. Звонар, А.М. Колот [2], D. Koruscinska & E. Krynska (2016), І.Д. Котлярів, Г.Ю. Міщук, О.М. Поплавська, І.В. Терон [1], А. Trebilcock (2011) [13] та інші. Дослідження за означеними напрямками наукового пошуку з урахуванням особливостей формату соціально-трудова відносин, притаман-

них ринку праці сільського населення проводили вчені В.В. Бойко, О.М. Бородіна, О.Г. Булавка, Т.Г. Васильців, І.Ф. Гнибіденко, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.А. Мамчур, О.М. Могильний, А.В. Молдаван, П.Т. Саблук, В.А. Ткачук, О.Г. Шпикуляк, І.Б. Яцків та інші. Отримані ними результати викладено, зокрема, в публікаціях [3—12]. Водночас, враховуючи багатогранність проблеми, та з огляду на активізацію процесів нормативно-правового урегулювання відносин, що стосуються суб'єктів сфери праці та зайнятості сільського населення, вона потребує подальших досліджень з акцентуванням уваги на окремих її аспектах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення проблемних аспектів у сфері праці та зайнятості сільського населення, окреслення ключових умов ефективності соціально-трудова відносин, та визначення пріоритетних напрямів і заходів державної політики, які сприятимуть активізації процесів модернізації соціально-трудова відносин та сфери зайнятості сільського населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток як світової господарської системи загалом, так і економіки кожної країни характеризується технологічними зрушеннями, масштабним запровадженням інновацій у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Їх вплив обумовлює зміни в характері та змісті праці, можливих формах і способах її організації. З цих причин чи не найбільш докорінних перетворень зазнає система соціально-трудова відносин, яка відображає взаємодію між основними суб'єктами: державою, роботодавцем (або роботодавцями чи об'єднаннями роботодавців), профспілками та працівниками [13]. Водночас їх глибинна сутність не зводиться до статичної інтерпретації договору між працівником та роботодавцем, а відображає сукупність взаємозв'язків між вміннями, навичками, цінностями та отримуваними завдяки роботі можливостями. Адже зокрема заробітна плата та інші економічні вигоди для працівників представляють не лише їх поточний дохід, але й потенціал для економічного зростання та можливості комфортного життя протягом активного життя та після виходу на пенсію [14].

Дедало очевидніше, що можливість вітчизняної моделі економічного розвитку, яка ґрунтується на низькій продуктивності факторів виробництва та політиці дешевої робочої сили уже вичерпано. За висновками експертів Світового банку, у разі збереження теперішніх темпів зростання української економіки потрібно буде

Таблиця 1. Зайнятість населення сільської місцевості за видами економічної діяльності та статусом зайнятості в 2014–2018 рр., %

	Зайняте населення у віці 15-70 років		У тому числі працювали на підприємствах			
	усього	з нього неформально зайняте	формального сектору			неформального сектору
			усього	формальна зайнятість	неформальна зайнятість	
2014	100,00	43,4	65,9	56,6	9,3	34,1
2016	100,00	40,6	68,8	59,4	9,4	31,2
2018	100,00	38,2	69,4	61,8	7,6	30,6
у тому числі за видами екон. діяльн.						
с-г., лісове, рибне						
2014	100,0	71,8	33,0	28,4	4,7	67,0
2016	100,0	66,6	37,8	33,4	4,4	62,2
2018	100,0	66,2	38,4	33,9	4,5	61,6
промисловість						
2014	100,0	15,7	96,2	84,2	11,5	3,8
2016	100,0	14,0	96,8	86,1	10,9	3,2
2018	100,0	12,6	96,3	87,0	9,3	3,7
будівництво						
2014	100,0	78,10	49,1	21,1	28,4	50,9
2016	100,0	74,8	63,4	25,1	38,3	36,6
2018	100,0	68,9	58,6	30,6	27,7	41,4
Опт. та роздр торг., ремонт автогр. засобів						
2014	100,0	37,2	93,8	63,01	31,0	6,2
2016	100,0	33,3	93,8	66,95	27,1	6,2
2018	100,0	23,7	93,8	76,68	17,2	6,2
Тимч. розміщ. й організація харчування						
2014	100,0	33,0	100	67	33,6	0
2016	100,0	28,2	100	71,4	27,8	0
2018	100,0	24,0	96,2	78	20,5	3,8
інші види економ. діяльн.						
2014	100,0	7,4	94,6	92,5	2,0	5,4
2016	100,0	8,8	93,0	91,3	1,7	7,0
2018	100,0	8,7	92,4	91,1	1,2	7,6

Джерело: розраховано за даними [16, с.106; 17].

майже сто років для досягнення рівня ВВП на душу населення, який склався в Німеччині, та майже 50 років, щоб досягнути показника Польщі. Досягнення динамічного, тривалого і більш якісного росту потребує усунення обмежень, які стримують реалізацію економічного потенціалу [15, с. 5–6]. Одним із найбільш вагомим серед них є значною мірою деструктивний характер соціально-трудових відносин.

Особливо актуальною така проблема є для сільських територій, де здійснені в ході проведення аграрної реформи інституційні перетворення обумовили істотну трансформацію сфери праці, наслідками якої стало вивільнення працівників сільського господарства із сфери формальної зайнятості, зниження рівня і якості життя сільського населення, формування маргінальних груп сільського соціуму, деградація сільської поселенської мережі. Із формуванням на ринкових засадах нових соціально-трудових відносин відбулось звуження сфери застосування найманої праці; дедалі більшу роль у відносинах між найманим працівником і роботодавцем (а отже, і формуванні доходів) стали відігравати умови договірного співробітництва. Так, із загальної чисельності зайнятого в 2018 р. населення сільської місцевості (5,1 млн осіб) за наймом працювали 69,0%, з них неформально зайнятими були 14,4%. Водночас із 1,6 млн працюючих не за наймом, 91,0 % належать до неформально зайнятих (розраховано за даними [16, с. 100]). І хоча упродовж останніх 5 років дещо покращилась ситуація

щодо нормативно-правового врегулювання форм трудових відносин, однак у статусі неформально зайнятих у 2018 р. продовжувало працювати 66,2 % сільського населення, зайнятого в сільському, лісовому, рибному господарстві; 68,9 % — у будівництві; 23,7 % — в оптовій, роздрібній торгівлі та ремонті транспортних засобів; 24,0 — у тимчасовому розміщенні й організації харчування (табл. 1).

Негативний вплив стану й характеру соціально-трудових відносин на розвиток сільських територій, що проявляється в показниках професійно-кваліфікаційної незбалансованості та галузевої деформованості ринку праці й супроводжується домінуванням економічних інтересів роботодавців над інтересами найманих працівників, розцінюється як загроза соціальній компоненті безпеки України [5, с. 128–66].

Ключовими проблемами в сфері праці та зайнятості сільського населення, які визначають потребу на напрямі модернізації соціально-трудових відносин є: високий рівень неформальної зайнятості сільського населення; посилення асиметрії між доходами від праці та доходами на капітал; невідповідність складових освітньої й професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів потребам ринку праці потребам ринку праці; трудова бідність освічених і кваліфікованих категорій сільського населення (рис. 1).

Реалізація завдань та напрямів модернізації соціально-трудових відносин і сфери зайнятості сільського на-

Рис. 1. Ключові проблеми в сфері праці та зайнятості сільського населення, які визначають потребу на напрями модернізації соціально-трудових відносин

Джерело: авторська розробка на основі узагальнення результатів дослідження.

селення повинна забезпечити вирішення (послаблення дії) ключових проблем існуючої моделі економічного розвитку:

- високого рівня сегментування ринку праці, що проявляється в неоднорідності кадрового складу суб'єктів господарювання стосовно правового статусу (офіційно працевлаштовані працівники і неформально зайняті; самозайняті та наймані працівники); такі особливості сільського ринку праці, з одного боку, ускладнюють можливості для солідарного відстоювання працівниками інтересів стосовно умов праці та її оплати, з іншого — не спонукають бізнес до налагодження соціального діалогу й запровадження засад соціальної відповідальності;

- загрозливих, з огляду перспектив соціальної стабільності, масштабів поглиблення диференціації сільського населення за доходами та розширення зон та профілів бідності працюючого населення, значну частку якого становлять освічені та висококваліфіковані особи;

- нівелювання ролі організації й нормування праці, як важливих у минулому інструментів державної політики;

- зростання залежності рівня і структури доходів не тільки від кваліфікації, професійних компетенцій і продуктивності праці зайнятих, але й також — від технічного, технологічного, інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання;

- високих поточних та перспективних ризиків дефіциту робочої сили, що пов'язані з масштабами зовнішньої трудової міграції; за окремими експертними оцінками, чисельність мігрантів із села сягає близько 36% економічно активного населення [18].

- характеру мотивації значної частини населення, що пов'язана з реалізацією стратегії виживання чи бодай збереження досягнутого рівня добробуту, що слабо корелює з необхідністю модернізації моделі територіального розвитку;

Рис. 2. Ключові умови ефективності соціально-трудових відносин

Джерело: авторська розробка на основі узагальнення результатів дослідження.

— поглиблення дисбалансів у професійно-кваліфікаційній, галузевій, освітній структурі попиту і пропозиції робочої сили; при цьому ані система вищої професійної освіти, ані сільської професійно-технічної наразі не зуміли адаптуватись до потреб ринку праці;

— деструктивних наслідків політики не запобігання можливостям "оптимізації" витрат на заробітну плату, мінімізації соціальної відповідальності;

— масштабів потреби надання державної соціальної підтримки категоріям зайнятого населення та членам їх сімей;

— загострення для національної економіки загалом і, зокрема, її агропродовольчої сфери, поточних і потенційних ризиків, зумовлених синергічним ефектом поєднання переважно сировинної експортно орієнтованої розвитку АПК та моделі "дешевої робочої сили";

— перспективи поширення, як унаслідок активних заходів з боку держави щодо детінізації зайнятості, так і технологічних змін у сфері виробництва та послуг, легальних форм нестандартної зайнятості (аутсорсинг, фрілансінг, аутстафінг, краудсорсинг) та гнучких форм зайнятості; правова неврегульованість нових відносин у сфері праці і формування доходів, за існуючої незначної дієздатності профспілок, сприятиме утвердженню прекарності трудових умов;

— розширення спектру ризиків домогосподарств у сфері формування їх доходів і сукупних ресурсів: почастішання фактів дискримінації роботодавцями працівників у питаннях офіційного працевлаштування осіб, старших 55 років та, особливо, передпенсійного віку.

Динаміка процесів модернізації соціально-трудових відносин визначатиметься успішністю забезпечення ключових умов їх ефективності (рис. 2).

Позитивні ефекти впливу модернізації соціально-трудових відносин на кон'юнктуру сільського ринку праці та зростання доходів економічно активного населення будуть відчутними з часом, по мірі збалансування попиту і пропозиції робочої сили, збільшення питомої ваги зайнятих у формальному секторі економіки. Однак наявна криза в галузях сільської економіки, поява на селі широкомасштабного безробіття в його різних нестандартних формах зумовлюють необхідність термінової розробки заходів із регулювання ринку праці на селі, формування відповідної йому інфраструктури, вироблення політики сприяння зайнятості сільського населення [6, с.11]. У такому контексті пріоритетними напрямами та заходами державної політики, які сприятимуть активізації процесів модернізації соціально-трудових відносин та сфери зайнятості сільського населення вважаємо такі.

1. Запровадження ефективних інструментів підтримки малих сільськогосподарських виробників та форм їх об'єднань, що забезпечуватимуть можливості доступу до кредитних ресурсів, а також сучасних знань і технологій шляхом надання таким суб'єктам діяльності часткових (на умовах дольової участі держави і реципієнтів) кредитних гарантій під отримання позик; грантової підтримки; субсидування; гарантування системних ризиків; участі в програмах наукового супроводу та консультативної підтримки системи дорадництва.

2. Запровадження взаємовигідних стимулів для налагодження партнерських відносин між Державною службою зайнятості та приватними кадровими агентствами з перспективою формування консолідованої бази даних про вакансії ринку праці та попит на працівників. Нині приватні структури, що займаються пошуком роботи мають відчутні конкурентні переваги в підборі персоналу для роботодавців, які уникають обтяженості проблемами легального працевлаштування та (чи) офіційної виплати усєї суми пропонуваного розміру заробітної плати, а також інших передбачених законодавством зобов'язань по відношенню до найманого працівника.

3. Задіяння механізмів долучення до виконання умов тристоронньої Генеральної угоди про регулювання

основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019—2021 роки, підписаної 14 травня 2019 року між профспілками, Урядом і роботодавцями, усіх суб'єктів господарювання та організацій, що сприятиме активізації соціального діалогу, масовості становлення соціально відповідального бізнесу, зміцненню соціального партнерства сторін.

4. Включення в Галузеві угоди положень з визначенням у структурі собівартості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції частки витрат на оплату праці.

5. Запровадження засад солідарної відповідальності в сфері аграрної професійно-технічної освіти держави та агрохолдингових структур у зонах їх присутності на сільських територіях з визначенням чітких фінансово-інвестиційних умов і зобов'язань сторін з підготовки сучасних кваліфікованих кадрів для агропромислового виробництва.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Структурні зміни в світовій економіці, новітні безпекові виклики настійливо спонукають до невідкладного формування ефективної моделі соціально-трудових відносин. Необхідність її модернізації дедалі більш відчутно даватиметься взнаки в сфері праці та зайнятості сільського населення, яка зазнаватиме істотного тиску внаслідок подальшої інтеграції вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції в глобальні агропродовольчі мережі та ланцюги доданої вартості. Деформованість ринку праці села, висока частка неформального сегменту зайнятості сільського населення, особливої її аграрної складової, свідчає про неефективність використання людського капіталу сільських територій, разом із тим посилюють прекарний характер соціально-трудових відносин, призводять до зменшення рівня соціальної відповідальності суб'єктів господарської діяльності, "ерозії" соціального капіталу. Динаміка конструктивних перетворень у соціально-трудовій сфері обумовлюватиметься впливом поглиблення поляризації між неефективною та архаїчною структурою зайнятості сільського населення в переважно низькопродуктивних особистих селянських господарствах та інноваційним її характером у сегменті високоінтенсивних агрохолдингових структурах. Зважаючи на багатоплановість проблеми соціально-трудових відносин та зайнятості сільського населення, їх модернізація вимагає невідкладної реалізації конкретних заходів державної політики, спрямованих на сприяння зростанню продуктивної зайнятості, збалансування професійно-кваліфікаційної структури місцевого ринку праці, налагодження й активізацію соціального діалогу стейкхолдерів. Перспективу подальших наукових розвідок у досліджуваному напрямі вбачаємо у необхідності вивчення впливу інституційних перетворень, пов'язаних, зокрема, із очікуваним запровадженням ринку землі, а також прийняттям нового Трудового кодексу, на зміну якості соціально-трудових відносин і сфери зайнятості сільського населення.

Література:

1. Терон І.В. Модернізація соціально-трудових відносин: сценарії, пріоритети, ефекти. 2013. № 7—8 (1). С. 97—100.
2. Колот А.М., Гнибіденко І.Ф., Герасименко О.О. та ін. Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку; за наук. ред. А.М. Колота, І.Ф. Гнибіденка Київ: КНЕУ, 2015. 336 с.
3. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь; за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. Київ, 2018. 152 с.
4. Зрушення у сфері економічної активності сільського населення та його зайнятості. Трансформація

сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т.А. Заяць. Київ, 2017. С. 111—130.

5. Критичний аналіз проблем соціально-трудової сфери сільських територій. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: [монографія] / За ред. д. е. н., проф. Т.Г. Васильціва, к. е. н., доц. В.В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. С. 128—156.

6. Ткачук В.А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. Економіка АПК. 2019. № 7. С. 6—12.

7. Гнибіденко І.Ф., Руснак А.Д. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення. Економіка України. 2014. № 4. С. 83—93.

8. Булавка О.Г., Капінус М.Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. Економіка АПК. 2015. № 9. С. 75—82.

9. Могильний О.М. Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 5—12.

10. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. Економіка АПК. 2013. № 7. С. 5—21.

11. Yatsiv I. Formation of social responsibility of large agricultural land users in Ukraine. Economic Annals-XXI. № 168 (11—12). — P. 48—52. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-10>

12. Малік М.І., Мамчур В.А., Шпикуляк О.Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. Економіка АПК. — 2017. № 12. С. 5—13.

13. Trebilcock, A. (2011) Labour Relations and Human Resources Management: An Overview. Geneva: ILO available online at www.ilo.org/iloenc/part (дата звернення: 22.01. 2020).

14. Bercu A. & Voda A. I. (2017). Labor Relations: Contemporary Issues in Human Resource Management. Issues of Human Resource Management. Doi:10.5772/intechopen.6862. Retrieved from: <https://www.intechopen.com/books/issues-of-human-resource-management/labor-relations-contemporary-issues-in-human-resource-management> (дата звернення: 22.01. 2020).

15. Ukraine Growth Study Final Document: Faster, Lasting and Kinder (English). Washington, D.C.: World Bank Group. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/543041554211825812/Ukraine-Growth-Study-Final-Documents-Faster-Lasting-and-Kinder> (дата звернення: 29.10. 2019).

16. Економічна активність населення України 2018: Статистичний збірник. Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 205 с.

17. Економічна активність населення України. Статистичні збірники за відповідні роки. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm (дата звернення: 11.02. 2020).

18. Україні радять зупинити підвищення зарплат до завершення реформ. — Режим доступу: <https://nday.te.ua/ukrajini-radyat-zupynyty-pidvyschennya-zarplat-do-zavershennya-reform/> (дата звернення: 22.07.2019).

References:

1. Teron, I. V. (2013), "Modernization of social-labor relations: scenarios, priorities, effects", *Ekonomichnyy chasopys— XXI*, vol. 7—8 (1), pp. 97—100.

2. Kolot, A. M., Gnybidenko, I. F. and Gerasimenko, O. O. (2015), *Sotsial'no-trudovi vidnosyny zaunyatosti: suchasni tendentsiyi, vyklyky, shlyakhy rozvytku [Social-labour relations of employment: current trends, challenges, development paths]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Borodina, O. M. and Shubravs'ka, O. V. (2018), *Ahrarnyy i sil's'kyu rozvytok dlya zrostannya ta onovlennya ukrajins'koy ekonomiky: naukova dopovid' [Agricultural*

and rural development for advancement and renewal of the Ukrainian economy: scientific], Kyiv, Ukraine.

4. Zayats', T. A. (2017), *Zrushennya u sferi ekonomichnoyi aktyvnosti sil's'koho naselennya ta yoho zaunyatosti Transformatsiya sil's'koho rozselennya v Ukrayini [Shifts in the fields of economic activity of the rural population and its employment. Transformation of rural settlement in Ukraine]*, Kyiv, Ukraine, pp. 111—130.

5. Vasyl'tsiv, T. H. and Boyko, V. V. (2016), *Krytychnyy analiz problem sotsial'no-trudovoyi sfery sil's'kykh terytoriy. Napryamy ta zasoby rozvytku sil's'kykh terytoriy v konteksti zmitsnennya sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [A critical analysis of the problems of the social and labour sphere of rural. Directions and means of rural development in the context of strengthening the socio-economic security of Ukraine]*, Liha-Pres, L'viv, Ukraine, pp. 128—156.

6. Tkachuk, V. A. (2019), "Current state and development trends of the agrarian labour market", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 6—12.

7. Hnybidenko, I. F. and Rusnak, A. D. (2014), "Transformation of the rural labour market: prospects for optimization of the informal employment of the rural population", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 4, pp. 89—93.

8. Bulavka, O. H. and Kapinus, M. R. (2015), "Approaches to raise the living standards of the rural population", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 6—12.

9. Mohyl'nyy, O. M. (2013), "Agrarian labour market: functional features and their socioeconomic consequences for the population", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 5—12.

10. Lupenko, Y. O. and Kropyvko, M. F. (2013), "Agroholdings in Ukraine and strengthening of social orientation of their activity", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 5—12.

11. Yatsiv, I. (2011), "Formation of social responsibility of large agricultural land users in Ukraine", *Economic Annals-XXI*, vol. 168 (11—12), pp. 48—52. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-10>

12. Malik, M. Y., Mamchur, V. A. and Shpykulyak, O. H. (2017), "The institutional environment and social responsibility formation of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 5—13.

13. Trebilcock, A. (2011), *Labour Relations and Human Resources Management: An Overview*, Geneva: ILO, available online at www.ilo.org/iloenc/part (Accessed 11 February 2020).

14. Bercu, A. and Voda, A. I. (2017), "Labor Relations: Contemporary Issues in Human Resource Management", *Issues of Human Resource Management*. Doi:10.5772/intechopen.68625, available at: <https://www.intechopen.com/books/issues-of-human-resource-management/labor-relations-contemporary-issues-in-human-resource-management> (Accessed 11 February 2020).

15. World Bank Group (2019), "Ukraine Growth Study Final Document: Faster, Lasting and Kinder (English)", available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/543041554211825812/Ukraine-Growth-Study-Final-Documents-Faster-Lasting-and-Kinder> (Accessed 11 February 2020).

16. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Ekonomichna aktyvnist' naseleння Ukrayiny 2018. Statystychnyy zbirnyk [Economic Activity of Population in Ukraine 2018, Statistical Publication]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

17. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019), "Economic Activity of Population in Ukraine. Statistical collections for the relevant years", available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm (Accessed 11 February 2020).

18. Nday (2019), "Ukraine is advised to stop raising wages until reforms are completed", available at: <https://nday.te.ua/ukrajini-radyat-zupynyty-pidvyschennya-zarplat-do-zavershennya-reform/> (Accessed 11 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 02.03.2020 р.

Б. І. Косович,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ORCID ID: 0000-0003-4760-3098

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.77

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ

B. Kosovych,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Economy of Enterprise Department
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE: ACTUAL QUESTIONS OF ESTABLISHMENT

Статтю присвячено дослідженню одного із визначальних напрямів соціалізації економічних відносин у сучасній Україні — розвитку соціального підприємництва. Проведено аналіз міжнародного досвіду у сфері соціального підприємництва та з'ясовано можливості його імплементації у національну практику. Констатується, що економічні, політичні та соціальні реалії вітчизняного сьогодення зумовлюють необхідність еволюції соціального підприємництва із площини благодійності до рівня соціальних підприємств, які не тільки стануть джерелом забезпечення матеріальних потреб людей не здатних конкурувати на ринку праці, а й сприятимуть вирішенню різноманітних актуальних соціальних завдань. Аргументовано, що діяльність соціальних підприємств повинна забезпечуватись комплексом правових, економічних та ідеологічних гарантій з боку держави та суспільства. Звернуто увагу на необхідність формування певного рівня соціально зорієнтованої свідомості підприємців, громадян та осіб, які потребують певної соціальної підтримки.

The article is devoted to the research of one of the defining directions of socialization of economic relations in modern Ukraine — the development of social entrepreneurship. The international experience in the field of social entrepreneurship is analyzed and the possibilities of its implementation into national practice are found out. It is stated that the economic, political and social realities of the domestic present cause the need for the evolution of social entrepreneurship from the field of charity to the level of social enterprises, which will not only become a source of meeting the material needs of people unable to compete in the labor market, but also contribute to the solution of various relevant social problems. It is argued that the activity of social enterprises should be provided with a set of legal, economic and ideological guarantees from the state and society. Attention is drawn to the need to create a certain level of socially oriented consciousness of entrepreneurs, citizens and individuals in need of certain social support.

Social entrepreneurship is an entrepreneurial activity that is coupled with the solution of social problems, an activity whose results are assessed not only (and not so much) by the amount of profit, but by "social return".

The main result of social enterprise activity should be the creation of a certain social value. Unlike classic business, where profit is the main aim, social value is a rather difficult category because it is both financial and non-financial. Talking about social entrepreneurship, social value is a definite benefit for a society created by business through entrepreneurial activity. It should be the main purpose of the social enterprise.

On this background, it is important to formulate the ideology of social entrepreneurship, which should establish a social axiom: the main thing that distinguishes a social entrepreneur from a business entrepreneur and even from a socially responsible businessman is a mission. The social mission for him is a leading one. A social development mission cannot be reduced to the benefit of individuals. Profiting and accumulating wealth can only be part of the model; it is only a mean to reach a social goal, not an aim itself. On the first place for the modern entrepreneur should be solving social problems or creating social values to help society.

The ideology of social entrepreneurship should cover not only economic elements but also issues of morality and ethics, social justice and psychology.

The formation of social enterprises should be provided with a set of legal, economic and ideological guarantees from the state and society. The evolution of social entrepreneurship must be accompanied

by the solution of both global (for example, the formation of social consciousness) and applied (for example, for the effective development of social entrepreneurship effective business models should be used) tasks.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціально не захищені верстви суспільства, передумови розвитку соціальних підприємств в Україні, соціальна цінність, соціальний ефект.

Key words: social entrepreneurship, social enterprise, socially unprotected strata of society, prerequisites for development of social enterprises in Ukraine, social value, social effect.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стаття 3 Конституції України встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Завдання сучасної держави соціально-демократичної орієнтації функціонувати задля реалізації основоположного конституційного гасла — забезпечення прав людини. Спектр цих прав доволі широкий, що зумовлює багатогранність людинонаправленої діяльності держави у суспільстві. Історично підтверджено, що пакет соціальних прав людини найбільш повно забезпечується в умовах ринкової економіки. Тому важливо та актуально розглянути можливості соціалізації такої її фундаментальної складової, як підприємництво, насамперед, через соціальне підприємництво, що набуває все більшого поширення в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання соціального підприємництва активно вивчаються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Варто згадати праці Борнштейна Д., Діза Г., Корецького А., Кудлай В., Ліберті К., Марті І., Мейра Д., Ніколса А., Остіна Д., Свінчука А., Шумпетера Й. та інших. Водночас, попри існуючий масив напрацювань, додаткового розгляду потребує проблематика реалізації ідей соціального підприємництва у складних реаліях вітчизняної економіки, політики, правового регулювання, підприємницького менталітету і таке інше.

МЕТА СТАТТІ

Метою запропонованого дослідження є з'ясування сутності соціального підприємництва, вивчення міжнародного досвіду його запровадження, виокремлення проблем реалізації соціального підприємництва в Україні, пошук шляхів його розвитку у вітчизняному секторі економіки.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Соціальне підприємництво — підприємницька діяльність, що поєднана із вирішення соціальних проблем, діяльність, результати якої оцінюються не тільки (і не стільки) розміром прибутку, а "соціальною віддачею".

Теоретичною платформою наукового дослідження соціального підприємництва є концепція "змішаної" або "комбінованої цінності" Дж. Емерсона (J. Emerson), згідно з якою підприємство є елементом соціально-економічної реальності, в діяльності якого об'єднуються економічна та соціальна складові. Водночас зазначені складові розглядаються не ізольовано, а як взаємодоповнюючі. На думку Дж. Емерсона, результати економічної та соціальної діяльності не можна протиставляти. "Питання полягає не в тому, що обирати — створення економічного багатства чи соціальне покращення, а у тому, щоб створювати цінності та використовувати ресурси для збільшення благ за безперервного виробництва обох їх видів (економічних і соціальних)" [1, с. 89].

Основу концепції комбінованої цінності включають такі її складові: всі підприємства створюють комбіновану цінність; існує безперервна взаємодія соціальних та економічних цілей діяльності підприємства; оцінка ефективності інвестицій у створення цінність з використання лише фінансових інструментів призводить до недооцінки ефективності загалом. Концепція Дж. Емерсона хоча і вказує на соціальну природу будь-якої економічної діяльності, але не дозволяє пояснити особли-

вості соціальних підприємств.

На доктринальному рівні визначено декілька концепцій соціального підприємства: широку, комбіновану, інноваційну та проблемно-орієнтовану.

В основу широкого підходу (Е. Шоу, Дж. Вірвардена, Г. Морт, А. Фоулер, Центр з поліпшення соціального підприємництва (The Center for the Advancement of Social Entrepreneurship)) покладено гіпотезу про те, що соціальне підприємництво — це діяльність, яка в кінцевому результаті передбачає досягнення соціальної мети. Тобто відповідно до цього підходу, під соціальним підприємництвом розуміється діяльність: державних соціальних організацій; традиційних бізнес-організацій, які завжди мають соціальну складову; недержавних неприбуткових організацій. Широкий підхід не дозволяє виокремити та визначити особливості соціального підприємництва, оскільки до нього можна віднести будь-яку діяльність, яка має соціальний ефект. У проєкції на вітчизняні реалії знайти підприємство (навіть за умови його далеко не соціально спрямованої діяльності, наприклад, виробництво, пов'язане із шкідливими викидами в атмосферне повітря), яке б не декларувало свою позитивну значимість для економічних інтересів людини та суспільства в сучасній Україні практично неможливо (згадаймо ядерну енергетику).

Комбінований (комерційно-соціальний) підхід (А. Макміллан, Дж. Робінсон, Я. Роголін) ґрунтується на передбаченні, що соціальне підприємництво — це діяльність, орієнтована на досягнення не лише соціальних, але й комерційних результатів. За такого підходу соціальне підприємництво — це сфера діяльності, яка передбачає наявність бізнес-складової. Цей підхід реалізується в Україні через систему правових стимулів, наприклад пільгове оподаткування роботодавців за створення додаткових робочих місць для осіб, яким складно конкурувати на ринку праці.

Інноваційний підхід (Дж. Мейр, Е. Нобоа, Е. Остін, Дж. Вей-Скіллерн, Х. Стівенсон, Ф. Перріні, С. Вурро) робить наголос на інноваційній складовій підприємницької діяльності та на використанні інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем. Інноваційний підхід, з одного боку, суттєво обмежує сферу соціального підприємництва порівняно з комбінованим підходом, оскільки не всі бізнес-організації використовують інновації у соціальній складовій своєї діяльності. Аналогічно не підпадає під соціальне підприємництво діяльність неприбуткових організацій та державних соціальних установ, які не впроваджують інновації. З іншого боку, такий підхід розширює соціальне підприємництво за рахунок доповнення його діяльністю неприбуткових організацій та державних соціальних установ, які розробляють і реалізують інновації у своїй діяльності. На нашу думку, в Україні такий підхід є реальним за підтримки міжнародних організацій та благодійних фондів.

Проблемно-орієнтований підхід (К. Лідбітер, Фонд Шваба) відносить до соціального підприємництва таку діяльність, соціальні результати якої спрямовані на певну соціальну групу або проблему (люди з інвалідністю, соціально вразливі групи, переселенці, безхатченки інші). Цей підхід можна розглядати як різновид широкого підходу, але з обмеженням, і сфери соціального підприємництва, і потенційних споживачів його продукції або послуг. Сьогодні втілюється у вітчизняну економічну практику через прийняття спеціальних законів.

Наявність кількох підходів до визначення соціального підприємництва свідчить, що це дуже широке по-

няття, яке характеризує діяльність різноманітних організацій. Водночас усі ці підходи вказують на пріоритетність соціальної мети такої діяльності, а різняться вони широтою охопленої сфери. Конкретизувати сферу соціального підприємництва допомагає визначення сутності другої складової цього словосполучення.

Досі не існує єдиного бачення соціального підприємництва і у міжнародній практиці, зокрема стосовно критеріїв відношення підприємств до соціальних, бізнесових механізмів вирішення соціальних проблем, створення громад та взаємодопомогу. У США, наприклад, достатньо, щоб товар або послуга вирішували певну соціальну проблему, і тоді підприємство, яке виробляє цей товар або надає послугу, вже можна називати соціальним. В Європі підхід трохи інший: соціальні підприємства мають надавати частину прибутку на соціальні проекти або надавати роботу людям з особливими потребами. Проте існує один критерій, з яким погоджуються всі — це соціальний ефект, визначене суспільне благо. Якими б не були розбіжності в тлумаченні соціального підприємництва, мета цієї діяльності — допомога суспільству. Це реальний механізм використання соціальних можливостей і вирішення соціальних проблем. Чим більше людей про нього почує, тим більший ефект цей механізм буде створювати.

На тлі наведеного плюралізму підходів та практики до соціального підприємництва доцільно з'ясувати його сутність як соціально-економічного явища. Підприємство у його сучасному розумінні — це творчий ініціативний процес пошуку і використання суб'єктом господарювання креативних або ще не реалізованих можливостей (інновацій) підвищення прибутків своєї господарської діяльності з метою одержання додаткового підприємницького доходу. Водночас підприємницький дохід являє собою частку прибутку, яка утворилася від реалізації спроможності суб'єкта господарювання до інноваційної діяльності. За такого визначення підприємство не ототожнюється з бізнесом. Бізнес — це будь-яка ініціативна господарська діяльність його суб'єктів з метою отримання прибутку. Відповідно до цього, під соціальним підприємництвом розуміємо систематичну, в тому числі інноваційну, господарську діяльність, яка передбачає вирішення соціальних проблем.

Головним результатом діяльності соціального підприємства має бути створення певної соціальної цінності. На відміну від класичного бізнесу, де головним результатом є одержання прибутку, соціальна цінність є досить складною категорією, тому що вона відноситься одночасно до фінансових та не фінансових результатів діяльності [2]. Говорячи про соціальне підприємництво, соціальна цінність — це певна користь для суспільства, яка створюється бізнесом через підприємницьку активність. Вона і має бути головною метою функціонування соціального підприємства. Інструментом створення соціальної цінності часто виступає продукт чи послуга.

Беручи до уваги те, що соціальне підприємництво прийшло до нас із європейського економічного простору, важливо розглянути досвід його реалізації у передових європейських державах. Лідером європейського регіону в розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де соціальне підприємство з'явилося ще 1844 року, а зараз налічується близько 70 тис. соціальних підприємств, що забезпечують працею майже 2 мільйони британців (3 % населення). Кожне п'яте соціальне підприємство має річний обіг більше 1 млн фунтів, а сумарний внесок в економіку становить понад 24 млрд фунтів стерлінгів (майже 9 % ВВП країни) [3].

Соціальні підприємства Великої Британії залучені в кожен сектор економіки країни: будівництва, транспорт, переробку відходів, торгівлю, громадське харчування, "зелену енергетику" та навіть театр. За підсумками 2017 р., 68 % соціальних підприємств Великої Британії підтримують людей з уразливих груп, 44 % працевлаштовують людей з уразливих груп, 28 % працюють у найбільш депресивних районах країни [3]. Со-

ціальне підприємство за британськими нормами — це юридично зареєстрована організація, яка перебуває у спільній власності та контролюється членами цієї організації на принципах рівності у власності. Підприємство здійснює комерційну діяльність, створює соціальну цінність та дбає про екологію. Соціальна цінність та екологічна безпека є невід'ємною частиною соціального підприємства, а на їхнє досягнення підприємство скеровує частину прибутку від діяльності.

Європейські соціальні підприємства мають регіональні особливості та чітку соціальну мету, на яку спрямовують значну частину своїх прибутків. Наприклад, більшість німецьких соціальних підприємств вирішують проблеми незахищених верств населення: мігрантів та біженців, безробітної молоді та людей з інвалідністю. Міжнародна платформа "Кірон" дає змогу біженцям здобути освіту і кваліфікацію дистанційно — у будь-якому місці і в будь-який час. Також вже понад 20 років у Німеччині діє організація Social Impact, яка підтримує і консультує соціальні підприємства, позиціонуючи себе як "агентство соціальних інновацій". У 2011 року агенцією Social Impact запроваджена інкубаційна програма Social Impact labs, що стала платформою для соціальних підприємців та фрілансерів. Соціальних підприємців кредитують федеральні банки, у них інвестують венчурні фонди, набувають популярності краудфандинг і групові інвестиції. Як результат, у Німеччині нараховується близько 100 тисяч соціальних підприємств, на яких зайняті понад 2,5 мільйона працівників, що утричі більше, ніж працівників у галузі виробництва авто, де працює 750 тисяч робітників [4].

Соціальні підприємства в розвинених країнах є, передусім, представниками малого та середнього бізнесу, який відіграє ключову роль у створенні робочих місць і розвитку економіки — це мало б бути пріоритетом і для України. За даними Європейської комісії, на сьогодні у Європі існує два мільйони соціальних підприємств (10% від усього європейського бізнесу), на яких працюють понад 11 мільйонів співробітників (6 % працюючих осіб у регіоні). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є кооперативи (зокрема, у Португалії — "кооперативи соціальної солідарності", у Франції — "соціальні кооперативи колективної власності", в Італії — "соціальні кооперативи", в Іспанії — "кооперативи соціальних ініціатив" тощо) або компанії (наприклад, у Великобританії — "компанії, що працюють в інтересах громади", у Бельгії — "компанії соціальної мети") [4].

Три країни (Литва, Словаччина та Фінляндія) ухвалили закони, які визначають соціальні підприємства як такі, що займаються виключно трудовою інтеграцією незахищених категорій населення.

Європейська комісія виділяє чотири основні напрями, в яких працюють соціальні підприємства:

- робоча інтеграція — навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних;
- надання особистих соціальних послуг — здоров'я, добробут та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям;
- місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах — соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми розвитку/реабілітації мікрорайонів в міських районах, допомога у розвитку та співпраця з третіми країнами;
- інше, включаючи переробку сільськогосподарської продукції, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту [4].

Для порівняння із європейською традицією в Ізраїлі соціальні підприємства працюють в сфері екології, адаптації людей з обмеженими можливостями, підтримки соціально вразливих категорій населення шляхом їх навчан-

ня, реабілітації, працевлаштування, організації корисного та активного відпочинку. Ізраїльське підприємство *Hameshakem* — це підприємство з п'ятдесяти відсотковою участю держави, на якому працює майже 95 відсотків працівників з інвалідністю і, яке не лише сприяє працевлаштуванню, а й виконує місію соціалізації та реабілітації людей з інвалідністю. *Hameshakem* отримує державні дотації, обсяг яких напряму залежить від кількості працівників. За ізраїльськими законами, підприємство, на якому працюють люди з інвалідністю, має можливість отримувати гарантовані державні замовлення, а також звільняється від сплати міського податку [5].

Щодо джерел фінансування соціальних підприємств, то досвід розвинених країн показує, що збори та продажі (власні надходження) були найважливішим джерелом фінансування у 54,28 % підприємств, за ними йдуть гранти — 27,11 %, пожертви — 5,96 % й інвестиції — 4,61 %. Водночас розподіл джерел фінансування суттєво відрізняється в країнах. Так, фінансування за рахунок власних надходжень коливається від 74,5 % в Іспанії до 28,5 % у Румунії. Гранти коливаються від 36,2 % у Швеції до 18,9 % у Китаї, пожертвування коливаються від 12,1 % у Румунії до 1,7 % у Угорщині. Інвестиції коливаються від 21 % у Китаї до 0,6 % у Іспанії. У проведеному у 2018 році Європейською комісією дослідженні відзначається, що значні обсяги соціальних послуг фінансуються також державним сектором. Наприклад, приблизно 45 % соціальних підприємств в Італії підтримуються державними фондами і вони є їх основними клієнтами [6].

Вітчизняний політикум тривалий час проголошує курс на адаптацію до європейських економічних, правових та соціальних стандартів. Тому важливо з'ясувати, основні напрями та проблеми імплементації європейської практики соціального підприємництва в українському суспільстві. На думку відомого економіста Йозефа Шумпетера, соціальні підприємці — це реформатори і революціонери, які виконують соціальну місію. Г. Діз у своїй праці "The Meaning of Social Entrepreneurship" далі розвиває цю думку: "Вони здійснюють докорінні перетворення і змінюють порядок речей у соціальній сфері задля розв'язання нагальних проблем. Вони атакують проблему, а не просто констатують факт її наявності чи лікують симптоми. Вони прагнуть системних змін і сталого поліпшення. Хоча вони можуть діяти локально, але їх дії мають потенціал для стимулювання глобального поліпшення в обраній ними сфері, чи то в освіті, чи в охороні здоров'я, чи в природному довкіллі" [7, с. 4]. Новації, тим паче революційні, приживаються завжди важко. Вистачає об'єктивних та суб'єктивних перешкод для запровадження соціального підприємництва в Україні.

Основними причинами слабого розвитку вітчизняного соціального підприємництва є: відсутність підтримки з боку держави; нестача коштів на його розвиток; низький рівень соціальної свідомості, насамперед нерозуміння цінності та ефективності цього виду підприємницької діяльності для суспільства не лише з боку державних структур, а й з боку громадян. Серед основних перешкод розвитку соціальних підприємств є: страх перед ризиком (а якщо нічого не вийде?); нестача кваліфікованих кадрів та досвіду отримання коштів за допомогою сучасних фінансових інструментів; відсутність поінформованості щодо ролі соціального підприємництва у суспільстві. Перепопи матеріального характеру полягають у нестачі пільгових кредитів, необхідного обладнання, приміщень, можливості наймати висококваліфіковані кадри та достойно оплачувати їх працю. Формальним бар'єром становлення соціального підприємства в Україні є також відсутність необхідної законодавчої бази.

В Україні категорія "соціальне підприємство" все ще не має широкого застосування, її глумачення як у науці, так і в бізнесі часто плутають з соціальною відповідальністю.

Наведений вище успішний міжнародний досвід використання соціального підприємництва для блага суспільства та підтримки соціально вразливих верств населення й перелік перешкод для його імплементації у сучасній українській державі спонукає до пошуку шляхів становлення та розвитку соціальних підприємств як найбільш ефективною форми соціалізації вітчизняної економіки. Соціальне підприємство у форматі різноманітних благодійних організацій, за яким сьогодні визначальне значення, може мати лише тимчасовий перехідний характер. Без трансформації у дієві форми господарювання воно залишиться "цікавою темою для обговорення".

Під егідою міжнародних проектів та при допомозі міжнародних грантодавців уже напрацьовані певні рекомендації щодо розвитку сектора соціального підприємництва в Україні. Рекомендаціями пропонується: підвищення рівня обізнаності про можливості соціального підприємництва, запровадження правового регулювання його діяльності, покращення доступу до фінансових ресурсів, розвиток не фінансової інфраструктури його підтримки, популяризація статусу соціального підприємця [2, с. 96]. Підтримуючи наведене, пропонуємо наше бачення актуальних питань розвитку соціального підприємництва в Україні із врахуванням соціально-економічної реальності.

Реалізація ідей соціального підприємництва, на нашу думку, повинна базуватися на трьох основних групах факторів — правових, економічних, ідеологічних. На перше місце ми ставимо саме правові, оскільки соціальне підприємництво, як різновид все таки економічної діяльності, зазвичай не приносить прибутку (що не зовсім збігається із природою підприємництва як такого) і потребує всебічної, насамперед юридичної, підтримки держави.

У правовому полі доцільно переходити від "благодійних законів" чи "благодійних юридичних норм" до спеціального закону про соціальне підприємство, що має узгоджуватись із законодавством про працю, про оподаткування, про пільги і таке інше. Проект такого закону (проект Закону "Про соціальні підприємства") було подано до Верховної Ради України ще у 2015 р., однак він так і залишився без розгляду. Цей закон повинен визначати поняття, організаційні форми, правові засади діяльності соціальних підприємств в Україні та заходи їх державної підтримки. Не будемо характеризувати цей законопроект та оцінювати його якість (це тема окремого дослідження), наведемо лише визначення соціального підприємства, закріплене ч. 1 ст. 1 Проекту, яке ілюструє ідейний зміст закону: "Соціальним підприємством визначається суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів, зокрема, у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб)". Прийняття даного закону визначає основний шлях розвитку соціального підприємництва в Україні — через створення та розвиток соціальних підприємств.

Аналіз міжнародного досвіду з питань соціального підприємства показує, що його ідея найбільш успішно реалізовується в економічно благополучних державах. Це, вочевидь, об'єктивно обумовлено необхідністю фінансування затрат на створення різних форм соціального підприємства чи створення пільгового економічного режиму для суб'єктів, що бачають до нього доцільність. Фінансова підтримка держави має визначальне значення; однак чи можлива вона сьогодні в Україні? Радше ні. Тому, на нашу думку, у складних економічних умовах, на тлі політичної незбалансованості та фактичного стану війни, необхідно визнати необхідність пере-

ходу від стилю благодійності до реальних ринкових механізмів, здатних закласти фундамент соціального підприємництва, й формувати соціальні підприємства.

Державне фінансування, нехай навіть обмежене, повинно супроводжуватись та підтримуватись організаційними засобами — реєстрація, контроль, супровід і таке інше.

Задля економії бюджетних коштів та з метою запобігання бюрократизації, на нашу думку, доцільно використовувати пільгове банківське кредитування із його організаційними компонентами під гарантії держави.

Дослідники соціального підприємництва акцентують на необхідності еволюції психології підприємців та суспільства загалом. Це, очевидно, однак не треба залишати без уваги й проблематику психологічних та аксіологічних установок соціально-незахищених верств суспільства. До цієї категорії відносять: осіб з інвалідністю; осіб з психічними розладами; безробітних з утриманцями, безробітних старше 54 років та тривалих безробітних; представників ромської етнічної меншини; ув'язнених або осіб звільнених з місць позбавлення волі; осіб із залежністю від алкоголю, наркотиків тощо; безхатьків; жертв торгівлі людьми, біженців [2, с. 27].

Не важко побачити, що йдеться про три основні групи: людей, які не можуть конкурувати на ринку праці через певні фізичні та психологічні проблеми, людей, які не можуть працевлаштуватись, людей, не здатних себе реалізувати через соціальні чинники. І якщо для успішної праці перших та частини других (в умовах гострої потреби у робочій силі особа, яка хоче працювати, може завжди знайти роботу) достатньо працевлаштування відповідно до їх можливостей та створення належних умов праці (це власне залежить від власника чи працедавця), то для третіх (наприклад, осіб звільнених з місць позбавлення волі) цього недостатньо. Необхідна допомога та тісний контакт із соціальними службами та правоохоронними органами. Так, адаптувати особу, яка тривалий час перебувала у місцях позбавлення волі до звичного життя, навіть за її бажання, досить складно. Без державної підтримки тут не обійтись.

Чомусь залишається без уваги ще одна група людей соціального ризику — вихованці дитячих будинків. Саме їх соціальної адаптації має приділятися особлива увага.

Різні форми соціального підприємництва, потенційно соціальні підприємства, які успішно працюють здатні самі виконувати надважливу виховну функцію.

На цьому фоні важливе значення має формування ідеології соціального підприємництва, яка повинна утвердити загальносуспільну аксіому: головне, що відрізняє соціального підприємця від бізнес-підприємців і навіть від соціально відповідального бізнесмена — це місія. Соціальна місія для нього є провідною. Місія соціального розвитку не може бути зведена до вигоди для окремих приватних осіб. Отримання прибутку та накопичення багатств можуть бути лише частиною моделі, це лише засіб для досягнення соціальної мети, а не самоціль. На першому місці для сучасного підприємця повинно бути вирішення соціальних проблем або створення соціальних цінностей для допомоги суспільству.

Ідеологія соціального підприємництва повинна охоплювати не тільки економічні елементи, але і питання моралі та етики, соціальної справедливості та психології.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи наведене необхідно констатувати, що одним із визначальних напрямів соціалізації економічних відносин у сучасній Україні є розвиток соціального підприємництва. Економічні, політичні та соціальні реалії сьогодення зумовлюють необхідність розвитку соціального підприємництва із площини благодійності до рівня соціальних підприємств, які не тільки стануть джерелом забезпечення матеріальних потреб людей не здатних конкурувати на ринку праці, а й сприятимуть вирішенню

різноманітних актуальних соціальних завдань. Створення соціальних підприємств повинно забезпечуватись комплексом правових, економічних та ідеологічних гарантій з боку держави та суспільства. Еволюція соціального підприємництва має супроводжуватись вирішенням як глобальних (наприклад, формування свідомості суспільства), так і прикладних (наприклад, для сталого розвитку соціального підприємництва потрібно використовувати ефективні бізнес-моделі) завдань.

Література:

1. Про соціальне підприємництво. URL: www.social-business.in.ua.
2. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А., Корнецький А., Гончарова М., Назарук В., Гусак Н., Туманова А. — К: ТОВ Підприємство "ВІ ЕН ЕЙ", 2017. — 188 с.
3. Mark Richardson. Соціальне підприємство: Уроки вивчені у Великобританії // Доповідь на II Всеукраїнському форумі соціальних підприємців. — Київ, 16.11.2016.
4. European Commission. Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en
5. Кудлай В.Г. Досвід Ізраїлю в розбудові соціального підприємництва // 36. матеріалів III Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція "Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку" (29—30 березня 2018 р.). Київ, ДВНЗ "КНУ імені Василя Гетьмана".
6. Chien-Chung Huang Blair Donner. The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. Research Report March 2018. URL: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report>
7. Gregory Dees. The Meaning of Social Entrepreneurship. URL: https://centers.fuqua.duke.edu/case//Article_Deess_Meaningof_Social_Entrepreneurship. — Р. 4.

References:

1. Social Business In UA (2020), "About social entrepreneurship", available at: www.socialbusiness.in.ua (Accessed 8 January 2020).
2. Svyunchuk, A. Kornetskyi, A. Honcharova, M. Nazaruk, V. Husak, N. and Tumanova, A. (2017), Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei d— suspilnykh zmin [Social entrepreneurship: from idea to— social change], TOV Pidpriemstv "VI EN EI", Kyiv, Ukraine.
3. Richardson, M. (2016), "Social Enterprise: Lessons learned in the UK", Dopovid na II Vseukrainskomu forumi sotsialnykh pidpriemstiv, [Report at the II All-Ukrainian Forum of Social Entrepreneurs], Kyiv, Ukraine, November 16.
4. European Commission (2020), "Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises", available at: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en (Accessed 8 January 2020).
5. Kudlay, V. H. (2018), "Israel's experience in building social entrepreneurship", Zb. materialiv III Vseukrainskyka naukovo-praktychna internet-konferentsiia, Innovatsiynе pidpriemnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku [Coll. materials III All-Ukrainian scientific and practical Internet conference "Innovative entrepreneurship: the state and prospects of development"], DVNZ "KNU imeni Vadyma Hetmana", Kyiv, Ukraine, 29—30 March.
6. Chien-Chung, H. and Blair, D. (2018), "The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia", Research Report March, available at: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report> (Accessed 8 January 2020).
7. Dees, G. (1998), "The Meaning of Social Entrepreneurship", Article_Deess_Meaningof_Social_Entrepreneurship, available at: <https://centers.fuqua.duke.edu/case> (Accessed 8 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 04.03.2020 р.

Ю. О. Швець,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-0294-1889

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.82

ДІАГНОСТИКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ЯК ОСНОВА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

Yu. Shvets,

*PhD in Economics, associate professor, associate professor of finance, banking and insurance,
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia*

BANKRUPTCY PROBABILITY DIAGNOSTICS AS A BASIS FOR CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITY OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

У статті обгрунтовано, що в процесі функціонування підприємства машинобудування зазнають постійного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що відображається на успішності їх розвитку, фінансовому стані, ефективності операційної, інвестиційної, фінансової діяльності, а також на рівні прибутковості. Визначено, що на підприємствах машинобудування доцільним є аналіз показників діяльності та діагностика фінансового стану, що дозволить виявити наявні проблеми, з'ясувати ймовірність банкрутства, визначити можливість виникнення кризових явищ, ситуації банкрутства. Здійснено оцінку ймовірності банкрутства підприємства машинобудування на підставі використання декількох методів, що дозволило оцінити ймовірність настання кризи, визначити проблеми у функціонуванні, операційній діяльності. Розглянуто доцільність розробки антикризового управління операційною діяльністю, що обумовлено загрозою кризового стану. З'ясовано необхідність здійснення антикризового управління операційною діяльністю, яка відображає ефективність виробництва та збуту продукції, є основною для підприємств та впливає на рівень прибутковості. Розглянуто антикризове управління операційною діяльністю підприємства машинобудування, що сприятиме своєчасному виявленню ознак кризи, їх нейтралізації, уникненню, ліквідації причин кризи, що виникають у сфері виробництва та збуту продукції, подоланню загрози банкрутства. Сформовано заходи покращення управління операційною діяльністю, що забезпечить підвищення якості матеріалів, раціональне використання ресурсів, активізацію виробничо-господарської діяльності, впровадження сучасних технологій, покращення якості продукції, послуг, розширення каналів збуту, зміцнення конкурентних позицій та покращення фінансового становища підприємства. Запропоновано шляхи покращення фінансового стану підприємства, які ґрунтуються на вдосконаленні управління операційною діяльністю, здійсненні антикризового управління, коригуванні стратегії розвитку, прийнятті виважених рішень, здійсненні контролю за роботою всіх підрозділів, коригуванні поставлених цілей.

In the article it is substantiated that in the course of functioning of the machine-building enterprises are constantly influenced by factors of the external and internal environment, which is reflected in the success of their development, financial condition, efficiency of operational, investment, financial activity, as well as on the level of profitability. It has been determined that in the enterprises of mechanical engineering it is expedient to analyze the indicators of activity and diagnostics of financial condition, which will allow to identify the existing problems, to find out the probability of bankruptcy, to determine the possibility of occurrence of crisis phenomena, the situation of bankruptcy. Bankruptcy probability of machine-building enterprise was estimated on the basis of using several methods, which allowed to estimate the probability of crisis occurrence, to identify problems in functioning and operational activity. The expediency of development of crisis management of operational activity due to threat of crisis is considered. The need for anti-crisis management of operations, which reflects the efficiency of production and sales of products, is fundamental for enterprises and influences the level of profitability has

been clarified. The crisis management of the operational activity of the machine-building enterprise is considered, which will facilitate timely identification of signs of crisis, their neutralization, avoidance, elimination of the causes of the crisis arising in the sphere of production and marketing of products, overcoming the threat of bankruptcy. Measures have been taken to improve the management of operations, which will ensure the improvement of materials quality, rational use of resources, activation of production and economic activity, introduction of modern technologies, improvement of quality of products, services, expansion of sales channels, strengthening of competitive positions and improvement of financial position of the enterprise. Ways to improve the financial condition of the enterprise are proposed, which are based on the improvement of operational activity management, implementation of crisis management, adjustment of the development strategy, decision making, control of the work of all units, adjustment of the set goals.

Ключові слова: фінансовий стан, управління операційною діяльністю, операційна діяльність, діагностика, ймовірність банкрутства, антикризове управління, криза.

Key words: financial status, operations management, operational activity, diagnostics, bankruptcy probability, crisis management, crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Функціонування підприємств машинобудування відбувається за умов постійного впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища та їх не врахування може позначитися на фінансовому стані, ефективності операційної, інвестиційної, фінансової діяльності. Крім того, фінансова криза також позначається на успішності розвитку, ефективності фінансово-господарської діяльності. Все це має значний вплив на ефективність операційної діяльності, яка є основою для підприємств машинобудування, адже від виробництва та збуту продукції залежить прибутковість, досягнення цілей та фінансово-економічний стан загалом. Тому доцільним є здійснення діагностики фінансового стану, прогнозування ймовірності банкрутства, що дозволить визначити можливості погіршення фінансового стану, ознаки кризових явищ. На основі отриманих даних підприємства матимуть можливість здійснити антикризове управління операційною діяльністю для попередження кризи, уникнення та нейтралізації її ознак, налагодження виробничої, господарської, фінансової діяльності. Тому актуальним є питання проведення діагностики фінансового стану підприємств машинобудування та визначення шляхів активізації операційної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні положення антикризового управління, розробки антикризових заходів, питання здійснення діагностики фінансового стану, використання методів оцінки ймовірності банкрутства підприємств, управління операційною діяльністю відображені у працях: Джеджула В.В., Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. [1], Кучмей О.В. [3], Масловська Л.Ц., Головач К.С. [4], Матвійчук А. [5], Мельник Г.Г. [6], Мішустіна Т.С., Пробко І.Б. [7], Петренко В.С., Квасова О.П. [8], Ситник Г.В., Архіпов Н.М. [10], Терещенко О.О. [11], Чухраєва Н.М. [12].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Враховуючи існуючий досвід із вивчення окресленої проблеми слід відзначити, що окремі питання діагностики фінансового стану підприємств машинобудування потребують більш детального дослідження. В проаналізованих працях не визначено необхідність антикризового управління операційною діяльністю як основи розвитку підприємств. Загалом доцільно провести оцінку ймовірності банкрутства підприємств машинобудуван-

ня шляхом врахування особливостей розвитку цих підприємств, а також необхідно розробити антикризові заходи та здійснити антикризове управління операційною діяльністю.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення оцінки ймовірності банкрутства підприємства машинобудування на підставі використання відповідних методів, обґрунтування доцільності антикризового управління операційною діяльністю, розробка заходів покращення управління операційною діяльністю, фінансового стану підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У нинішніх умовах діяльність промислових підприємств, а особливо підприємств машинобудування, відіграє важливу роль в економічному розвитку країни. Проте, частка інвестиційних ресурсів у розвиток підприємств машинобудування є незначною і тому доцільно розглянути перспективи їх розвитку, подолання кризового стану.

Діяльність підприємств машинобудування відбувається за умов негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, серед яких: змінність законодавства; розмір податкового навантаження; відсутність державної підтримки; нестабільність фінансової ситуації; коливання курсу та інфляційні процеси; низький рівень доходів населення; нестача фінансових ресурсів; низька інвестиційна активність; брак коштів для впровадження інновацій; високі ставки за кредитами та нестабільність банківської системи; загострення конкурентної боротьби; перебої в поставках матеріалів, сировини; змінність вподобань споживачів; неефективність інформаційного та програмного забезпечення; зношеність основних фондів; переважання застарілого обладнання; зростання заборгованості тощо. Ці фактори мають негативний вплив на функціонування підприємств та за умови їх своєчасного не врахування можливе погіршення фінансового стану, операційної, фінансової, інвестиційної діяльності та виникнення ситуації банкрутства. Для оцінки кризового стану, передбачення ситуації банкрутства слід використовувати методи оцінки ймовірності банкрутства, що дозволять передбачити кризу та вжити антикризових заходів щодо покращення операційної діяльності підприємств машинобудування. Саме за умови виявлення ознак кризи слід

Таблиця 1. Прогнозування банкрутства ДП завод "Електроважмаш" у 2015–2018 рр. за моделлю Альтмана

Показник	Код	2015	2016	2017	2018
Оборотний капітал до суми активів	X1	0,33	-0,02	0,005	0,01
Нерозподілений прибуток до суми активів	X2	-0,08	0,01	0,005	0,003
Прибуток до оподаткування до загальної вартості активів	X3	-0,08	0,003	0,005	0,002
Балансова вартість власного капіталу до позикового капіталу	X4	0,41	0,27	0,22	0,19
Обсяг продажів до загальної величини активів	X5	1,26	1,20	0,92	0,99
$Z = 1,2x_1 + 1,4x_2 + 3,3x_3 + 0,6x_4 + 0,999x_5$		1,52	1,36	1,08	1,13
Ймовірність банкрутства	Z	дуже висока	дуже висока	дуже висока	дуже висока
$Z < 1,8$ – тоді ймовірність банкрутства дуже висока (понад 80%); $1,81 < Z < 2,7$ – висока (від 40% до 50%); $2,71 < Z < 2,99$ – можлива (від 15% до 20%); $Z > 3$ – дуже низька					

Джерело: розраховано автором на основі [2].

звертати увагу на операційну діяльність, яка є основною для підприємств машинобудування та пов'язана із виробництвом, реалізацією продукції, забезпечує їх прибутковість.

Загалом, на підставі результатів діагностики фінансового стану підприємство машинобудування матиме змогу проаналізувати ймовірність банкрутства, визначити причини такої ситуації. За результатами прогнозу ймовірності банкрутства керівництво приймає рішення щодо необхідності здійснення антикризового управління підприємством, але ми розглянемо доцільність антикризового управління операційною діяльністю як основної діяльності підприємства. На нашу думку саме від операційної діяльності залежить успіх функціонування підприємства.

Спочатку розглянемо особливості діагностики фінансового стану підприємства шляхом використання різних методів та моделей. На сьогодні існує чимало моделей оцінки банкрутства, ймовірності настання кризи та їх використання дозволяє охарактеризувати фінансовий потенціал підприємства, визначити короткострокові перспективи розвитку. Для визначення довгострокових перспектив розвитку слід аналізувати показники платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності. Серед моделей оцінки ймовірності банкрутства слід виділяти: економіко-математичні; оцінки фінансового стану; експертні; штучні інтелектуальні системи. Під час оцінки

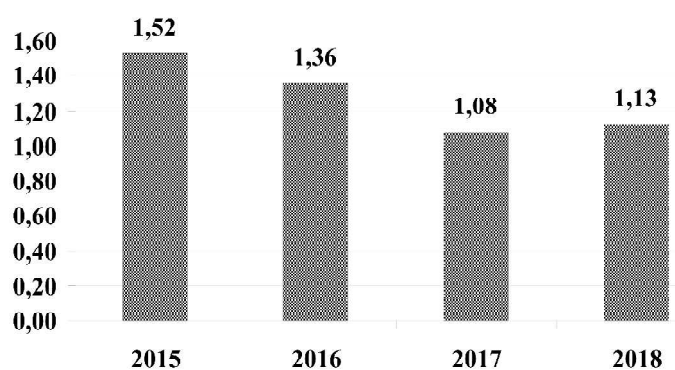

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана

ймовірності банкрутства слід аналізувати такі показники: інвестиційна активність; фінансові результати; платоспроможність; фінансова стійкість; використання активів і пасивів; ефективність управління підприємством.

Перед підприємствами машинобудування стоїть задача оцінки ймовірності банкрутства для виявлення негативних факторів впливу на їх діяльність, коригування розвитку, розробки заходів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності, попередження ситуації банкрутства, підвищення конкурентоспроможності.

Таблиця 2. Прогнозування банкрутства ДП завод "Електроважмаш" у 2015–2018 рр. за моделлю О.О. Терещенка

Показник	Код	2015	2016	2017	2018
Відношення грошових падхожден до зобов'язань	X1	2,99426	1,521519	1,114348	1,175561
Відношення валюти балансу до зобов'язань	X2	2,382493	1,269796	1,2155	1,189851
Відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів	X3	-0,08035	0,004931	0,005452	0,003638
Відношення прибутку до доходу від реалізації	X4	-0,06393	0,004116	0,005946	0,003682
Відношення виробничих запасів до доходу від реалізації	X5	0,237641	0,21965	0,476156	0,428035
Відношення доходу від реалізації до основного капіталу	X6	1,256776	1,19824	0,916782	0,98799
$Z = 1,5x_1 + 0,08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0,3x_5 + 0,1x_6$		3,755832	2,639474	2,087536	2,140527
Ймовірність банкрутства	Z	не загрожує	не загрожує	не загрожує	не загрожує
$Z > 2$ – банкрутство не загрожує; $1 < Z < 2$ – фінансова стійкість порушена; $0 < Z < 1$ – існує загроза банкрутства; $Z < 0$ – підприємство є напівбанкрутом					

Джерело: розраховано автором на основі [2].

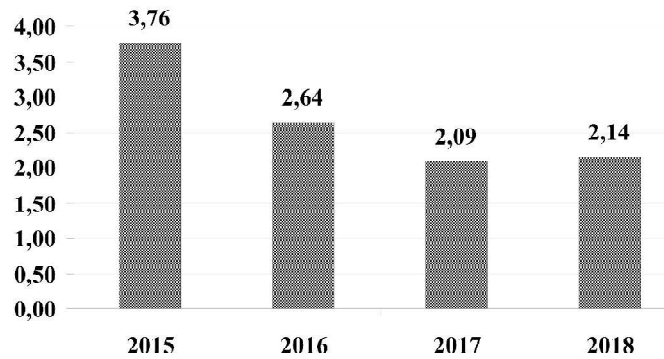

Рис. 2. Динаміка коефіцієнта ймовірності банкрутства за моделлю О.О. Терещенка

Таблиця 3. Прогнозування банкрутства ДП завод "Електроважмаш" у 2015–2018 рр. за моделлю А.В. Матвійчука

Показник	Код	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт мобільності активів	X1	3,0665011	3,391239	4,835834	5,672116
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	X2	2,9942601	1,521519	1,114348	1,175561
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	X3	4,3530435	5,639525	5,170986	6,192023
Коефіцієнт окупності активів	X4	0,7956869	0,834558	1,090772	1,012156
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	X5	0,4434037	-0,01975	0,007166	0,011388
Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	X6	0,2915729	0,00132	0,404159	0,608609
коєфіцієнт покриття боргів власним капіталом	X7	0,4058844	0,269762	0,215473	0,189816
$Z = 0,033x_1 + 0,268x_2 + 0,045x_3 - 0,018x_4 - 0,004x_5 - 0,015x_6 + 0,702x_7$		1,3640045	0,947867	0,816459	0,886729
Ймовірність банкрутства	Z	низька ймовірність банкрутства	ймовірність фінансової кризи	ймовірність фінансової кризи	ймовірність фінансової кризи
$Z < 1,104$ – вищає ймовірність фінансової кризи, яка зі зменшенням показника збільшується; $Z > 1,104$ – фінансовий стан задовільний і низька ймовірність банкрутства					

Джерело: розраховано автором на основі [2].

На підставі аналізу існуючих методик діагностики фінансового стану було обрано такі моделі оцінки ймовірності банкрутства, які найчастіше використовують: п'ятифакторна модель Альтмана [3]; модель О.О. Терещенко [11]; модель А.В. Матвійчука [5]; мультикритеріальна модель ідентифікації фінансової кризи (методика МФУ) [9].

Було проведено діагностику фінансового стану ДП завод "Електроважмаш" для прогнозування ймовірності банкрутства, рівня залежності від зовнішніх джерел фінансування, неплатоспроможності, зниження ділової активності.

Для визначення ймовірності банкрутства ДП завод "Електроважмаш" проаналізуємо отримані значення за моделлю Альтмана (табл. 1). Відповідно до проведеного аналізу бачимо, що у 2015–2018 рр. на підприємстві сформувалася негативна тенденція та розрахункове значення коефіцієнта свідчить, що підприємство має високу ймовірність виникнення банкрутства. Проте недоліком цієї моделі є те, що вона не пристосована до умов функціонування та особливостей діяльності підприємств машинобудування, існують відмінності у фор-

муванні виручки, власного капіталу, активів на вітчизняних підприємствах, відсутній чистий оборотний капітал у вітчизняній практиці.

Тобто можна зробити висновок, що підприємство ДП завод "Електроважмаш" знаходиться на межі банкрутства. Представимо ці показники у вигляді рисунка 1.

Тому для оцінки фінансової стійкості, ймовірності банкрутства ДП завод "Електроважмаш" слід використати вітчизняні моделі, в яких враховано належність підприємств до відповідної галузі, дані бухгалтерської звітності. Першою була використано модель оцінки ймовірності банкрутства О.О. Терещенка та отримані дані наведено в таблиці 2.

Відповідно до отриманих даних можна відзначити, що ДП завод "Електроважмаш" у 2015–2018 рр. не загрожує банкрутством, тобто підприємство успішно функціонує (рис. 2).

Серед переваг використання моделі О.О. Терещенка для підприємств машинобудування слід відзначити простоту розрахунків, враховує статистичні дані вітчизняних підприємств, галузеві особливості, реальні показники діяльності, визначає вірогідність настання банкрутства.

Далі було використано модель А.В. Матвійчука для оцінки ймовірності банкрутства ДП завод "Електроважмаш" (табл. 3).

За цією моделлю А.В. Матвійчука бачимо, що підприємство у 2016–2018 рр. має високу ймовірність банкрутства (рис. 3).

Також було використано мультикритеріальну модель ідентифікації фінансової кризи (методика МФУ) для оцінки ймовірності банкрутства ДП завод "Електроважмаш" (табл. 4).

За проаналізованими даними бачимо, що у 2017–2018 рр. ДП завод "Електроважмаш" має показник нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання (рис. 4).

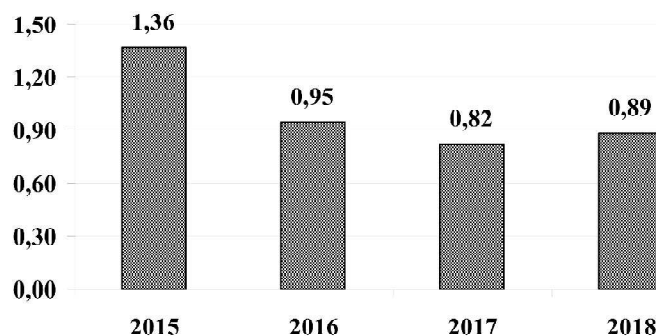

Рис. 3. Динаміка коефіцієнта ймовірності банкрутства за моделлю А.В. Матвійчука

Таблиця 4. Прогнозування банкрутства ДП завод "Електроважмаш" у 2015–2018 рр. за мультикритеріальною моделлю ідентифікації фінансової кризи (методика МФУ)

Показник	Код	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеня)	X1	1,80	0,98	1,01	1,01
Коефіцієнт фінансової незалежності	X3	0,29	0,21	0,18	0,16
Коефіцієнт рентабельності продажів за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІП)	X6	-0,003	0,09	0,06	0,03
Коефіцієнт рентабельності активів за чистим прибутком	X8	-0,080	0,005	0,005	0,004
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	X9	4,86	4,17	2,81	2,59
$Z = 0,025x_1 + 1,9x_3 + 0,45x_6 + 1,5x_8 + 0,03x_9 - 0,5$		0,12	0,10	-0,02	-0,07
Ймовірність банкрутства	Z	незначна ймовірність дефолту	незначна ймовірність дефолту	вище середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання	нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання
<p>більше ніж +0,8 – високий рівень спроможності виконувати зобов'язання та найменша ймовірність дефолту;</p> <p>від +0,79 до +0,04 – достатній рівень спроможності виконувати свої зобов'язання та незначна ймовірність дефолту;</p> <p>від +0,03 до -0,75 – нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання;</p> <p>від -0,76 до -4,6 – фінансовий стан бенефіціара є нестабільний і свідчить про наявність ознак неплатоспроможності;</p> <p>менше ніж -4,7 – високий рівень ймовірності дефолту</p>					

Джерело: розраховано автором на основі [2].

Здійснивши аналіз ймовірності настання банкрутства для підприємства було виявлено неоднозначну ситуацію. Так, за 2018 р. модель Альтмана показала дуже високу ймовірність банкрутства, модель О.О. Терещенка — підприємству не загрожує банкрутство, модель А.В. Матвійчука — ймовірність фінансової кризи підприємства, мультикритеріальна модель ідентифікації фінансової кризи (методика МФУ) — підприємство має нижче середнього рівня спроможність виконувати зобов'язання.

Відповідно до проаналізованих моделей оцінки ймовірності банкрутства слід відзначити, що ситуація є неоднозначною та отримано суперечливі дані, що обумовлено використанням різних коефіцієнтів. В проаналізованих моделях коефіцієнти є неідентичними, доцільно враховувати галузеві особливості під час оцінки ризику банкрутства. Найбільш ефективною для прогнозування ймовірності банкрутства підприємств машинобудування є модель А.В. Матвійчука, яка дозволяє більш точно здійснити діагностику фінансового стану, враховує особливості, характер діяльності підприємств, галузеву приналежність. Загалом для ДП завод "Електроважмаш" у 2018 р. існує загроза фінансової кризи, але підприємство продовжує функціонувати і тому доцільно впроваджувати заходи для подолання кризи, успішно розвиватися.

Таким чином, за результатами діагностики банкрутства досліджуваного підприємства машинобудування можна говорити про доцільність антикризового управління операційною діяльністю. Здійснення антикризового управління на підприємстві забезпечить належний рівень платоспроможності, уникнення та нейтралізацію кризових явищ, виявлення ознак кризи, зменшення наслідків фінансової кризи, майбутній розвиток, успішне управління підприємством, реалізацію механізму управління операційною діяльністю, управління внутрішніми та зовнішніми ризиками, безперервне функціонування, прийняття креативних управлінських рішень. Крім того, антикризове управління слід розглядати у взаємозв'язку із управління операційною діяльністю, яка визначає успіх фінансово-господарської діяльності, впливає на фінансовий стан.

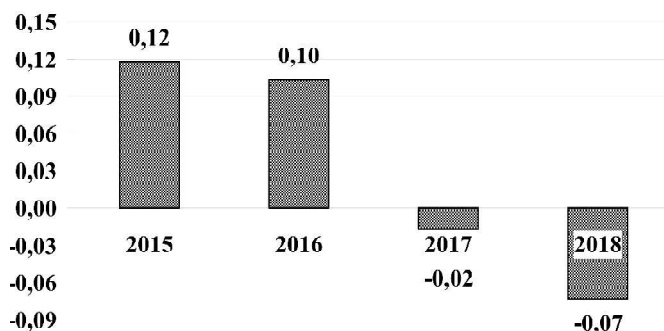

Рис. 4. Динаміка коефіцієнта ймовірності банкрутства за мультикритеріальною моделлю ідентифікації фінансової кризи (методика МФУ)

Враховуючи важливість антикризового управління доцільно навести заходи покращення управління операційною діяльністю. Серед таких заходів слід виділити: раціональне використання ресурсів; підвищення ефективності використання операційного персоналу; підвищення якості матеріалів; раціоналізація використання операційних активів; впровадження сучасних технологій; активізація виробничо-господарської діяльності; розширення каналів збуту; оптимізація операційних витрат; покращення якості продукції, послуг; виробництво нового виду продукції; автоматизація та механізація виробництва; створення безпечних умов праці; покращення відносин із постачальниками, покупцями; зміцнення конкурентних позицій; підвищення конкурентоспроможності продукції; зменшення операційних ризиків; збільшення операційного прибутку; застосування методів мотивації. Впровадження зазначених заходів забезпечить підвищення ефективності управління операційною діяльністю підприємств.

Відповідно до результатів діагностики фінансового стану для підприємства машинобудування запропоновано шляхи покращення фінансового стану, які включають аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, здійснення антикризового управління, вдосконалення управління операційною діяльністю, зниження вразли-

вості до ринкового середовища, коригування стратегії розвитку, прийняття ризикових рішень, здійснення контролю за роботою всіх підрозділів, персоналу, переорієнтація на випуск нової продукції, прийняття виважених рішень, коригування поставлених цілей, роботи персоналу, покриття кредиторської заборгованості, зменшення дебіторської заборгованості, дослідження ринків збуту та попиту на продукцію, зниження собівартості продукції, контроль за фінансовим станом, залучення інвестиційного капіталу, контроль за витрачанням коштів. Саме за умови здійснення діагностики фінансового стану, організації антикризового управління, управління операційною діяльністю можна забезпечити покращення результатів операційної діяльності підприємства, ефективне функціонування, зростання операційного прибутку та прибутку загалом, визначити перспективи розвитку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На підприємствах машинобудування доцільно проводити діагностику фінансового стану для визначення ефективності виробничо-господарської діяльності, раціональності використання ресурсів, можливості кризової ситуації. За результатами діагностики фінансового стану здійснюють антикризове управління. Задаля своєчасної нейтралізації кризового стану, усунення ознак кризи, уникнення ситуації банкрутства доцільно проводити антикризове управління операційною діяльністю, що гарантуватиме зростання операційного прибутку, стабілізацію показників діяльності. Проведення діагностики фінансового стану дозволить визначити доцільність антикризового управління операційною діяльністю, що гарантуватиме ефективне функціонування, зростання операційного прибутку, скорочення операційних витрат, покращення результатів операційної діяльності, успішний розвиток у майбутньому.

Література:

1. Джеджула В.В., Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. Оцінювання ефективності антикризового управління підприємства за умов інноваційного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 11. С. 10—14.
2. ДП завод "Електроважмаш". URL: <http://spetm.com.ua/index.php/ua/> (дата звернення: 03.03.2020).
3. Кучмей О.В. Моделювання ймовірності банкрутства підприємства (на прикладі ПАТ "Будівельна корпорація "Укрбуд"). *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6037> (дата звернення: 03.03.2020).
4. Масловська Л.Ц., Головач К.С. Діагностика фінансового стану сільськогосподарських підприємств як основа антикризового управління. *Економіка та держава*. 2016. № 3. С. 55—60.
5. Матвійчук А. Моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорій нечіткої логіки, нейронних мереж і дискримінаційного аналізу. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 9. С. 24—46.
6. Мельник Г.Г. Методи та моделі оцінки фінансової стійкості підприємств регіону в антикризовому управлінні. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 3 (25). С. 108—111.
7. Мішустіна Т.С., Пробко І.Б. Шляхи вдосконалення системи управління операційною діяльністю торговельного підприємства. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2017. № 1 (22). С. 60—69.
8. Петренко В.С., Квасова О.П. Оцінка та шляхи покращення фінансового стану підприємства. *Міжнародний науковий журнал. Економічні науки*. 2015. № 8. С. 139—142.
9. Порядок проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самокупності, а також визначення виду забезпечення для

обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 14.07.2016 р. № 616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-16> (дата звернення: 03.03.2020).

10. Ситник Г.В., Архипов Н.М. Система управління ефективністю операційної діяльності підприємства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 223—230.

11. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління підприємств: монографія. 2-ге вид., без змін. Київ: КНЕУ, 2006. 268 с.

12. Чухраєва Н.М. Порівняльний аналіз ефективності дискримінаційних моделей діагностування банкрутства українських підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 28—32.

References:

1. Dzhezdzhula, V. Yepifanova, I. and Oranska, N. (2017), "Estimation of efficiency of antijcrisis enterprise management in the conditions of innovative development", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 10—14.
2. SE Plant "Electrotyazhmash" (2020), available at: <http://spetm.com.ua/index.php/ua/> (Accessed 03 March 2020).
3. Kuchmei, O.V. (2017), "Modeling of business bankruptcy probability (evidence from ukrbud construction corporation pjsc)", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6037> (Accessed 03 March 2020).
4. Maslovskaya, L. and Golovach, K. (2016), "Diagnosis of financial condition of agricultural enterprises as the basis crisis management", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 55—60.
5. Matviychuk, A. (2010), "Finance resistance of concerns modeling using fuzzy logics, neural networks and discriminant analysis theories", *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, vol. 9, pp. 24—46.
6. Mel'nik, G.G. (2011), "Methods and models of estimation of financial firmness of enterprises of region in anti-crisis management", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 3(25), pp. 108—111.
7. Mishustina, T.S. and Probko, I.B. (2017), "Ways to improve the operational management system of a trading company", *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, vol. 1(22), pp. 60—69.
8. Petrenko, V.S. and Kvasova, O.P. (2015), "Assessment and ways to improve the financial condition of the enterprise", *Mezhdunarodnyiy nauchnyiy zhurnal. Ekonomicheskie nauki*, vol. 8, pp. 139—142.
9. Ministry of Finance of Ukraine (2016), "The procedure for assessing the financial condition of a potential beneficiary of an investment project, the realization of which is envisaged on the terms of financial self-sufficiency, as well as determining the type of security for servicing and repayment of the loan provided at the expense of international financial institutions, the service of which will be provided at the expense of the beneficiary", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-16> (Accessed 03 March 2020).
10. Sytnyk, H.V. and Arkhipov, N.M. (2018), "The System for Managing Enterprise Operational Efficiency", *Problemy ekonomiky*, vol. 1 (35), pp. 223—230.
11. Tereshchenko, O.O. (2006), *Antykryzove finansove upravlinnia pidpriemstvi [Crisis financial management of the enterprise]*, 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
12. Chukhrayeva, N.N. (2017), "Comparative analysis of the effectiveness of discriminant models of diagnostics of the bankruptcy of ukrainian enterprises", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 25, no. 2, pp. 28—32.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2020 р.

П. К. Бечко,

*к. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань
ORCID ID: 0000-0003-0928-4778*

Н. В. Бондаренко,

*к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань
ORCID ID: 0000-0001-5603-8356*

С. А. Власюк,

*к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань
ORCID ID: 0000-0002-3416-3444*

М. О. Кобилянський,

*аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань
ORCID ID: 0000-0002-0696-3541X*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.88

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЯТОРНИХ МЕХАНІЗМІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

P. Becko,

*PhD in Economics, Professor in the Department of Finance, Banking and Insurance,
Uman National University of Horticulture, Uman*

N. Bondarenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Uman National University of Horticulture, Uman*

S. Vlasyuk,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Uman National University of Horticulture, Uman*

M. Kobelianskiy,

*postgraduate student of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Stock Exchange, Uman National University of Horticulture, Uman*

INVESTMENT AND INNOVATION PRIORITIES IN THE DEVELOPMENT OF REGULATORY MECHANISMS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Статтю присвячено дослідженню розвитку інвестиційно-інноваційного забезпечення суб'єктів аграрного виробництва. У статті проаналізовано основні показники діяльності підприємств аграрного сектору. Визначено основні пріорити та методи стратегічного завдання інвестиційно-інноваційної діяльності. Досліджено організаційно-економічний механізм розвитку інвестиційно-інноваційного регулювання підприємницької діяльності аграрного виробництва. Проведено оцінку показників ефективності використання фінансових ресурсів суб'єктами господарювання аграрного виробництва Черкаської області. Визначено основні напрями бюджетних асигнувань у межах сфер аграрного сектору. Сформовано головну функцію інвестицій в сільському господарстві. Розглянуто динаміку показників впливу інвестицій на

ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Уманського району. Запропоновано механізм щодо розподілу інвестицій між сільськогосподарськими товаровиробниками та створити спеціальні органи управління з особливими повноваженнями, незалежними від інтересів державних керованих і координуваних ланок управління.

The article deals with the research of development of investment and innovation provision of agricultural production entities. The main indices of activity and directions of budget allocations of agrarian sector enterprises are analyzed in the article. The basic priorities and methods of strategic task of investment and innovation activity are defined. The efficiency indices of financial resources use of the agrarian sector enterprises in Cherkasy region are processed. The volume of financial support for financial sector of Ukraine from the state budget and its main disadvantages has been determined. The organizational and economic mechanism of development of investment and innovation regulation of entrepreneurial activity of agricultural production has been studied. The directions of improvement of the state support of agricultural producers, effective control over the targeted and efficient use of budgetary funds for the development of the industry have been determined. The dynamics of influence indices of investments on the efficiency of agricultural enterprises activity in Uman district is considered. PEGT — the analysis of institutional maintenance level of the mechanism of harmonious development of the Ukrainian agricultural sector is carried out. The necessity of introduction of methodical approach with the help of which it is possible to reveal and substantiate the expediency of investments into agricultural enterprise, directed to the expanded reproduction and ensuring the efficiency of accumulation and use of investments, sustainable development of agriculture through balancing between economic entities has been proved. A mechanism for the distribution of investments among agricultural producers and the creation of special management bodies with special powers, independent of the interests of state managed and coordinated units of management, has been offered. It is noted that in the basis of assessment of the priority development of investment-innovation attractiveness should be laid the principle of compliance with the awareness of indices, which characterizes the ability of a business entity to sustainably generate profits on a growing scale.

Ключові слова: інвестиції, інноваційний розвиток, аграрний сектор, сільськогосподарське виробництво, інвестиції в основний капітал інвестиційно-інноваційний механізм.

Key words: investment, innovative development, agricultural sector, agricultural production, investment in fixed capital, investment-innovation mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Багатофункціональний характер функціонування сільського господарства як базової галузі національної економіки багато в чому залежить від специфічних особливостей аграрного виробництва, які характеризуються залежністю результатів діяльності аграріїв від природних умов, які обумовлені ризикованістю цього виду діяльності. Саме тому все більшої актуальності набуває питання застосування передових, прогресивних технологій, адекватного технічного переозброєння галузі на сучасному етапі техніко-технологічного розвитку галузі яке здатне суттєво впливати на фінансові результати суб'єктів господарювання та є однією із передумов мінімізації ризиків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика щодо інвестиційно-інноваційне забезпечення підприємств в Україні висвітлені в роботах Бульбах Н., Дукої А., Спільник І., Ткаченко Т., Федоренка В. та ін. Окреслюючи стратегічні орієнтири розвитку галузі, пріоритетним з яких є інвестиційно-інноваційне забезпечення, як невід'ємна складова економічних процесів, які проявляються як на мікро-, так і макроекономічному рівнях, сприяють стійкому розвитку національної економіки в цілому і аграрної галузі, зокрема. Проте необхідністю залишається дослідження інвестиційно-інноваційні пріоритетів розвитку регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва у сучасних умовах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Теоретико-методологічною основою є дослідження наукових підходів до з'ясування сутності інвестиційно-інноваційне забезпечення в Україні та формування пропозицій щодо вдосконалення механізму розподілу інвестицій між сільськогосподарськими товаровиробниками.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рівень інвестиційно-інноваційного забезпечення суб'єктів аграрного виробництва впливає на розвиток економіки, конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції та ефективність виробництва. Під час формування стратегії розвитку аграрної галузі виникає необхідність активізації процесів децентралізації і демократизації за яких в умовах глобалізації світової економіки господарюючі суб'єкти отримують більшу господарську самостійність, яка дає змогу впливати на конкурентні процеси. З огляду на це, пріоритетним для аграрної галузі є формування належного механізму продовольчої безпеки на умовах міжнародних стандартів рівня та якості життя, нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції з використанням сучасних прогресивних технологій. В основі інвестиційно-інноваційних пріоритетів розвитку регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрної галузі за сучасних умов закладене переважно поточне, а не стратегічне управління їх розвитком. Ефективне вирі-

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм розвитку інвестиційно-інноваційного регулювання підприємницької діяльності аграрного виробництва

шення стратегічних завдань розвитку інвестиційно-інноваційного сільського господарства можливе за умови напрацювання механізмів стратегічного управління, які істотно різняться від механізму поточного управління. Водночас, поточне управління інвестиційно-інноваційним розвитком сільського господарства спрямоване здебільшого на мінімізацію витрат (дотримання сукупних витрат у певних межах) і максимізація прибутку (отримання цільової або нормативної суми прибутку, що слугує орієнтиром).

Стратегічне управління інвестиційно-інноваційним розвитком спрямоване на досягнення низки ключових стратегічних цілей, які визначаються в межах довгострокової стратегії функціонування національної економіки загалом, і аграрної галузі, зокрема. Економічний розвиток сільського господарства на умовах пріоритетності регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрної галузі повинен бути спрямованим на підвищення конкурентоспроможності, стійкості аграрного виробництва, ефективності діяльності аграріїв з метою забезпечення як соціально-економічного їх розвитку, так і національної економіки загалом.

Основними пріоритетами інвестиційно-інноваційної діяльності є комплекс методів і заходів, спрямованих на розвиток регуляторних механізмів підприємницької діяльності суб'єктів господарювання аграрної галузі (рис. 1). Найбільш дієвими методами стратегічного завдання інвестиційно-інноваційного розвитку аграріїв є: стратегічне планування інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору; посилення мотивації інвестиційно-інноваційної діяльності через податкове стимулювання, надання пільгових кредитів; запровадження обов'язкового майнового страхування за умови державної підтримки; врегулювання системи оподаткування аграріїв; державна фінансова підтримка інвестиційно-інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів галузі.

Тому у разі формування стратегії розвитку сільськогосподарської галузі слід враховувати той факт, що в

основі стратегічного управління інвестиційно-інноваційного розвитку галузі повинно знайти відображення [1, с. 82—84; 2, с. 28—29]: загальне підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства; зростання частки екологічно чистої аграрної продукції на світових ринках; поглиблення ступеня переробки сільськогосподарської сировини; розширення частки переробки сільськогосподарської продукції на умовах закритого циклу; суттєве зниження витрат виробництва і підвищення якості продукції за рахунок розвитку зональної спеціалізації виробництва окремих продуктів; розвиток власного насінництва та селекції порід тварин, максимально адаптованих до умов вітчизняних зон спеціалізації; розвиток агропромислової інтеграції, орієнтованої на випуск кінцевої продукції поглибленого ступеня переробки; підвищення рівня фінансової стійкості суб'єктів господарювання аграрної галузі за рахунок розвитку всіх видів аграрної кооперації; створення мережі сховищ і первинної переробки сільськогосподарської сировини; розвиток транспортної, технологічної, інформаційної, ринкової інфраструктури; полегшення доступу сільськогосподарських виробників на ринки аграрної продукції, жорсткого антимонопольного регулювання сфер, суміжних з аграрним виробництвом; створення повноцінної інструментарію для управління ринками.

Кожна стратегічна мета повинна мати чіткі кількісні орієнтири, індикатори для оцінки результативності, адекватне ресурсне забезпечення, ефективний, ретельно вивірений набір механізмів для досягнення поставлених цілей і завдань, здатних забезпечити більш ефективне використання ресурсного потенціалу і створення передумов функціонування господарюючих суб'єктів галузі в ринковому середовищі.

Важливе значення під час дослідження пріоритетності розвитку інноваційно-інвестиційного регулювання підприємницької діяльності аграріїв має зростання рівня їх фінансової стійкості за рахунок аграрної коо-

Таблиця 1. Показники ефективності використання фінансових ресурсів підприємств аграрного сектору Черкаської області, за роками

Показник	Нормативне значення	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. до 2014.(+,-)
Показник рентабельності та динаміки розвитку							
Рентабельність (збитковість) власного капіталу, %	>0, збільшення	13,40	18,09	25,71	37,30	32,09	+18,69
Рентабельність (збитковість) всього капіталу, %	> 0, збільшення	5,40	14,50	15,30	16,00	14,12	+8,75
Рентабельність (збитковість) діяльності підприємств, %	> 0, збільшення	12,00	12,41	25,10	41,00	32,84	+20,84
Індекс ділової активності	>1, збільшення	1,22	1,35	1,75	1,72	1,64	+0,42
Темпи зростання чистого доходу	збільшення	1,33	2,12	2,18	3,01	2,51	+1,18
Показники ліквідності та ділової активності							
Коефіцієнт покриття	>1	1,80	1,70	1,62	1,59	1,36	-0,31
Коефіцієнт оборотності активів	> 0,5	0,55	0,59	0,66	0,69	0,71	+0,16
Коефіцієнт оборотності необоротних активів	<1, зменшення	1,21	1,01	1,75	2,70	2,84	+ 1,63
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	<0,1, зменшення	0,69	0,80	0,88	0,90	0,72	+0,03
Показники фінансової активності							
Коефіцієнт фінансової автономії	0,4-0,6	0,50	0,49	0,42	0,48	0,33	-0,17
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	збільшення	0,47	0,41	0,39	0,32	0,21	-0,26
Коефіцієнт співвідношення власного і позикового капіталів	> 0,5	0,94	0,72	0,62	0,69	0,48	-0,46

Джерело: [3].

перації, створення мережі сховищ і первинної переробки сільськогосподарської сировини, розвитку транспортної, технологічної, інформаційної, ринкової інфраструктур, полегшення доступу аграріїв на ринки продукції, жорсткого антимонопольного регулювання сфер, суміжних з сільськогосподарським виробництвом, створення повноцінного інструментарію для управління ринками тощо [3].

Аналіз показників ефективності використання фінансових ресурсів суб'єктами господарювання аграр-

ного виробництва Черкаської області представлені в (табл. 1).

Фінансові механізми розвитку стратегії аграрного сектору національної економіки великою мірою залежать від державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють свою виробничу діяльність в умовах, що вимагають більш раціонального використання чинників зовнішнього і внутрішнього середовища (табл. 2). За сучасних умов суб'єкти господарювання юридично можуть скористатися дво-

Таблиця 2. Основні напрями бюджетних асигнувань у межах сфер аграрного сектору

Продуктивна підтримка	Непродуктивна підтримка	Чинники, що сприяють розвитку аграрного виробництва
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	Фінансова підтримка заходів аграрної галузі шляхом здешевлення кредитів	Дослідження, прикладні науки та НТР, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку суб'єктів господарювання аграрного виробництва, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки аграрної галузі
Державна підтримка галузі тваринництва	Екологічна реабілітація родючості і продуктивності земель сільськогосподарського призначення	Підвищення кваліфікації фахівців аграрної галузі
	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	
	Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників всіх організаційно-правових форм	
	Фінансова підтримка заходів в аграрній галузі на умовах фінансового лізингу	
	Формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, а також закупівля матеріально-технічних ресурсів для потреб суб'єктів аграрного виробництва	

Таблиця 3. Динаміка показників впливу інвестицій на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Уманського району в середньому за 2014–2018 рр., [3]

Показник	ТОВ «Агровіт»	СТОВ "Дружба"	СТОВ "Сяйво"	ПП "Рогова"	У сільсько-господарських підприємствах району
Інвестиції у фактичних цінах, тис. грн	702,3	1213,5	2812,9	2652,3	121352,9
Капітальні інвестиції на одного працюючого, грн	1086,9	1852,3	3151,3	2901,1	2402,9
Коефіцієнт капіталовіддачі на 100 грн необоротних активів, грн	102,8	188,6	402,9	351,6	212,3
Припадає інвестицій, грн на:					
1 га сільськогосподарських угідь	1084,9	2011,6	5021,6	3012,7	2096,9
на 1 грн вартості основних засобів	0,31	0,48	0,72	0,65	0,47
Валова продукція сільського господарства в постійних цінах 2010 р. на 1 грн інвестицій	3,84	4,31	6,95	5,79	3,86
Прибуток від реалізації продукції сільського господарства на 1 грн інвестицій	0,62	0,89	1,74	1,38	0,99

Джерело: дані Уманського відділення статистики.

ма напрямами державної підтримки у вигляді продуктивної і непродуктивної [4 с. 69, 5 с. 50].

Інвестування з боку держави як головного інвестора суб'єктів господарювання аграрної галузі розвивається прискореними темпами внаслідок прийняття пріоритетного національного проекту "Розвиток аграрної Галузі в Черкаській області". За даними про параметри його реалізації на 01.01. 2020 р., свідчить індекс фізичного обсягу інвестицій в основний капітал аграрної галузі області, який дорівнює 128,7% при плановому значенні 108,3%, а індекс виробництва продукції — 105,7%.

Головною функцією інвестицій в сільському господарстві є підвищення ефективності використання основних засобів через оновлення основного капіталу, що відбивається на ступені їх впливу на стійкість темпів зростання обсягу продукції і продуктивності праці.

Державна підтримка аграріям повинна бути спрямована на забезпечення аграрної галузі інвестиційними ресурсами як перспективним напрямом інвестування в сільське господарство. Завдяки таким інвестиціям стає можливим підвищення їх територіальної концентрації на об'єктах, що сприяють більш ефективному використанню інвестиційних вкладень. Цим процесом по суті визначаються галузеві та територіальні пріоритети розміщення інвестиційних вкладень на перспективу [6; 7].

Вплив розвитку інвестиційно-інноваційних пріоритетів регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва був проведений на прикладі окремих суб'єктів господарювання Уманського району (табл. 3).

За сучасних умов функціонування сільськогосподарських товаровиробників всіх організаційно-правових форм відсутня єдина методика щодо оцінки розвитку інвестиційно-інноваційних пріоритетів регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва, пов'язаних з залученням, розподілом інвестицій в основний капітал в галузевому аспекті і на мезорівні, здатної враховувати регіональні ризики.

Однак існуючі методи оцінки не враховують галузеву специфіку та надмірно складні через закритість інформації, оскільки потребують використання значно великого кола показників.

Для забезпечення ефективного застосування розвитку інвестиційно-інноваційних пріоритетів регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва слід створити спеціальні органи управління з особливими повноваженнями, незалежними від інтересів державних керованих і координованих ланок управління. Ці структури повинні бути наділені особливими повноваженнями для регулювання сум державної підтримки, що унеможливить використання бюджетних коштів не за цільовим призначенням.

Інвестиційно-інноваційні пріоритети регуляторних механізмів розвитку підприємницької діяльності аграрного виробництва великою мірою залежать від рівня інституційного забезпечення гармонійного розвитку аграрної галузі. Проведений PEST-аналіз свідчить, що найбільший негативний вплив на розвиток аграрної галузі має кількість процедур для реєстрації галузі 9,7 балів із 10 допустимих. Обсяг і вплив податків на регуляторні механізми розвитку галузі займають 3,48 бали із 10 допустимих (табл. 4).

Таблиця 4. PEST-аналіз рівня інституційного забезпечення механізму гармонійного розвитку аграрної галузі України, 2017–2018 рр., бали

Фактори інституційного середовища	Оцінка фактору економіки України	Оцінка фактору аграрного сектору (скоригованого на Кпопр.)	Максимальна оцінка фактору
Тягар державного регулювання	2,50	2,20	7
Ефективність нормативної бази регулювання змін	2,40	2,11	7
Прозорість державної політики	3,70	3,26	7
Політика аграрної підтримки	2,90	2,55	7
Обсяг і вплив податків	4,70	3,48	10
Кількість процедур для реєстрації бізнесу	10,00	9,70	10
Базис професійного менеджменту	3,30	3,2	7
Всього			

Проведені дослідження щодо розвитку інвестиційно-інноваційних пріоритетів регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва свідчать, що в практичній діяльності функціонування сільськогосподарських товаровиробників слід використовувати рейтинг їх фінансових результатів, здатних виявити такі пріоритети, які би характеризували стан і тенденції зміни інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Фінансова оцінка, для прийняття рішень щодо розміщення інвестицій повинна проводитися шляхом розрахунку із використанням таких показників як виручка від реалізації продукції, балансовий прибуток рентабельність. Це дасть можливість адекватно оцінювати інвесторами інвестиційні пріоритети кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта. Безумовно, це просте ранжування (ренкінг). Для оцінки інвестиційної привабливості підприємств сільськогосподарської галузі доцільно використовувати математичні моделі, що дають найбільш точні результати. Але це вимагає спеціальних досліджень, а також використання модельного класифікатора, що охоплює від 20 до 30 факторів, що впливають на інвестиційно-інноваційний процес. У результаті може бути отримана рейтингова шкала, що інтерпретує фінансовий стан: як найвищий, високий, добрий, задовільний, низький, дуже низький, незадовільний, банкрутство. Тому під час використання запропонованого підходу необхідно враховувати і додаткові показники як-от: ліквідність, фінансова стійкість, ділова активність.

Виходячи із сутності та економічного змісту інвестицій, на думку більшості дослідників, головним напрямом, ключовою ланкою і головною метою довгострокового інвестування в сільське господарство є стійке підвищення ефективності діяльності товаровиробників. Саме тому розвивати аграрну галузь необхідно по інвестиційному шляху, використовуючи передові досягнення науки, техніки і технології. На основі цієї передумови можливе об'єктивне напрацювання інвестиційних пріоритетів, що актуалізує завдання інформаційно-аналітичного забезпечення цього процесу в сучасному фінансово-економічному середовищі сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведені дослідження свідчать, що для досягнення поставлених цілей в інвестиційно-інноваційній стратегії слід мобілізувати фінансові ресурси на пріоритетних напрямках розвитку галузі, що за сучасних реалій надто складно. За сучасних умов інвестиційні ресурси спрямовуються в ті регіони і види діяльності, де є можливість отримати максимальний прибуток. Водночас слід враховувати, що низький коефіцієнт еластичності впливу основного капіталу на темпи зростання продукції підтверджує безперспективність інвестицій в цей вид діяльності або господарюючих суб'єктів. Дослідження свідчать, що високі коефіцієнти еластичності капіталу і трудових ресурсів мають місце у високотехнологічних виробництвах, до яких можна віднести інтегровані агрохолдинги і підприємства-флагмени Черкаської області, які формують більшу частину прибутку, отриманого в сільському господарстві. Такий підхід дає можливість інвесторам отримувати прибуток з найменшим ризиком. Таким чином, саме ці господарюючі суб'єкти формують тип стійкого та ефективного відтворення інвестицій і визначають перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку сільського господарства в області.

З огляду на це, виникає необхідність запровадження методичного підходу, за допомогою якого можна виявити та обґрунтувати доцільність інвестиційних вкладень в сільськогосподарське підприємство, спрямоване на розширене відтворення та забезпечення ефективності накопичення і використання інвестицій, сталий

розвиток сільського господарства через балансування між господарюючими суб'єктами. Це дасть змогу синхронізувати стратегічні дії сільськогосподарських товаровиробників на довгострокову інвестиційну перспективу, кардинально поліпшити умови функціонування сільського господарства, істотно прискорити темпи освоєння галузевих інвестицій при активній державній підтримці, що створить сприятливий інвестиційний клімат, сприятиме збільшенню інвестиційної привабливості галузі при істотному підвищенні рентабельності виробництва. Такий методичний підхід також може забезпечити перехід від активного накопичення інвестицій до ефективного їх відтворення, що позитивно позначиться на економічному стані сільськогосподарських товаровиробників. У перспективі повинні змінюватися галузеві інвестиційні пріоритети.

Література:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1561-ХІІ (1561-12), редакція станом на 6 листопада 2014 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
2. Федоренко В.Г. Инвестознавство: [підручник] / В.Г. Федоренко. 3-тє вид., доп. К.: МАУП, 2013. 480 с.
3. Праця України. Статистичний збірник. 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_pu2017_pdf.pdf
4. Григор'єва Х. Правові питання надання державної підтримки суб'єктам господарювання у галузі тваринництва. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 7. С. 66—71.
5. Радченко О. Державна підтримка сільського господарства України в період системних реформ. Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал. 2016. № 2. С. 47—53.
6. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. К.: ННЦ ІАЕ, 2014. 36 с.
7. Кернасюк Ю.В. Світовий досвід державної підтримки агробізнесу. Агробізнес сьогодні. 2016. № 11 (330). URL: <http://www.agro-business.com.ua/ostannia-vip-novyna/5581-svitovyidosvid-derzhavnoi-pidtrymky-agrobiznesu.html>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Investment Activity", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 23 Feb 2020).
2. Fedorenko, V.H. (2013), Investoznavstvo [Investigation], 3rd ed., MAUP, Kyiv, Ukraine.
3. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Labor of Ukraine. Statistical collection", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_pu2017_pdf.pdf (Accessed 18 Feb 2020).
4. Grygoryeva, Kh. (2016), "Legal Issues of State Support to Livestock Companies", Entrepreneurship, economy and law, vol. 7, pp. 66—71.
5. Radchenko, O. (2016), "State support of agriculture of Ukraine in the period of systemic reforms", Ekonomichnyj dy'skurs. Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal, vol. 2, pp. 47—53.
6. Lupenko, Yu. O. (2014), Strategichni napryamy podatkovogo reguluvannya rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of tax regulation of development of agrarian sector of economy of Ukraine for the period till 2020], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
7. Kernasyuk, Yu. V. (2016), "World experience of state support of agribusiness. Agribusiness today", Agrobiznes s'ogodni, vol. 11, available at: <http://www.agro-business.com.ua/ostannia-vip-novyna/5581-svitovyidosvid-derzhavnoi-pidtrymky-agrobiznesu.html> (Accessed 22 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020 р.

О. М. Лобова,

*к. е. н., доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: 0000-0002-6585-5152

Д. С. Ломоносов,

студент 2 курсу магістратури,

спеціальність "Фінанси, банківська справа та страхування",

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2046-2782

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.94

СУЧАСНА ПРАКТИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ

O. Lobova,

*PhD in Economics, associate Professor of Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

D. Lomonosov,

second-year master's student of "Finance, banking and risk management" specialty,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACTUAL PRACTICE OF ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION OF UKRAINIAN ENTERPRISES BY USING NATIONAL MODELS

У статті проведено дослідження національних моделей оцінки фінансового стану підприємств. Проаналізовано сучасні підходи до оцінки ризику банкрутства за допомогою дискримінантних моделей. Розглянуто сутність національної моделі оцінки фінансового стану бенефіціара, її переваги та недоліки. Проведено порівняння національної моделі з універсальною дискримінантною моделлю, моделлю Альтмана та моделлю Ліса, розраховано значення показників за вказаними моделями. Для ефективного управління підприємством важливим інструментом є індикатори фінансового стану, які допомагають оперативно реагувати на загрози та виклики. В Україні існують національні моделі розрахунку інтегрального показника фінансового стану бенефіціара для великих, середніх і малих підприємств відповідно до видів економічної діяльності, за результатами якої компанію відносять до певного класу фінансового стану. На практиці використання моделей для оперативного управління потребує їх доопрацювання і специфікації.

The article studies national models of assessing the financial condition of enterprises. Current approaches to assessing bankruptcy risk using discriminatory models are analyzed. The essence of the national model of assessment, its advantages and disadvantages are considered. The national model is compared with the universal discriminant model, the Altman model and the Lys model, and values of the indicators for these models are calculated. The necessity of updating and improving of the existing national model has been proved.

An important tool for effective business management is financial performance indicators that help managers quickly respond to threats and challenges. There is a universal model for calculating the integrated indicator of the beneficiary's financial condition in Ukraine for large, medium and small-sized enterprises by economic activity groups, according to which an enterprise classified by a particular class of financial condition. The quality of the model is determined by its ability to provide accurate results of the assessment of the financial condition of the enterprise at any time. The model should warn in advance of the deterioration of the financial situation in the company. Universal models usage is not relevant for Ukrainian enterprises, which is explained by the individual characteristics of doing business. It was found that the quality of the results obtained was significantly influenced by the time period used in the development of the model (depending on the economic cycle in the country, the coefficients of the factors will vary significantly and the results obtained will not fully reflect the real risk of insolvency of the company). As a consequence, existing models need to be constantly updated, improved and

supplemented in order to improve the quality of the results obtained and to reduce the time factor. Improvements should be made by dividing industries by component (using more detailed division of economic activity), using not only net income indicators but also cash flow and retained earnings, which will allow management to see better and fuller analysis.

Ключові слова: фінансовий стан підприємства, ризик банкрутства, дискримінантні моделі оцінки ризику банкрутства, класичні моделі оцінки ризику банкрутства, національні моделі оцінки ризику банкрутства.

Keywords: financial condition of enterprises, risk of bankruptcy, discriminant models for assessing the probability of bankruptcy, traditional models for assessing the probability of bankruptcy, national models for assessing the probability of bankruptcy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління будь-яким підприємством неможливе без визначення ризиків, які можуть негативно вплинути на подальшу його діяльність. Недостатньо лише ідентифікувати загрози, необхідно приймати якісні управлінські рішення, які є основою забезпечення фінансової стабільності і безперервної діяльності суб'єкта господарювання. Таким чином, існує необхідність у створенні математичних моделей, які дають змогу кількісно оцінити ризики, визначити проблемні аспекти діяльності компанії, і є основою для прийняття ефективних рішень щодо управління підприємством. Важливим напрямком діяльності ризик-менеджменту всіх суб'єктів господарювання є оцінка ризику банкрутства компанії, оскільки саме вона найбільш точно відображає фінансовий стан компанії загалом. Підприємство не може стати банкрутом, якщо має задовільний фінансовий стан. На сьогодні, в економічній теорії існує велика кількість підходів, моделей для оцінки ймовірності настання неплатоспроможності компанії. Проте не існує жодної універсальної моделі, яка б надавала якісні та достовірні результати для будь-якої країни та галузі діяльності. Як наслідок, виникає потреба розробки не тільки національної моделі оцінки фінансового стану компанії, а й моделі для кожної окремої сфери діяльності та розміру підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основоположниками теоретичних основ аналізу та оцінки фінансового стану підприємств, ймовірності настання банкрутства були такі відомі зарубіжні економісти: Е. Альтман, Р. Ліс, М. Марс, Дж. Паттел, Е. Тоффлер, Д. Фулмер, Р. Чессер тощо. Питаннями теоретичних основ фінансового аналізу підприємств України, розробки національних моделей оцінки ризику банкрутства, дослідження національних особливостей фінансового аналізу в Україні, розробки методичних рекомендацій щодо ризик-менеджменту суб'єктів господарювання залежно від галузі діяльності, адаптації зарубіжних підходів щодо управління ризиками на підприємствах займалися такі українські економісти: Р.В. Пікус, Н.В. Приказюк, О.О. Терещенко, А.В. Череп та інші.

У роботах іноземних та українських вчених представлені рекомендації, щодо оцінки фінансового стану та ризику банкрутства, не є універсальними і можуть застосовуватись тільки до певної частки суб'єктів господарювання. Як наслідок, досі залишається відкритим питання розробки національних моделей оцінки фінансового стану підприємств, які б враховували галузеву специфіку діяльності та розміри компанії.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є оцінка фінансового стану обраних підприємств України за допомогою національної моделі та порівняння отриманих результатів із класич-

ними моделями оцінки ризику банкрутства суб'єкта господарювання. Відповідно до поставленої мети, основними завданнями дослідження є:

- Проаналізувати законодавчу базу оцінки фінансового стану підприємства;
- Розрахувати фактичні значення щодо обраних підприємств відповідно до обраної національної моделі оцінки фінансового стану;
- Порівняти отримані результати із розрахунками за класичними моделями оцінки ризику банкрутства підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розробка національних підходів щодо оцінки фінансового стану підприємства є важливим аспектом фінансової стабільності держави. В Україні у 2016 році виданий наказ Міністерства фінансів "Про затвердження Порядку проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самокупності, а також визначення виду забезпечення для обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара", в якому визначено порядок оцінки фінансової стійкості (обернене поняття до ризику банкрутства) підприємств України. У даному нормативно-правовому документі пропонується використання різних моделей для оцінки фінансового стану підприємств залежно від галузі діяльності та їх розміру (табл. 1).

Так, визначено дві групи підприємств за розміром — великі і малі підприємства та дев'ять груп за галузями економічної діяльності компанії. Для побудови моделей використовують наступні десять фінансових коефіцієнтів:

- K1 — коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеня);
- K2 — проміжний коефіцієнт покриття;
- K3 — коефіцієнт фінансової незалежності;
- K4 — коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом;
- K5 — коефіцієнт рентабельності власного капіталу;
- K6 — коефіцієнт рентабельності продажів за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ);
- K7 — коефіцієнт рентабельності операційної діяльності за ЕВІТДА;
- K8 — коефіцієнт рентабельності активів за чистим прибутком;
- K9 — коефіцієнт оборотності оборотних активів;
- K10 — коефіцієнт оборотності позичкового капіталу за фінансовими результатами перед оподаткуванням, фінансовими витратами та нарахуванням амортизації [1].

Таблиця 1. Моделі розрахунку інтегрального показника фінансового стану бенефіціара (великі та середні підприємства)

№	Групи видів економічної діяльності	Формули
1	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	$Z=1,3\text{ЧК}_3+0,03\text{ЧК}_4+0,001\text{ЧК}_5+0,61\text{ЧК}_6+0,75\text{ЧК}_7+2,5\text{ЧК}_8+0,04\text{ЧК}_9-0,2$
2	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	$Z=0,035\text{ЧК}_1+0,04\text{ЧК}_2+2,7\text{ЧК}_3+0,1\text{ЧК}_6+1,1\text{ЧК}_7+1,2\text{ЧК}_8+0,05\text{ЧК}_9-0,8$
3	Переробна промисловість	$Z=0,95\text{ЧК}_3+0,03\text{ЧК}_4+1,1\text{ЧК}_6+1,4\text{ЧК}_7+3,1\text{ЧК}_8+0,04\text{ЧК}_9+0,03\text{ЧК}_{10}-0,45$
4	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів; переробна промисловість; постачання електроенергії, газу; водопостачання, каналізація	$Z=0,025\text{ЧК}_1+1,9\text{ЧК}_3+0,45\text{ЧК}_6+1,5\text{ЧК}_8+0,03\text{ЧК}_9-0,5$
5	Будівництво	$Z=0,02\text{ЧК}_1+1,7\text{ЧК}_3+0,01\text{ЧК}_4+0,3\text{ЧК}_6+0,4\text{ЧК}_7+2,9\text{ЧК}_8-0,1$
6	Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів; тимчасове розміщування й організація харчування	$Z=1,03\text{ЧК}_3+0,001\text{ЧК}_4+0,16\text{ЧК}_6+0,6\text{ЧК}_7+2,9\text{ЧК}_8+0,08\text{ЧК}_9-0,14$
7	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; електров'язок	$Z=0,07\text{ЧК}_2+1,27\text{ЧК}_3+0,32\text{ЧК}_6+1,98\text{ЧК}_8+0,04\text{ЧК}_9+0,04\text{ЧК}_{10}-0,15$
8	Фінансова та страхова діяльність (крім банків)	$Z=0,025\text{ЧК}_1+2,7\text{ЧК}_3+0,005\text{ЧК}_4+0,13\text{ЧК}_7+2,4\text{ЧК}_8-0,93$
9	Інформація та телекомунікації; інші операції та послуги	$Z=0,03\text{ЧК}_1+0,9\text{ЧК}_3+0,01\text{ЧК}_4+0,002\text{ЧК}_5+0,15\text{ЧК}_6+0,5\text{ЧК}_7+2,9\text{ЧК}_8-0,05$

Джерело: складено авторами на основі [1].

Таблиця 2. Інтерпретація значень інтегрального показника фінансового стану бенефіціара (великі та середні підприємства) на прикладі секції G та I

Вид економічної діяльності	Класи за рівнем фінансового стану позичальника				
	клас 1	клас 2	клас 3	клас 4	клас 5
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів: секція G (розділи 45–47); тимчасове розміщування й організація харчування: секція I (розділи 55, 56)	більше ніж 0,91	від + 0,9 до + 0,16	від + 0,15 до – 0,6	від – 0,61 до – 4,6	менше ніж – 4,7

Джерело: складено авторами на основі [1].

Фінансові коефіцієнти, які застосовуються при побудові моделей залежать від галузі діяльності підприємства. Без винятку в усіх моделях використовуються коефіцієнт фінансової незалежності та коефіцієнт рентабельності активів за чистим прибутком (ROA). Ці індикатори є базовими для фінансового аналізу будь-якого підприємства, оскільки вони відображають ефективність використання ресурсів компанії (ROA) та незалежність підприємства від впливу кредиторів та боргового капіталу, що характеризує можливість покриття власними ресурсами наявних зобов'язань. Також поширеним є коефіцієнт рентабельності продажів за фінансовими результатами від операційної діяльності, оскільки відображає реальну прибутковість компанії (податкові виплати відрізняються залежно від сфери діяльності компанії, оскільки певні галузі мають специфічні ставки оподаткування, а фінансові витрати і доходи не відносяться до основного виду діяльності нефінансових підприємств). Цей коефіцієнт застосовується в усіх моделях, крім моделі для фінансового і страхового ринків.

За результатами оцінки компанію відносять до певного класу фінансового стану (табл. 2).

Так, клас 1 означає високий рівень спроможності виконувати зобов'язання та найменша ймовірність дефолту, клас 2 — достатній рівень спроможності виконувати свої зобов'язання та незначна ймовірність дефолту, клас 3 — нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання, клас 4 — фінансовий стан бенефіціара є нестабільний і свідчить про наявність ознак неплатоспроможності, клас 5 — високий рівень ймовірності дефолту [1]. Для кожного виду економічної діяль-

ності та розміру підприємства є відповідна таблиця інтерпретації результатів.

Якість моделі визначається її можливістю надавати точні результати оцінки фінансового стану підприємства в будь-який момент часу. Більше того, модель має завчасно попереджати керівництво про погіршення фінансової ситуації в компанії, а інвесторів про зростання рівня ризику неплатоспроможності об'єкта інвестування у майбутньому. Саме завдяки цьому, менеджмент має можливість приймати антикризові рішення ще на початкових етапах погіршення фінансового стану підприємства, тим самим забезпечуючи його стабільність та безперервність роботи у майбутньому.

Національні моделі оцінки фінансового стану компанії мають бути релевантними для будь-якого суб'єкта господарювання та завчасно сигналізувати про погіршення фінансової ситуації в компанії. Таким чином, якість моделі можна оцінити шляхом розрахунку інтегральних значень для підприємств за певний проміжок часу та порівняння отриманих результатів з результатами інших моделей для тих самих підприємств. Для апробації використання національної моделі оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання, ми обрали дві компанії, які працюють на ринку фармацевтичних дистрибуторських послуг — ПрАТ "Альба Україна" та ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД". ПрАТ "Альба Україна" є прикладом компанії, яка через погіршення фінансового стану у 2014 році визнала себе банкрутом, а у 2017 році офіційно розпочала процес ліквідації. ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД" — приклад компанії, яка продовжує свою діяльність на ринку дистрибуторських послуг. Обидві компанії відповідно до ст. 2 ЗУ "Про бух-

Таблиця 3. Фактичні значення коефіцієнтів для компанії ПрАТ "Альба Україна" у 2012–2016 роках

Коефіцієнт	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
K3	0,21	0,21	-0,20	-1,50	-1,96
K4	0,76	0,71	-0,34	-1,74	-2,21
K6	0,02	0,01	-0,37	-90,97	-56,77
K7	0,02	0,01	-0,31	-1,68	-0,69
K8	0,01	-0,01	-0,35	-0,93	-0,37
K9	4,43	4,13	1,66	-0,03	-0,04

Джерело: розроблено авторами за даними [5].

Таблиця 4. Фактичні значення коефіцієнтів для компанії ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД" у 2012–2018 роках

Коефіцієнт	Роки						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
K3	0,17	0,14	0,26	0,24	0,25	0,20	0,19
K4	4,57	3,82	9,30	8,90	9,09	7,73	5,29
K6	0,06	0,01	0,08	0,02	0,03	0,02	0,02
K7	0,05	0,01	0,07	0,02	0,03	0,02	0,02
K8	0,14	-0,02	0,18	0,03	0,04	0,03	0,03
K9	3,57	3,24	3,52	3,66	3,85	3,70	3,72

Джерело: розроблено авторами за даними [6].

галтерський облік та фінансову звітність в Україні" [2] відносяться до великих підприємств, а відповідно до класифікації видів економічної діяльності відносяться до 46 розділу — Оптова торгівля [3]. Станом на 2013 рік доля дистрибуторських компаній ТОВ "БаДМ", ТОВ "Оптіма-Фарм, ЛТД", ПрАТ "Альба Україна", ТОВ "Фра-М", ТОВ "Вента ЛТД" на ринку фармацевтичних послуг складала 90 % [4] Таким чином, обидві компанії займали схожі позиції на ринку та були головними конкурентами одне одному.

Оцінка фінансового стану обраних підприємств проводилась на основі моделі номер 6 з таблиці 1. Результати розрахунку значень коефіцієнтів для визначених підприємств наведені в таблицях 3 і 4.

Всі коефіцієнти компанії ПрАТ "Альба Україна" мають негативну тенденцію з 2012 року, що є свідченням погіршення фінансового стану компанії (табл. 3). З 2014 року більшість коефіцієнтів мають від'ємне значення, що є ознакою банкрутства компанії.

Коефіцієнт фінансової незалежності (K3) знаходився на рівні 0,2 у період 2012—2013 років, що є свідченням недостатності власного капіталу для забезпечення покриття зобов'язань, проте дана особливість є характерною для сфери дистрибуції, оскільки вони працю-

ють за рахунок розривів у часі між відвантаженням товарів, їх оплатою покупцями та повернення коштів виробникам. З 2014 року цей коефіцієнт набуває від'ємного значення у результаті того, що власний капітал компанії стає негативним через значне накопичення збитків за результатами діяльності у 2013—2014 роках. У 2013 році компанія мала додатній фінансовий результат від операційної діяльності, але негативний чистий фінансовий результат. Саме це пояснює позитивне значення коефіцієнту рентабельності продажів за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ) (K6) та негативне значення ROA(K8) у 2013 році. У 2015—2016 роках, внаслідок повернення товарів та припинення діяльності компанії, чистий дохід від реалізації є від'ємними значеннями. Це пояснює значні від'ємні розрахункові значення коефіцієнтів у 2015—2016 роках. Найбільшою проблемою компанії була відсутність фінансового запасу, який дозволив би покрити збитки у 2013 та 2014 роках. Як наслідок, компанія не змогла відповідати перед кредиторами та припинила свою діяльність, визнавши себе банкрутом.

На відміну від ПрАТ "Альба Україна" компанія ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД" продовжує працювати, як наслідок, ми маємо змогу розрахувати оцінку фінансового стану до 2018 року (табл. 4).

Більшість коефіцієнтів мають позитивну тенденцію росту, що є свідченням покращення фінансового стану компанії. У 2013 році компанія мала негативний чистий фінансовий результат, що призвело до від'ємного значення коефіцієнту рентабельності активів за чистим прибутком (K8). Проте значний запас нерозподіленого прибутку та банкрутство одного із основних конкурентів дозволило підприємству значно покращити фінансовий стан та отримати значний прибуток у 2014 році.

Результати оцінки фінансового стану компаній та розрахунок інтегральних значень (рис. 1) свідчать про те, що обидва підприємства у 2012—2013 роках мали негативну тенденцію фінансового стану. Проте у такому проміжку часу обидві компанії відповідали 2 класу фінансового стану бенефіціара (табл. 2), тобто вони мали достатній рівень спроможності виконувати свої зобов'язання та існувала незначна ймовірність дефолту. Таким чином, незважаючи на негативну тенден-

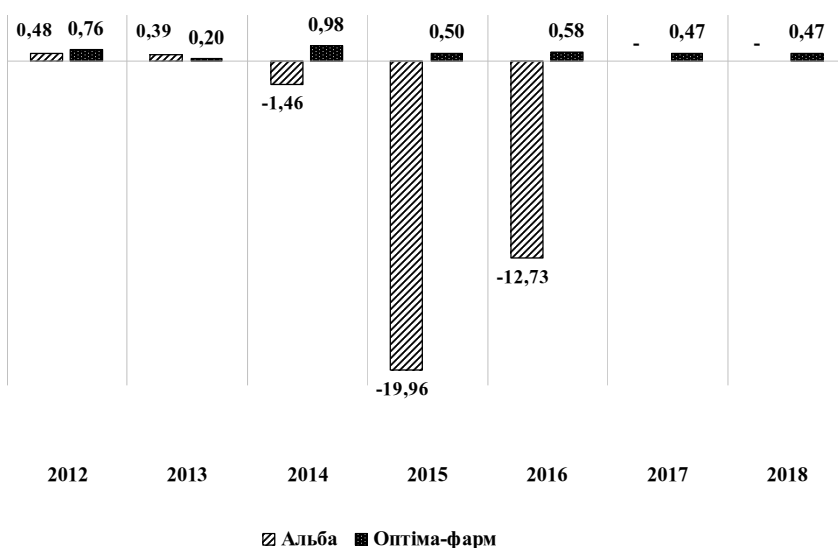

Рис. 1. Інтегральні значення оцінки фінансового стану для компаній ПрАТ "Альба Україна" та ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД"

Джерело: розроблено авторами за даними [5; 6].

цію інтегрального показника, у 2013 році неможливо було завчасно передбачити банкрутство компанії ПрАТ "Альба Україна".

На сьогодні, існує значна кількість моделей, які дають оцінку фінансовій ситуації компанії та визначають ризик її банкрутства. Як наслідок, існує необхідність порівняння національної моделі оцінки фінансового стану підприємства з іншими. Для порівняння ми обрали класичні моделі Альтмана та Ліса, а також універсальну дискримінантну модель для українських підприємств.

Модель Альтмана була запропонована американським економістом Едвардом Альтманом у 1968 році. Вчений проаналізував 66 підприємств США, половина яких збанкрутувала у період між 1946 і 1965 рр. У результаті було визначено 22 коефіцієнта, які відображали ризик неплатоспроможності підприємств. Тільки п'ять з них були найбільш значущими, саме вони лягли в основу дискримінантної моделі Альтмана [7].

Модель має такий вигляд:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1X_5 \quad (1),$$

де x_1 — відношення власного оборотного капіталу до активів;

x_2 — відношення чистого прибутку до активів;

x_3 — відношення фінансового результату до оподаткування до активів;

x_4 — відношення власного капіталу до зобов'язань;

x_5 — відношення чистого доходу до активів [8].

Отримані результати мають таку інтерпретацію: якщо Z менше 1,8, то ймовірність банкрутства є дуже високою, якщо Z від 1,8 до 2,7 — ймовірність висока, якщо Z від 2,71 до 2,9 — ймовірність середня, якщо Z — ймовірність низька.

Модель Ліса була розроблена в 1972 р. Романом Лісом для підприємств Великобританії. У цій моделі враховуються ліквідність, рентабельність і фінансова незалежність організації. Дана модель має такий вигляд:

$$Z = 0,063X_1 + 0,092X_2 + 0,057X_3 + 0,001X_4 \quad (2),$$

де x_1 — відношення оборотного капіталу до активів;

x_2 — відношення чистого прибутку до активів;

x_3 — відношення нерозподіленого прибутку до активів;

x_4 — відношення власного капіталу до зобов'язань [7].

Інтерпретація результатів є наступною: якщо Z більше 0,037 — ризик відсутній, якщо Z менше 0,037 — ризик надвисокий.

Найбільш поширеною в Україні є діагностика банкрутства підприємства за універсальною дискримінантною моделлю О. Терещенка. Іноземні методики оцінки ризику банкрутства підприємств були розроблені для закордонних суб'єктів господарювання, з урахуванням ринкових відносин, стандартів звітності та умов діяльності в певній країні. Саме тому виникла необхідність розробки української моделі на основі дослідження виключно вітчизняних підприємств. Ця проблема була вирішена вітчизняним економістом О. Терещенко, він розробив універсальну дискримінантну функцію спеціально для українських компаній.

Універсальну дискримінантну модель представлено у такому вигляді:

$$Z = 1,5X_1 - 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6 \quad (3),$$

де x_1 — відношення грошових надходжень до зобов'язань;

x_2 — відношення валюти балансу до зобов'язань;

x_3 — відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів;

x_4 — відношення прибутку до виручки;

x_5 — відношення виробничих запасів до виручки;

x_6 — відношення виручки до суми активів [8].

Таблиця 5. Порівняння інтегральних значень за різними моделями оцінки фінансового стану компанії

Модель	Команія	Роки						
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Універсальна дискримінантна	Альба	0,42	0,15	-5,08	-509,12	-393,53	-	-
	Оптіма-фарм	1,90	0,03	2,44	0,50	0,68	0,68	0,70
Альтмана	Альба	0,48	0,39	-1,46	-19,96	-12,73	-	-
	Оптіма-фарм	0,76	0,20	0,98	0,50	0,58	0,47	0,47
Ліса	Альба	0,04	0,04	-0,06	-0,23	-0,21	-	-
	Оптіма-фарм	0,08	0,07	0,09	0,08	0,08	0,08	0,07

Джерело: розроблено автором за даними [5; 6].

Інтерпретація результатів є наступною: якщо Z більше 2 — підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство; від 1 до 2 — фінансова рівновага порушена, але за умови переходу підприємства на антикризове управління банкрутство йому не загрожує; від 0 до 1 — підприємство загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних заходів; менше 0 — підприємство є напівбанкрутом.

За результатами порівняння (табл. 5), можемо спостерігати, що модель Ліса та універсальна дискримінантна модель змогли передбачити банкрутство компанії ПрАТ "Альба Україна" ще у 2012—2013 роках, оскільки інтерпретація результатів свідчила про те, що компанія знаходиться у кризовому стані

Для компанії ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД" результати також були негативними (за універсальною дискримінантною моделлю), проте значний запас фінансових ресурсів дозволив продовжити функціонування компанії у наступних періодах, але рівень ризику все одно залишається на значному рівні. Що стосується моделі Ліса, то для ТОВ "Оптіма-фарм, ЛТД" ризик банкрутства відсутній у продовж всього досліджуваного періоду, що свідчить про високу якість даної моделі для ринку фармацевтичних дистрибуторів в Україні.

Головною перевагою універсальної дискримінантної моделі є використання грошових потоків при розрахунку інтегрального значення. Саме розмір грошових потоків найбільш точно відображає результати діяльності компанії, оскільки чистий прибуток є лише бухгалтерською величиною і не завжди відповідає реальному фінансовому стану компанії. Унікальність моделі Ліса полягає у використанні нерозподіленого прибутку під час розрахунку інтегрального значення (відношення нерозподіленого прибутку до валюти балансу). Цей показник відображає власні накопичені фінансові ресурси компанії, які забезпечують стабільність діяльності підприємства у випадку збитку за певний звітний період. Відповідно суб'єкт господарювання має ресурси для покриття отриманого збитку та продовження своєї діяльності. Модель Альтмана, на відміну від інших моделей, містить фактор чистого оборотного капіталу, що дуже точно відображає наявність ресурсів в компанії для погашення поточних зобов'язань. Недоліком використаних моделей є надання значного впливу (за рахунок коефіцієнту) факторам, які залежать від чистого прибутку (рентабельність активів або рентабельність реалізації). Чистий прибуток залежить від багатьох факторів, таких як: амортизаційна політика, політика оновлення та інвестування, надійність контрагентів, податкова політика держави у певній галузі, макроекономічна ситуація загалом тощо. Таким чином, цей показник може значно змінюватись у різних звітних періодах, більше того набувати від'ємного значення, але це не є підставою для однозначного банкрутства компанії. Суб'єкти господарювання можуть використовувати залучені та запозичені кошти, власні фінансові ресурси (накопичений нерозподілений прибуток) для того аби забезпечити безперервність своєї діяльності. Саме тому, чистий прибуток необхідно розглядати за певний проміжок часу і враховувати це при побудові моделі.

ВИСНОВКИ

Оцінка фінансового стану компанії є надзвичайно важливою. Саме вона надає можливість керівництву приймати вірні управлінські рішення та попереджувати настання банкрутства компанії. Не існує єдиної моделі, яка б дала змогу точно розрахувати ризик неплатоспроможності підприємства та завчасно попередити менеджмент щодо необхідності впровадження антикризових заходів. Важливими факторами, які визначають специфіку діяльності компанії, є країна її походження, розмір та галузь діяльності. Таким чином, необхідно створювати моделі, які б враховували ці особливості.

В Україні існує національна система оцінки фінансового стану суб'єкта господарювання, яка усуває національний та галузевий фактори впливу на якість отриманих результатів (у порівнянні з класичними моделями оцінки ризику банкрутства компанії). Проте отримані результати від використання національної моделі не повністю відображають реальну ситуацію на підприємстві та не дають змогу точно прогнозувати його фінансовий стан у майбутньому. Таким чином, необхідно вдосконалити існуючий підхід, шляхом більш глибокого поділу галузей діяльності на складові напрямки (використовувати більш детальний поділ сфер економічної діяльності), використання не тільки показників, які пов'язані з чистим прибутком, а й ті, що враховують грошові потоки та накопичений нерозподілений прибуток (як в універсальній дискримінантній моделі та моделі Ліса). Класична модель Ліса та універсальна дискримінантна модель виявились більш якісними у порівнянні з національною моделлю, оскільки завчасно дали більш точну оцінку ризику банкрутства компанії. Саме це доводить, що необхідне подальше вдосконалення національної моделі, оскільки дві з трьох традиційних моделей більш точно вказали на ризик банкрутства завчасно.

Більше того, на якість отриманих результатів існує значний вплив часового проміжку, який використовувався під час розробки моделі (залежно від економічного циклу в країні коефіцієнти при факторах будуть значно змінюватись, а отримані результати не будуть в повною мірою відображати реальний ризик неплатоспроможності компанії). Як наслідок, необхідно постійно оновлювати, вдосконалювати та доповнювати існуючі моделі аби підвищити якість отриманих результатів, та нівелювати часовий фактор.

Література:

1. Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження Порядку проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самоокупності, а також визначення виду забезпечення для обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара" від 14.07.2016 № 616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-16>
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.help/law/996-XIV/edition16.11.-2018#o36>
3. Національний класифікатор України "Класифікація видів економічної діяльності". URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/fin19567?ed=2010_10_11
4. Огляд фармацевтичного ринку України за 2013 рік [Електронний ресурс] // Фармацевтичний бізнес-портал. URL: <http://pharma.net.ua/analytic/analysis/54218-oglyad-farmaceutichnogo-rinku-ukrayini-za-2013-rik>
5. Річна фінансова звітність емітента ПАТ "Альба Україна" [Електронний ресурс] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <https://smida.gov.ua>

6. Річна фінансова звітність емітента Спільне українсько-єстонське підприємство у формі товариства з обмеженою відповідальністю "Оптіма-фарм, ЛТД" [Електронний ресурс] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <https://smida.gov.ua>

7. Казакова Н.А. Фінансовий аналіз: підручник і практикум / Н.А. Казакова. — М.: Видавництво Юрайт, 2015. — 539 с.

8. Хринюк О.С. Моделі розрахунку ймовірності банкрутства як метод оцінки фінансового потенціалу підприємства / О.С. Хринюк, В.А. Бова // Ефективна економіка. — 2018. — № 2.

9. Череп А.В., Євтушенко М.С. Особливості використання дискримінантних моделей прогнозування банкрутства підприємств в умовах української економіки // Вісник економічної науки України. — 2010. — 1 (17). — С. 146—151.

10. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємства: навч. посібник / О.О. Терещенко — К.: КНЕУ, 2000. — 412 с.

11. Управління фінансовими ризиками: Навчальний посібник / Р.В. Пікус, Н.В. Приказюк. — К.: Знання, 2010. — 598 с.

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2016), Order "Approval of the Financial Condition of a Potential Beneficiary of an Investment Project Evaluation Procedure, the realization of which is envisaged on the terms of financial self-sufficiency, as well as determining the type of security for servicing and repayment of a loan provided at the expense of international financial organizations whose servicing will be carried out at the expense of the beneficiary", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-16> (Accessed 27 January 2020).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting standards in Ukraine", available at: <https://zakon.help/law/996-XIV/edition16.11.2018#o36> (Accessed 27 January 2020).
3. State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy (2005), Order "National Classifier of Ukraine "Classification of Economic Activities"", available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/fin19567?ed=2010_10_11 (Accessed 27 January 2020).
4. pharma.net.ua (2014), "Review of the pharmaceutical market of Ukraine for 2013", available at: <http://pharma.net.ua/analytic/analysis/54218-oglyad-farmaceutichnogo-rinku-ukrayini-za-2013-rik> (Accessed 27 January 2020).
5. SMIDA (2020), "Annual financial statements of the PJSC "Alba Ukraine", available at: <https://smida.gov.ua> (Accessed 27 January 2020).
6. SMIDA (2020), "Annual financial statements of the LTD "Optima-farm", available at: <https://smida.gov.ua> (Accessed 27 January 2020).
7. Kazakova, N.A. (2015), Finansovyy analiz [Financial analysis], Yurajt, Moscow, Russia
8. Khryniuk, O.S. (2018), "Models of estimation of bankruptcy probability as a method of evaluation financial potential of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 2.
9. Cherep, A.V. and Yevtushenko, M.S. (2010), "Features of the use of discriminatory models of bankruptcy forecasting of enterprises in the Ukrainian economy", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 1 (17), pp. 146—151.
10. Tereschenko, O.O. (2000), Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstva [Financial rehabilitation and bankruptcy of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Prykaziuk, N.V. and Pikus, R.V. (2010), Upravlinnia finansovymy ryzykamy [Management of financial risks], Znannia, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 р.

Т. О. Мурована,

к. е. н., доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-6285-7681

Я. Ю. Антонюк,

студент 2 курсу магістратури,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-4432-4432

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.100

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

T. Murovana,

PhD in Economics, Associate Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv

Ya. Antoniuk,

2nd year Master student, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv

BUSINESS PROCESS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC ENTERPRISE DEVELOPMENT

У сучасних умовах глобалізації інтеграція та автоматизація бізнес-процесів стали головними пріоритетами для досягнення ефективності та результативності діяльності підприємств. Враховуючи мінливість внутрішнього та зовнішнього середовища, підприємства мають швидко адаптуватися до таких змін. Ефективність бізнес-процесів підприємства повинна визначатися в сукупності і зіставленні фінансових результатів діяльності та отриманих вигід від діяльності компанії, а також з урахуванням матеріальних і нематеріальних витрат. У статті запропоновано підходи до управління бізнес-процесами в контексті стратегічного розвитку підприємств, що дозволить забезпечити економію витрат та використання резервів підвищення ефективності діяльності підприємств за рахунок оптимізації господарських процесів на підприємстві та системи управління ними на різних рівнях корпоративного управління. Система управління ефективністю бізнес-процесів підприємства має включати у себе одночасно декілька підсистем, які взаємопов'язані між собою і виконують призначені функції. З огляду на це, запропоновано побудувати систему управління бізнес-процесами підприємств на основі визначення її етапності проведення та удосконалити алгоритм реалізації бізнес-процесів на основі оптимізації послідовності окремих господарських процесів та усунення найменш ефективних бізнес-процесів. Функціонування сектору підприємництва нерозривно пов'язане з інформаційними технологіями, використанням Big Data, інструментів бізнес-аналітики, а також діджиталізацією на всіх рівнях управління та реалізації бізнес-процесів. Використання необхідного програмного забезпечення дозволяє досягнути таких найважливіших тактичних цілей: зростання продуктивності праці, економія поточних витрат, безперервність виробничих і соціальних перетворень, вчасним реагуванням бізнесу на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Оптимізація бізнес-процесів з використанням інформаційних технологій дозволить закріпити позиції компанії на ринку, підвищити її конкурентні позиції та інвестиційну привабливість.

Under the conditions of globalization, business process integration and automation have become the top priorities for achieving enterprise efficiency and effectiveness. Given the variability of the internal and external environment, enterprises need to adapt quickly to such changes. The efficiency of the business processes of the enterprise should be determined in the aggregate and comparison of financial results of activity and the received benefits from the activity of the company, as well as taking into account material and intangible expenses. The article proposes approaches to business process management in the context of strategic enterprise development, which will allow to ensure cost savings and use of reserves to increase the efficiency of enterprises by optimizing business processes at the enterprise and their management systems at different levels of corporate management. An enterprise business process management system has to include several subsystems that are interconnected and perform assigned functions. In view of this, it is proposed to build a system of business process management of enterprises on the basis of determining its implementation stages and to improve the algorithm of implementation of business processes on the basis of optimization of the sequence of individual business processes and elimination of the least efficient business processes. The functioning of the business sector is inextricably linked to information technology, the use of Big Data, business intelligence tools, and digitization at all levels of management and implementation of business processes. Using the necessary software allows to achieve the most important tactical goals, such as: increasing productivity, saving current costs, continuity of production

and social transformation, timely response of businesses to changes in the external and internal environment. Optimization of business processes with the use of information technologies will allow to consolidate positions of the company in the market, to increase its competitive positions and investment attractiveness.

Ключові слова: бізнес-процес, стратегічний розвиток, управління, ефективність.
Key words: business process, strategic development, management, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах трансформації світового господарства та жорсткої конкуренції на світових ринках дедалі більшої уваги набувають питання підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання за рахунок запровадження та використання дієвої системи управління бізнес-процесами. За даними досліджень компанії Market Research Future, у 2019 р. світовий ринок надання послуг з управління бізнес-процесами склав 10,4 млрд дол. США. У порівнянні із 2018 р. цей показник зріс на 1,3 млрд дол. США, або на 14,29% (табл. 1, рис. 1). Більш того, очікується, що до 2023 р. що світовий ринок надання послуг з управління бізнес-процесами зросте до 16 млрд дол. США.

Однією з причин прийняття рішення про запровадження системи управління бізнес-процесами є економія витрат та максимізація прибутку компанії за рахунок використання невикористаних резервів. Тому для управління витратами підприємств, забезпечення та підтримання їх фінансової стійкості та платоспроможності. В таких умовах виникає гостра потреба у прийнятті ефективних управлінських рішень щодо керування бізнес-процесами на всіх рівнях менеджменту компанії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питань стратегічного управління та розвитку підприємств зробили такі вітчизняні вчені: В.Д. Базилевич, В.Г. Балан, Д.О. Баюра, О.В. Востряков, А.І. Ігнатюк, Г.І. Купалова, Т.М. Мельник, Є.В. Прохорова, І.М. Рєпіна та ін. Серед іноземних теоретиків і практиків з проблем стратегічного менеджменту та підприємництва варто відзначити Леноса Т., М. Портера, В. Парето, П. Друкера, Р. Каплана, М. Робсона та ін. Ці науковці розробили теоретичні засади стратегічного розвитку компаній, підходи до організації їх діяльності на різних рівнях корпоративного управління, практичні засади використання інформаційних технологій, побудови системи взаємозв'язків між різними підрозділами та оптимізації бізнес-процесів загалом. Незважаючи на значні досягнення у розвитку стратегічного управління підприємств, сучасні умови господарювання вимагають розробки дієвих заходів щодо адаптації системи управління компанії до міжнародного досвіду, оптимізації існуючих бізнес-процесів за рахунок пошуку резервів підвищення ефективності діяльності, підвищення платоспроможності та фінансової стійкості підприємств. Тому

Таблиця 1. Показники динаміки обсягів ринку надання послуг з управління бізнес-процесами за 2016–2021 рр., млрд дол. США

Рік	Обсяг ринку, млрд дол. США	Абсолютний приріст (зниження), млн грн	Темп зростання, %	Темп приросту, %
2016	6,96	–	–	–
2017	7,90	0,94	113,51	13,51
2018	9,10	1,20	115,19	15,19
2019	10,40	1,30	114,29	14,29
2020*	11,80	1,40	113,46	13,46
2021**	13,52	1,72	114,58	14,58

Примітка: * Складено авторами на основі даних досліджень компанії Market Research Future [1].

**Прогнозоване значення.

ці питання потребують подальшого дослідження та удосконалення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в удосконаленні існуючих і розробці нових теоретичних та практичних засад управління бізнес-процесами в контексті стратегічного розвитку підприємств, що дозволить забезпечити економію витрат та використання резервів підвищення ефективності діяльності підприємств за рахунок оптимізації господарських процесів на підприємстві та системи управління ними на різних рівнях корпоративного управління. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати складові елементи системи управління діяльності підприємства та їх вплив на фінансово-економічні результати; побудувати систему управління бізнес-процесами підприємств на основі визначення етапності її проведення; удосконалити алгоритм реалізації бізнес-процесів на підприємстві на основі оптимізації послідовності окремих господарських процесів та економії витрат за рахунок усунення найменш ефективних з таких процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Бізнес-процес — це сукупність взаємозв'язаних та структурованих цілей, завдань та алгоритмів, дій персоналу, організації роботи автоматизованих систем, побудованих на принципах прозорості та зрозумілості для підвищення ефективності господарської діяльності та задоволення потреб потенційних споживачів. Бізнес-процеси пронизують систему корпоративного управління на всіх рівнях, таким чином, підсилюючи результативність діяльності компанії. Ефективність бізнес-процесів підприємства повинна визначатися в сукупності і зіставленні фінансових результатів діяльності та отриманих вигід від діяльності компанії, а також з урахуванням матеріальних і нематеріальних витрат. Система управління ефективністю бізнес-процесів підприємства

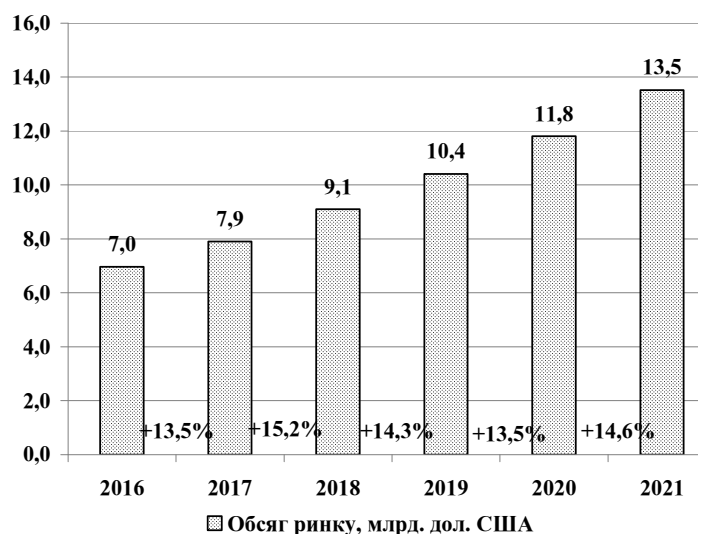

Рис. 1. Динаміка обсягів ринку надання послуг з управління бізнес-процесами за 2016–2021 рр., млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі даних досліджень компанії Market Research Future [1].

Рис. 2. Система стратегічного управління ефективністю діяльності підприємства

Джерело: складено авторами.

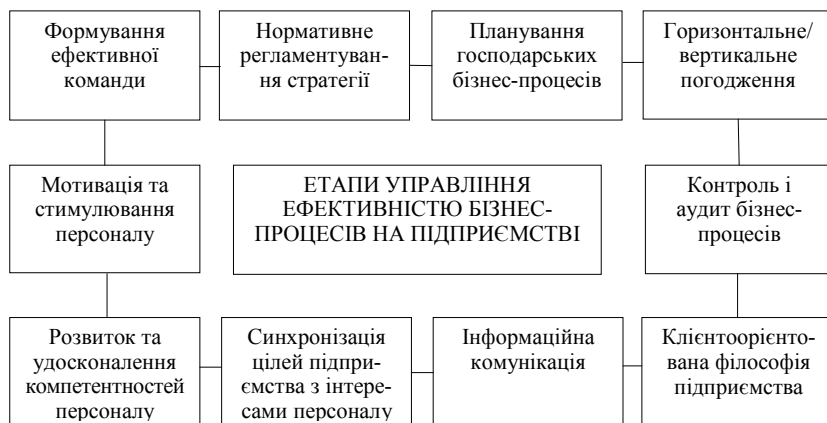

Рис. 3. Етапи управління ефективністю бізнес-процесів на підприємстві

Джерело: складено авторами на основі [2].

включає у себе одночасно декілька підсистем, які взаємопов'язані між собою і виконують призначені функції. Водночас функції прямо залежать від стратегічних планів діяльності підприємства (рис. 2).

Система управління бізнес-процесами підприємств будується на основі визначення певної етапності її організації. Для забезпечення відповідності окремих бізнес-процесів розробленій стратегії підприємства доцільно визначити наступні етапи (рис. 3). Запропонована послідовність управління ефективністю бізнес-процесів має універсальний характер, а тому може бути використана незалежно від специфіки функціонування компанії та виду економічної діяльності.

Важливою умовою під час реалізації етапів управління ефективністю бізнес-процесів на підприємстві є послідовне здійснення кожного наступного етапу. Таким чином, керівники підприємства визначають довгостроковий вектор його розвитку, координують роботу функціональних підрозділів, перевіряють бізнес-процеси на відповідність чинному законодавству та внутрішнім документам підприємства, а також стратегії розвитку компанії, здійснюють оцінювання показників ефективності бізнес-процесів, а також несуть відповідальність за результативність та ефективність на всіх етапах їх реалізації. Система управління ефективністю дозволяє надати оцінку стратегічним цілям, а також результативності

стратегічного менеджменту по відношенню до цілей, поставлених під час реалізації бізнес-процесів. За здійснення кожного бізнес-процесу несе відповідальність певна посадова особа, яка звітує перед вищим керівництвом про послідовність його реалізації та вплив на результативність діяльності компанії. У його компетенцію входить складання оцінювання ефективності бізнес-процесів шляхом формування системи показників для оцінювання, порівняння отриманих результатів із нормативними показниками або із середніми по галузі, а також значеннями показників за попередні періоди. Крім того, такі посадові особи несуть відповідальність за послідовність реалізації процесу та отримані результати.

До інструментів управління бізнес-процесами належить впровадження комплексних показників оцінки ефективності бізнес-процесів, що охоплюють всі сфери діяльності підприємства. Широкий спектр показників, з однієї сторони, збільшує трудомісткість проведення розрахунків, а з іншого — підвищує рівень точності показників та збільшує перспективи для подальшого аналізу, оскільки дозволяє охопити більшу кількість стратегічних питань.

На практиці, не існує єдиної системи показників для оцінювання ефективності діяльності підприємства. Унікальність методики, яка застосовується в тому чи іншому випадку, залежить від розміру підприємства, товарообігу та інших результативних показників, виду діяльності підприємства, кількості працівників та ін. Водночас алгоритм вибору показників для оцінювання підприємницьких бізнес-процесів є важливим. Загальний алгоритм оцінювання ефективності бізнес-процесів підприємства має включати вісім послідовних етапів (рис. 4). Використання такого підходу дозволить оптимізувати послідовність реалізації окремих господарських процесів та досягнути економії витрат.

Питання управління бізнес-процесами досить гостро піднімаються на рівні топ-менеджменту підприємства при стратегічному плануванні діяльності, особливо в випадках, коли відбуваються збої у взаємодії підрозділів, менеджерів, співробітників або такі процеси починають носити періодичний характер. З огляду на сучасні умови господарювання, сукупність факторів, що впливають на управління бізнес-процесами підприємства, а також складність і диверсифікованість цього виду діяльності, необхідно розробити ефективну систему оцінювання фінансово-економічних показників із використанням принципу збалансованості. Водночас підвищення ефективності діяльності підприємства можна досягати шляхом використання автоматизованих систем та технологій, спрямованих на управління та оптимізацію бізнес-процесів [4].

Тактичний рівень має більше підсистем, у порівнянні із стратегічним рівнем, які включають такі елементи: інструменти, методи, кампанії, ініціативи, господарські операції, бізнес-процеси та ін. На цьому рівні визначаються управлінські заходи, які заплановано під реалізацію протягом року. Залежно від галузевої і технологічної специфіки діяльності компанії, ліквідності виробничих і невиробничих ресурсів важливе значення відіграють управлінські заходи, розраховані на півроку, місяць, тиждень, і, навіть, день. Кількість бізнес-про-

цесів управління, які охоплюються в той чи інший проміжок часу, чітко не визначені, все залежить від кількості критичних ситуацій, які підлягають негайному реагуванню та вирішенню.

Функціонування сектору підприємництва нерозривно пов'язане з інформаційними технологіями, використанням Big Data, інструментів бізнес-аналітики, а також діджиталізацією на всіх рівнях управління та реалізації бізнес-процесів. Використання необхідного програмного забезпечення дозволяє досягнути таких найважливіших тактичних цілей: зростання продуктивності праці, економія поточних витрат, безперервність виробничих і соціальних перетворень, вчасним реагуванням бізнесу на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. В цьому контексті до сфери управління бізнес-процесами відносяться питання управління якістю, відповідального виробництва та споживання, реінжинірингу бізнес-процесів, а також автоматизації процесів у функціональному розрізі (ERP, CRM, SCM, HCM і т. ін.) [5].

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах глобалізації інтеграція та автоматизація бізнес-процесів стали головними пріоритетами для досягнення ефективності та результативності діяльності підприємств. Враховуючи мінливість внутрішнього та зовнішнього середовища компанії, підприємства мають швидко адаптуватися до таких змін. Крім того, діджиталізація усіх сфер діяльності підприємств, використання інформаційних технологій, інструментів бізнес-аналітики свідчать про необхідність впровадження новітніх автоматизованих технологій оптимізації бізнес-процесів. Моніторинг показників ефективності на кожному етапі реалізації бізнес-процесу є підставою для прийняття своєчасних рішень та усунення виявлених недоліків у системах тактичного та стратегічного управління. З огляду на це, запропоновано побудувати систему управління бізнес-процесами підприємств на основі визначення її етапності проведення та удосконалити алгоритм реалізації бізнес-процесів на основі оптимізації послідовності окремих господарських процесів та усунення найменш ефективних бізнес-процесів. Оцінювання та аналіз шляхів удосконалення підходів до управління бізнес-процесами сприятимуть зростанню прибутковості компанії та економії витрат. Оптимізація бізнес-процесів дозволить закріпити позиції компанії на ринку, підвищити її конкурентні позиції та інвестиційну привабливість.

Література:

1. Market Research Future. URL: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/business-process-management-market-3408>
2. Robson M., Ullah P. A Practical Guide to Business Process Re-engineering. United Kingdom: Gower Publishing, 1996. 159 p.
3. Subject-Oriented Business Process Management. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Subject-Oriented-Business-Process-Management-Fleischmann-Schmidt/517b21980de08e7664d2b10725e37e8bb659df20>.
4. Business Motivation Model. Version 1.0. Standard Dokument. URL: <https://www.omg.org/spec/BMM/About-BMM>
5. Lenos T., Reuer J. Real options theory in strategic management. Strategic Management Journal. 2017. № 8.1. P. 42—63.
6. Porter M.E., Millar V.E. How Information Gives You Competitive Advantage. Harvard Business Review. URL: <https://hbr.org/1985/07/how-information-gives-you-competitive-advantage>

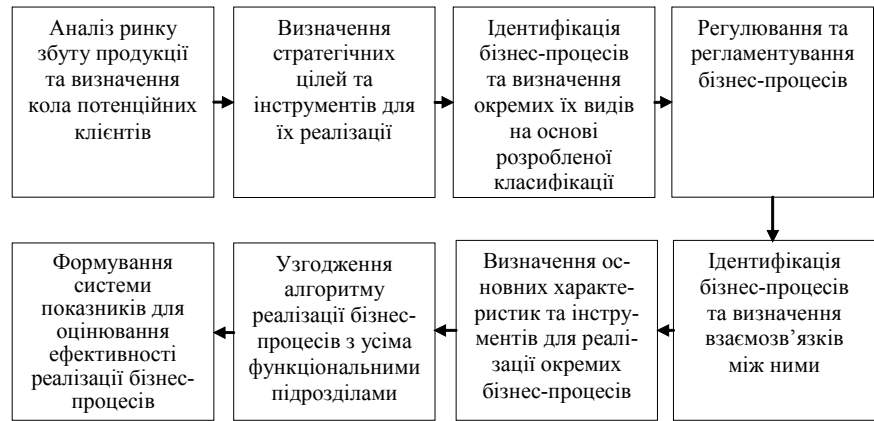

Рис. 4. Алгоритм реалізації бізнес-процесів на підприємстві

Джерело: складено авторами на основі [3].

7. Umeshwar D., Meichun H., Ladin R. Business Process Coordination: State of the Art, Trends, and Open Issues. URL: agile-bpm.com

8. Макарова М.В. Тенденції розвитку цифрової економіки: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2015. 236 с.

9. Чорнобай Л.І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть. Вісник Національного університету Львівська політехніка. 2013. № 769. С. 125—131.

10. Шемаєва Л.Г., Безгін К.С. Управління якістю бізнес-процесів на підприємстві. Харків: Харківський національний економічний ун-т. 2011. 240 с.

References:

1. Market Research Future (2020), "Market Process Management Marker Research Report - Global Forecast 2023". available at: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/business-process-management-market-3408> (Accessed 10 February 2020).
2. Robson, M. and Ullah, P. (1996), A Practical Guide to Business Process Re-engineering, Gower Publishing, London, UK.
3. Semantic Scholar (2012), "Subject-Oriented Business Process Management", available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Subject-Oriented-Business-Process-Management-Fleischmann-Schmidt/517b21980de08e7664d2b10725e37e8bb659df20> (Accessed 10 February 2020).
4. Object Management Group (2008), "Business Motivation Model. Version 1.0.", available at: <https://www.omg.org/spec/BMM/1.0/PDF> (Accessed 10 February 2020).
5. Lenos, T. and Reuer, J., (2017), "Real options theory in strategic management". Strategic management journal, vol. 38.1, pp. 42—63.
6. Porter, M.E. and Millar, V.E. (1985), "How Information Gives You Competitive Advantage", Harvard Business Review, [online], available at: <https://hbr.org/1985/07/how-information-gives-you-competitive-advantage> (Accessed 10 February 2020).
7. Dayal, U. Hsu, M. and Ladin R. (2001), "Business Process Coordination: State of the Art, Trends, and Open Issues", 27th International Conference on Very Large Data Bases, VLDB Endowment, Roma, Italy, September 11-14, 2001, available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/8886/37c136541ca682a2e34af15ee2259a10fa37.pdf> (Accessed 10 February 2020).
8. Makarova, M. (2015), Tendentsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky: monohrafiia [Trends in the Digital Economy: A Monograph], RVV Starting, Poltava, Ukraine.
9. Chornobay, L. (2013), "Business processes of the enterprise: general characteristics and economic essence", Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic, vol. 769, pp. 125—131.
10. Shemaeva, L. and Bezgin, K. (2011), Upravlinnia yakistiu biznes-protseviv na pidpriemstvi [Quality management of business processes at the enterprise], Kharkiv National Economic University, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

Д. Д. Третяк,

к. е. н., доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-1610-6905

Р. А. Іщенко,

студент ОКР "магістр" 2 року навчання спеціальності "Управління ризиками страхування",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-1359-7531

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.104

АНАЛІЗ ЗДІЙСНЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

D. Tretiak,

*PhD in Economics, Associate Professor of Department of Insurance,
Banking and Risk management, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

R. Ishchenko,

*Master's degree student 2 years of study specialty "Insurance Risk Management",
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

У статті визначено інвестиційну діяльність страхових компаній як один з видів їх діяльності з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування, що повинна здійснюватися на умовах безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості. Проведено аналіз здійснення інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні у 2014—2018 рр. у частині аналізу динаміки, структури та структурних зрушень напрямів розміщення активів страхових компаній. Аналіз структури активів страховиків України показав, що переважне розміщення відбувається на банківських вкладах (депозитах); цінних паперів, що емітуються державою (облігаціях внутрішніх державних позик); акціях; грошових коштах на поточних рахунках. Нецікавими для страховиків є банківські метали, корпоративні облігації, іпотечні сертифікати, інвестиції в економіку України.

The article determines the relevance of investment activity of insurance companies in Ukraine, which is increasing in the conditions of growth of the insurance market of Ukraine (over the last five years the number of contracts has increased by 1.5 times, gross insurance premiums — 1.8 times, gross insurance payments — 2, 5 times, the level of gross and net payments — 1.4 times.

The purpose of the article is to analyze the implementation of investment activity of insurance companies in Ukraine in terms of analyzing the dynamics, structure and structural changes of directions of placement of assets of insurance companies.

Investment activity is one of a triad of business entities, along with operating and financial activities. Depending on the types of economic activity, economic entities have statutory restrictions on such activities, but insurance companies are allowed to invest insurance reserves in terms of safety, profitability, liquidity, diversification.

The analysis of the realization of investment activity of insurance companies in Ukraine in 2014—2018 was conducted in the part of an analysis of dynamics, structure and structural changes of directions of placement of assets of insurance companies. As of December 31, 2018, the total assets of the insurers amounted to UAH 63,493.3 million, which is more than in the previous year, but the level of 2014 the volume of assets was not reached. It should be noted that the dynamics of total assets of insurers were negative in 2015—2016, and the resumption of growth began in 2017—2018. During the period under review, the assets of insurance companies increased due to the positive dynamics of the size of bank deposits, real estate, securities, government-issued and housing investment.

Analysis of the assets structure of the insurers of Ukraine showed that the prevailing placement occurs on bank deposits (deposits); government-issued securities (domestic government bonds); promotions; cash in current accounts. Bank metals, corporate bonds, mortgage certificates, investments into the economy of Ukraine are of interest to insurers.

Ключові слова: активи страховиків, інвестиційна діяльність, страховий ринок, страхові резерви, емпіричний аналіз.

Keywords: assets of insurers, investment, insurance market, insurance reserves, empirical analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Страховий бізнес виконує численні функції: з одного боку, є механізмом захисту майнових інтересів держави, організацій, підприємств та громадян; з іншого боку, одним із найбільш дієвих методів диверсифікації ризику та розвитку ринку інвестицій. Оскільки страхові компанії акумулюють значні фінансові ресурси, вони інвестують їх у активи "з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестраховування)" [1].

Актуальність інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні посилюється в умовах зростання страхового ринку України (за останні п'ять років кількість договорів зросла у 1,5 разів, валові страхові премії — 1,8 разів, валові страхові виплати — 2,5 разів, рівень валових та чистих виплат — 1,4 разів [2]), що підвищує інвестиційний потенціал та відкриває можливості для розвитку національної економіки. В цьому зв'язку цілком доречним є аналіз сучасного стану інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Питання здійснення інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні знайшло місце у працях вітчизняних вчених: М.В. Балицька [3], С.В. Бойко [4], Т.С. Гавриляк [5; 6], О.М. Залетов [7], В.М. Лев [8], Д.С. Нестерова [9], Я.В. Парфьонов [10], К.П. Побоча [11], О.В. Товстиженко, Д.В. Пустовойт [12], Г.О. Чевела [13] та інші. Наукові інтереси вчених суттєво відрізнялися та досліджували різні аспекти інвестиційної діяльності страхових компаній: інвестування як фактор підвищення фінансової стійкості страховика [3]; оподаткування доходів страховиків, в тому числі від інвестиційної діяльності [4]; оптимізація джерел та механізмів формування інвестиційних ресурсів страховиків [5]; потенціал інвестиційної діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України [6, 11]; державне регу-

лювання інвестиційної діяльності страхових компаній [7]; іноземний досвід інвестиційної діяльності страхових компаній [10] тощо. Поглибленого емпіричного аналізу вимагає сучасний стан інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні, оскільки вищезазначені дослідження не враховують структурних змін, що відбуваються останніми роками.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз здійснення інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні в частині аналізу динаміки, структури та структурних зрушень напрямів розміщення активів страхових компаній.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Інвестиційна діяльність є однією з тріади видів діяльності суб'єктів господарювання, поряд з операційною та фінансовою. Залежно від видів економічної діяльності, суб'єкти господарювання мають законодавчо встановлені обмеження щодо здійснення такої діяльності, проте страховим компаніям дозволено інвестувати страхові резерви на умовах "безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості" [1].

Динаміка активів та обсягів страхових резервів страховиків за 2014—2018 роки зображена на рисунку 1, визначає інвестиційні можливості страхового ринку України у довгостроковому періоді.

Станом на 31.12.2018 р. обсяг загальних активів страховиків становив 63 493,3 млн грн, що на 10,7% більше в порівнянні з відповідним показником минулого року, проте рівень 2014 р. за обсягом активів не було досягнуто. Варто відмітити, що динаміка загального обсягу активів страховиків був від'ємним у 2015—2016 рр, та відновлення зростання розпочалося у 2017—2018 рр.

Станом на 31.12.2018 р. обсяг активів, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР становив 40,666,5 млн грн, що на 12,7% більше в порівнянні з відповідним показником минулого року. Проте рівень активів, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" за обсягом 2014 р. було досягнуто. Варто відмітити, що динаміка загального обсягу активів страховиків, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" був від'ємним у 2015—2016 рр, та відновлення зростання розпочалося у 2017—2018 рр.

Сучасний стан страхового ринку України характеризується високим ступенем концентрації. Аналіз здійснення інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні. По ринку страхування життя Індекс Герфіндаля-Гіршмана у 2018 р. склав 1 441,37, по ринку ризикових видів страхування — 247,95, в цілому по страховому — 219,29 [2]. На основі таких показників, можна припустити про залежність інвестиційної діяльності страховиків від інвестиційної політики окремих страхових компаній. Для визначення яких побудуємо гістограму страховиків за розміром активів, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" (рис. 2).

Найбільша групу страховиків формували страховики з активами, визначеними статтею 31 Закону України "Про страхування" у розмірі у розмірі до 125 млн грн [14]. Проте вектори інвестиційної активності страхового

Рис. 1. Динаміка активів та обсягів страхових резервів страховиків України за 2014—2018 роки, млн грн

ринку визначали страхові компанії, що формували максимальні розміри активів та страхових резервів: ПрАТ "Граве Україна Страхування життя" (2743,9 млн грн), ПрАТ "Мет-Лайф" (2567,6 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "ТАС" (2422,4 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "УНІКА" (2031,3 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "ПЗУ Україна" (1734,4 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "АХА Страхування" (1266,4 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "Креміль" (1242,4 млн грн), ПрАТ "Страхова компанія "Альянс" (1223,5 млн грн), ПрАТ "Акціонерна страхова компанія "ІНГО Україна" (1192,1 млн грн), ПрАТ "Страхова група "ТАС" (1147,1 млн грн). До страхових компаній, що формували активи, визначені статтею 31 Закону України "Про страхування" у розмірі понад 500 млн грн належали ПрАТ "Страхова компанія "Арсенал Страхування", ПрАТ "Страхова компанія "ПЗУ Україна страхування життя", ПрАТ "Страхова компанія "УНІКА Життя", ПрАТ "Страхова компанія "ІНГОССТРАХ", ПрАТ "Страхова компанія "Українська страхова група", ПрАТ "Національна акціонерна страхова компанія "Оранта", ПрАТ "Українська акціонерна страхова компанія "АСКА", ПрАТ "Страхова компанія "АСКО-Медсервіс", ПрАТ "Страхова компанія "Універсальна", ПрАТ "Українська Страхова компанія "Княжа Вієнна Іншуранс Груп", ПрАТ "Страхова компанія "Каштан", ПрАТ "Страхова компанія "Перша".

Склад напрямів інвестування визначено у статті 31 Закону України "Про страхування" від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР: активами таких категорій: грошові кошти

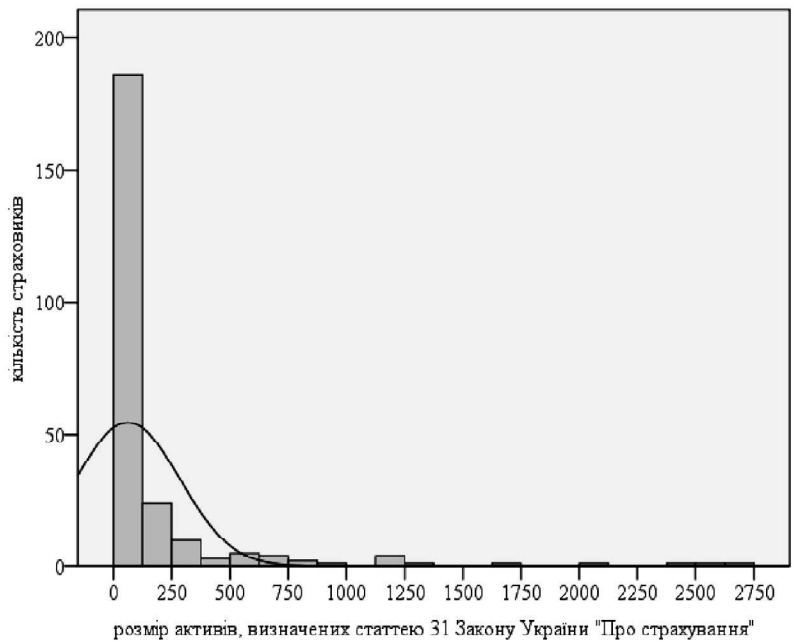

Рис. 2. Гістограма страховиків за розміром активів, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" станом на 31.12.2018 р.

на поточному рахунку; банківські вклади (депозити); валютні вкладення згідно з валютою страхування; нерухоме майно; акції, облігації, іпотечні сертифікати; цінні папери, що емітуються державою; права вимоги до перестраховиків; інвестиції в економіку України за напрямами, визначеними Кабінетом Міністрів України;

Таблиця 1. Динаміка активів страховиків у 2014–2018 рр., млн грн

	2014	2015	2016	2017	2018
Загальні активи по балансу	70 261,2	60 729,1	56 075,6	57 381,0	63 493,3
<i>Категорія активів, визначених статтею 31 Закону України «Про страхування», для представлення</i>					
Активи, визначені ст.31 Закону України «Про страхування», у тому числі:	40 530,1	36 418,8	35 071,9	36 084,6	40 666,5
1) грошові кошти на поточних рахунках	2 789,7	2 531,3	2 925,4	2 757,4	2 968,5
2) банківські вклади (депозити)	9 031,8	12 603,8	11 528,6	12 238,2	14 101,8
3) банківські метали	36,4	36,9	30,4	39,9	32,2
4) нерухоме майно	2 045,5	2 216,4	2 601,0	2 655,1	3 014,0
5) акції	18 009,1	11 901,4	7 968,6	6 653,6	5 077,3
6) облігації	809,6	735,1	853,9	898,3	908,2
7) іпотечні сертифікати	468,3	38,6	89,6	88,2	87,3
8) цінні папери, що емітуються державою	3 390,0	2 604,3	5 540,2	6 572,1	7 895,9
9) права вимоги до перестраховиків	3 867,4	3 740,6	3 471,9	4 054,5	5 418,1
10) інвестиції в економіку України за напрямами, визначеними КМУ	61,4	0,9	31,9	99,0	1 131,8
у тому числі 10.1 розроблення та впровадження високотехнологічного устаткування, інноваційної продукції, ресурсо- та енергозберігаючих технологій	59,3	0,4	2,1	3,0	101,9
10.2) розвиток інфраструктури туризму	2,2	0,5	29,8	30,7	22,4
10.3) добування корисних копалин	0,0	0,0	0,0	0,0	0,003
10.4) перероблення відходів гірничо-металургійного виробництва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
10.5) будівництво житла	0,0	0,0	0,0	5,8	899,3
10.6) розвиток транспортної інфраструктури, у тому числі будівництво та реконструкція автомобільних доріг	0,0	0,0	0,0	53,2	60,0
10.7) розвиток сектору зв'язку та телекомунікацій	0,0	0,0	0,0	6,3	48,2
10.8) розвиток ринку іпотечного кредитування шляхом придбання цінних паперів, емітованих Державною іпотечною установою	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
11) кредити страховальникам-громадянам, що видаються в порядку, визначеному Уповноваженим органом і погодженому з НБУ	4,6	0,3	11,7	13,8	17,5
12) довгострокові кредити для житлового будівництва, у тому числі індивідуальних забудовників	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
13) готівка в касі	16,2	9,1	18,5	14,4	13,7

Таблиця 2. Структура активів страховиків у 2014–2018 рр.

	2014	2015	2016	2017	2018
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування», у тому числі:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
1) грошові кошти на поточних рахунках	6,9%	7,0%	8,3%	7,6%	7,3%
2) банківські вклади (депозити)	22,3%	34,6%	32,9%	33,9%	34,7%
3) банківські метали	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
4) нерухоме майно	5,0%	6,1%	7,4%	7,4%	7,4%
5) акції	44,4%	32,7%	22,7%	18,4%	12,5%
6) облігації	2,0%	2,0%	2,4%	2,5%	2,2%
7) іпотечні сертифікати	1,2%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%
8) цінні папери, що емітуються державою	8,4%	7,2%	15,8%	18,2%	19,4%
9) права вимоги до перестраховиків	9,5%	10,3%	9,9%	11,2%	13,3%
10) інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними КМУ	0,2%	0,002%	0,1%	0,3%	2,8%
у т. ч. 10.1) розроблення та впровадження високотехнологічного устаткування, іншої інноваційної продукції, ресурсо- та енергозберігаючих технологій	0,1%	0,001%	0,006%	0,01%	0,3%
10.2) розвиток інфраструктури туризму	0,0%	0,001%	0,1%	0,1%	0,1%
10.5) будівництво житла	0,0%	0,0%	0,0%	0,02%	2,2%
10.6) розвиток транспортної інфраструктури, у тому числі будівництво та реконструкція автомобільних доріг	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%
10.7) розвиток сектору зв'язку та телекомунікацій	0,0%	0,0%	0,0%	0,02%	0,1%
11) кредити страхувальникам-громадянам, що видаються в порядку, визначеному Уповноваженим органом і погодженому з НБУ	0,01%	0,001%	0,03%	0,04%	0,04%
12) довгострокові кредити для житлового будівництва, у тому числі індивідуальних забудовників	0,0002%	0,0003%	0,0003%	0,0003%	0,0005%
13) готівка в касі	0,04%	0,02%	0,05%	0,04%	0,03%

банківські метали; кредити страхувальникам — фізичним особам, що уклали договори страхування життя, в межах викупної суми на момент видачі кредиту та під заставу викупної суми; готівка в касі [1].

У таблицях 1 та 2 визначено динаміку, склад та структуру активів страховиків у 2014–2018 рр. Впродовж досліджуваного періоду активи страхових компаній збільшувалися за рахунок позитивної динаміки розмірів банківських вкладів, нерухомого майна, цінних паперів, що емітуються державою та інвестиції в будівництво житла, незважаючи на зменшення активів, розміщених в інших активах.

За даними таблиці 1 додатково визначимо частку активів, визначені ст. 31 Закону України "Про страхування" у загальних активах по балансу: 2014 р. — 57,68%, 2015 р. — 59,97%, 2016 р. — 62,54%, 2017 р. — 62,89%, 2018 р. — 64,05%. Таким чином, частка активів, визначені статтею 31 Закону України "Про страхування" від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР у загальних активах щороку збільшувалася та досягла максимального значення на кінець досліджуваного періоду. Визначена нами тенденція до збільшення частки активів, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" у загальних активах є позитивною та свідчить про потенційне збільшення інвестиційного потенціалу страховиків.

За даними таблиці 2 додатково визначимо показники кореляції Пірсона для визначення рівня структурних зрушень. Так, структура активів страховиків, визначених статтею 31 Закону України "Про страхування" змінилася на 63%, що свідчить про наявність щорічних

коливань: $r_{2015/2014} = 0,927$; $r_{2016/2015} = 0,954$; $r_{2017/2016} = 0,991$; $r_{2018/2017} = 0,984$; $r_{2018/2014} = 0,634$. До основних структурних зрушень слід віднести такі:

— частка акцій у активах зменшилася з 44,4% у 2014 р. до 12,5% у 2018 р., що стало наслідком зміни пріоритетів для інвестування страховиків та скорочення пропозицій фондового ринку України;

— частка банківських вкладів (депозитів) збільшилася з 22,3% у 2014 р. до 34,7% у 2018 р., що свідчить про часткову відмову від корпоративних цінних паперів на користь банківських вкладів, незважаючи на нестабільність банківської системи, ліквідацію частини комерційних банків та зменшення відсоткових ставок за депозитами;

— частка цінних паперів, що емітуються державою збільшилася з 8,4% у 2014 р. до 19,4% у 2018 р., що свідчить про часткову відмову від корпоративних цінних паперів на користь державних цінних паперів — ОВДП, які активно розміщує Міністерство фінансів України для фінансування дефіциту державного бюджету;

— частка нерухомого майна та інвестицій у будівництво збільшився та сукупно досягли майже 10%.

Аналіз структури активів страховиків України показав, що переважне розміщення відбувається на банківських вкладах; цінних паперів, що емітуються державою; акціях; грошових коштах на поточних рахунках. Нецікавими для страховиків є банківські метали (частка не перевищувала 0,1%), корпоративні облігації (частка не перевищувала 2,5%), іпотечні сертифікати (частка зменшилася до 0,2% у 2017–2018 рр.), інвестиції в

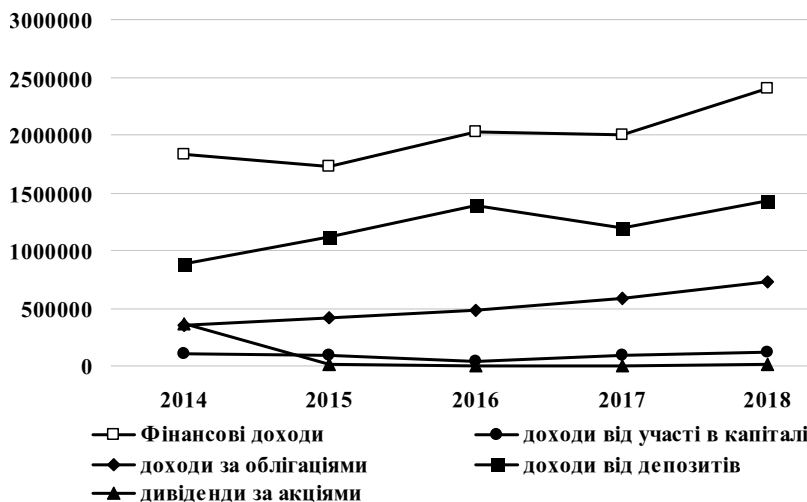

Рис. 3. Фінансові доходи страхових компаній України, тис. грн

Таблиця 3. Фінансові доходи страхових компаній України зі страхування життя, тис. грн

	2014	2015	2016	2017	2018
Фінансові доходи, в тому числі:	772545	752083	806354	813991	1029315
доходи від участі в капіталі	6027	249	0	0	0
доходи за облігаціями	253445	310057	341317	407697	510104
доходи від депозитів	324231	450040	463485	405505	512403
дивіденди за акціями	132396	93	198	379	6565

Таблиця 4. Фінансові доходи страхових компаній України з інших видів страхування, тис. грн

	2014	2015	2016	2017	2018
Фінансові доходи, в тому числі:	1063179	975129	1215175	1190188	1379595
доходи від участі в капіталі	97601	95329	44808	94408	116061
доходи за облігаціями	92853	103487	141468	176733	212229
доходи від депозитів	557743	661937	928442	788120	916197
дивіденди за акціями	236185	6431	987	1024	1801

економіку України за напрямками визначеними Кабінетом Міністрів України [15].

Доходи страхових компаній України від інвестування коштів у різні активи наведені на рисунку 3 та деталізовані у таблиці 3 та 4.

Загалом можна зробити висновок, що протягом 2014—2018 рр. страхові компанії збільшили номінальні розміри фінансових доходів на третину за рахунок збільшення доходів від участі в капіталі — 12,00%, доходів за облігаціями — 108,59%, доходів від депозитів — 61,98%. Дивіденди за акціями зменшилися з 368581,5 тис. грн у 2014 р. до 8366,3 тис. грн у 2018 р., що свідчить про втрату інвестиційного потенціалу акцій.

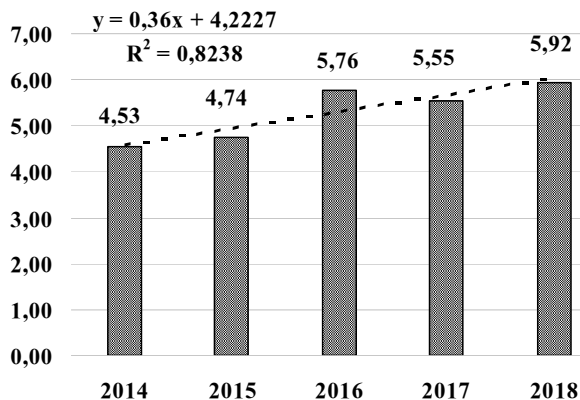

Рис. 4. Ефективність інвестиційної діяльності страхових компаній України, %

Фінансові доходи страхових компаній зі страхування життя збільшили номінальні розміри фінансових доходів на третину за рахунок збільшення доходів за облігаціями — 101,27%, доходів від депозитів — 58,04%. Дивіденди за акціями зменшилися з 132396 тис. грн у 2014 р. до 6565 тис. грн у 2018 р., що свідчить про втрату інвестиційного потенціалу акцій. Доходи від участі в капіталі з 2016 р. страхові компанії не отримували.

Фінансові доходи страхових компаній з інших видів страхування, ніж страхування життя збільшили номінальні розміри фінансових доходів на 29,76%, що менше за загальноринковий показник. Збільшення доходів від участі в капіталі становило 18,91%, доходів за облігаціями — 128,56%, доходів від депозитів — 64,27%. Дивіденди за акціями зменшилися з 236185 тис. грн у 2014 р. до 1801 тис. грн у 2018 р., що свідчить про втрату інвестиційного потенціалу акцій.

Рівень ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній визначимо шляхом відношення фінансових доходів до загального розміру активів, визначених ст. 31 Закону України "Про страхування", наведені на рисунку 4.

Результати проведених розрахунків свідчать про збільшення ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній України у 2014—2016 рр., незначне погіршення у 2017 р. та відновлення позитивної динаміки у 2018 р. Ефективність інвестиційної діяльності страхових компаній України ($P_{\text{інвест}}$) описується лінійним рівнянням (1), проте коефіцієнт детермінації набуває значення недостатнього для адекватного опису динаміки фактичних показників ($R^2 = 0,82$).

$$P_{\text{інвест}} = 0,36 t + 4,22 \quad (1)$$

Застосуємо поліноміальне рівняння для опису динаміки ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній України, оскільки коефіцієнт детермінації набуває максимального значення ($R^2 = 0,81$).

$$P_{\text{інвест}} = 0,16 t^4 - 1,94 t^3 + 8,08 t^2 - 12,78 t + 11,01 \quad (2)$$

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

З проведеного аналізу динаміки, складу та структури інвестицій страхових компаній можна зробити висновки, що переважне розміщення відбувається на банківських вкладах; цінних паперів, що емітуються державою; акціях; грошових коштах на поточних рахунках. Нецікавими для страховиків є банківські метали, корпоративні облігації, іпотечні сертифікати, інвестиції в економіку України за напрямками визначеними Кабінетом Міністрів України. Результати проведених розрахунків свідчать про збільшення ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній України у 2014—

2016 рр., незначне погіршення у 2017 р. та відновлення позитивної динаміки у 2018 р.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є пошук економічних закономірностей і прогнозних тенденцій інвестиційної діяльності страховиків в Україні на основі кореляційно-регресійного аналізу впливу різних факторів: макроекономічна рівновага, валютні коливання, розвиток фондового ринку тощо.

Література:

1. Про страхування [Електронний ресурс]: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>

2. Огляд ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Ohliad-rynkv.html>

3. Балицька М.В. Інвестування страхових резервів як фактор підвищення фінансової стійкості страховика / М.В. Балицька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. — 2017. — Вип. 12 (1). — С. 19—24.

4. Бойко С. Аналіз і прогнозування надходжень до Державного бюджету України від податку на прибуток страхових компаній / С. Бойко, А. Шірінян, О. Толстенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — 2019. — № 3. — С. 56—64.

5. Гавриляк Т.С. Оптимізація джерел та механізмів формування інвестиційних ресурсів страховиків / Т.С. Гавриляк // Інвестиції: практика та досвід. — 2016. — № 4. — С. 67—70.

6. Гавриляк Т.С. Фінансовий потенціал інвестиційної діяльності страховиків в економіці України: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / Т.С. Гавриляк; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2017. — 20 с.

7. Залетов О.М. Державне регулювання інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні / О.М. Залетов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. — 2016. — Вип. 3. — С. 25—32.

8. Лев В.М. Управління інвестиційною діяльністю страхової компанії: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.04 / В.М. Лев; ВНЗ Укоопспілки "Полтав. ун-т економіки і торгівлі". — Полтава, 2015. — 20 с.

9. Нестерова Д.С. Формування інвестиційної стратегії страхових компаній в Україні: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / Д.С. Нестерова; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2015. — 20 с.

10. Парфьонов Я.В. Інвестиційна діяльність страхових компаній в Україні та країнах ЄС / Я.В. Парфьонов // Економіка та держава. — 2019. — № 6. — С. 55—58.

11. Побоча К.П. Потенціал інвестиційної діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України / К.П. Побоча, Г.М. Воробей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. — 2017. — Вип. 25 (2). — С. 116—119.

12. Товстиженко О.В. Аналіз інвестиційної діяльності страхових компаній України / О.В. Товстиженко, Д.В. Пустовойт // Чернігівський науковий часопис. Серія 1: Економіка і управління. — 2017. — Вип. 1. — С. 24—28.

13. Чевела Г.О. Проблеми підвищення ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній та шляхи їх вирішення: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / Г.О. Чевела; Донец. держ. ун-т упр. — Донецьк, 2014. — 20 с.

14. Основні показники діяльності небанківської фінансової установи на основі поданої нею звітності, зокрема обсяг наданих фінансових послуг, зобов'язання, активи, капітал, дані про фінансові результати їх діяльності та інші показники звітності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Osnovni-pokazyky-diialnosti-nebankivskoi-finansovoi-ustanovy-na-osnovi-podanoi-neiu-zvitnosti.html>

15. Про затвердження напрямів інвестування галузей економіки за рахунок коштів страхових резервів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1211 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2002-%D0%BF>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine " On Insurance ", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80?lang=en> (Accessed 10 Feb 2020).

2. The official site of National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets (2019), "Overview of financial services markets", available at: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Ohliad-rynkv.html> (Accessed 10 Feb 2020).

3. Balytska, M. V. (2017), "Investment of insurance reserves as a factor of increasing the financial stability of the insurer", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 12 (1), pp. 19—24.

4. Boiko, S. Shirinian, L. and Tolstenko, O. (2019), "Analysis and forecasts of incomes to Ukraine's state budget from the profit tax of insurance companies", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka*, vol. 3, pp. 56—64.

5. Havryliak, T. S. (2016), "Improving financial mechanisms of investment resources insurers", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 67—70.

6. Havryliak, T. S. (2017), "Financial potential of investment activity of insurers in the economy of Ukraine", Ph.D. Thesis, Money, Finance and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine.

7. Zaliyev, O. M. (2016), "State regulation of investment insurance companies in Ukraine", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 3, pp. 25—32.

8. Lev, V. M. (2015), "Management of investment activity of an insurance company", Ph.D. Thesis, Economy and enterprise management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine.

9. Nesterova, D. S. (2015), "Formation of investment strategy of insurance companies in Ukraine", Ph.D. Thesis, Money, Finance and Credit, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

10. Parfonov, Ya. (2019), "Investment activity of insurance companies in Ukraine and EU", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 55—58.

11. Pobocha, K. P. and Vorobei, H. M. (2017), "The investment potential of insurance companies in the financial market of Ukraine", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 25 (2), pp. 116—119.

12. Tovstyzhenko, O. V. and Pustovoyt D. V. (2017), "The analysis of investment activities of insurance companies", *Chernihivskiy naukovyi chasopys. Serii 1: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 1, pp. 24—28.

13. Chevella, G. O. (2014), "Problems of increasing the efficiency of investment activity of insurance companies and ways of their solution", Ph.D. Thesis, Money, Finance and Credit, Donetsk State University of Management, Donetsk, Ukraine.

14. The official site of National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets (2019), "Main indicators of non-banking financial institutions based on reports submitted by it, including the volume of financial services, obligations, assets, capital, financial data on their performance and other reporting metrics", available at: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Osnovni-pokazyky-diialnosti-nebankivskoi-finansovoi-ustanovy-na-osnovi-podanoi-neiu-zvitnosti.html> (Accessed 10 Feb 2020).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "On approval of directions of investing of branches of economy at the expense of insurance reserves ", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

Т. П. Моташко,

*к. е. н., асистент кафедри страхування, банківської справи та фінансово-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
ORCID ID: 0000-0002-6486-9472*

Р. Р. Олійник,

*студент 2 курсу магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
ORCID ID: 0000-0001-6002-1522*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.110

КАТАЛІЗАТОРИ ТА ІНГІБІТОРИ РОЗВИТКУ АВТОТРАНСПОРТНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

T. Motashko,

*PhD in Economics, Assistant of Department of insurance, banking and risk management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv*

R. Oliinyk,

Master, 2nd year, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CATALYSTS AND INHIBITORS OF THE MOTOR INSURANCE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Проведено аналіз автотранспортного страхування в Україні й виокремлено каталізатори та інгібітори його розвитку. З'ясовано, що позитивний вплив на розвиток найбільшого сегменту з видів страхування, інших ніж страхування життя чинять заходи пов'язані з діджиталізацією, як одного із пріоритетів розвитку галузі. Визначено, що існують чинники, які негативно впливають на розвиток вітчизняного автотранспортного страхування: незначний розвиток системи прямого врегулювання збитків; недосконалість вітчизняного законодавства в сфері автотранспортного страхування, особливо обов'язкової його форми; недосконала система захисту прав споживачів страхових послуг. Запропоновано комплекс заходів, покликаних подолати вплив інгібіторів та забезпечити подальший розвиток автотранспортного страхування в Україні, серед яких модернізації законодавства та подальше впровадження сучасних технологічних рішень і сервісів.

The analysis of motor insurance in Ukraine is performed and the catalysts and inhibitors of its development are singled out. It has been found that positive effects on the development of the largest segment of insurance, other than life insurance, are taken by measures related to digitization, as one of the priorities of the industry development, namely: introduction of e-policy; commissioning of the "electronic Euro-protocol" system; introduction of the green card system on-line; introduction of online services for the verification of compulsory insurance of civil liability of owners of motor vehicles; development and commissioning of services for prompt entry of information into the central database of the Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine; creation of a virtual "payee's office" and automation of the payment process; establishing the informational and technological cooperation with state authorities; launching of the electronic document circulation system. It is determined that there are factors, negatively affecting the domestic motor insurance development: insignificant development of the direct loss settlement system; imperfection of the national legislation in the field of motor insurance, especially its obligatory form; imperfect system of the insurance services consumers' rights protection. A set of measures is suggested to overcome the impact of inhibitors and to ensure further development of motor insurance in Ukraine: elaboration of a proper system of the insurance payments guarantees; development of standards for the insurance services provision; updating both the basic insurance legislation and the inventory of legal acts,

some of which no longer comply with current legislation or are out of date. In general, facilitating the modernization of legislation and the introduction of modern technological solutions and services will contribute to the further development of motor insurance in Ukraine, as well as improving the quality of insurance services.

Ключові слова: автотранспортне страхування, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, електронний поліс, система прямого врегулювання збитків, діджиталізація, чинники, які негативно впливають на розвиток ринку автотранспортного страхування, каталізатори розвитку автотранспортного страхування.

Key words: motor insurance, compulsory insurance of civil liability of owners of land motor vehicles, e-policy, the direct losses settlement system, digitization, factors negatively affecting the motor insurance market development, catalysts for the motor insurance development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Автотранспортне страхування виступає найбільшим сегментом з видів страхування, інших ніж страхування життя. Це пов'язано, в першу чергу, з великою кількістю власників автомобілів. За даними Міністерства інфраструктури, в Україні налічується більше 9 млн наземних транспортних засобів, серед яких біля 7 млн легкових автомобілів. По-друге, транспорт традиційно пов'язаний з підвищеною небезпекою і його використання може завдати шкоди не лише водію автомобіля, а й іншим учасникам дорожнього руху. Відповідно на державному рівні, на рівні об'єднань страховиків та окремих страхових компаній вживаються заходи, покликани подальшому стимулюванню розвитку автотранспортного страхування в Україні. Як наслідок, воно користується значною популярністю серед населення. Однак попри це існують чинники, які стримують його розвиток та потребують негайного вжиття заходів для подолання їх негативної дії. З огляду на зазначене тематика дослідження є своєчасною та актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти автотранспортного страхування знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої праці автотранспортному страхуванню можна виділити таких: В.Д. Базилевич [1], О. М. Залетов [2], Р.В. Пікус [1], Н.В. Приказюк [1] та ін. Однак, не зважаючи на значну кількість напрацювань у сфері автотранспортного страхування, існує потреба дослідження сучасних аспектів функціонування та розвитку автотранспортного страхування, виокремлення каталізаторів та інгібіторів його розвитку в Україні.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні каталізаторів та інгібіторів розвитку автотранспортного страхування в Україні, а також окресленні шляхів подолання стримуючих чинників його розвитку.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

— визначити стимулюючі чинники розвитку автотранспортного страхування в Україні;

— виокремити чинники, які негативно впливають на розвиток автотранспортного страхування у вітчизняній практиці;

— запропонувати комплекс заходів, покликаних нівелювати / зменшити негативний вплив інгібіторів та які сприятимуть подальшому розвитку автотранспортного страхування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній ринок автотранспортного страхування займає значну частку на страховому ринку України. Однак існують чинники, які не лише стимулюють його розвиток (каталізатори), а й ті, що стримують (інгібітори). Розглянемо більш детально їх.

Розглядаючи каталізатори розвитку автотранспортного страхування в Україні, необхідно звернути увагу

на запровадження електронних договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ). Варто зазначити, що укладення внутрішніх договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в електронній формі розпочато з 7 лютого 2018 року. Водночас впровадження такої форми полісу не відмінє можливості укладати договори страхування в паперовій формі. Право вибору форми договору обов'язкового страхування залишається за страхувальником.

Загалом за весь період роботи системи "електронний поліс" (з лютого 2018 р.) страховиками ОСЦПВ укладено понад 1,3 млн шт. електронних договорів та отримано понад 1,03 млрд грн страхових премій. Водночас щоквартальна динаміка зростання кількості електронних договорів протягом 2019 року склала 30—70%.

Лідерами за кількістю укладених електронних договорів за весь період існування системи є:

— "ПЗУ Україна" (212,2 тис. договорів, 184,1 млн грн страхових платежів);

— "КНЯЖА ВІЄННА ІНШУРАНС ГРУП" (190,5 тис. договорів, 116,6 млн грн страхових платежів);

— "ВУСО" (183,7 тис. договорів, 132,3 млн грн страхових платежів) (табл. 1) [3].

На сьогоднішній електронні договори ОСЦПВ укладають 44 страхові компанії. При цьому частка ТОП-10 страховиків складає 71,4 % від загальної кількості укладених електронних договорів, ТОП-20 — 91,5 %

Важливо відмітити, що така форма договору страхування має ряд переваг. Зокрема повністю нівелюється проблеми виготовлення, зберігання, обліку та інвентаризації бланків полісів, використання полісів компаній, діяльність яких припинена. Проте головною перевагою є наближення страхування до споживача, бо страхувальник отримує можливість, не виходячи з дому, без посередників, через Інтернет, від початку до кінця укласти договір страхування. Поряд із зазначеним,

Таблиця 1. ТОП-10 страховиків за кількістю договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в електронній формі, 2018—2019 рр.

№ зп	Страхова компанія	Кількість електронних полісів	Страхова премія, грн
1	ПЗУ Україна	212167	184143154
2	КНЯЖА ВІЄННА ІНШУРАНС ГРУП	190481	116578820
3	ВУСО	183680	132256096
4	УНІКА	65488	64001885
5	Ю.Ес.Ай.	59891	46796736
6	Українська страхова група	56766	58277803
7	УПСК	51074	20324670
8	ТАС	50240	32411760
9	ПРОВІДНА	49264	30240190
10	АРКС	47505	55481227

Джерело: [3].

Таблиця 2. Окремі каталізатори розвитку автотранспортного страхування, зумовлені діджиталізацією

№ зп	Вид	Сутність
1	Система «електронний європротокол»	Спеціальний бланк повідомлення про настання дорожньо-транспортної пригоди, який заповнюється її водіями-учасниками на місці аварії, потім надається страховику та стає підставою для виплати страхового відшкодування потерпілим. Європротокол може заповнюватися як в паперовому вигляді, на спеціальному бланку, так і в електронній формі, з використанням системи «Електронний Європротокол», впровадженою в МТСБУ з 01.10.2017 року
2	Система green card on-line	Загальнодержавна інноваційна інформаційна технологія укладання договорів міжнародного страхування «Зелена картка», яка забезпечує внесення даних до ЦБД МТСБУ безпосередньо при оформленні договору страхування. Запроваджено з 1 березня 2014 року
3	Он-лайн сервіси перевірки полісів ОСЦПВ	Дозволяють перевірити чи дійсний договір внутрішнього або міжнародного («зелена картка») обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності автовласників на певну дату за номером бланка поліса; чи забезпечений транспортний засіб на певну дату за державним номером або VIN-кодом автомобіля та отримати дані про страховика, який видав поліс; статус бланку поліса на певну дату за його номером (укладений/втрачений/зіпсований/невикористаний/знищений)
4	Віртуальний «кабінет отримувача регламентних виплат»	Дає можливість через мережу Інтернет отримувачу виплат з фондів МТСБУ ознайомитися з ходом виплатної справи, додати необхідні документи, поставити питання відповідаючим співробітникам МТСБУ
5	Система електронного документообігу	Сприяє підвищенню якості взаємодії між МТСБУ, страховиками-членами Бюро, споживачами страхових послуг, а також дозволить вирішити низку управлінських завдань, зокрема, пришвидшити бізнес-процеси та скоротити витрати часу та ресурсів на адміністрування документообігу в МТСБУ

Джерело: складено авторами за даними [6—9].

впровадження електронного полісу забезпечило можливість технологічного контролю за наявністю та чинністю страхового забезпечення транспортного засобу, який рухається в межах України, сприяє підвищенню якості страхових послуг до європейського рівня [4].

Загалом запровадження електронного полісу є складовою системної діджиталізації у сфері ОСЦПВ. Відповідно, розглядаючи каталізатори розвитку автотранспортного страхування не можливо залишити поза увагою діджиталізацію, яка виступає одним із пріоритетів розвитку галузі. В контексті зазначеного варто згадати про такі кроки (табл. 2):

- введення в роботу системи "електронний європротокол";

- запровадження системи green card on-line (сьогодні частка укладених договорів міжнародного страхування "Зелена картка" за допомогою "Green Card online" перевищує 75%);

- запровадження он-лайн сервісів перевірки полісів ОСЦПВ,

- розробка та введення в роботу сервісів для оперативного внесення інформації до централізованої бази даних МТСБУ;

- створення віртуального "кабінету отримувача регламентних виплат" і автоматизація процесу здійснення регламентних виплат (станом на червень 2019 року більше 8 тис. постраждалих скористалися цим сервісом і відстежують хід справи);

- налагодження інформаційно-технологічної взаємодії з державними органами;

- запровадження на початковому етапі системи електронного документообігу (СЕД) Бюро [5].

Водночас існують чинники, які негативно впливають на розвиток ринку автотранспортного страхування в Україні. До них слід віднести незначний розвиток системи прямого врегулювання збитків. Сутність її поля-

гає в тому, що потерпілий в дорожньо-транспортній пригоді має можливість вибору страхової компанії, що врегулюватиме його страховий випадок:

- страхова компанія винуватця в дорожньо-транспортній пригоді,
- страхова компанія, з яким сам потерпілий уклав договір ОСЦПВ.

Система прямого врегулювання збитків має свої особливості, визначені вітчизняним законодавством (табл. 3).

Механізм дії системи прямого врегулювання передбачає, що потерпілий в дорожньо-транспортній пригоді звертається до свого страховика або страховика винуватця. Страхова компанія врегулює страховий випадок та здійснює страхове відшкодування клієнту.

Водночас один раз на місяць формується реєстр зустрічних вимог між страховиками, що здійснили відшкодування до страховиків винуватців. Компенсація витрат між страховиками відбуватиметься через розрахунково-клірингову систему в МТСБУ. Кошти страховиків зараховуються на спеціальні рахунки в уповноваженому банку. Кожен зі страховиків зобов'язаний сформулювати додатковий гарантійний внесок для участі у системі. Розмір внеску складає 50% від середньомісячного розміру страхових виплат компанії. Ці кошти гарантують відшкодування учасником угоди витрат здійснених іншими страховиками за договорами ОСЦПВ [11].

Варто зазначити, що система прямого врегулювання збитків успішно працює в багатьох європейських країнах, зокрема Бельгії, Франції, Іспанії, Польщі та інших європейських країнах, й дає можливість отримати такі переваги суб'єктами ринку:

- якісне та швидке врегулювання страхових випадків за договорами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що значно покращує захист прав споживачів страхових послуг. Крім того, участь страховиків у такій системі стимулює їх до якнайшвидшого здійснення виплат відшкодування своїм клієнтам аби отримати автоматичне відшкодування понесених витрат від страховика відповідального. Наприклад, в Україні, середній строк врегулювання страхових вимог за шкоду, заподіяну майну за звичайною схемою становить 77 днів від моменту подання заяви, а за системою прямого врегулювання — 59 днів [12];

- покращення рівня та якості послуг, що надаються споживачам, за рахунок посилення боротьби за споживача між страховими компаніями;

- можливість споживачів страхових послуг у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів обирати страхову компанію, яка буде відшкодувати збитки у випадку дорожньо-транспортної пригоди, що також спонукатиме страхові компанії підвищувати якість страхових послуг;

- наявність додаткових фінансових гарантій виконання зобов'язань.

Варто зазначити, що систему прямого врегулювання збитків впроваджено у вітчизняну практику у 2016 році в добровільному режимі. На етапі її впровадження учасниками угоди про пряме врегулювання збитків були 17 страховиків, спільна частка яких складала більше 50% ринку ОСЦПВ [11].

На сьогодні кількість учасників угоди про пряме врегулювання збитків скоротилася й становить 15 страхових компаній, серед яких ПАТ "СК "Універсальна", ПрАТ "АСК "ІНГО Україна", ПрАТ СК "ПЗУ Україна", ПрАТ "СК "УНІКА" та інші [13]. Тобто, попри на те, що участь страхової компанії у системі прямого врегулю-

Таблиця 3. Особливості прямого врегулювання збитків

№ зп	Особливість	Сутність
1	Шкода, яка підлягає відшкодуванню	При прямому врегулюванні відшкодовується тільки шкода, завдана майну. За відшкодуванням шкоди, завданої життю та здоров'ю потерпілому, необхідно звернутися до страхової компанії (особи, відповідальної за дорожньо-транспортну пригоду (ДТП))
2	Порядок оформлення ДТП	ДТП може бути зафіксовано за допомогою Національної поліції або складено Європротокол.
3	Франшиза	Врегулювання збитку здійснюється на умовах договору ОСЦПВ, укладеного особою, відповідальною за ДТП зі своєю страховою компанією. Таким чином, застосовується франшиза та страхова сума, вказані в такому договорі
4	Можливість звернутися до обох компаній	Страховальник, який є потерпілим в ДТП та звернувся спочатку за отриманням страхового відшкодування до «свого» Страховика, має право звернутися за цим випадком до Страховика відповідального до здійснення Страховиком потерпілого страхового відшкодування. Страховальник, який є потерпілим в ДТП та звернувся спочатку за отриманням страхового відшкодування до Страховика винуватця ДТП, втрачає право звернутися за цим випадком до «свого» Страховика
5	Умови дії системи прямого врегулювання збитків	ДТП сталося за участю виключно двох наземних транспортних засобів та є контактним, незалежно від наявності або відсутності потерпілих, яким нанесено шкоду життю та здоров'ю; на обидва транспортні засоби є діючий на момент ДТП договір ОСЦПВ та страховики обох учасників ДТП є учасниками Системи прямого врегулювання збитків; водій одного з транспортних засобів є повністю винним в ДТП; наявна інформація у Страховика потерпілого щодо полісів учасників ДТП не є суперечливою в частині даних, на підставі яких ідентифікується забезпечений транспортний засіб (марка, тип, державний реєстраційний номерний знак) та визначаються наявність страхового забезпечення на дату ДТП, розмір франшизи та страхових сум

Джерело: складено авторами за даними: [10; 11].

вання є важливою конкурентною перевагою на сучасному ринку ОСЦПВ, такий проект не набув ознак масовості, що пов'язано, насамперед з його недосконалістю.

Ще одним інгібітором розвитку автотранспортного страхування є недосконалість вітчизняного законодавства в сфері автотранспортного страхування, особливо обов'язкової його форми. Крім Закону "Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів", страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів регулюється ще значною кількістю нормативно-правовими актами. Водночас деякі з нормативно-правових актів не відповідають актам вищої юридичної сили, не узгоджуються з іншими нормативно-правовими актами, є неактуальними або містять норми, що є непрозорими [14].

Досить важливим чинником, який негативно впливає на автотранспортне страхування в Україні є недосконала система захисту прав споживачів страхових послуг. Варто зазначити, що більша частина скарг, які надходять від споживачів страхових послуг належить саме скаргам споживачів страхових послуг у сфері ОСЦПВ. Основними проблемами, які пов'язані із захистом прав споживачів страхових послуг у сфері ОСЦПВ є відсутність сучасної та ефективної системи захисту прав споживачів страхових послуг у сфері ОСЦПВ, відсутність належної системи гарантування страхових виплат, відсутність стандартів надання страхових послуг. Крім того, недосконалість вітчизняного законодавства у сфері захисту прав споживачів страхових послуг, серед яких відсутність у законах України "Про страхування" та "Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів" визначення поняття "споживач страхових послуг" та ін., чинять негативний вплив на автотранспортне страхування [15].

Загалом, відсутність законодавчої бази, яка відповідає сучасним реаліям, значно стримує розвиток автотранспортного страхування. Задля подолання негативної дії такого чинника потрібно модернізувати вітчизняне законодавство у сфері автотранспортного страхування. Також необхідним є поступове приведення законодавства України до вимог Євродирективи № 2009/103/ЄС та практики застосування страхування цивільної відповідальності у країнах ЄС. Серед норм, які має містити новий законопроект з ОСЦПВ, такі: поступове збільшення максимальних сум виплат до європейських стандартів; укладання договору ОСЦПВ без франшизи; виплати страхового відшкодування без врахування зносу; посилення гарантійних функцій МТСБУ щодо здійснення виплат за зобов'язаннями так званих "проблемних" страховиків та інші [16]. Крім того, потребує розвитку на набуття масовості система прямого врегулювання збитків, а також розвиток системи захисту прав споживачів страхових послуг, у тому числі з ОСЦПВ. У контексті зазначеного доцільним є розробка відповідної концепції, яка б визначала чіткі дії щодо побудови сучасної системи захисту прав споживачів страхових послуг.

Таким чином, вжиття зазначених заходів сприятиме подальшому розвитку автотранспортного страхування в Україні, а також підвищенню якості страхових послуг.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження дало змогу виявити, що позитивний вплив на розвиток автотранспортного стра-

хування чинять заходи пов'язані з діджиталізацією, як одного із пріоритетів розвитку галузі. Встановлено, що відсутність законодавчої бази, яка відповідає сучасним реаліям, недосконалість системи прямого врегулювання збитків за обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, а також недосконала система захисту прав споживачів страхових послуг значно стримують розвиток такого страхового сегменту. Визначено, що першочерговими заходами, покликаними подолати вплив інгібіторів та забезпечити подальший розвиток автотранспортного страхування в Україні є модернізації законодавства та впровадження сучасних технологічних рішень і сервісів.

У подальшому доцільно дослідити передовий досвід зарубіжних країн у напрямі впровадження сучасних технологічних рішень і сервісів у сферу автотранспортного страхування.

Література:

1. Страхові послуги: підручник: у 2 ч. / Базилевич В.Д., Пікус Р.В., Приказюк Н.В. та ін. За ред. В.Д. Базилевича. К.: Логос, 2014. Ч. 1. 496 с.
2. Автомобільне страхування в системі безпеки дорожнього руху / ред. О.М. Залетов. К.: Міжнародна агенція "BeeZone", 2012. 509 с.
3. В Україні укладено понад 1 мільйон електронних договорів ОСЦПВ. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/155259/>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів щодо удосконалення механізму ОСЦПВВНТЗ". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/GH2Q-N00A?an=42>

5. Українці торік купили е-полісів ОСЦПВ на майже 1 млрд грн. URL: <http://uainsur.com/massmedia/60563/>

6. Європротокол. URL: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/europrotocol/96560/

7. "Green Card online" — надійна система оформлення договорів міжнародного страхування "Зелена картка". URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/113388/>

8. Перевірка чинності полісу. URL: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/109985/

9. МТСБУ розпочинає запровадження системи електронного документообігу. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/152782/>

10. Інформація про систему Прямого врегулювання збитків. URL: http://www.mtsbu.ua/files/Proekt_PVZ/pryame_vregul_zbytkiv_statyia.pdf

11. В Україні запроваджує пряме врегулювання збитків за договорами ОСЦПВ. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/116356/>

12. Страхові компанії скоротили строки врегулювання вимог постраждалих в ДТП. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/155497>

13. Список СК учасників угоди про пряме врегулювання збитків. URL: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/119428/

14. ЗЕЛЕНА КНИГА: "АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ОBOB'ЯЗKOBOTO СТРАХУВАННЯ". URL: https://cdn.regulation.gov.ua/d1/b0/2b/a3/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%B%D1%96%D0%B7%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%20%80%99%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

15. Матеріали засідання Громадської ради при Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/files/docs/grom-rada/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%2015.pdf>

16. Страховики запропонували концептуальні зміни до законодавства в сфері ОСЦПВ. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/154757/>

17. Філонюк А. В Україні страховою бизнес имеет значительный потенциал развития. Insurance Top. 2018. № 3 (63). С. 2—3.

References:

1. Basilevich, V. Pikus, R. and Prikazyuk, N. (2014), Strakhovi posluhy [Insurance services], Lohos, Kyiv, Ukraine.

2. Zaletov, O.M. (2012), Avtomobil'ne strakhuvannia v systemi bezpeky dorozhn'oho rukhu [Car insurance in the road safety system], BeeZone, Kyiv, Ukraine.

3. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2019), "In Ukraine, more than 1 million electronic contracts of OSSCV have been concluded", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/155259/> (Accessed 21 January 2020).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), "Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts on Mandatory Insurance of Civil Liability of Land Vehicle Owners for Improving the Mechanism of MTPL", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/GH2QN00A?an=42> (Accessed 7 February 2020).

5. The official site of League of Insurance Organizations of Ukraine (2020), "Last year, Ukrainians bought MTPL e-

policies for almost UAH 1 billion", available at: <https://www.nfp.gov.ua/files/docs/grom-rada/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%2015.pdf> (Accessed 2 February 2020).

6. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2020), "Euro protocol", available at: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/europrotocol/96560/ (Accessed 23 January 2020).

7. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2015), "Green Card online — a reliable system of international insurance contracts Green card", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/113388/> (Accessed 25 January 2020).

8. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2020), "Policy Validation", available at: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/109985/ (Accessed 23 January 2020).

9. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2019), "MTIBU requires the invitation of an electronic document circulation system", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/152782/> (Accessed 30 January 2020).

10. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2020), "Information on the system of direct compensation of losses", available at: http://www.mtsbu.ua/files/Proekt_PVZ/pryame_vregul_zbytkiv_statyia.pdf (Accessed 1 February 2020).

11. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2016), "In Ukraine, direct settlement of losses under MTPL contracts will work", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/116356/> (Accessed 1 February 2020).

12. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2019), "Insurance companies have shortened the terms of settling the claims of victims in an accident", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/155497> (Accessed 4 February 2020).

13. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2020), "List of insurers involved in the direct loss settlement agreement", available at: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/119428/ (Accessed 1 February 2020).

14. BRDO (2018), "Green paper: "Analysis of the regulation of the compulsory insurance area", available at: https://cdn.regulation.gov.ua/d1/b0/2b/a3/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%B%D1%96%D0%B7%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%20%80%99%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (Accessed 20 January 2020).

15. The official site of National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2019), "Materials of the meeting of the Public Council at the National Commission, which carries out state regulation in the sphere of financial services markets", available at: <https://www.nfp.gov.ua/files/docs/grom-rada/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%2015.pdf> (Accessed 30 January 2020).

16. The official site of Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (2019), "Insurers have proposed conceptual changes to the MTPL legislation", available at: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/154757/> (Accessed 3 February 2020).

17. Filonyuk, A. (2018), "In Ukraine, the insurance business has significant development potential", Insurance Top, vol. 3 (63), pp. 2—3.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.

Н. М. Бондаренко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики обліку та економічної інформатики, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро

ORCID ID: 0000-0003-4733-8159

А. Г. Байєр,

магістрант, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро

ORCID ID: 0000-0001-7798-8561

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.115

ВПЛИВ ЗМІН ВАЛЮТНИХ КУРСІВ НА ФІНАНСОВУ ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

N. Bondarenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Assistant Professor, Department of Accounting Statistics and Economic Informatics, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

ORCID ID: 0000-0003-4733-8159

A. Baiier,

Master student, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

ORCID ID: 0000-0001-7798-8561

IMPACT OF FOREIGN EXCHANGE RATE RATES ON THE FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISE

Під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, а, зокрема, експортно-імпортних операцій, кожне підприємство постає перед необхідністю відображення в обліку курсових різниць, що виникають у результаті незбігів курсів валют на дату здійснення господарської операції та фактичного перерахування коштів.

Наразі задля укріплення позицій України на світовому ринку існує необхідність застосування міжнародних стандартів обліку та складання фінансової звітності, задля однорідності інформації котра надається для потенціальних інвесторів українськими підприємствами та іншими закордонними суб'єктами господарювання. Такий крок надасть змогу користувачам інформації зіставити показники звітності вітчизняних підприємств з іншими компаніями, незалежно від того, резидентом якої країни вони є і на якій території здійснюють господарську діяльність.

Метою статті є дослідження впливу змін валютних курсів на облікове відображення інформації та її узагальнення у фінансовій звітності підприємства.

У статті досліджено порядок відображення курсових різниць в обліку та включення інформації щодо курсових різниць до фінансової звітності. Встановлено, що визначення курсових різниць у бухгалтерському обліку має суттєвий вплив на фінансовий результат підприємства, адже неправильний їх розрахунок може призвести до завищення або заниження доходів (витрат). У результаті дослідження запропоновано додати додаткові статті в розділі 5 Приміток до річної фінансової звітності з метою наповнення інформації, що надається її користувачам.

In carrying out foreign economic activities, and in particular export-import operations, each enterprise is confronted with the need to reflect in the accounting for exchange differences resulting from the mismatch of exchange rates at the date of the economic transaction and the actual transfer of funds. Given the correct choice of the method of accounting for exchange differences, such accounting will ensure accurate determination of gains or losses from fluctuations in exchange rates, and will help in making sound management decisions on the choice of methods to reduce the impact of exchange differences on accounting data and financial statements.

Currently, in order to strengthen Ukraine's position in the world market and attract more foreign companies to international cooperation, there is a need to apply international accounting standards and financial reporting, for the sake of uniformity and transparency of information provided to potential investors by Ukrainian enterprises and other foreign entities. This step will allow users of information to compare the performance of domestic companies with other companies, regardless of the resident of which country they are and in what territory they do business, which will increase confidence in the information presented in the financial statements.

The purpose of the article is to investigate the effect of changes in exchange rates on the accounting information and its generalization in the financial statements of the enterprise.

The article examines the procedure for reflecting exchange differences in accounting and the inclusion of information on exchange differences in the financial statements. It is established that the determination of exchange differences in accounting has a significant impact on the financial result of the enterprise, because incorrect calculation of them can lead to overestimation or understatement of income (expenses), which in turn, entails penalties as a result of incorrect reporting. As a result of the study, it is proposed to add additional articles in Section 5 of the Notes to the Annual Financial Statements in order to supplement the information provided to its users.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, курсові різниці, фінансова звітність, валютний курс, облік.

Keywords: foreign economic activity, exchange differences, financial statements, exchange rate, accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації для будь-якої країни головним показником покращення економічної ситуації є рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Особливістю такої діяльності є необхідність проведення розрахунків з постачальниками та покупцями в іноземних валютах.

Невід'ємною частиною обліку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання є курсові різниці, що є наслідком нестабільного положення національної валюти відносно іноземних валют, позитивних або негативних явищ у країні. На будь-якому підприємстві облік курсових різниць має забезпечувати надання користувачам достовірної інформації щодо їх впливу на фінансові результати діяльності підприємства та на показники фінансової звітності в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема управління валютним курсом є актуальною для багатьох суспільств, оскільки його кількісний рівень та динаміка впливає на всі економічні процеси в країні.

Питання, пов'язані із обліком впливу змін валютних курсів на фінансову звітність уже багато років ґрунтовно розглядаються у працях як зарубіжних науковців і практиків так і вітчизняних вчених. Зокрема цьому питанню присвячені роботи таких зарубіжних вчених: Р. Алібера, С. Стікнея, Ф. Чоя, Дж. Флавера, Л. Лоренса, Т. Мюллера, К. Ноубса, Р. Паркера. Дослідженням проблем обліку операцій в іноземній валюті присвячені праці ряду вітчизняних науковців — Ф. Бутинця, С. Голуб, Т. Демчук, І. Жиглей, О. Колеснікової, Р. Циган.

Проте, незважаючи на багатоаспектність проведених досліджень, питання правильності обліку та впливу зміни курсу валют на статті фінансової звітності сьогодні залишаються актуальними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічне зростання країни значною мірою залежить від ефективного використання міжнародного науково-технічного потенціалу та розподілу праці, особливо в сучасних умовах глобалізації світового господарства, економічної інтеграції та міжнародного поділу праці. Налагодження зв'язків у міжнародній спільноті стимулює підприємство до створення стійких торговельних зв'язків. Нині жодна держава не зможе стимулювати ріст економіки без зовнішньоекономічних відносин.

За останні три роки починаючи з 2016 року по 2018 рік, експортна вартість товарів України за усіма товарними групами з усіма країнами збільшується, що свідчить про позитивні зрушення в системі зовнішньоекономічних відносин. Так, у 2016 році вона становила 36364040 тис. дол., у 2017 році 43230181 тис. дол., а у 2018 році вже 47328951 тис. дол. Така тенденція могла бути досягнена завдяки

підписанню нових зовнішньоекономічних контрактів, покращенню якості товарів, що постачаються за межі України.

За наведеними аналітичними даними ми можемо спостерігати ріст вартості імпортних товарів у країні. Так, у 2016 році імпортна вартість товарів становила 38869503 тис. дол., у 2017 р. — 49537383 тис. дол., у 2018 р. — 56875461 тис. дол. Така тенденція є негативною, оскільки країна мала від'ємне сальдо і протягом трьох років воно тільки зросло. Від'ємне сальдо сприяє девальвації валюти, що спричиняє зниження купівельної спроможності громадян України, втрату довіри до національної валюти, втрату репутації країни на світовому ринку та інші негативні наслідки. Порівняльна характеристика обсягів експорту та імпорту в Україні за 2016—2018 роки наведена на рисунку 1.

За даними рисунка 1 ми можемо спостерігати активізацію зовнішньої торгівлі в Україні протягом 2017—2018 рр.

Невід'ємною частиною здійснення зовнішньоекономічних операцій є курсові різниці, які виникають у результаті перебігу часу відносно дати здійснення операції. Так чи інакше курсові різниці мають вплив на визначення результатів діяльності підприємства та на формування показників його фінансової звітності. Залежно від того, яке облікове відображення обрано для себе суб'єкт господарювання — за вимогами НП(С)БО чи за вимог МСФЗ, суб'єкт обирає подальше визначення в облікових даних курсових різниць [2].

Існує багато варіацій визначення поняття курсових різниць у законодавстві та в науковій літературі. Поняття курсових різниць, що надаються в П(С)БО 21 "Вплив змін валютних курсів" та МСБО 21 "Вплив змін валютних курсів" дуже схожі за змістом, але мають деяку розбіжність. Порівняння визначень терміну "курсів різниці" наведено в таблиці 1.

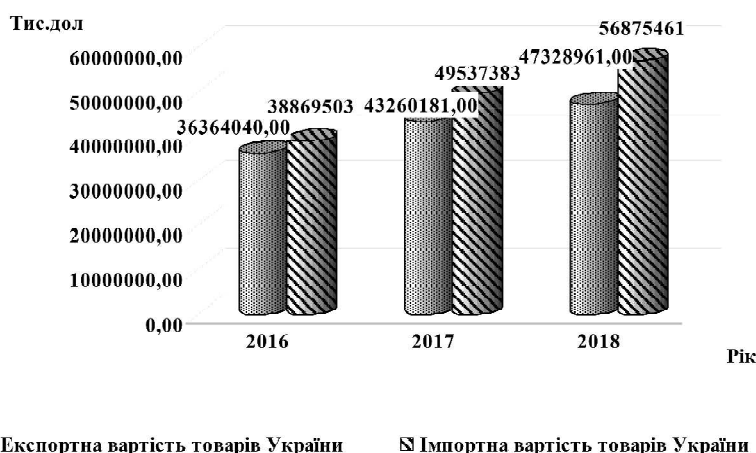

Рис. 1. Обсяг експортних та імпортних операцій в Україні в 2016—2018 рр.

Джерело: складено авторами на підставі [1].

Таблиця 1. Визначення поняття "курсові різниці" в різних джерелах

Документ	Визначення
П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [3]	Курсова різниця - різниця оцінок однакової кількості одиниць іноземної валюти за різних валютних курсів
МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» [4]	Курсові різниці – це різниці, які є наслідком переведення визначеної кількості одиниць однієї валюти в іншу валюту за різними валютними курсами
Т.П. Демчук [5]	«Валютні різниці» - різниці, виражені в національній грошовій одиниці, що виникають внаслідок коливань валютних курсів по операціях підприємств з іноземною валютою
В.В. Сопко [6, с. 232]	Курсова різниця являє собою різницю між оцінкою в українській валюті активів і пасивів, вартість яких виражена в іноземній валюті, котра обчислена з використанням курсу Національного банку України на дату проведення розрахунків або на дату складання бухгалтерської звітності за звітний період, та оцінкою в українській валюті цих активів і пасивів виходячи з курсу Національного банку України на дату відображення їх у бухгалтерському обліку у звітному періоді, або на дату складання бухгалтерської звітності за попередній період для цілей бухгалтерського обліку

Надане твердження Т.П. Демчуком не має значущих розбіжностей із законодавчою базою України, та не надає необхідного роз'яснення сутності поняття курсових різниць.

На нашу думку, визначення валютних різниць, наведене В.В. Сопко є найдоцільнішим та економічно змістовним, оскільки в ньому наводяться базові правила розрахунку курсових різниць. Однак визначення наведені законодавством також мають місце бути, оскільки вони лаконічно та змістовно розкривають суть досліджуваного поняття.

Слід визначити, що попри схожість тлумачення поняття "курсові різниці" в П(С)БО та МСБО, в МСБО 21 виділено три види валют: функціональну, іноземну, валюту подання.

Функціональна валюта визначено як валюту основного економічного середовища, у якому суб'єкт господарювання провадить свою діяльність, тобто валюта в якій підприємство отримує та витрачає кошти. Таку валюту підприємство може використовувати для спрощення обліку міжнародних операцій.

Під час обрання функціональної валюти слід врахувати валюту, що впливає на ціну товарів або послуг; звернути увагу на валюту акціонерного фінансування (якщо така є); валюта, що впливає на головні витрати підприємства під час виготовлення продукції, придбання товарів, чи надання послуг.

Тоді як валюта подання — це валюта, обрана підприємством, у якій складається та подається фінансова звітність. Відповідно до МСФЗ функціональна валюта не обов'язково повинна бути валютою подання.

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та звітності дають підприємствам більший спектр альтернатив щодо вибору валюти подання звітності та порядку надання інформації щодо курсових різниць у фінансовій звітності, що обумовлює використання принципу суттєвості, але, з іншого боку, збільшується відповідальність за доречність та повноту відображення інформації, тоді як за національними стандартами чітко визначені способи відображення інформації про курсові різниці у фінансовій звітності.

Основні ознаки, що визначають характеристики курсових різниць:

— виражена в іноземній валюті вартість рахунків бухгалтерського обліку;

— вимоги законодавства щодо перерахунку цих рахунків в національну валюту;

— зміна курсу валют на різні дати протягом періоду часу, що призводить до зміни вартостей рахунків.

Кожне під підприємство для себе визначає способи ведення обліку, методологію, строки складання звітності та відповідні рішення наводить у обліковій політиці підприємства. У разі, якщо підприємство активно реалізує зовнішньоекономічну діяльність, йому необхідно окремим розділом виділяти методологію відображення в обліку курсових різниць.

У процесі визначення курсових різниць законодавство вимагає використовувати лише офіційний курс Національного банку України встановлений на початок дня здійснення операції, який можна знайти на офіційних порталах НБУ.

В обліку різниці, що виникають протягом звітного періоду, наводяться за кожною операцією і входять до складу доходів та витрат залежно від коливання курсів валюти. Цей метод передбачений у П(С)БО, але він не стосується чистих інвестицій у зарубіжні господарські одиниці. За цим методом величина різниць впливає на прибутки поточного звітного періоду.

Залежно від діяльності, в ході якої виникають валютні курсові різниці, їх поділяють на:

1) операційні — курсові різниці виникають з активами та зобов'язаннями підприємства, пов'язаними з операційною діяльністю;

2) неопераційні — виникають з активами та зобов'язаннями підприємства в інвалюті, пов'язаними з інвестиційною та фінансовою діяльністю.

Методика визначення курсових різниць наведено на рисунку 2.

Особливості обліку операцій в іноземній валюті також безпосередньо залежать від того, з якою статтею балансу маємо справу: монетарною чи немонетарною (рис. 3).

Спільною рисою у П(С)БО 21 та МСБО 21 є те, що обидва стандарти вимагають розділяти монетарні і немонетарні статті для відображення змін курсів. Також у міжнародній практиці статті капіталу визнають немонетарними статтями, та перерахунок їх здійснюється лише за історичним курсом валюти на дату відображення в балансі.

В обліку курсових різниць по монетарних статтях в іноземній валюті важливо також розуміти, коли вини-

Рис. 2. Методика визначення курсових різниць

Джерело: складено авторами на підставі [3].

кає позитивна (тобто, коли має місце дохід), а коли — від'ємна (втрати) курсова різниця. Відображення валютних курсових різниць по монетарних статтях балансу в бухгалтерському обліку наведено на рисунку 4.

Якщо необхідно перерахувати статті балансу для складання звіту у валюті подання, спочатку треба визначити чи є ця стаття монетарною чи ні.

Під час перерахунку монетарних статей необхідно користуватися курсом визначеним на дату балансу. Що стосується немонетарних статей, існують статті визначені за історичною та справедливою вартістю. Вони перераховуються за курсом, наведеним на дату визнання їх вартості.

Курсові різниці від провадження інвестиційної та фінансової діяльності відносяться, як правило, до складу інших доходів або витрат.

До сукупного доходу входять курсові різниці від перерахунку дебіторської заборгованості, яка не буде погашена в майбутньому та різниці від переоцінки основних засобів.

У випадку, якщо курсові різниці з'являються в момент формування статутного капіталу після перерахунку зобов'язань засновників, такі різниці відображаються у складі додаткового капіталу та не включаються у сукупний дохід.

Фінансова звітність повинна надавати найширшу та найпотрібнішу інформацію користувачам цієї інформації, на основі якої в майбутньому приймаються управлінські рішення. Звітність надає змогу проаналізувати фінансове становище підприємства за деякий період часу, передбачити майбутні зміни на підприємстві у зв'язку з плином економічних явищ в країні. Надана

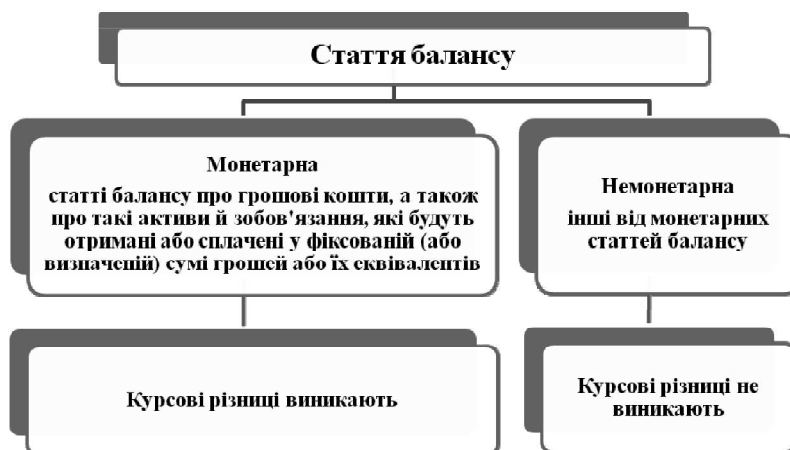

Рис. 3. Класифікація статей балансу

Джерело: складено авторами на підставі [3].

інформація дозволяє прийняти управлінські рішення з оптимізації витрат підприємства.

Інформація щодо статей фінансової звітності підприємства поза межами України наводиться відповідно до валюти звітності до фінансової звітності підприємства після перерахунку монетарних і немонетарних статей (крім статей власного капіталу) господарської одиниці за межами України за курсом визначеним на кінець дня дати балансу.

Інформацію про відображення курсових різниць у Звіті про фінансові результати наведено на рисунку 5.

Також інформацію щодо валютних курсових різниць, необхідно наводити у Звіті про власний капітал, відпові-

Рис. 4. Відображення курсових різниць по монетарних статтях на дату балансу

Джерело: узагальнено авторами.

Рис. 5. Відображення курсових різниць у Звіті про фінансові результати

Джерело: побудовано авторами на підставі [7].

дно різниці, які є складовою власного капіталу наводяться у додатковій статті Звіту 4113 "Накопичені курсові різниці". У рядку 4240 "Внески до капіталу" та рядку 4245 "Погашення заборгованості з капіталу" відображають курсові різниці, що викликали зміни в зобов'язаннях засновників під час формування статутного капіталу.

Таблиця 2. Оновлена таблиця 5 Приміток до річної фінансової звітності

Найменування показника	Код рядка	Доходи	Витрати
1	2	3	4
А. Інші операційні доходи і витрати	440		
Операційна оренда активів			
Операційна курсова різниця	450		
Реалізація інших оборотних активів	460		
Штрафи, пені, неустойки	470		
Утримання об'єктів житлово-комунального і соціально-культурного призначення	480		
Інші операційні доходи і витрати	490		
у тому числі:	491	X	
відрахування до резерву сумнівних боргів			
непродуктивні витрати і втрати	492	X	
Б. Доходи і втрати від участі в капіталі за інвестиціями в:	500		
асоційовані підприємства			
дочірні підприємства	510		
спільну діяльність	520		
В. Інші фінансові доходи і витрати	530		X
Дивіденди			
Проценти	540	X	
Фінансова оренда активів	550		
Інші фінансові доходи і витрати	560		
Г. Інші доходи і витрати	570		
Реалізація фінансових інвестицій			
Доходи від об'єднання підприємств	580		
Результат оцінки корисності	590		
Неопераційна курсова різниця	600		
у тому числі:			
курсів різниці від інвестиційної діяльності	601		
курсів різниці від фінансової діяльності	602		
Безоплатно одержані активи	610		X
Списання необоротних активів	620	X	
Інші доходи і витрати	630		

Джерело: складено авторами на підставі [8].

Також відомості про операційні і неопераційні курсові різниці наводяться у складі Приміток до річної фінансової звітності за формою № 5 у розділі 5 "Доходи і витрати" у рядку 450 "Операційна курсова різниця" та рядку 600 "Неопераційна курсова різниця". На нашу думку, інформацію наведено у Примітках недостатньо для користувачів облікової інформації.

Оскільки інформація наведена лише двома рядками, існує необхідність додати додаткові статті до рядку 600 з наведенням інформації щодо джерел походження курсових різниць від неопераційної діяльності, що надасть можливість ширше розглянути вплив валютних різниць на статті фінансової звітності підприємства. Так, у додатковому рядку 601 "Курсові різниці від інвестиційної діяльності" у графі 3 "Доходи" пропонуємо надавати інформацію щодо проведення перерахунку монетарних статей, в яких наводилась інформація щодо інвестиційної діяльності підприємства, котра була відображена за кредитом рахунку 744 "Дохід від неопераційної курсової різниці". Втрати від таких курсових різниць, котрі відображені за субрахунком 974 "Втрати від неопераційних курсових різниць", пропонуємо наводити в цьому ж рядку але у графі 4 "Витрати". Відповідно, частину курсових різниць, які виникають від провадження фінансової діяльності, пропонуємо наводити у додатковому рядку 602 "Курсові різниці від фінансової діяльності".

Проект таблиці 5 "Доходи та витрати" Приміток до річної фінансової звітності наведено в таблиці 2.

Узагальнююче вищевикладене, можна зробити висновок, що курсові різниці є наслідком зміни валютних курсів. Визначення курсових різниць у бухгалтерському обліку має суттєвий вплив на фінансовий результат підприємства, адже неправильний їх розрахунок може призвести до завищення або заниження доходів (витрат).

Оскільки в умовах сучасної України співвідношення національної валюти до іноземної постійно коливається, постає питання зменшення ризиків пов'язаних зі зміною курсів та зменшення незапланованих витрат.

Розмір курсових різниць, задля зменшення їх впливу, можна звести до мінімуму за умови

відмови від довготривалих валютних контрактів, які стимулюють виникнення курсових різниць. Також під час укладання зовнішньоекономічних договорів необхідно вказувати валютні та цінові застереження, які є надійними прийомами для мінімізування ризиків.

Ще одним заходом зменшення ризиків, за можливостей підприємства, може бути складання договорів на 100% попередню оплату, тоді питання курсових різниць можна уникнути.

Одним з методів зменшення негативного впливу коливань валютних курсів є хеджування валютних ризиків. Суть цього методу полягає у перенесенні частково або повністю ризику від одного підприємства на інше, які вступають між собою в договірні відносини. Реалізація цього методу проходить через заключення форвардних договорів, які включають в себе умови нівелювання курсових різниць у межах підприємства, за рахунок купівлі-продажу валюти за курсом вказаним в договорі. Цей метод усуває невизначеність щодо валютних курсів у майбутньому. Окрім форварду, можна застосовувати опціон, який надає право придбати або продати валюту за заздалегідь зафіксованою ціною. Хеджування є надійним методом стабілізування діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Активне провадження зовнішньоекономічної діяльності, призводить до виникнення курсових різниць. Для правильного ведення обліку та відображення у звітності результатів їх впливу на становище підприємства, воно повинно визначити в обліковій політиці усі нюанси обліку різниць, аби уникнути "підводних каменів" під час складання звітності.

Якщо суб'єкт господарювання зацікавлений у залученні іноземних інвестицій, розширенні своєї зовнішньоекономічної діяльності, то застосування міжнародних стандартів надає підприємству автономність у виборі підходів до ведення обліку. Звітність за міжнародними стандартами є більш інформативною для іноземного користувача та може бути зіставлена із звітністю інших зарубіжних компаній.

Для формування цілісного враження щодо впливу курсових різниць на статті фінансової звітності, обліковій службі підприємства необхідно передусім визначитись з характером виникнення курсових різниць та методом їх відображення у звітності (за кожною операцією, або накопиченням впродовж звітного періоду). Оскільки в податковій звітності немає необхідності висвітлення наслідків курсових різниць з деталізуванням відповідно характеру виникнення, тому немає підстав для пропозиції щодо розширення звітності, адже внаслідок цього тільки збільшується вірогідність помилки та подальших наслідків.

Однак задля повноти наданої інформації для кінцевих користувачів, ми рекомендуємо в розділі 5 Приміток до річної фінансової звітності, додати додаткові статті до рядку 600 з наведенням інформації відповідно до джерел походження курсових різниць від не операційної діяльності. Такі нововведення нададуть змогу користувачам облікової інформації оцінити наслідки впливу коливань курсових різниць та прийняти відповідні управлінські рішення, виходячи із результатів діяльності підприємства.

У разі правильного управління підприємством, керівництво зацікавлене у мінімізації впливу коливань валютних курсів та оптимізації податкового навантаження. В такому разі, підприємствам слід переглядати свою договірну політику, а саме: прагнути складати договори з умовою повної одноразової передплати, також ефективною політикою є хеджування валютних ризиків, що значною мірою полегшить вплив курсових різниць на діяльність підприємства.

Література:

1. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення 29.01.2020).

2. Чередник Т. Вплив змін валютних курсів в міжнародній системі обліку / Т.Чередник // Відкрита Міжнародна інтернет-конференція "МСФЗ: дослідження, наука, практика, імплементація" URL: <http://konf.am-sfo.com.ua/vpliv-zmin-valyutnix-kursiv-v-mizhnarodnij-sistemi-obliku-msbo-21/> (дата звернення 29.01.2020).

3. Положення стандарт бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів" Наказ Міністерства фінансів України №193 від 10.08.2000р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00> (дата звернення 29.01.2020).

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 "Вплив зміни валютних курсів" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_022 (дата звернення 29.01.2020).

5. Демчук Т.П. Облік валютних різниць на підприємстві при здійсненні операцій з іноземною валютою / Т.П. Демчук // Вісник Чернівецького торговельно економічного інституту. Економічні науки. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2009_4_42 (дата звернення 29.01.2020).

6. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: Навч. посібник. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 578 с.

7. Помуляєва В.М. Курсові різниці облік та відображення у звітності URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/1897/1/Pomulieva_Distinctic_differences.pdf (дата звернення 29.01.2020).

8. Про Примітки до річної фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.2000 р. № 201 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-00> (дата звернення 29.01.2020).

References:

1. State Fiscal Service of Ukraine (2020), "The total volume of imports and exports by section of commodity items according to the codes of UKTZED", available at: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (Accessed 29 Jan 2020).

2. Cherednyk, T. (2016), "The impact of changes in exchange rates in the international accounting system", Vidkryta Mizhnarodna internet-konferentsiia "MSFZ: doslidzhennia, nauka, praktyka, implementatsiia" [Open International internet conference IFRS: research, science, practice, implementation], available at: <http://konf.am-sfo.com.ua/vpliv-zmin-valyutnix-kursiv-v-mizhnarodnij-sistemi-obliku-msbo-21/> (Accessed 29 Jan 2020).

3. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "The order "Accounting Standard 21 "The impact of changes in exchange rates", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00> (Accessed 29 Jan 2020).

4. Ministry of Finance of Ukraine (2012), "The international order "Accounting Standard 21 "The impact of changes in exchange rates", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_022 (Accessed 29 Jan 2020).

5. Demchuk, T. P. (2009), "Accounting for foreign exchange differences in an enterprise when conducting foreign exchange transactions", Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky, [Online], vol. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2009_4_42 (Accessed 29 Jan 2020)

6. Sopko, V. V. (2000), Bukhgalters'kyj oblik [Accounting], 3rd ed, KNEU Kyiv, Ukraine.

7. Pomulieva V.M. (2013) "Exchange differences in accounting and reporting", available at: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/1897/1/Pomulieva_Distinctic_differences.pdf (Accessed 29 Jan 2020).

8. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "About Notes to the Annual Financial Statements Order of the Ministry of Finance of Ukraine". available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-00> (Accessed 29 Jan 2020).

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020 р.

М. О. Дергалюк,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки та підприємництва,
Національний технічний університет України "КПІ імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-9244-1625

А. Г. Хань,
студентка, Національний технічний університет України "КПІ імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-9549-7800

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.121

ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЯ СПИРТОВОЇ ГАЛУЗІ: ПРИЧИНИ, СУТЬ, РЕАЛІЗАЦІЯ

М. Derhaliuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer in Economics and Entrepreneurship
National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky KPI
L. Han,
student, National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky KPI

DEMONOPOLIZATION OF THE ALCOHOL INDUSTRY: CAUSES, ESSENCE, IMPLEMENTATION

У статті досліджено проблему державного регулювання спиртової промисловості України та обґрунтовано необхідність її докорінного реформування у зв'язку з неефективністю державного регулювання. З'ясовано, що в спиртовій галузі сьогодні існують такі проблеми: велика частка тіншового обігу спирту; паралельно з тіншовим ринком розвивається корупція, а однією з головних причин високого рівня корумпованості є неефективний та нечесний менеджмент; зношеність основних фондів усіх підприємств галузі; велика кількість підприємств, що простоюють і фіктивно збільшений штат працівників, які утримуються за рахунок працюючих підприємств. Доведено, що вищезазначені проблеми необхідно розв'язувати на основі демонополізації галузі з подальшою приватизацією неефективних державних підприємств, що дасть можливість залучити приватні інвестиції в модернізацію галузі, сприятиме диверсифікації виробництва і розвитку суміжних галузей економіки загалом.

The article investigates the problem of state regulation of the Ukrainian alcohol industry and substantiates the need for its reform. The need for reform is linked to the inefficiency of state regulation. It has been found that there are such problems in the alcohol industry today: a large proportion of the shady circulation of alcohol; corruption in the industry, and one of the main causes of high levels of corruption is inefficient and unfair management; depreciation of fixed assets of all enterprises of the branch; a large number of idle enterprises and a fictitiously enlarged staff of workers held at the expense of working enterprises. The author also identified favorable factors for the development of the Ukrainian alcohol industry: as a result of the world division of labor, alcohol production in our country is historically conditioned; location of available capacities close to raw materials sources and markets; a wide raw material base for both food and technical alcohols. Also the author has found that the issue of state monopoly on the production and sale of ethyl alcohol needs serious consideration. Thus, the Law "On Amendments to the Law of Ukraine" On State Regulation of Production and Circulation of Ethyl, Cognac and Fruit Alcohol, Alcoholic Beverages, Tobacco and Fuel "was adopted.

It is proved that the above mentioned problems should be solved on the basis of demonopolization of the industry with further privatization of inefficient state-owned enterprises. All this will gradually reduce the shadow turnover of alcohol and increase tax revenues from excise tax and VAT; involve private investment in the technical re-equipment of the industry and the development of production of new products; reduce the cost of production of ethyl alcohol; significantly increase the volume of exports of alcohol and alcohol-containing products; will

promote the development of related industries (agricultural production, glassware production, etc.); improve the performance of Ukrspirt, which will allow the state to raise significantly more from its further privatization.

Therefore, effectively solving a number of problems that already exist in the alcohol industry is a pressing issue, as it is a reliable source of budget replenishment.

Ключові слова: державне регулювання, монополізація, Укрспирт, спиртова промисловість, фактори розвитку, приватизація, ефективність.

Key words: government regulation, monopolization, Ukrspirt, alcohol industry, factors of development, privatization, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток спиртової промисловості є одним з пріоритетних напрямів економічної політики України, проте сьогодні вона знаходиться у кризовому стані та вимагає здійснення істотних реформ. Потребує серйозного перегляду питання державної монополії на виробництво та реалізацію спирту етилового. Так, було прийнято Закон "про внесення змін до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу етилового, коньячного і плодового спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального". Закон має на меті, шляхом монополізації галузі з подальшою приватизацією ДП "Укрспирт", розв'язати проблему підвищення економічної ефективності функціонування спиртової промисловості, шляхом монополізації галузі з подальшою приватизацією ДП "Укрспирт". Проте, наскільки дієвою буде реалізація цього закону, ще не відомо, але зрозуміло, що ефективне розв'язання низки проблем, що вже існують у спиртовій галузі є нагальним питанням, адже ця галузь є надійним джерелом наповнення бюджету.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Стан розвитку спиртової галузі та низку проблем державного регулювання в сфері досліджувались у працях В. Андрійчука, В. Бойка, О. В'яльця, З. Гевака, В. Домарецького, Є. Нагорного, С. Олійничука, А. Українця, Л. Хомічака та П. Шияна. Проте, незважаючи на усі проведені дослідження, проблеми державного регулювання і розвитку спиртової промисловості загалом залишаються невирішеними. Науковцями недостатньо досліджено питання реформування галузі, а саме: стратегічні цілі реформування, що охоплюють питання детінізації спиртової промисловості та посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення проблем державного регулювання спиртової промисловості України та наслідків її неефективного регулювання. Для досягнення поставленої мети було досліджено процес монополізації спиртової галузі та окреслені сприятливі фактори її розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Монополія на виробництво, експорт та оптову торгівлю етиловим спиртом існує в Україні ще з 1995 року [1].

Нині уся спиртова галузь України — 83 підприємства, причому лише 41 з них належить Державному підприємству "УКРСПИРТ", інші ж 39 все ще знаходяться у власності Державного концерну спиртової та лікеро-горілчаної промисловості "УКРСПИРТ", яке підлягає ліквідуванню ще з 2010 року [5]. Це вже з поверхневого погляду вказує на сучасні проблеми спиртової галузі. Інші ж 3 підприємства підпорядковані таким державним органам: ДП "Житомирський лікеро-горілчаний завод" — Державне управління справами; "Ладижинський завод "Екстра" та "Межирічківський вітамінний завод" — Міністерство охорони здоров'я.

Власний внутрішній попит на спиртовому ринку України становить 20 млн дал., коли сукупно потужності

ДП і ДК "УКРСПИРТ" здатні виробляти близько 66 млн дал. [2].

Натепер, за результатами технічного та фінансового аудиту, що був запущений 1 листопада 2019 року з метою аналізу державних підприємств спиртової галузі виявлено, що половина всіх заводів простоює: за 2019 рік виробничий процес відбувався на 40 із 43 підприємств, при цьому 22 із 83 наявних підприємств у аварійному стані, буквально без даху та стін [9], працюючими та обладнаними необхідними лічильниками-витратомірами етилового спирту виявились 29 підприємств.

Не зважаючи на простоювання, у 2018 році держава витратила на непрацюючі заводи 112,3 млн грн, а за перші 9 місяців 2019 року сума загальних витрат на непрацюючі заводи становила 80,1 млн грн [9].

Ситуація, що зараз склалась у вітчизняній спиртовій галузі пов'язана з багатьма факторами. Проблеми починаються вже з продукту, що випускає ця галузь. За результатами січня — листопада 2018 року горілки було вироблено 11592 тис. дал., коньяку та бренді — 2012 тис. дал, лікерів — 6682 тис. дал., а спирту етилового денатурованого (технічного спирту) 7,2 тис. дал. [8]. Бачимо, що майже увесь обсяг реалізації виробленого спирту спрямований на алкогольні напої, коли у передових країнах цей показник не перевищує 2% [2]. Така проблема пов'язана з закупівлею сировини, адже її закуповують у приватних сільськогосподарських підприємств, а ринкові ціни, враховуючи нестабільність курсу гривні до долара та нестабільну економічну ситуацію в Україні загалом, не є стабільними, що затрудняє своєчасне акумулювання необхідних грошей центральним офісом "УКРСПИРТ", а отже, і затримує поставки сировинної бази. Ускладнює це і 85 виконавчих проваджень на період від 2015 до 2019 року відкритих на Державне підприємство "УКРСПИРТ" та його філії, де вони виступають у ролі боржника [6].

Спиртова галузь потребує ефективного державного нагляду і контролю в незалежності від державної чи приватної форми власності на підприємства. Неефективне державне регулювання цієї галузі призводить до зниження показників вітчизняної спиртової промисловості: регулярне підвищення акцизів — знижує рентабельність виробництва, затримання виплат ПДВ при експорті — зменшує обігові кошти підприємства [4]; згідно з українським податковим кодексом акциз має бути сплачений особою-виробником, коли в Європейському Союзі платником акцизного податку є особа, що реалізує товар. Проблеми державного регулювання стосуються не лише економічних функцій держави, а й адміністративних, про що говорить правова колізія липня 2019 року, коли державне підприємство "УКРСПИРТ" перестало відвантажувати готову продукцію, причиною стало скасування ст. 230 п. 13-1 Податкового кодексу України про паперову документацію, але стаття 17 закону "Про державне регулювання виробництва і обігу етилового спирту" за якою транспорт зі спиртом не може виїхати за межі заводу без необхідної товаротранспортної накладної на папері анульованою не була. У результаті, через недбале виконання своїх адміністративних функцій державою, продукція не відвантажувалась протягом тижню, бо транспортні засоби не могли покинути межі заводу.

Недбалість державного захисту, стимулювання, регулювання, нагляду та підтримання спиртової галузі

привела до утворення тіншового ринку. За заявами чинного президента Зеленського 55% ринку спирту перебуває в тіні.

Паралельно з тіншовим ринком розвивається корупція. Найбільшою проблемою є нелегальне виготовлення спирту на державних потужностях, сировина для яких закуповується у місцевих господарствах. Спирт виготовляється в обхід лічильників, шляхом вмонтування в заводські системи труб додаткових шляхів. Часто це відбувається на підприємствах, що звітують про відсутність виробництва. Продукція вивантажується у неробочий час за відсутності представників Державної фіскальної служби. У ході обшуків 41 підприємства "УКРСПИРТ" 2017 року на п'ятнадцяти офіційно непрацюючих заводах виявили залишки спиртовмісної продукції. У результаті обшуку усіх підприємств було знайдено 97 903,1 дал. необлікованої лічильниками спиртовмісної продукції [10].

Однією з головних проблем високого рівня корупційності є неефективний та нечесний менеджмент. Про що свідчать звільнення відразу 5 керівників та самостійне звільнення за власним бажанням іншого керівника регіональних підприємств "УКРСПИРТ" у ході проведення аудиту.

Усі вищезазначені фактори стали причиною появи ідей про демонополізацію. Перший проект закону про демонополізацію виробництва спирту з'явився у верховній раді 8 скликання. Законопроект № 2754 передбачав збереження діючого закону України, регулюючого спиртову галузь, лише змінюючи окремі вирази деяких з його статей з "лише на державних підприємствах" в "на підприємствах усіх форм власності за умови одержання ліцензії". Верховна рада отримала законопроект у квітні 2015 року, 29 серпня 2019 року він був відкликаний [7].

Наступним став Проект "Закону про демонополізацію та впровадження ринкових засад функціонування спиртової галузі" від листопада 2016 року. Ініціатором став колишній Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман. Законопроект передбачав механізм приватизації державних потужностей, за яким поділ майна ДП "УКРСПИРТ" відбувався на основі розподілу на дві групи, де підприємства 2 групи — ті, ціна на одиницю потужності яких є найбільшою, а сумарна потужність за рік не мала перевищувати 19 млн дал.; підприємства 2 групи — ті, що не потрапили до першої. Передбачалося, що власники 1 групи матимуть виключне право на виробництво харчового спирту (неденатурованого), а власники 2 групи — виключне право на виробництво технічного спирту (денатурованого), що, у очікуванні, буде перепрофільовано на виробництво біоетанолу. Голосування за цей законопроект проводилось 3 рази, кожен раз отримуючи статус "рішення не прийняте" через велику кількість тих, хто не голосував. Остаточно відкликаним законопроект став 29 серпня 2019 року [6].

Потім слідував Проект "Закону про демонополізацію спиртової галузі за участі трудових колективів" від грудня 2016 року. Законопроект передбачав такий порядок приватизації: кожне підприємство видає свій пакет акцій 49% яких на безоплатній основі передаються трудовому колективі даного підприємства державою, що виступає першочерговим власником акцій, інші ж 51% — продаються. Рішення про корпоратизацію підприємств Державного підприємства "УКРСПИРТ" та інших його підрозділів приймає Кабінет Міністрів України. Законопроект відкликали 29 серпня 2019 року [7].

Відкликання всіх цих законопроектів в один момент пов'язано з новим законопроектом про зняття монополії на виробництво, експорт на оптову торгівлю спиртом, чим ініціатором став Володимир Зеленський. Проект Закону "про внесення змін до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу етилового, коньячного і плодового спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального" щодо лібералізації

діяльності у сфері виробництва спирту етилового". Законопроект розглядався невідкладно та позачергово, в прискореному режимі. З моменту як Верховна Рада отримала законопроект до його підписання президентом пройшло трохи менше 2 місяців.

Відповідно новому законопроекту: здійснювати виробництво спирту етилового (виноградного, плодового, зернового та біоетанолу) може кожен суб'єкт господарювання усіх форм власності за умов наявності відповідної ліцензії, це поширюється й на виробництво спирту для медичних та ветеринарних цілей; експортувати етиловий спирт мають право суб'єкти господарювання, що отримали відповідну ліцензію на його виробництво; оптову торгівлю мають право здійснювати ті ж суб'єкти господарювання, за виключенням оптової торгівлі етиловим спиртом медичного та ветеринарного призначення, для цього буде необхідний окремий дозвіл від закладів та організацій, що займаються охороною здоров'я, у незалежності від їх форм власності. Також передбачається, що імпорт етилового спирту буде призупинений до 1 січня 2022 року, це не стосується певних державних підприємств чи організацій, за якими залишиться право на імпортування етилового спирту. Закон набере чинності з 1 січня 2020 року, у дію вступить з 1 липня 2020 року [7].

Відразу після підписання законопроекту щодо внесення змін з приводу лібералізації галузі з'явився ще один законопроект, що вносить зміни до Закону "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального" щодо використання вітчизняної сировини, а саме: нове визначення спирту коньячного та плодового, закріплення їх виробництв до виноградарських зон, нові матеріально-технічні вимоги до їх виробництва [7].

З інтерв'ю першого заступника міністра економічного розвитку Павла Кухта стало відомо, що нині лібералізація ринку спирту в Україні планується у 3 етапи. Перший: зняття монополії, шляхом внесення змін до закону. Другий: визначення, підготовка та продаж державних активів підприємства та концерну "УКРСПИРТ". Порядок приватизації наразі є невизначеним. Новим законом передбачено ввід мораторію на побудову нових потужностей для виробництва спирту до 1 липня 2022 року, що має забезпечити модернізацію наявних державних потужностей. Третій: забезпечення діяльності ринку.

В Україні існує багато сприятливих факторів розвитку спиртової промисловості: у результаті світового поділу праці виробництво спирту в нашій державі є історично зумовлене, розташування наявних потужностей близько до сировинних джерел та ринків збуту, широка сировинна база як для харчового, так і технічного спиртів [3]. На фоні цих факторів утворення конкурентного ринку має спричинити активний розвиток спиртової галузі, її реабілітацію та повну модернізацію, починаючи з виду виготовленої продукції (напої, хімічні засоби, паливо), закінчуючи виробничими потужностями.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті проведеного дослідження була виявлена неефективність державного регулювання спиртової промисловості України. Про це свідчить виявлена низка системних проблем:

- велика частка тіншового обігу спирту, яка становить близько 50—55%;
- паралельно з тіншовим ринком розвивається корупція, а однією з головних причин високого рівня корупційності є неефективний та нечесний менеджмент;
- зношеність основних фондів усіх підприємств галузі;
- велика кількість підприємств, що простоюють і фіктивно збільшений штат працівників, які утримуються на рахунок працюючих підприємств.

Доведено, що вищезазначені проблеми необхідно розв'язувати на основі демонополізації галузі з подальшою приватизацією неефективних державних підприємств. Авторами було визначено сприятливі фактори розвитку спиртової промисловості України: у результаті світового поділу праці виробництво спирту в нашій державі є історично зумовлене; розташування наявних потужностей близько до сировинних джерел та ринків збуту; широка сировинна база як для харчового, так і технічного спиртів. На фоні цих факторів утворення конкурентного ринку після проведення демонополізації спиртової галузі має спричинити активний її розвиток та залучення приватних інвестицій, реабілітацію та повну модернізацію галузі, починаючи з видів виготовленої продукції (напої, хімічні засоби, паливо), закінчуючи виробничими потужностями.

Література:

1. Закон України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" від 19 грудня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80>
2. Коткова Н.С. Розвиток ринку спирту в Україні під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів / Н.С. Коткова // Економіка АПК. — 2014. — № 1. — С. 33—39.
3. Мельничук О.І. Особливості розвитку вітчизняного ринку продукції підприємств спиртової галузі агропромислового комплексу / О.І. Мельничук // Аграрний вісник Причорномор'я: зб.наук.праць. — 2011. — № 60. — С. 105—109.
4. Паламаренко Я.В. Роль державного регулювання у діяльності спиртової промисловості України / Я.В. Паламаренко // Агросвіт. — 2016. — № 19. — С. 34.
5. Постанова Кабінету Міністрів України Про утворення Державного підприємства спиртової та лікеро-горіччаної промисловості "УКРСПИРТ" від 28 липня 2010 року № 672 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2010-%D0%BF>
6. Проект закону України "Про демонополізацію та впровадження ринкових засад функціонування спиртової галузі" від листопада 2016 року № 5445 [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60572
7. Проект закону України "Про внесення змін до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального" щодо використання вітчизняної сировини" від грудня 2019 року № 2431-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80>
8. Промислове виробництво у січні — листопаді 2018 року // Державна служба статистики України. — Експрес випуск від 21.12.2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukrstat.org/express/expr2018/12/195.pdf>
9. Результати технічного та фінансового аудиту "УКРСПИРТ": презентація. Київ: грудень 2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1839212-audit-ukrspirtu-provodili-eksperti-gorilchanikh-monopolistiv-yakikh-nazivayut-benefitsiarami-prodazhu-dp>
10. Результати обшуків на спиртових заводах ДП "УКРСПИРТ" від 25.07.2017 р. // Пресслужба Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentri/novini/304444.html>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On the State Regulation of Production and Circulation of Ethyl Alcohol, Cognac and Fruit Alcohols,

Alcoholic Beverages and Tobacco Products", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 Feb 2020).

2. Kotkova, N.S. (2014), "Development of alcohol market in Ukraine under the influence of internal and external factors", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 33—39.

3. Mel'nychuk, O.I. (2011), "Features of development of the domestic market of products of the enterprises of the alcohol industry of the agro-industrial complex", *Ahrarnyj visnyk Prychornomor'ia: zb.nauk.prats'*, vol. 60, pp. 105—109.

4. Palamarenko, Ya.V. (2016), "Government role support of the Ukrainian alcohol industry development", *Ahrosvit*, vol. 19, pp. 34.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution "On the formation of the State Enterprise of the Alcohol and Liquor Industry "UKRSPIRT"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2010-%D0%BF> (Accessed 25 Feb 2020).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), "Draft Law of Ukraine "On Demonopolization and Implementation of Market Principles of Alcohol Functioning", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60572 (Accessed 25 Feb 2020).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On State Regulation of Ethanol, Cognac and Fruit, Alcoholic Beverages, Tobacco and Fuels "on the Use of Domestic Raw Materials", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 Feb 2020).

8. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Industrial production in January-November 2018", available at: <https://ukrstat.org/express/expr2018/12/195.pdf> (Accessed 25 Feb 2020).

9. Yvasiuk, P. (2019), "Results of the technical and financial audit of "UKRSPIRT", available at: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1839212-audit-ukrspirtu-provodili-eksperti-gorilchanikh-monopolistiv-yakikh-nazivayut-benefitsiarami-prodazhu-dp> (Accessed 25 Feb 2020).

10. State Fiscal Service of Ukraine (2017), "Results of searches at alcohol factories of SE "UKRSPIRT" dated 25.07.2017", available at: <http://sfs.gov.ua/media-tsentri/novini/304444.html> (Accessed 25 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

М. Т. Аббасзаде,
д. ф. э., докторант, Институт Экономики НАНА
ORCID ID:0000-0002-8555-6440

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.125

ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

M. Abbaszade,
PhD in Economics, doctorant of Institute of Economics of ANAS

MAIN PRIORITY DIRECTIONS OF ORGANIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

В статье рассмотрены вопросы, связанные с анализом современного состояния организации инновационной деятельности в национальной экономики Азербайджанской Республики в условиях рыночной экономики. В статье показана необходимость эффективной интеграции национальной экономики в мировую хозяйственную систему и обеспечения конкурентоспособности экономики страны, в том числе отраслей экономики, составляющих ее основу. Обосновано соответствие проводимой в стране промышленной политики и с концепцией обеспечения конкурентоспособности национальной экономики.

Инновационная способность охватывает качественное и количественное развитие исследований, степень способности преобразовывать различные мнения и идеи относительно вопросов сотрудничества, творчества, различий в стране в новую продукцию и услуги. Страны, владеющие большинством информации и предлагающие бизнес-модели с новаторскими идеями, обладают более высокой способностью сотрудничества и экономической интеграции.

Анализ показывает, что поддержка создания технопарков как субъекта специализированной инновационной деятельности по различным промышленным отраслям в регионах, считается основной целью государственной инновационной политики. В центре внимания государственной инновационной политики должно постоянно находиться эффективное использование институционального потенциала технопарков в промышленных отраслях.

На основании исследования можно прийти к такому выводу, что основными приоритетами считаются создание в Азербайджане, включая регионы, новых инновативных промышленных парков, устойчивое развитие не нефтяного сектора, увеличение производства экспортной продукции страны, в том числе конкурентоспособной импорт заменяющей продукции, обеспечение занятости населения, привлечения инвестиций и современных инновативных технологий в отрасли национальной экономики. Наряду с этим, в ходе исследования было установлено, что реформы, проводимые на основе международного опыта в инновационной сфере в отраслях национальной экономики, в экономическом отношении высоко эффективны и должны продолжаться в дальнейшем.

В статье также проанализированы имеющиеся проблемы в сфере применения современных инноваций в отраслях национальной экономики, даны предложения и рекомендации по их устранению.

The article deals with issues related to the analysis of the current state of the organization of innovative activities in the national economy of the Azerbaijan Republic in modern market economy. The article shows the need for effective integration of the national economy into the world economic system and ensuring the competitiveness of the country's economy, including the sectors of the economy that make up its basis. It is justified that the country's industrial policy is in line with the concept of ensuring the competitiveness of the national economy. Innovation capacity covers the qualitative and quantitative development of research, the levels of ability to transform different opinions and ideas about issues of cooperation, creativity, and differences in the country into new products and services. Countries that possess the most information and offer business models with innovative ideas have a higher capacity for cooperation and economic integration.

The analysis shows that support for the creation of technology parks as a subject of specialized innovation activities in various industrial sectors in the regions is considered the main goal of the state innovation policy. The focus of state innovation policy should always be on the effective use of the institutional potential of techno parks in industrial sectors. Based on the study, it can be concluded that the main priorities are the creation of new innovative industrial parks in Azerbaijan, including the regions, the sustainable development of the non-oil sector, increasing the production of export products of the country, including competitive import of replacement products, ensuring employment, attracting investment and modern innovative technologies in the national economy.

At the same time, the study found that reforms based on international experience in the field of innovation in the national economy are economically highly effective and should continue in the future. The article also analyzes the existing problems in the application of modern innovations in the national economy, offers suggestions and recommendations for their elimination.

У статті розглянуто питання, пов'язані з аналізом сучасного стану організації інноваційної діяльності в національній економіці Азербайджанської Республіки в умовах ринкової економіки. У статті показано необхідність ефективної інтеграції національної економіки у світову господарську систему та забезпечення конкурентоспроможності економіки країни, у тому числі галузей економіки, що становлять її основу. Обґрунтовано відповідність проведеної в країні промислової політики і з концепцією забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Інноваційна здатність охоплює якісний і кількісний розвиток досліджень, ступінь здатності перетворювати різні думки та ідеї щодо питань співпраці, творчості, відмінностей в країні в нову продукцію і послуги. Країни, які володіють більшістю інформації та пропонують бізнес-моделі з новаторськими ідеями, мають більш високу здатність співпраці та економічної інтеграції. Аналіз показує, що підтримка створення технопарків як суб'єкта спеціалізованої інноваційної діяльності з різних промислових галузей в регіонах, вважається основною метою державної інноваційної політики. У центрі уваги державної інноваційної політики має постійно перебувати ефективне використання інституційного потенціалу технопарків у промислових галузях.

На підставі дослідження можна дійти такого висновку, що основними пріоритетами вважаються створення в Азербайджані, включаючи регіони, нових інновативних промислових парків, сталий розвиток не нафтового сектора, збільшення виробництва експортної продукції країни, в тому числі конкурентоспроможної імпортової продукції, забезпечення зайнятості населення, залучення інвестицій і сучасних інновативних технологій в галузі національної економіки.

Водночас у ході дослідження було встановлено, що реформи, що проводяться на основі міжнародного досвіду в інноваційній сфері в галузях національної економіки, в економічному відношенні високо ефективні і повинні продовжуватися надалі. У статті також проаналізовано наявні проблеми у сфері застосування сучасних інновацій у галузях національної економіки, надано пропозиції та рекомендації щодо їх усунення.

Ключевые слова: экономическая интеграция, национальная экономика, макроэкономика, государственная политика, интеграция, инвестиции.

Key words: economic integration, national economy, macro-economy, state policy, integration, investment.

Ключові слова: економічна інтеграція, національна економіка, макроэкономика, державна політика, інтеграція, інвестиції.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В последние годы одним из важных направлений политики диверсификации национальной экономики Азербайджана является развитие не нефтяного сектора промышленности. Значительную роль в этом сыграло принятие Президентом страны Ильхамом Алиевым "Государственной Программы развития промышленности Азербайджанской Республики в 2015—2020 гг.". В последние годы в стране уделяется большое внимание поддержке развитию конкурентоспособности сферы промышленности, инновативности и экономики в целом. Надо отметить, что создание новых промышленных парков с современной производственной инфраструктурой играет важную роль в обеспечении развития промышленных отраслей и экономики страны [1].

Создание в Азербайджане промышленных парков, в тоже время было одним из направлений государственной политики, предусматривающей развитие инновационных производственных сфер.

Классификация субъектов инновационной деятельности в промышленности включает: физических и юридических лиц, участвующих в производстве инновационной продукции и услуг, специализированных субъектов, созданных для осуществления инновационной деятельности. Они обеспечивают осуществление производственных и процессных инноваций.

К субъектам инновационной деятельности в Азербайджанской Республике относятся научно-исследовательские учреждения, ВУЗы, инновационные центры, инновационные предприятия и т.д. Необходимо учесть, что из-за охвата инновационной деятельностью научно-техническое развитие и предпринимательскую деятельность среди инновационных субъектов надо различать новаторов и применяемых новшества. Так, новаторства охватывает авторов соответствующих идей разработок, научно-исследовательские институты и центры, инновационные предприятия, инжиниринговые компании, структуры, осуществляющие научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы на крупных предприятиях.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Надо отметить, что сегодня имеющаяся в Азербайджане национальная инновационная система не соответствует необходимому уровню показателей эффективности и не отвечает мировым стандартам. Ряд ученых таких как А.Ш. Шакаралиев, В.В. Мищенко, Д.В. Кузьмин, К.Н. Абдуллаев, В.П. Колесов, М.В. Кулаков проводящие исследования в инновационной сфере отмечают, что в постсоветских странах должны использоваться успехи международного опыта национальной деятельности, особенно высокоразвитых стран. При этом, прежде всего, особое внимание должно уделяться вопросам формирования и развития инновационной системы в таких экономически развитых странах как США, Франция, Германия, Англия, Япония, Израиль и др [2]. Так как на современном этапе речь идет о наиболее крупных странах с высоко развитой экономикой и технологическими процессами [3]. Например, В.И. Ширай в своем исследовании отмечает, что в США согласно новой инновационной теории исследуются особенности "трех спиральных" взаимосвязей: государства, науки и бизнеса, методы индивидуальных подходов и эмпирические моделям стратегической инновационной системы [4]. Основная логика в "трехспиральной" теории заключается в том, что в основе системы инновационного развития стоят структуры, ответственные за создание и развитие новых знаний и навыков. Естественно, что причину такого изменения надо искать в сущности науки, опирающейся на новаторство, в том числе ее логическом развитии. В ее состав входят исследования, носящие фундаментальный характер прикладных междисциплинарных знаний. В определенных направлениях происходит создание кластерных структур (био и нанотехнологий, информационных технологий), считающихся будущим потенциалом инновационного развития.

Как известно, сегодня вхождение глобализированной экономики в период нового модернизированного

развития в большинстве случаев характеризуют как самоотвержение периода экономики знания [5]. Естественно, что в этом процессе возникают новые возможности и условия, в том числе новые экономические категории, в прежних же осуществляются определенные корректировки и поправки. С аспекта, высоко отмеченного, инновационная деятельность — это создание более совершенных в технологическом отношении продукции и услуг, соответствующих росту спроса рыночной системы. Это считается результатом научных исследований и разработок. Инновационная деятельность обеспечивается в результате осуществления научных, технологических организационных, финансовых и коммерческих мер. Исследования показывают, что инновационный рост в любой национальной экономике предусматривает следующие предварительные условия.

Во-первых, этот рост должен опираться на диверсифицированную структуру экономики, то есть на ее основе должна быть создана прочная развитая база не сырьевых источников социально-экономического развития.

Диверсифицированная же структура экономики должна предусматривать следующее:

- отсутствие глубоких структурных диспропорций;
- наличие в реальном секторе экономики высоко развитых промышленных и сельскохозяйственных отраслей;
- банковско-финансовое обеспечение.

Во-вторых, инновационный рост предусматривает, постепенного обеспечения большинства сфер экономики передовыми научно-технологическими достижениями, технологическими изысканиями и организационно-управленческими новшествами углубления диверсификации.

Инновационная способность охватывает качественное и количественное развитие исследований, степень способности преобразовывать различные мнения и идеи относительно вопросов сотрудничества, творчества, различий в стране в новую продукцию и услуги. Страны, владеющие большинством информации и предлагающие бизнес-модели с новаторскими идеями, обладают более высокой способностью сотрудничества и экономической интеграции [4].

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Так, применяющие новшества (инноваторы) считаются субъектами, осуществляются коммерциализацию и выход на рынок новшеств. К ним в основном относятся рискованные фирмы прикладного профиля, финансово-промышленные группы, концерны и т.д. Помимо этого, к субъектам осуществляющих финансирование разработок и применения новшеств (к инвесторам) — относятся банки, инвестиционные компании, пенсионные фонды и специализированные фирмы. В Азербайджане, как и в других региональных странах, широко распространена практика инвестирования индивидуальных инновационных проектов. Крупные компании, осуществляющие инвестиционные вложения в современные инновации, поручая не большим инновационным учреждениям коммерциализацию начального этапа научных идей, защищает свою деятельность от возможных рисков [6].

В настоящее время технопарки играют значительную роль как специализированные субъекты инновационной деятельности. Эти субъекты, как правило, формируются в технологических зонах. Технологические зоны в каждой стране считаются территорией сосредоточения значительных ресурсов инновационной деятельности, в том числе информационно-коммуникационного потенциала. Технопарки, осуществляющие институциональное обеспечение коммерциализации важных научных результатов, формируют благоприятные условия для совместной и конкурентоспособной деятельности научных лабораторий, малых инновационных предприятий, промышленных предприятий с широким кругом деятельности.

Анализ показывает, что поддержка создания технопарков как субъекта специализированной инноваци-

онной деятельности по различным промышленным отраслям в регионах, считается основной целью государственной инновационной политики.

Значительную роль может сыграть посредническая миссия технопарков как субъектов инновационной деятельности в отношениях с банками, донорскими организациями. Говоря о малых и средних инновационных предприятиях, действующих в стране, следует отметить что технопарки могут оказать значительную поддержку в финансировании их из специализированных фондов, донорских организаций или крупных промышленных предприятий. В центре внимания государственной инновационной политики должно постоянно находиться эффективное использование институционального потенциала технопарков в промышленных отраслях [5].

Технопарки, осуществляющие деятельность по промышленным отраслям не имеют возможностей использования административных ресурсов для влияния на деятельность каких-либо инновационных учреждений. При этом, должно учитываться чуткое отношение к интеллектуальной собственности. В решении различных проблем в этой сфере важное значение имеет государственная поддержка технопарков в научном отношении. Согласно данным Международной Ассоциации Научных Парков, в последние годы большинство, действующих в мире парков, были созданы при поддержке центральных или местных органов управления.

В интересах развития технопарков, по нашему мнению, полезно создание в той или иной форме благоприятных условий и привилегий участникам инновационной деятельности. Например, активное применение, в действующих во всем мире промышленных технопарках и различных субъектах инновационной деятельности ИКТ-ий и предоставление финансовых дотаций на подготовку кадров считаем целесообразным применение подобного опыта и у нас в стране [3].

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Деятельность промышленных технопарков, технологических инкубаторов, инновационных центров, агропарков в Азербайджанской Республике должна служить интересам формирования и развития национальной инновационной системы. В этом случае еще больше повысится инновативная активность государства.

Значительную роль в развитии технопарков смогут сыграть бизнес инкубаторы в виде коммерческих структур, влияющих на формирование малого и среднего инновационного предпринимательства в стране. В целом, отношение к компонентам инновационной инфраструктуры, в зависимости от уровня специализации, считается важным фактором, обуславливающим эффективность субъектов инновационной деятельности. Надо учесть, что структуры, оказывающие услуги субъектам инновационной деятельности в соответствии с их основными функциями, формируют инновационную инфраструктуру. Следует отметить, что с точки зрения производственно-технологического аспекта к составным частям инновационной инфраструктуры относятся парки и центры, промышленные комплексы, рискованные зоны прикладного профиля, связанные с этой сферой [2].

Наряду с этим, обслуживающий компонент объединяет подкомпоненты консультаций и трансфера технологий. Подкомпонент консультативных услуг действует совместно с консультативными структурами по экономике, финансам, технологиям, инновациям и менеджменту. Следует учитывать, что финансовые источники инновационной деятельности (бюджетные средства, внебюджетные фонды, венчурные фонды, гарантийные фонды) охвачены финансовыми компонентами инновационной инфраструктуры. Кадровый компонент условно представлен в подкомпоненте специализации и подготовки специалистов и служит подготовке специалистов по технологии, менеджменту и по другим направлениям инновационной деятельности.

В целом информационный компонент инновационной инфраструктуры, обладая широким составом, охватывает государственные и частные подсистемы, в том числе глобальную сеть информационных ресурсов.

Комплекс продаж, охватывая электронную торговлю, электронную рекламу, электронный маркетинг и ряд других подобных элементов, выполняет важную роль в коммерциализации научных идей.

В последние годы в Азербайджанской Республике создана достаточно приемлемая нормативная правовая и институциональная база для формирования субъектов инновационной деятельности в промышленных сферах. Указом Президента Азербайджанской Республики от 5 ноября 2012 г. с целью обеспечения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности экономики, расширения сфер ИКТ-ий, основанных на современных научных и технологических достижениях, создания современных комплексов по проведению научных исследований и разработке новых информационных технологий был создан в городе Сумгаите Парк Высоких Технологий.

Сумгаитский Парк Высоких Технологий обладает необходимой инфраструктурой, материально-технической базой и управленческими структурами для проведения исследований в сферах ИКТ-ий, телекоммуникаций и космоса, энергетической эффективности и разработки новых высоких технологий. Наряду с этим, в целях расширения инновационной деятельности в отраслях национальной экономики в Азербайджане были созданы и успешно действуют Балаханский промышленный парк, Карадагский промышленный парк и Пиралахский промышленные парки.

ВЫВОДЫ

В развитых странах актуальное значение имеет осуществление инновационной политики в промышленных отраслях. Поскольку именно в инновационной сфере постоянно достигаются научные успехи. Субъекты, занимающиеся или привлекаемые к инновационной деятельности, считаются субъектами инновационной деятельности. Существует различные подходы к их характерным особенностям. Надо отметить, что как показывает практика, попытки выхода предприятий и организаций, с не приемлемым уровнем инновативности в из деятельности, из рядов инновативных субъектов во многих случаях сопровождается не продуктивными теоретическими исследованиями. Другими словами, правильная оценка деятельности того или иного предприятия возможна только с учетом степени его участия в инновационной деятельности [3]. В целом оценка субъектов инновационной деятельности заключается не в степени его участия в этой деятельности, а в характерных признаках деятельности. В последние годы этот процесс учитывается больше.

Анализ показывает, что в организации инновационной деятельности в промышленных отраслях Азербайджанской Республики важную роль играет создание промышленных парков. В целом, при организации современной инновационной экономики Азербайджана, с учетом международного опыта, считается целесообразным осуществление следующих мероприятий: развитие в регионах современных промышленных производственных отраслей на основе инноваций и высоких технологий; поддержка и оказание материальной помощи субъектам малого и среднего предпринимательства, осуществляющих свою деятельность в сферах высоких промышленных инноваций и технологий, в том числе применение налоговых льгот, стимулирование и поддержка выхода на международные рынки современной инновационной промышленной продукции, ускорение создания в регионах, совместно с промышленными компаниями развитых стран, современных инновационных промышленных парков и повышение государственной поддержки в этой сфере, с целью повышения привлечения местных и иностранных инноваций и инвестиции в промышленные сферы страны и повышение уровня за-

нятости населения в отраслях промышленности, разработка новых программ, концепций, стратегий; для обеспечения инновационной направленности промышленного сектора необходимо комплексное и сбалансированное развитие инновационной структуры, формирование рынка инновационного капитала (инновационные венчурные фонды) и совершенствование информационной сферы, основ нормативно-правовой базы защиты прав интеллектуальной собственности. Важное значение имеет создание организационной и правовой базы для защиты правовой собственности по отраслям промышленности, улучшения методов регулирования цен на монополистическую продукцию и открытости информации; целесообразно проведение новых реформ в налоговой системе, связанной с промышленной сферой. Основу этого должно составлять развитие производства, в том числе малого и среднего инновационного предпринимательства, а также проведение мер по стимулированию привлечения внутренних и иностранных инвесторов. Должна повышаться роль государства в создании механизма, обеспечивающего формирование национальной инновационной системы и в проведении конкретных мер в этом направлении, в том числе в обеспечении развития инновационного предпринимательства и т.д.

Литература:

1. Шакаралиев А.Ш. Экономическая политика государства: торжество устойчивого и стабильного развития. — Баку, Изд. Victory, 2011. — 542 с.
2. Мищенко В.В. Экономика регионов. — Москва: ИК Аналитика, 2012. — 290 с.
3. Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика. — Москва: Инфра-М, 2009. — 345 с.
4. Ширай В.И. Мировая экономика и международные экономические отношения. — Москва: Издательский дом Дашков и К., 2003. — 528 с.
5. Кузьмин Д.В. Национальная конкурентоспособность, глобальная нестабильность и макроэкономическое равновесие. — Москва: Наука, 2015. — 222 с.
6. Абдуллаев К.Н. Направления регулирования региональной политики в современных условиях "Современная экономика: подходы, концепции, модели", Международная научно-практическая конференция, Российской Экономический Университет имени Г.В. Плеханова, Саратовский Социально-Экономический Институт. — Саратов: Изд-во Наука, 2013. — С. 114—116.

References:

1. Shakaraliyev, A.Sh. (2011), Ekonomiceskaya politika gosudarstva: torjestva ustoycivoqo i stabilnoqo razvitiya [Economic policy of state: triumph of sustainable and stable development], Victory, Baku, Azerbaijan
2. Mishenko, V.V. (2012) Ekonomika regionov [Economy of regions], IK Analitika, Moskva, Russia.
3. Kolesov, V.P. and Kulakov, M.B. (2009), Mejdunarodnaya ekonomika [International economics], Infra , Moskva , Russia.
4. Shiray, V.I. (2003), Mirovaya ekonomika i mejdubarodnie ekonomiceskie otnosheniya [World economy and international economic relations], Dashkov and K, Moskva, Russia.
5. Kuzmin, D.V. (2015), Nasionalnaya konkurentosposobnost, qlobalnaya nestabilnost i makroekonomiceskie ravnovesii [National competitiveness, global instability and macroeconomic balance], Nauka, Moskva, Russia.
6. Abdullayev, K.N. (2013), "Directions of regulation regional policy in the modern condition", Mejdunarodnaya naucno-prakticeskaya konferensiya. Sovremennaya ekonomika: podxodi, konsepsii, modeli [International scientific-practical conference. Modern economy: approach, conceptions, models], Russian Economic University after named Q.V.Plexanova, Saratovskiy Sosialno-Ekonomiceskoy Institut (Saratov), Saratov Social Economic Institute, Saratov, Russia, pp. 114—116.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

T. Obelets,
PhD in Economics, senior lecturer,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: 0000-0002-1553-5150

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.129

MODERN PRACTICE OF IDENTIFYING AND MEASURING THE INFORMAL ECONOMY

Т. В. Обелець,
к. е. н., старший викладач,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

СУЧАСНА ПРАКТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИМІРЮВАННЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

The analytical assessment of the consequences of system transformations and the development of effective economic policies stimulates the emergence of new variants of the theory of convergence of socio-economic systems. In connection with this, the importance of clarifying the general theoretical issues and considering the problems associated with new socio-economic trends, taking into account the peculiarities of development of different countries. The main directions of modern economic thought show the continuity of the improvement of well-known scientific views and the emergence of new scientific approaches that are in line with the needs of economic reality.

The article attempts to comprehend the modern conceptual approach to the definition of an informal economy and to measure its scale in countries that are at different stages of economic development. Interest in the informal sector of the economy exists throughout the world. This is due to the fact that, contrary to the forecasts, the informal economy not only persists in low-income countries, but also develops in new forms in developed countries. In addition, modern scholars recognize that the informal economy is inextricably linked to the formal economy and contributes to the economy as a whole. The paper focuses on the possibilities of combining the conceptual and methodological framework used to measure employment in the informal sector and informal employment in developing countries and in developed countries. In addition, the article presents the tendencies of development and the profile of Ukrainian informal employment against the backdrop of contemporary world tendencies. The reduction of informal employment in Ukraine and its legalization requires, first of all, the implementation of anti-crisis employment policy measures. These measures require a scientifically sound integrated national employment promotion program aimed at ensuring a balanced supply and demand for labor based on productive employment. The practical value of scientific results is to provide an effective tool for analysing informal employment in countries with different income levels. This will allow for an effective economic policy aimed at minimizing possible social risks.

Необхідність аналітичної оцінки наслідків системних трансформацій та вироблення дієвої економічної політики стимулюють виникнення нових варіантів теорії конвергенції соціально-економічних систем. Узв'язку з цим зростає значення з'ясування загальнотеоретичних питань і розгляду проблем, пов'язаних із новими соціально-економічними тенденціями з урахуванням особливостей розвитку різних країн. Основні напрями сучасної економічної думки показують безперервність вдосконалення відомих наукових поглядів і появу нових наукових підходів, співзвучних потребам економічної дійсності.

У статті обґрунтовано сучасний концептуальний підхід до визначення неформальної економіки та вимірювання її масштабів у країнах, що знаходяться на різних етапах економічного розвитку. Інтерес до неформального сектору економіки існує у всьому світі. Це пояснюється тим фактом, що всупереч прогнозам неформальна економіка не тільки зберігається у країнах із низьким рівнем доходу, але також розвивається в нових формах у розвинених країнах. До того ж сучасні науковці визнають, що неформальна економіка нерозривно пов'язана з формальною економікою і вносить свій вклад у економіку загалом. У роботі зосереджено увагу на можливостях поєднання концептуальної і методичної бази, яка використовується для вимірювання зайнятості в неформальному секторі та неформальної зайнятості в країнах, що розвиваються, і у розвинених країнах. Крім того, в статті представлено тенденції розвитку і профіль української неформальної зайнятості на фоні сучасних світових тенденцій. Скорочення нефор-

мальної зайнятості в Україні та її легалізація потребує, передусім, реалізації заходів політики зайнятості, що мають антикризову спрямованість. Ці заходи потребують науково обгрунтованої комплексної національної програми сприяння зайнятості, спрямованої на забезпечення збалансованості пропозиції та попиту робочої сили на основі продуктивної зайнятості. Практичне значення наукових результатів полягає у представленні дієвого інструментарію для аналізу неформальної зайнятості в країнах із різним рівнем доходів. Це дозволить проводити ефективну економічну політику, спрямовану на мінімізацію можливих соціальних ризиків.

Key words: social and labour relations, informal employment, informal economy, brightening of income.

Ключові слова: соціально-трудова відносина, неформальна зайнятість, неформальна економіка, детінізація доходів.

INTRODUCTION

Creation in Ukraine of the socially oriented labour relations in the conditions of strengthening of a role of globalization and the international competition, on the one hand, and a deformalization of the social and labour relations, deepening of inequality and a shadowing of income of the population, on the other hand, demands strategic approach to formation and effective use of labour potential. The shadowing of national economy at the present stage makes impossible acceleration of economic reforms, growth of social standards of life of the population and integration into the European community. High level of a shadowing of economy is a consequence of low legal and tax culture, reflection of weakness of social and economic institutes and is considered as threat to the vital national interests. One of the biggest obstacles in a way of formation of effective model of the social and labour relations and stable economic development in our country is the shadowing of income that is a consequence of distribution of informal employment and activity in the informal sector of economy. A labour market brightening is important among relevant problems of economic development. Now the sharpness of a problem of legalization of shadow income is caused by scales of informal employment and risks, which accompany her uses.

The rationale for the theoretical foundations of the functioning of the informal economy and the use of informal employment were at the center of attention of the world scientific community. Foreign researchers M. Armstrong, E. Giddens, V. Gimpelson, R. Gussman, R. Kapelyushnikov, M. Castells, A. Porthes, E. Feig, E. Hoffman, L. Chizhova analysed informal employment and its constituent elements. A significant contribution to the development of theoretical, methodological and applied aspects of this problem was made by such Ukrainian scientists as A. Amosh, S. Bandur, A. Grishnova, L. Emelianenko, E. Libanova, A. Novikova, I. Petrova, L. Tkachenko, L. Shaulskaya and others. However, modern scientists have not yet developed an effective tool and comparable data sets for analysing informal employment in countries with different levels of income. There is also a growing recognition that supporting the working poor people in the informal economy is one of

the key ways to reduce poverty and inequality. Since women tend to be concentrated in more unstable forms of informal employment, support for working poor women in the informal sector of the economy is one of the key ways to reduce poverty and gender inequality.

PURPOSE OF THE ARTICLE

The renewal of interest to the informal economy is accompanied by the need to provide qualitative statistical assessments of this phenomenon. At the heart of this article, in response to this call, several interrelated assumptions are set out. First, there is some statistical information on measuring the extent of informal employment in developing countries, where modern industrial workers have never been a significant part of the labour force. Secondly, more and more developing countries are trying to use the recommendations of international organizations on official statistical definitions. This makes it possible to operate with comparable sets of data that are extremely necessary for conducting research and targeted policies. Third, the conceptual and methodological framework used to measure informal employment in developing countries can and should be applied in developed countries where modern industrial workers are increasingly deformed, and in some countries where self-employment is actively increasing. In addition, the article presents the development tendencies and the profile of Ukrainian informal employment against the background of modern world trends.

STATEMENT OF THE MAIN MATERIAL

The concept of "informal sector" and "informal employment" are relatively new in the field of statistics. In 1993, the International Conference of Labour Statisticians (ICLS) adopted the international statistical definition of the "informal sector", which was subsequently included in the revised international system of national accounts of 1993 [13, p. 138]. In order to fit into the systems of national accounts and ensure a separate accounting of gross domestic product (GDP) in the informal sector, the definition was based on the characteristics of production units or enterprises, rather than labour relations. The "informal sector" refers to employment and production taking place in unincorporated (where at least some goods or services are produced for sale or exchange), small (where fewer than five employees work) or unregistered according to the current legislation enterprises [15, p. 67]. Ten years later, in 2003, following the 2002 International Labour Conference Resolution on "Decent Work and the Informal Economy", the 17th International Conference of Labour Statisticians discussed conceptual changes in the measure-

Table 1. Conceptual matrix for the definition of informal employment

Production units by type	Work on the status of employment									
	Self-employed		Employers		Family Workers	Hired workers		Members of producer cooperatives		
	Informal	Formal	Informal	Formal	Informal	Informal	Formal	Informal	Formal	
Enterprises of the formal sector					1	2				
Enterprises of the informal sector	3		4		5	6	7	8		
Households	9					10				

Table 2. Employment in the informal sector and informal employment in countries in terms of income and in Ukraine according to the latest available data 2004/2016

Countries by income level *	Informal employment, % Non-agricultural employment			Employment in the informal sector, % Non-agricultural employment		
	Women	Men	Total	Women	Men	Total
Low	80,8	67,0	79,1	76,9	56,8	66,6
Below the average	55,2	56,1	55,5	56,8	53,0	53,9
Above average	38,7	39,0	40,8	41,5	35,0	37,5
Ukraine**	13,5	21,6	17,6

* High-income countries are not represented

** Ukraine is included in the group of countries with lower than average income.

ment of the informal economy: from working in the informal sector to informal employment and expanded the concept of "informal employment" [16, p. 120]. Total employment was distributed in terms of jobs as a production unit (formal sector enterprises, informal sector enterprises, households); by status of employment (self-employed without employees, employers, family workers, members of production cooperatives) and formal or informal character work (Table 1), [20].

Thus, according to the methodology of the International Labour Organization, informal employment is indicated in the matrix by cells 1—6 and 8—10, employment in the informal sector by cells 3—8, and informal employment outside the informal sector is outlined by cells 1, 2, 9 and 10. Informal employment refers to all labour agreements that leave workers without social protection as part of their employment, be it economic units, or they work or do not work in formal enterprises, informal enterprises or in households.

Thus, according to international standards, when defining and assessing informal employment, it includes [16, p. 125]:

- self-employed persons working at their own expense and at their own enterprise of the informal sector (the 3rd cell);
- employers who work in their own informal sector enterprises (the 4th cell);
- family workers employed without a contract of employment and do not have legal or social protection, regardless of whether they work in factories in the real economy or in the informal sector (cells 1 and 5);
- members of informal production cooperatives (8th cell);
- hired workers who occupy informal jobs in real economy enterprises, informal sector enterprises or paid workers employed in households (2, 6 and 10 cells);
- hired workers working in informal enterprises, but have formal jobs, for example, when businesses are defined as informal, using size as the sole criterion (the 7th cell);
- persons working at their own expense and engaged in the production of goods exclusively for their own final consumption by their household (the 9th cell).

The components of the informal economy can be further classified by categories of the International Classification of the Status of Employee Employment. Within this framework, developed by R. Goossman, certain groups of workers employed in the informal sector and in informal employment outside the informal sector (including rare cases when workers are formally employed in the informal sector) are classified as follows.

Informal employment in the informal sector consists of the following groups:

- self-employed workers in their informal enterprises;
- employers of informal enterprises;
- workers in informal enterprises;
- unpaid family workers employed by informal enterprises;
- members of informal producer cooperatives;

Informal employment outside the informal sector includes:

— employees of official enterprises (including state enterprises, the public sector, private companies and non-profit organizations) that are not covered by social protection, national labour laws, or the right to receive certain assistance at the workplace, such as annual paid leave or sick leave;

— workers in households (for example, paid workers employed as domestic workers) who are not covered by social protection, national labour legislation, or the right to receive certain assistance at the workplace, such as annual paid leave or sick leave;

— unpaid family workers employed in official enterprises.

Summarizing the terminology, there are three related statistical definitions based on the ICLS resolutions. "Informal sector" refers to unincorporated enterprises, which can also be registered and / or small. "Informal employment" refers to employment without social protection when working within and outside the informal sector. "Informal economy" refers to all informal production units or enterprises, as well as workers working in formal enterprises, but have informal jobs. Together, the workers listed in these categories form a significant stratum of labour, both nationally and globally.

The informal sector is an indispensable attribute of any economy. The informal sector, as a rule, is extremely heterogeneous in its composition and performs various functions, including ensuring the simple survival of people, on the one hand, and the development of entrepreneurship on the other. The increase in the number of countries collecting data on informal employment, both inside and outside the informal sector, and improving the quality of these data, provides an opportunity to form a statistical picture of the informal economy in the world. In countries with a higher level of economic development, the share of employed in the informal sector is less than in the underdeveloped economies (Table 2), [18]. Transition economies as a whole occupy an intermediate position in the informal sector. For example, informal employment accounts for more than half of non-agricultural employment in most developing regions of the world — in particular 82% in South Asia, 66% in sub-Saharan Africa, 65% in East and South-East Asia and 51% in Latin America. Informal employment in the Middle East and North Africa accounts for 45% of non-agricultural employment. The lowest level of informal employment — 10% — in Eastern Europe and Central Asia.

Table 2 gives estimates of employment in the informal sector and informal employment as a share of total non-agricultural employment. Distribution of employment in the informal sector occurs according to the same patterns as the distribution of precarious work: its high level in low-income countries. In middle-income groups, the share of informal employment is approximately the same for men and women: in countries with incomes above the average, 39.0% of men and 38.7% of women work informally, in countries with below-average income of 56.1% and 55.2% per cent, respectively.

In countries of one of the three groups of regions, gender differences are clearly delineated, the share of informal employment relative to total non-agricultural employment is higher for women. In poor countries informal employment is more accessible source of non-agricultural employment for women, the level of informal employment among them is 80.8%, while for men this figure is much lower — 67.0%. Women are generally more likely to be employed as unofficial paid domestic workers (informal workers in households), and, to a lesser extent, unpaid family workers at formal enterprises.

The risk of working in the informal sector is higher for women than for men in countries with varying degrees of income. Ukraine is in the group of countries with lower than average income and among these countries has relatively

low levels of informal employment. Significantly higher risk of informal employment for Ukrainian men, but it should be borne in mind that in Table 1 only non-agricultural employment is represented. In our economy, according to the State Statistical Service of Ukraine for 2016, more than 40% of the employed worked informally in agriculture, a significant part of informal employment was in wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles (20.9%), industry (6, 1%) and construction (15.5%), which is traditionally male economic activities.

Estimates of the scale of the informal economy by group of countries provide an overall picture, but hide the diversity that exists in the regions. Informal employment, for example, was estimated at 79.1 per cent of non-agricultural employment in low-income countries, but this percentage varies from 60.1 per cent in Liberia to 93.5 per cent in Uganda. Similarly, in countries with incomes below the average, the aggregate indicator is 55.5%, while the share of informal employment in the Republic of Moldova is 14.0% of non-agricultural employment, in Ukraine — 17.6%, and in Pakistan — 78.4%. In countries with higher than average income, the variation in informal employment is also large: the average regional indicator is 39.0%, with a maximum of 72.2% in Peru, and the lowest in Serbia — 7.3%.

In developed countries of the world with a high level of income, there are no statistics on informal employment. In some developed countries, there is a tendency to increase the proportion of people working under agreements that offer limited social protection. To designate labour agreements to be defined in accordance with the international methodological approaches outlined above, such as informal employment in developing countries, in developed countries concepts such as non-standard or atypical employment are often used.

For example, the study of the polarization of employment and quality of labour conditions conducted by the European Fund has shown that in the European labour markets there is a de-standardization of the labour relations of workers employed in low-skilled, low-paid jobs. Researchers note that part-time employment increased sharply, a more modest polarized growth in self-employment was observed, while temporary work was dramatically reduced at the beginning of the recession, but after mid-2009, most countries reported a positive increase in such employment [19, p. 23].

Many, but not all, individuals working under de-standardized labour agreements in developed countries are likely to be defined as informally employed, and their working conditions will not be completely identical to informal jobs in developing countries. The arrangements in question are, as a rule, called non-standard employment. This concept is associated with the concept of informal

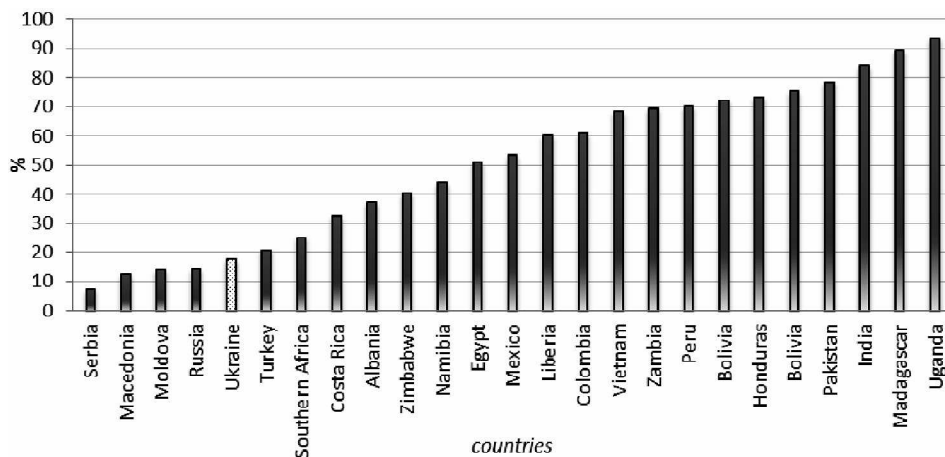

Figure 1. The share of informal employment from total non-agricultural employment

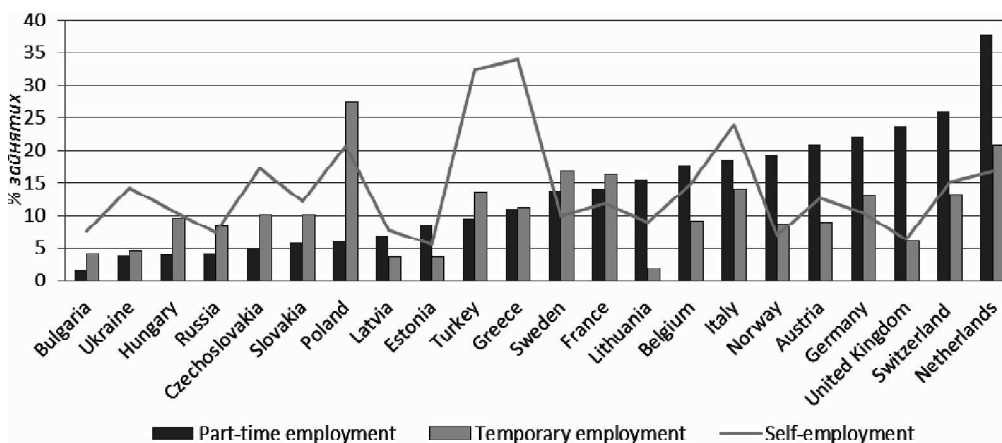

Figure 2. The share of non-standard forms of employment from the total number of employed in some countries in the world in 2016

employment, but it is not synonymous with it. Not all non-standard employment in developed countries is informal, and not all-informal employment is non-standard. The mechanisms in question are called precarious work because they tend not to give employees a sense of security and remedies and social benefits built around standard, regular paid employment, which is determined by perpetual full-time employment contracts. The following groups of employees refer to non-standard employees:

- self-employed, working without employees;
- temporary workers, including employees, whose employment is carried out for a certain period through specialized recruitment agencies;
- workers whose employment contract is concluded on a part-time basis.

The share of self-employed in high-income countries according to the estimates of the ILO in 2016 was 9%, and in the G20 — 30.6% of the total number of employed.

The share of temporary employment ranges from a maximum of 26.7% of hired workers in Spain, to a low of about 3% in the Baltic countries and 4% in the United States of America. Non-permanent employment exceeds 30% in 14 of the 80 countries for which the ILO provides data for 2016, peaking at 42.2% in the Netherlands. In this country, the "national experiment" on part-time work becomes more extensive and is accompanied by a significant increase in both self-employment and temporary work. Part-time workers account for more than 20 percent of the total number of employed in 21 countries, 11 to 19 percent of underemployment is in 29 countries, below 10 percent in 15 countries (Figure 2), [9]¹.

¹ International Labour Organization statistics <http://www.ilo.org/ilostat/>

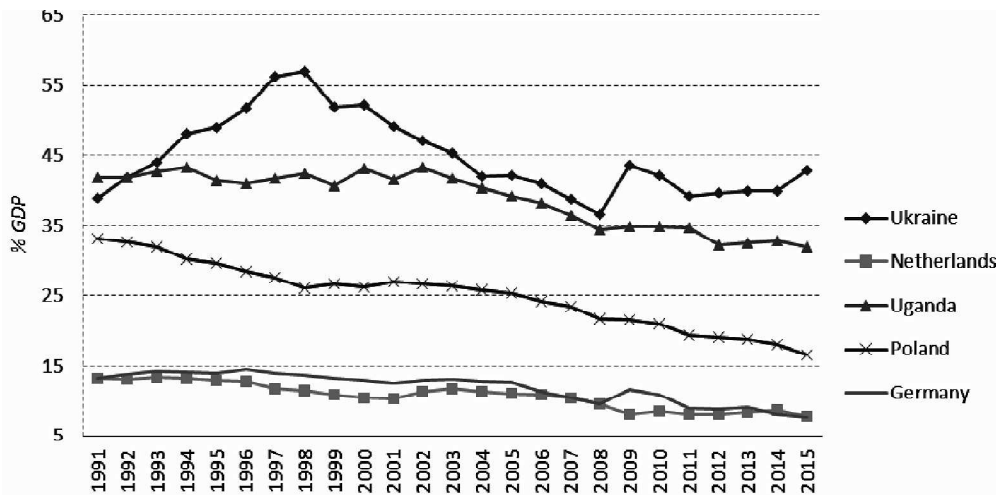

Figure 3. Size and development of the shadow economy in 1991–2015

Since these estimates are based on data from published sources, it is not possible to calculate the total index of precarious employment as a simple sum of constituent forms of non-standard, because one form of precarious employment can be combined with one or more others. For example, temporary workers may be employed part-time, excluding their double counting is necessary for the formation of indicators of summary statistics. In addition, in developed countries, the estimation of total precarious employment is not an exhaustive or accurate indicator of informal employment in the country, because the form of precarious work may not be reflected in statistics, that is, work with aspects of informality can be regarded as part of a permanent (standard) employment. It is also evident that not all employees with non-standard forms of employment should be classified as informally employed.

In order to obtain complete data for the analysis of all forms of informal and precarious employment, it is necessary to develop a classification of the full range of labour situations in both developed and developing countries. It would be worthwhile to justify the markers of informality, which would help to combine the definitions of informal employment with statistical indicators of non-standard employment categories used in developed countries.

These markers should determine the institutional differences in social and labour relations in different countries. For example, when comparing the size of informal employment, it is important to take into account the national institutional difference between countries with general health insurance and those where only standard

employment provides health insurance. The criteria that characterize the sense of social security, the quality of working conditions and economic risks associated with informal and non-standard employment of the population acquire relevance.

It is also important to recognize that most official statistics on the criterion of formality of employment are collected on the de jure differences between labour agreements. De facto informality, for example, because of evasion of duties defined by labour agreements or violation of labour laws, is not reflected in official statistics. Some

temporary workers and part-time workers are covered by social protection according to labour legislation, while others are not. On the one hand, some self-employed people have the right and can afford to pay for their social protection; on the other hand, there may be people in informal employment who occupy informal jobs.

In a number of OECD countries, primarily low- and middle-income countries, unregistered employment is identified as a segment of informal employment. The shortfall in tax revenues is primarily assessed as the risk of using unregistered employment, but there is also the recognition that persons working under such conditions are denied access to social protection and can receive lower wages, especially when they receive cash in envelopes. An example of informality can also be employed by a permanent full-time employment contract for employees whose employers do not pay a portion of their social security contributions in order to reduce labour costs and pay wages "in envelopes", creating so-called "shadow" incomes.

Shadow employment in Ukraine, which manifests itself in the employment of wage earners without entering into a labour agreement and shadow wages, has been rapidly spreading in recent years, covering a significant number of workers in enterprises and organizations of the formal and informal sector of the economy. Shadow economic activity can be defined as such economic activity and income that goes beyond state regulation, taxation or supervision. For the period from 1991 — 2015 gg. The IMF estimated the size of the shadow sector in the structure of the Ukrainian economy at 44.8% (Figure 3), [19].

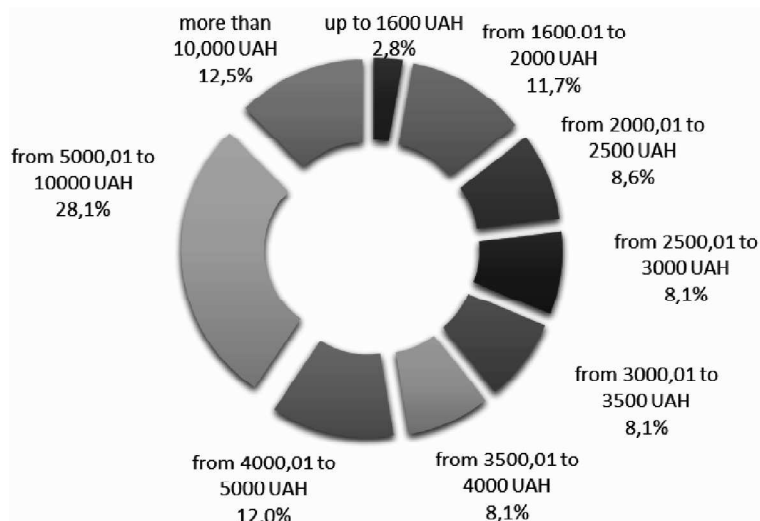

Figure 4. Distribution in Ukraine of the number of full-time employees by the amount of their salary for December 2016

Figure 5. Self-assessment of material well-being in 2016

So, according to calculations of IMF specialists, the average size of the shadow economy of Ukraine from 1991 to 2015 is estimated at 44.8% of GDP, and in 2015 — 42.9%. For comparison: in the Netherlands, the indicators of the shadow economy averaged 10.77% and in 2015 7.83% of GDP; in Germany — 11.97% and 7.75% of GDP; Poland — 25.1% and 16.67%; Uganda — 38.74% and 31.88% of GDP, respectively. Since 1991, when the shadow economy of Ukraine was estimated at 38.96% of GDP, the indicator continued to grow until 1998, reaching a peak of 57%. The downward trend was observed until 2008: the indicator fell to 36.65%. The financial crisis caused a worsening of the situation, and during 2009 — 2014, the level of the shadow economy ranged from 39.2% to 43.5%. "In 2015, the Ukrainian shadow economy was estimated at 42.9% of GDP [19, p. 58].

To determine the scale of the shadow economy, the IMF experts used the definition of the Organization for Economic Cooperation and Development in 2016, which takes into account the tax burden and the amount of contributions to social security, labour market regulation, unemployment, the activities of unregistered enterprises, including illegal economic activity (GDP, account for criminal activity), production for own needs of households, self-employment, that is, a key element of the shadow economy and serves informal employment and economic activity in the informal economy.

Moving a large part of the employed population from the official sector of the economy to the informal sector is one of the negative phenomena of the modern labour market in Ukraine, which leads to a number of social and economic problems. The excessive use of informal employment, its close intertwining with the formal, causes the unregulated processes in the social and labour sphere. The main

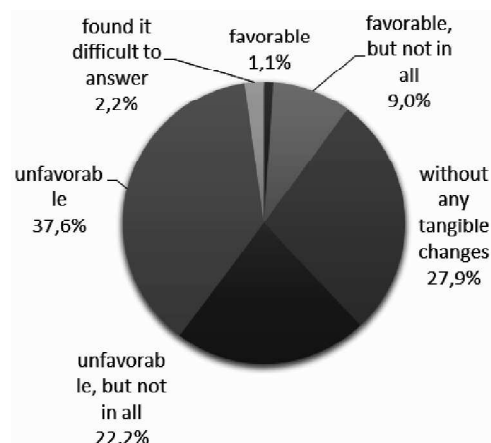

Figure 6. Households' assessment of Ukraine's economic development prospects in 2016

motivation for the spread of informal employment is the desire to receive income sufficient to meet personal needs. The official salary of a large part of those working in the formal sector does not fulfil the stimulating, motivational and reproductive functions.

The impractical decision-making in the sphere of remuneration of labour will only slow down the further resolution of problems of its shadowing, the spread of informal employment, and other social problems. One of the directions of modern social policy in this direction, according to Ukrainian economists, is the gradual introduction of a policy of social quality, which is widely used in developed countries of Europe. Ukraine at the present stage of development has a rather small macroeconomic "window of opportunity" for the formation of a society functioning on the basis of the "social quality" principle. The corresponding macroeconomic basis should be based on a high level of labour productivity and the structural proportions of the economy inherent in developed countries [1, p. 81].

In Ukraine, the share of labour payment in the total household income of the population averaged 47.7% in 2016, and in some regions, for example, in the Transcarpathian region only 27.7%. At the same time, 9.3% of households had per capita equivalent monetary incomes per month below the statutory subsistence minimum in 2016, and 63.1% — below the actual subsistence minimum [3, p. 76].

In Ukraine, according to a survey of enterprises on labour statistics, the average monthly salary of full-time employees in 2016 was 5183 UAH. This is 3.2 times higher than the subsistence minimum for able-bodied people. In December 2016, 59.4% of workers received wages below the national average, and 2.8% below the subsistence minimum (Figure 4), [10].

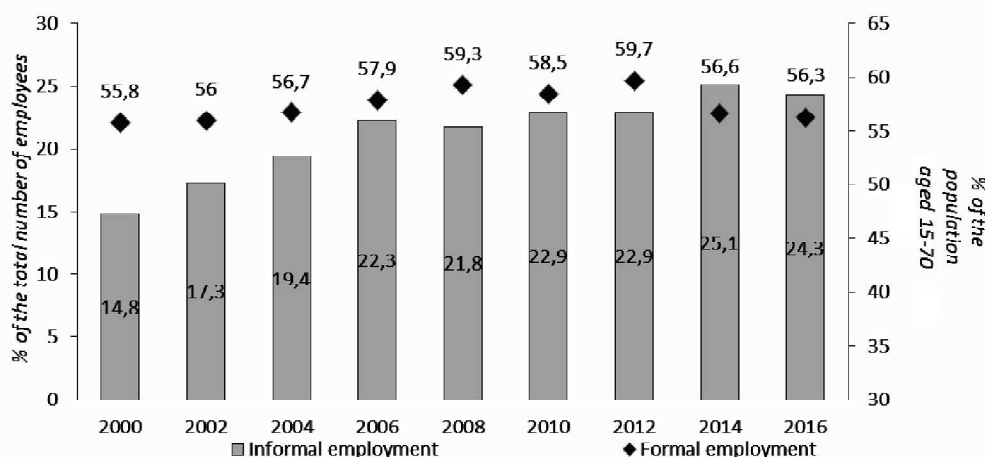

Figure 7. Dynamics of formal and informal employment in 2000–2016

Table 3. Number of informally employed population by age group in 2016

	Total		Including by age groups (years), in % of the total number of employed population of the corresponding age group						
	thousand people	in % of the total number of employees	15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70
Whole population	3961,2	24,3	35,6	25,3	23,0	23,0	21,8	22,6	36,0
Women	1669,0	21,3	31,5	21,2	18,5	20,3	18,7	20,8	38,5
Men	2292,2	27,1	38,9	28,4	26,5	25,4	25,2	24,5	33,5
Urban settlements	1891,9	16,9	25,9	18,8	17,6	16,7	15,6	15,0	14,7
Countryside	2069,3	40,6	48,3	39,4	39,3	39,1	35,1	39,2	71,7

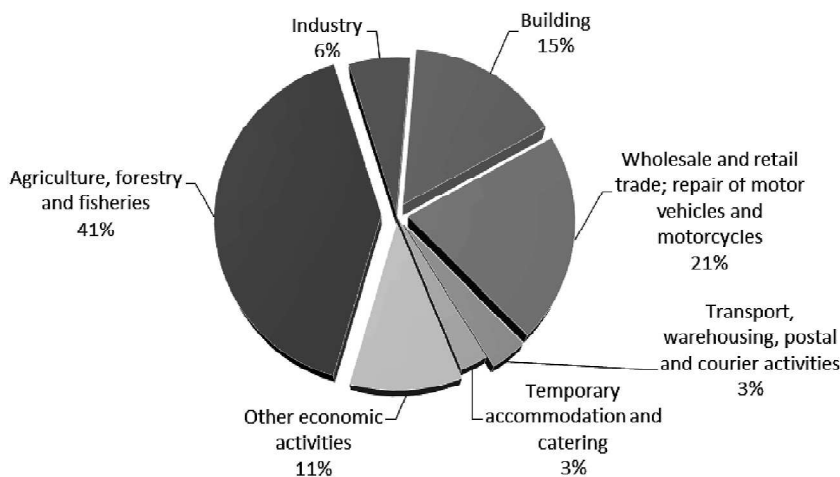

Figure 8. Distribution of informally employed people by types of economic activity in 2016, in % of the entire informal workforce

The highest percentage of full-time employees who earned wages within the subsistence minimum for the able-bodied person operating in December 2016, at postal and courier companies (11.8%), in enterprises engaged in temporary accommodation and catering (6.8%) and in agriculture (4.7%) [3, p. 76]. There is a tendency for households to lose self-esteem at the level of their incomes: 44.0% of households in 2016 were constantly denied necessary, except for food, in 2015 this indicator was 43.2%, in 2014 — 41.4% of households [3, p. 76]. The results of the national annual monitoring polls conducted by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences show that 60% of people in the village where they live are difficult to find any work [2, p. 145]. According to the material welfare of the population of Ukraine in 2014 — 70.7% of households attributed themselves to the poor [3, p. 77], in 2015, the share of such households was 72.3%, and in 2016, 74.0% of households considered themselves poor [3, p. 77].

Self-assessment The Ukrainian households have a level of their material security containing data on the subjective determination of the level of sufficiency of their incomes to meet basic needs in the past year, their expectations about the prospects for the future welfare of their families and the economy of Ukraine as a whole (Figures 5, 6), [11].

The data presented in Figures 4 and 5 show that in the last 12 months of 2016 only 4.4% of households felt their financial situation improved, more than half (65.7%) of respondents felt that their financial situation had worsened, and in the next 12 months 2017 the situation will not improve, and even worsen (50.3% of answers). The same pessimistic expectations for the next 12 months among the households surveyed and the development of the Ukrainian economy: 37.6% of respondents estimate the future economic conditions as unfavorable, 22.2% — partially unfavorable, 27.9% — do not expect tangible changes, and only 1, 1% of households will hope for positive trends in the

development of the national economy.

In such conditions, Ukrainians use various forms of precarious work and informal employment to improve their financial situation. According to official data of the State Statistics Service of Ukraine in 2016, the number of informally employed population decreased by 342.1 thousand people compared to the previous year and amounted to 4.0 million people, or 24.3% of the total employed population [3, p. 76]. Comparing the trends in the development of formal and informal employment in Ukraine in recent years, it should be noted that informal employment is growing at a rapid pace (Figure 7), [12].

The employment rate of the population aged 15–70 years in Ukraine for the period from 2000 to 2016. Grew from 55.8% to 56.3%, or just 0.5 percentage points (pp). On the contrary, employment in the informal sector, on the contrary, grew actively and increased 1.6 times from 14.8% in 2000 to 24.3% in 2016 that is 9.5 percentage points rise in the level of informal employment over the period under review.

The study of the gender characteristics of informal employment showed that the employment rate in the informal sector is 2.4 percentage points higher among men than among women (27.1% versus 21.3%). This is mainly due to the unpreparedness of the formal economy to attract workers to work with decent wage conditions, such that wages adequately fulfil their reproductive function. Income should provide a sense of security and create opportunities for sufficient material

support for workers and their families, since men are more likely to take on more risky, unstable, but often better-paid jobs, so they are more likely to enter the employment sector without any guarantees and dominate the informal economy. Gender differences between men and women show a difference in the distribution of informal employment by age groups. At the same time, if for women the highest level of informal labour relations is typical for persons of retirement age, then among men the most common is employment among young people aged 15–24 years. In addition, at the working age in men with increasing age, the tendency to informal employment decreases, in women the situation almost does not change (Table 3), [12].

In the informal sector of the economy, mostly people of working age work, where their share in 2016 was 94.1%. Its highest level is typical for people aged 15–24 years (35.6%) and aged 60–70 years (36%), it is these categories of the population that are most vulnerable and socially unprotected in the current economic conditions. The spread of informal employment among young people is explained by the search for earnings during education, the spread of informal employment among persons of retirement age, primarily due to low rates of pension replacement, which results in high levels of poverty among the elderly and encourages them to search for informal sources of additional means of livelihood. The desire to continue working involves forcing people older than working age to agree to informal employment, to work in positions that are not attractive to young workers. That is, in the field of employment there is the so-called ageism — discrimination of a person on an age basis. The small amount of state social transfers received by them (scholarships, pensions) and difficulties in accessing official jobs prompt youth and pensioners to seek informal sources of additional means of subsistence [8, p. 98].

The most widespread informal employment in Ukraine was among the vulnerable categories of workers — youth

aged 15—24 years and persons of retirement age. In the dynamics, the age structure of the informal workers undergoes certain changes. According to the State Statistics Service of Ukraine, the share of informally employed among the employed population of the able-bodied age is increasing, and among the population of the post-retirement age (60 to 70 years), on the contrary, it decreases. So, in 2016, the share of informally employed among persons aged 15 to 24 was 35.6% compared to 31.3% in 2012. Among persons 25—29 years old, respectively, 25.3% versus 20.0% and among persons 60—70 years — 36% against 56.0% of the employed population of the corresponding age group.

In addition, the main economic activities of the informal sector of the economy after agricultural production were construction, trade, repair of cars, household products and personal items; the activities of hotels and restaurants, and this, mainly, traditionally male economic activities (Figure 8).

Among the types of economic activity, the "leader" in the spread of informal labour relations remains rural, forestry and fisheries. Despite a 1.7-fold decrease in the level of informal employment over the past five years, the value of this indicator remains quite high — 40.8%. Other types of economic activity, where this type of employment is very common, is wholesale, retail trade and repair of vehicles — 20.9%, construction — 15.5%.

An important factor in determining the choice of persons in favour of informal employment in Ukraine is the level of education. According to official statistics, the level of informal employment is declining with the growth of education in both urban and rural areas. In 2016, among the informal working population, 34.3% were persons with full secondary education, 33.2% — with vocational and 27.5% — with a full higher education.

The informal application of labour has regional features (Figure 9), [12]. In general, the territorial division of the scale of the spread of informal employment is once again more serious, first of all, its greater concentration in the regions of the agrarian orientation.

The geography of distribution shows that informal employment is most concentrated in the western regions of the country: in Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Rivne and Transcarpathian, its level is 53.2%, respectively; 49.9%; 46.5% and 35.9%. The lowest figures are shown by the industrial regions of Kiev, Donetsk, Poltava, Kharkiv and Dnepropetrovsk regions. The level of informal employment in the eastern and central regions with developed infrastructure of industrial enterprises is three times lower than in the regions of the western region. At the same time, the number of employed in the formal sector (at large and medium-sized enterprises) did not increase during this period, but even decreased markedly. This is an additional indirect evidence that the costs of creating new jobs in the formal sector remain prohibitively high, and the main generator of jobs is the informal sector of the Ukrainian economy.

It should be noted that as a result of the use of informal employment and the expansion of the functioning of the informal sector of the economy, there are mixed consequences.

Informal employment can be seen as a forced form of adapting the country's population to unfavorable economic conditions. Positive in this situation is the formation of a number of socio-economic transformations: a reduction in the number of unemployed and a strain on the labour market; the possibility for a certain period of time to receive income that is higher compared to social unemployment benefits; the containment of the growth of social tension in society; the opportunity to gain new skills, to master new professions, is an important mechanism of social, labour and professional mobility. Among the employed is an informally large number of elderly people

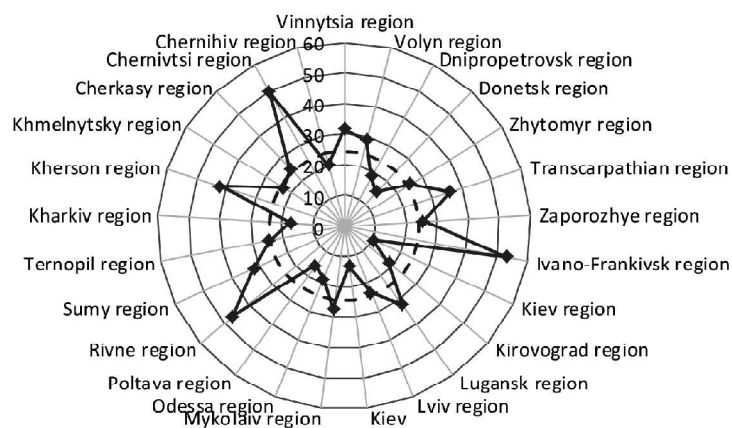

Figure 9. The share of informally employed population by regions of Ukraine in 2016, % of the number of employed in the region

whose pension is insignificant for sufficient material provision of individual needs, and informal employment opens up opportunities for obtaining additional income. For representatives of this age group employed, employment opportunities in enterprises in the formal sector of the economy are sharply narrowed. The deficit of the Pension Fund's resources is blocked by grants from the State Budget of Ukraine, and a change in this trend is unlikely in the near future, so the increase in pensions will be extremely slow, and informal employment will remain an important source of additional income for them.

In addition, informal employment often paves the way for small business development. Administrative barriers to entry into business and the rigidity of labour legislation do not motivate entrepreneurs to register their business. Unregistered self-employment allows individuals to start an entrepreneurial activity, develop experience, gain certain skills, form social capital, create a material "safety cushion", which guarantees a successful transition to registered formal employment.

The use of informal employment creates certain risks for the state. Thus, a shortage of tax funds by budgets of all levels and non-fulfilment of social funds due to shadowing of incomes in the informal sector of the economy leads to a deterioration in the economic situation of the population and the growth of social tensions in society as a whole. The deficit of revenues to the budget and social funds, which could be directed to the development of the socio-economic sphere and the improvement of the level and quality of life of the population.

Informal employment contributes to the growth of corruption and the shadow economy; complicates control over monetary circulation; limits the possibility of obtaining complete and reliable statistical information, negatively affects the processes of macroeconomic forecasting, the development of effective programs for the social and economic development of the state. In addition, employment in the informal sector limits the ability to implement social rights and guarantees provided by labour law; increases the risk of income instability; makes it difficult to monitor the working conditions and the quality of goods and services provided.

CONCLUSIONS

The implementation of reforms in Ukraine has the ultimate goal of building a modern European country with a developed economy capable of meeting the social needs of its citizens. However, a protracted period of complex political and economic transformations led to a crisis situation in virtually all spheres. Under such conditions, social guarantees for the realization of one of the fundamental human rights — the right to work — are not fully ensured in the country. The current state of the labour market in Ukraine is characterized by

unfavorable trends in terms of employment and inefficient use of labour. At this time, shadow employment acquired an extraordinary spread, which is accompanied by negative consequences for both the state and employees. Therefore, one of the main tasks of the state policy of Ukraine is the concentration of efforts of all branches of power on the comprehensive implementation of radical economic, administrative, managerial and organizational measures to legalize shadow employment and wages.

Reduction of informal employment in Ukraine and its legalization requires, first of all, the implementation of employment policy measures, have an anti-crisis focus. Coordination of efforts at all levels in the implementation of employment policy and the reduction of its shadowing is impossible without a scientifically based integrated national employment assistance program aimed at balancing the supply and demand for labour based on productive employment.

The employment policy should be aimed at redistribution of the labour force by sectors of the economy, territories and types of economic growth of labour productivity, with the maximum possible social support of the employed. At the same time, it should be taken into account that the initiated reforms of the economic sector and the loss of significant production potential in the ATU zone will ultimately lead to a change in the sectoral and territorial structure of the economy, and hence to a change in the structure of demand for labour. Therefore, it is important to introduce scientifically based forecasting of the scope and directions of such changes, as well as the demand structure in the labour market for the medium and long term.

The priority task for the social development of the national economy is the formation of a labour force oriented towards a highly skilled and, accordingly, highly paid model of social and labour relations. That will lead to the conclusion from the shadow of informal employment. The implementation of the employment policy using employment creation programs should be aimed at the development of small business. Supporting the development of the small business structure through the introduction of a more flexible tax system, improving the scope of lending, providing preferential terms for entrepreneurs to access legal and information and consulting services should be an important direction to reduce informal employment.

Reducing the scope of informal employment and shadowing wages in the informal sector of the economy also requires accelerating the reform of the pension system and the income sphere, which will help create incentives for the labour market to be de-institutionalized and introduce a social insurance system; strengthening employers' accountability for compliance with labour law. To do this, it is necessary to introduce changes and additions to the legislation on increasing sanctions for evading the registration of social and labour relations between the employee and the employer, pursuing a more brutal policy to strengthen the responsibility of labour market subjects for evading taxes and contributions to social funds and improving their administration. All activities — regulatory, organizational, administrative, regulatory, financial and economic, information should be coordinated and be comprehensive and systematic.

Literature:

1. Burlai T.V. Social quality policy in the context of the association agreement between Ukraine and EU / T.V. Burlai // Economics and forecasting. № 4, 2015. — P. 81—95.
2. Vorona V., Shulga M. Results of the National Monitoring Surveys of 1992—2014 / Ukrainian Society: monitoring of social changes. Collection of scientific papers

/ Ed. Doctor of economics. K.: Institute of Sociology of NASU, T. 2, 2014 — P. 410.

3. State Statistics Service of Ukraine. Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to the data of a sample survey of households in January 2016) / Statistical compilation //, K. — 2016. — 76 p.

4. State Statistics Service of Ukraine (2017) Costs and resources of households in Ukraine in 2016: Statistical collection. — K. — 2017. — 380 pp., P. 252.

5. State Statistics Service of Ukraine (2017). The Labour of Ukraine in 2016: Statistical Collection / LLC "View Trade" August. — K. — 2017. — 234 p., P. 117.

6. State Statistics Service of Ukraine. Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample household survey conducted in January 2017) / Statistical Collection. — K. — 2017. — 77 p. P. 9

7. State Statistics Service of Ukraine. Labour market of Ukraine in 2016. [Electronic resource] — Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Strochenkov O. Informal employment of Ukraine's population: quantitative and qualitative dimensions [Electronic resource] / O. Strochenkov // Access mode: <http://commons.com.ua/neformalnazajnyatistnaseleynna>. — K. — 2015. — p.150.

9. Statistical data of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). [Electronic resource] — Access mode: <http://stats.oecd.org/> and calculations by the author according to the data of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource] — Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Labor of Ukraine in 2016: Statistical Collection / State Statistics Service of Ukraine. — LTD. Publishing house "August Trade". — Kyiv, 2017. — 234 p., P. 117—118.

11. Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample household survey conducted in January 2017) / Statistical Collection. // State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, 2017. — 77 p. — P. 12.

12. State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. European Communities (1993) System of National Accounts 1993 / Prepared under the auspices of the Inter-Secretariat Working Group on National Accounts: Commission of the European Communities — Eurostat, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank. — Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington, D.C. — 838 p., P. 135

14. Hurley J., Fernandez-Macias E. and Storrie D. (2013) Employment polarisation and job quality in the crisis: European Jobs Monitor 2013/ Eurofound. — Dublin. 83 p.

15. ILO (1993) Reports and related documents of the 15th International Conference of Labour Statisticians. Geneva, 19 — 28 January. — 62 p.

16. ILO (2003) Final report of the 17th International Conference of Labour Statisticians / International Labour Office. Geneva, 24 November — 3 December 2003. 156 p. P. 10—16.

17. ILO (2004) Hussmanns Ralf Measuring the informal economy: From employment in the informal sector to informal employment / Working Paper No. 53 // Policy Integration Department Bureau of Statistics International Labour Office. — Geneva. 42 p.

18. ILO (2018) Statistics of the International Labour Organization <http://www.ilo.org/ilostat/>.

19. IMF (2018) Medina L. and Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? / IMF Working Paper // Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz. — 76p. — P. 61—75.

20. Final report of the 17th International Conference of Labour Statisticians / International Labour Office. — Geneva, 24 November — 3 December 2003. — 156 p. — P. 15.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

*Н. А. Гринчак,
старший викладач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: 0000-0002-2046-6014*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.138

СТАТИСТИЧНІ АСПЕКТИ ОБЧИСЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНДЕКСУ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИКИ

*N. Hrynchak,
Senior Lecturer of Department for Economics and Management of Foreign Economic Activities,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit*

STATISTICAL ASPECTS OF LOGISTICS PERFORMANCE INDEX CALCULATION AND APPLICATION

У статті визначено, що для ефективної оцінки розвитку логістики необхідна якісна методика, що дозволяє визначити поточний стан логістичної галузі країн світу і саме міжнародні рейтинги є важливим джерелом інформації щодо її потенціалу й розвитку.

Висвітлено методичний підхід до статистичного обчислення індексу ефективності логістики та його застосування як адекватного інструменту вимірювання рівня розвитку логістики в різних країнах запропонований Всесвітнім банком. Відзначено, що запропонована Світовим банком методика оцінки індексу ефективності логістики не є науково обґрунтованою та певною мірою носить суб'єктивний характер, проте дає повну та достовірну інформацію, не залежно від рівня розвитку країни та її виходу до моря та визначається на основі стандартизованої анкети, для онлайн-опитування в Інтернеті. Використовується аналіз основних шести компонентів для складання даних в єдиний індекс, що дозволяє кожній країні зосередити увагу ще й на рейтинги субіндексів під час розроблення програми розвитку транспортно-логістичної сфери з метою підвищення рівня міжнародної торгівлі.

The article determines that effective evaluation of the development of logistics requires a qualitative methodology that allows to assess the current state of the logistics industry in the world and that international rankings are an important source of information on its potential and development. International rankings are an important source of information on the potential and development of individual countries. In addition, by identifying the strengths and weaknesses that affect a country's position in the global coordinate system, they are an indicator of the need for action to address deficiencies and create greater opportunities for increasing competitive advantage.

A methodological approach to the statistical calculation of the Logistics Efficiency Index and its application as an adequate tool for measuring the level of logistics development in different countries is proposed by the World Bank. It is noted that the methodology proposed by the World Bank for assessing the logistics efficiency index is not scientifically substantiated and to a certain extent subjective, but provides complete and reliable information, regardless of the level of development of the country and its access to the sea and is determined on the basis of a standardized questionnaire, for online surveys on the Internet. The analysis of the main six

components is used to compile data into a single index, which allows each country to focus on the sub-index ratings in the development of the program of development of transport and logistics in order to increase the level of international trade.

Logistics performance index is an online benchmarking tool for identifying potential challenges and opportunities for trading logistics performance. It is justified that in order to improve the situation in the market of logistics services, namely in the segment of international transportation, in Ukraine it is necessary to implement a set of measures both in the field of improving logistics infrastructure and finding new approaches to management and in the field of automation of logistics processes. Only by joint efforts of the state and the participants of logistic activity and scientists can the rating of the Logistics Efficiency Index be achieved and the goals set by the National Transport Strategy of Ukraine for the period till 2030 be achieved.

Ключові слова: ефективність логістики, індекс ефективності логістики, логістика, логістична інфраструктура, рейтинг розвитку логістичної інфраструктури.

Key words: logistics efficiency, logistics efficiency index, logistics, logistics infrastructure, rating of development of logistics infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах логістика відіграє ключову, а в деяких випадках визначальну роль у розвитку країн. Основна мета розвитку логістики в національній економіці — зменшення логістичних витрат у кінцевій вартості продукції, а також підвищення транзитного потенціалу. Велика увага розвитку логістики та вдосконалення її інфраструктури приділяється з боку держави. Для ефективно оцінки розвитку логістики необхідна якісна методика, що дозволяє оцінити поточний стан логістичної галузі країн світу.

Формування та узагальнення показників логістичної діяльності в різних країнах світу є складним завданням, оскільки логістика багатовимірна. Розрахунок часу та витрат, пов'язаних з логістичними процесами — відвантаженням в портах, митним оформленням, транспортом тощо — є легкодоступною інформацією. Але навіть за умов повноти та доступності, через структурні відмінності в ланцюгах поставок різних країн, ця інформація не може бути легко об'єднана в єдиний, послідовний набір даних між країнами. Зауважимо, що багато ключових елементів ефективно логістики, як-от: прозорість процесу та якість обслуговування, передбачуваність та надійність — не можуть бути оцінені, використовуючи лише інформацію про час та витрати.

Рейтинги, в широкому сенсі, можна визначити як багатовимірні інтегральні показники, що узагальнюють найбільш значущі властивості складних соціально-економічних явищ, які неможливо виміряти безпосередньо (конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, ефективність логістики тощо) [1–3].

Рейтинг — це по суті, технічний інструмент для інвестора, маркетолога і підприємця, який допомагає у регулюванні функціонування фінансово-економічних інститутів багатьох країн, та може бути використаний при здійсненні тієї чи іншої бізнес-угоди [1].

Міжнародні рейтинги є важливим джерелом інформації щодо потенціалу й розвитку окремих країн. Крім того, ідентифікуючи сильні та слабкі сторони, які впливають на позицію країни у світовій системі координат, вони виступають індикатором необхідності здійснення заходів, спрямованих на подолання недоліків і створення ширших можливостей для нарощення конкурентних переваг [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз існуючих у світовій практиці підходів і рейтингів оцінки ефективності логістики на рівні країн представлений в окремих публікаціях таких авторів: А. Єріна [2; 3], Т. Зоріна [4], Т. Колодізева [5], Д. Курочкін [6], Ю. Ковтюк О. Молнар, Є. Палійчук [7] та ін. Найбільш повна і комплексна оцінка логістичної діяльності представлена індексом ефективності логістики (LPI) Світового банку. Це найбільш відомий рейтинг, розроблений для логістичної галузі та вимірює результативність роботи ланцюгів поставок, стан торгової логістики на національному та міжнародному рівні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення методичних підходів до статистичного обчислення індексу ефективності логістики та його застосування як адекватного інструменту вимірювання рівня регіонального розвитку логістики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вимірювання ефективності логістики країн Світовий банк та Інститут економіки Турку у Фінляндії у 2007 році запропонували національний індекс ефективності логістики (LPI — logistics performance index), який став першим комплексним показником оцінки рівня розвитку логістики в різних країнах [10].

LPI визначається на основі стандартизованої анкети, для онлайн-опитування в Інтернеті, і використовує аналіз основних компонентів для складання даних в єдиний індекс.

Дослідження базується на результатах опитувань переважно міжнародних (транснаціональних) логістичних компаній, водночас не враховуються думки споживачів послуг і особливості окремих держав, наприклад наявність виходу до моря, площа території країни і т.д. [9]. Крім того, у багатьох країнах офіційна статистика по ринку логістичних послуг на національному рівні дуже обмежена, в основному будується на експертних висновках.

Значення LPI коливаються від 1 до 5, причому 1 вказує на більш низькі показники логістики та 5 — на більш високі показники логістики. Розрахунок індексу

Таблиця 1. Методологія вибору груп країн для респондентів

	Респонденти з країн з низьким рівнем доходу	Респонденти з країн з середнім рівнем доходу	Респонденти з країн з високим рівнем доходу
Респонденти з прибережних країн	П'ять найважливіших країн-партнерів з експорту + Три найважливіші країни-партнери	Три найважливіші країни-експортери + Найважливіша країна-партнер з імпорту + Чотири випадково вибрані країни, по одній з кожної групи країн: а. Африка б. Східна, Південна та Середня Азія с. Латинська Америка д. Європа менше Центральної Азії та ОЕСР	Дві випадково вибрані країни зі списку п'яти найважливіших країн-партнерів з експорту та п'яти найважливіших країн-партнерів-імпортерів + Чотири випадково вибрані країни, по одній з кожної групи країн: а. Африка б. Східна, Південна та Середня Азія с. Латинська Америка д. Європа менше Центральної Азії та ОЕСР
Респонденти з країн, що не мають виходу до моря	Чотири найважливіші країни-партнери з експорту + Дві найважливіші країни-партнери по імпорту + Дві суходутні країни	Три найважливіші країни-експортери + Найважливіша країна-партнер імпорту + Дві суходутні країни + Дві випадково вибрані країни, по одній з кожної групи країн: а. Африка, Східна, Південна та Центральна Азія та Латинська Америка в. Європа менше Центральної Азії та ОЕСР	Дві країни випадковим чином вибрані із об'єднаних груп країн а, б, с та д

Джерело: [15].

Таблиця 2. Вага компонентів для міжнародного LPI

Компоненти	Вага
1. Митниця	0.4072
2. Інфраструктура	0.4130
3. Міжнародні поставки	0.3961
4. Якість та компетентність логістики	0.4166
5. Відстеження	0.4106
6. Своєчасність	0.4056

Джерело: [15].

здійснювався у 2010, 2012, 2014, 2016 та 2018 роках [10—15].

Кожен респондент опитування оцінює вісім закордонних ринків по шести основних складових логістичної діяльності.

Респонденти приймають участь в опитуванні онлайн.

Вісім країн обираються на основі найважливіших ринків експорту та імпорту країни, де знаходиться респондент, шляхом випадкового вибору, а для країн, що не мають виходу до моря, — сусідніх країн, які складають частину суходолу, що поєднує їх з міжнародними ринками.

Такий метод опитування включає підхід Уніфікованої вибіркової рандомізованої вибірки (USR — Uniform Sampling Randomized) для отримання максимально можливих відповідей з недостатньо представлених країн. Оскільки механізм опитування в значній мірі спирається на спеціалізовану методологію відбору країн для респондентів, яка базується на великому обсязі торгівлі між країнами, USR може допомогти країнам з меншими обсягами торгівлі піднятися на перше місце під час вибору країни.

Метод, що використовується для вибору групи країн, які оцінюються кожним респондентом, залежить від характеристик країни, в якій знаходиться респондент (табл. 1).

Механізм дослідження LPI 2018 року формує набір країн для респондентів опитування, згідно з набором правил (табл. 1).

Міжнародний LPI — це узагальнений показник ефективності сектору логістики, який поєднує дані про

шість основних компонентів ефективності в єдиний узагальнений індекс. У разі, якщо деякі респонденти не надали інформацію про всі шість компонентів, для заповнення відсутніх значень використовується інтерполяція. Пропущені значення замінюються середньою кількістю відповідей на кожне запитання, скоригованою на середнє відхилення респондента від середньої країни у відповіді на запитання.

LPI узагальнює ефективність логістики за такими основними компонентами:

1. Митниця (Customs): ефективність митного та прикордонного управління, яка оцінюється від "дуже низької" (1) до "дуже високої" (5) в опитувальному запитанні 10.

2. Інфраструктура (Infrastructure): якість торгівлі та транспортної інфраструктури, яка оцінюється від "дуже низької" (1) до "дуже високої" (5) у запитанні 11 опитування.

3. Міжнародні перевезення (International shipments): Простота організації доставки за конкурентними цінами, яка визначається від "дуже складних" (1) до "дуже легких" (5) у запитанні 12.

4. Якість логістики та компетентність (Logistics quality and competence): Компетентність та якість логістичних послуг, оцінюються від "дуже низьких" (1) до "дуже високих" (5) у запитанні 13 опитування.

5. Відстеження (Tracking and tracing): можливість відстеження партії товарів, оцінені від "дуже низьких" (1) до "дуже високих" (5) у запитанні 14.

6. Своєчасність (Timeliness): час, з якою відправлення досягає вантажоодержувачів протягом запланованих або очікуваних термінів доставки, оцінюється від "навряд чи колись" (1) до "майже завжди" (5) у запитанні опитування 15 [9].

LPI будується на основі шести субіндексів за допомогою методу головних компонент (PCA — principal component analysis), стандартної статистичної методики, яка використовується для зменшення розмірності набору даних. У LPI вхідними даними для PCA — є бали за країнами (відповіді на питання 10—15), усереднені для всіх респондентів, які представляють дані про цей закордонний ринок. Перед проведенням PCA бали нормалізуються шляхом віднімання середнього значення за елементами вибірки та ділення на стандартне відхилення.

Для побудови міжнародного LPI нормалізовані бали за кожним із шести оригінальних показників множать на вагу їх компонентів (табл. 2) і потім підсумовують.

Вага компонентів — це ваговий коефіцієнт, який присвоюється кожному оригінальному показнику під час побудови міжнародного LPI. Оскільки вагові коефіцієнти практично однакові для всіх шести компонентів, міжнародний LPI близький до простого середнього показника. Хоча РСА перезапускається для кожної версії LPI, ваги залишаються дуже стійкими з року в рік. Таким чином, існує високий ступінь забезпечення співставлення між різними виданнями LPI.

Оцінки LPI представляються з приблизними 80% довірчими інтервалами, для того щоб врахувати помилку вибірки, яка може утворитися через методологію опитування LPI. Ці інтервали дозволяють забезпечити верхню та нижню межі для балів та рейтингу LPI в країні. Для того щоб визначити, чи є зміна балів чи різниця між двома балами статистично значимими, довірчі інтервали необхідно уважно вивчити. Наприклад, статистично значиме поліпшення показників ефективності в країні не повинно бути завершеним, якщо нижня межа показника LPI країни в 2014 році не перевищить верхню межу його показників за 2012 рік.

Незважаючи на те, що LPI є найбільш повнішим джерелом даних для логістики та спрощення торгівлі в країні, в нього є два важливі обмеження.

По-перше, досвід міжнародних експедиторів може не відображати більш широке логістичне середовище у бідних країнах, які часто покладаються на традиційних операторів. Міжнародні та традиційні оператори можуть відрізнитись по взаємодії з урядовими агенціями — та за рівнем обслуговування.

По-друге, для країн, що не мають виходу до моря, та малих острівних держав, LPI може відображати проблеми з доступом за межами країни, які були оцінені, наприклад, такі як труднощі з транзитом. Низький рейтинг країни, що не має виходу до моря, може не адекватно відображати її зусилля щодо спрощення торгівлі, які залежать від роботи складних міжнародних транзитних систем. Країни, що не мають виходу до моря, не можуть усунути неефективність транзиту за допомогою внутрішніх реформ.

З метою обчислення довірчого інтервалу для кожної країни оцінюється стандартна похибка балів LPI для всіх респондентів.

Верхня та нижня межі довірчого інтервалу обчислюються, так:

$$LPI \pm \frac{(0.1, N - 1)^S}{\sqrt{N}} \quad (1),$$

де LPI — показник LPI в країні,
N — кількість респондентів опитування для країни,
S — розрахункова стандартна помилка балів LPI країни,

t — значення критерію Ст'юдента (t-розподіл).

У результаті такого підходу довірчі інтервали та низькі-високі діапазони для балів та рангів збільшуються для малих ринків з невеликою кількістю респондентів, оскільки ці оцінки менш достовірні [9].

Високі та низькі бали використовуються для обчислення верхньої та нижньої межі в рейтингу країн. Верхня межа — це рейтинг LPI, який країна отримала би, якби її показник був на верхній межі довірчого інтервалу, а не в центрі. Нижня межа — це ранг LPI, який отримала би країна, якби показник LPI знаходився на нижній межі довірчого інтервалу, а не в центрі. В обох випадках оцінки всіх інших країн залишаються постійними.

Середній довірчий інтервал по шкалі 1—5 становить 0,2, або приблизно 7% середнього показника LPI по країні. Через групування балів LPI в середині розподілу довірчий інтервал перетворюється в середньому в 16 рангових місць, використовуючи верхню і нижню межу рангу, як було обчислено вище. Слід бути обережними при тлумаченні невеликих відмінностей у балах та рейтингах LPI [15].

Друга частина інструменту дослідження LPI — це національний LPI, в якому респонденти надають якісну та кількісну інформацію про логістичне середовище в країні, де вони працюють.

Запитання 17—22 пропонують респондентам обрати одну з п'яти категорій ефективності. Наприклад, у питанні 17 вони можуть описати портові збори у своїй країні як "дуже високі", "високі", "середні", "низькі" або "дуже низькі". Як і в міжнародному LPI, ці варіанти кодуються від 1 (найгірший) до 5 (найкращий).

Питання 23 стосувалося використання електронних платформ у логістиці та кіберзагроз. За кількома винятками, на запитання 24—35 запитують респондентів кількісну інформацію про міжнародні мережі постачань своїх країн, пропонуючи вибір у спадному меню. Коли відповідь вказує на одне значення, відповідь кодується як логарифм цього значення. Коли відповідь вказує на діапазон, відповідь кодується як логарифм середини цього діапазону. Наприклад, відстань експорту може бути вказана як менше 50 кілометрів, 50—100 кілометрів, 100—500 кілометрів тощо — тому відповідь 50—100 кілометрів кодується як журнал (75). Повна інформація про матрицю кодування доступна на запит [15].

Оцінювання ефективності логістики за країною здійснюється шляхом усереднення значень логарифмів відповідей респондентів для конкретної країни. Цей метод еквівалентний розрахунку геометричного середнього за рівнями.

Інтегральний індекс ефективності логістики LPI наведено в табл. 3

В оцінці індексу ефективності логістики в 2018 р. брало участь 160 країн світу. Незмінним лідером рейтингу (позиція №1 в 2010, 2014 року, 2016 і 2018 рр.) є Німеччина (табл. 3). На другому місці — Швеція, на три позиції вгору піднялася Бельгія і зайняла 3-є місце [15].

Слід зазначити, що десятка лідерів істотно не змінюється. Найбільш розвинені логістичні системи мають Австрія, Японія, Нідерланди, Сінгапур і Великобританія.

З першої десятки вибули Люксембург, Гонконг (Китай) і США, зате увійшли Данія і Фінляндія, які раніше потрапляли до першої десятки тільки один раз у 2012 р. Також у лідери повернулася Японія (5-е місце).

Найбільш неефективною країною, з точки зору логістики, в 2016 році була Сирія, в 2018-му — Афганістан (160-е місце), за яким розташувалися Ангола, Бурунді, Нігерія, Сьєрра-Леоне.

Україна в рейтингу LPI 2018 зайняла 69-е місце з 160 країн, які брали участь в оцінці, що на 11 пунктів вище, ніж у 2016 р (табл. 3). У 2010 р у нас було 102 позиція. Аналізуючи інтегральний індекс LPI за компонентами, відмітимо, що ситуація не завжди однозначна, так Україна за субіндексом "Митниця" — зайняла 66 місце, за "Своечасністю" — 52, проте за субіндексом "Міжнародні перевезення" — аж 119 (табл. 4).

LPI — це інтерактивний інструмент бенчмаркінгу для виявлення можливих викликів та можливостей стосовно ефективності торговельної логістики. Аналітики Світового ринку [9] порівнювали відмінності в логістиці між різними країнами, регіонами та групами доходів, а також обговорювали різні стратегії підвищення ефективності логістики різних груп у світі. Зазначаючи, що країни з низьким рівнем доходу в основному зосереджуються на логістичній інфраструктурі та спрощенні транспорту, тоді як країни із середнім рівнем доходу мають намір покращити логістичні компетентності та послуги, а також правила торгівлі. З іншого боку, країни з високим рівнем доходу приділяють більше уваги зеленій логістиці та інформаційним системам. Це означає, що багатші регіони мають більше можливостей сприяти сталому розвитку зеленої логістики.

Таким чином, наша країна, незважаючи на значний потенціал розвитку логістичної галузі, продовжує дещо відставати і демонструє погіршення становища за суб-

Таблиця 3. Рейтинг країн за Індексом LPI у 2010–2018 рр.

Ранг	Країна	LPI	Ранг	Країна	LPI	Ранг	Країна	LPI	Ранг	Країна	LPI	Ранг	Країна	LPI
2010			2012			2014			2016			2018		
1	Німеччина	4,11	1	Сінгапур	4,13	1	Німеччина	4,12	1	Німеччина	4,23	1	Німеччина	4,20
2	Сінгапур	4,09	2	Гонконг САР, Китай	4,12	2	Нідерланди	4,05	2	Люксембург	4,22	2	Швеція	4,05
3	Швеція	4,08	3	Фінляндія	4,05	3	Бельгія	4,04	3	Швеція	4,20	3	Бельгія	4,04
4	Нідерланди	4,07	4	Німеччина	4,03	4	Велика Британія	4,01	4	Нідерланди	4,19	4	Австрія	4,03
5	Люксембург	3,98	5	Нідерланди	4,02	5	Сінгапур	4,00	5	Сінгапур	4,14	5	Японія	4,03
6	Швейцарія	3,97	6	Данія	4,02	6	Швеція	3,96	6	Бельгія	4,11	6	Нідерланди	4,02
7	Японія	3,97	7	Бельгія	3,98	7	Норвегія	3,96	7	Австрія	4,10	7	Сінгапур	4,00
8	Велика Британія	3,95	8	Японія	3,93	8	Люксембург	3,95	8	Велика Британія	4,07	8	Данія	3,99
9	Бельгія	3,94	9	США	3,93	9	США	3,92	9	Гонконг САР, Китай	4,07	9	Велика Британія	3,99
10	Норвегія	3,93	10	Велика Британія	3,90	10	Японія	3,91	10	США	3,99	10	Фінляндія	3,97
102	Україна	2,57	66	Україна	2,85	61	Україна	2,98	80	Україна	2,74	69	Україна	2,83

Джерело: розроблено автором на основі [11–15].

Таблиця 4. Рейтинг топ-10 країн світу за субіндексами LPI у 2018 р.

Країна	Митниця		Інфраструктура		Міжнародні перевезення		Якість логістики та комп-ність		Відстеження та відслідковування		Своєчасність	
	СІ	Р	СІ	Р	СІ	Р	СІ	Р	СІ	Р	СІ	Р
Німеччина	4,09	1	4,37	1	3,86	4	4,31	1	4,24	2	4,39	3
Швеція	4,05	2	4,24	3	3,92	2	3,98	10	3,88	17	4,28	7
Бельгія	3,66	14	3,98	14	3,99	1	4,13	2	4,05	9	4,41	1
Австрія	3,71	12	4,18	5	3,88	3	4,08	6	4,09	7	4,25	12
Японія	3,99	3	4,25	2	3,59	14	4,09	4	4,05	10	4,25	10
Нідерланди	3,92	5	4,21	4	3,68	11	4,09	5	4,02	11	4,25	11
Сінгапур	3,89	6	4,06	6	3,58	15	4,10	3	4,08	8	4,32	6
Данія	3,92	4	3,96	17	3,53	19	4,01	9	4,18	3	4,41	2
Велика Британія	3,77	11	4,03	8	3,67	13	4,05	7	4,11	4	4,33	5
Фінляндія	3,82	8	4,00	11	3,56	16	3,89	15	4,32	1	4,28	8
Україна	2,83	66	2,49	89	2,22	119	2,83	68	2,84	61	3,11	52

Примітка: СІ — субіндекс; Р — ранг;

Джерело: розроблено автором на основі [15].

індексом LPI "Міжнародні перевезення", хоча інтегральний індекс ефективності логістики виріс на 11 позицій в 2018 р. Щоб поліпшити ситуацію, в Україні слід реалізувати комплекс заходів як у сфері вдосконалення логістичної інфраструктури і пошуку нових підходів до управління, так і в сфері автоматизації логістичних процесів. Тільки спільними зусиллями держави і учасників логістичної діяльності та науковців можна домогтися підвищення рейтингу за індексом ефективності логістики і досягти цілей, встановлених Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року [8].

Література:

1. Авдокушин Е.Ф. Рейтингономика как инструмент финансовой экономики / Е.Ф. Авдокушин // Вопросы новой экономики. — 2014. — № 2. — С. 4—12.
2. Єріна А.М. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. Частина I. Індеси економічної свободи та глобальної конкурентоспроможності / А. М. Єріна // Статистика України. — 2016. — № 3. — С. 56—64.
3. Єріна А.М. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. Частина II. Індеси інноваційного та людського розвитку / А.М. Єріна // Статистика України. — 2016. — № 4. — С. 66—75.
4. Зорина Т. Логистический рейтинг 2018: лидеры и аутсайдеры / Т. Зорина, Ю. Трухан. // Наука и инновации. — 2019. — № 2 (192). — С. 51—55.
5. Колодізева Т.О. Логістична діяльність підприємств в Україні: оцінка стану логістичного середо-

вища у світових рейтингах / Т.О. Колодізева // Економічний вісник Національного гірничого університету. — 2018. — № 4. — С. 112—120.

6. Курочкин Д.В. Оценка эффективности логистики в странах Таможенного союза и Украине по методологии Всемирного банка / Д.В. Курочкин // Логистика и управление цепями поставок. — 2013. — № 2 (55). — С. 16—22.

7. Молнар О.С. Методология визначення логістичної ефективності / О.С. Молнар, Є.С. Палійчук, Ю.І. Ковтюк // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 19. — С. 34—37.

8. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/430-2018-%D1%80>

9. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.worldbank.org>

10. Connecting to Compete 2007: Trade Logistics in the Global Economy [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, M.A. Mustra, J. Panzer, L. Ojala, T. Naula]. — Mode of access: <http://documents.worldbank.org/curated/en/180751468165888570/pdf/430050WP0Conne1e0Box32734401PUBLIC1.pdf>

11. Connecting to Compete 2010: Trade Logistics in the Global Economy [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, M.A. Mustra, L. Ojala, B. Shepherd, D. Saslavsky]. — Mode of access: <http://documents.worldbank.org/curated/en/892771468176947796/pdf/558520WP0P10181LIC-10LPI20101for1web.pdf>

12. Connecting to Compete 2012: Trade Logistics in the Global Economy [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, M.A. Mustra, L. Ojala, B. Shepherd, D. Saslavsky]. — Mode of access: [http://documents.worldbank.org/curated/en/193331468158377352/pdf/704170PUB0CHIN00-PUBLIC00-April112014.pdf](http://documents.worldbank.org/curated/en/193331468158377352/pdf/704170PUB0CHIN00PUBLIC00-April112014.pdf)

13. Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, D. Saslavsky, L. Ojala, B. Shepherd, Ch. Busch, A. Raj]. — Mode of access: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Trade/LPI2014.pdf>

14. Connecting to Compete 2016: Trade Logistics in the Global Economy [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, D. Saslavsky, L. Ojala, B. Shepherd, Ch. Busch, A. Raj, T. Naula]. — Mode of access: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/28/connecting-to-compete-2016-trade-logistics-in-the-global-economy>

15. Connecting to Compete 2018: The Logistics Performance Index and Its Indicators [Electronic resource] / [J.-F. Arvis, L. Ojala, C. Wiederer, B. Shepherd, A. Raj, K. Dairabayeva, T. Kiiski]. — Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/327044979_Connecting_to_Compete_2018_Trade_Logistics_in_the_Global_Economy

References:

1. Avdokushin, E. F. (2014), "Ratingonomics as an instrument of financial economy", *Voprosy novoj jekonomiki*, vol. 2, pp. 4—12.

2. Yerina, A. M. (2016), "International Ratings: Statistical Aspects of Calculation and Application. Part II. Indexes of economic freedom and global competitiveness", *Statistics of Ukraine*, vol. 3, pp. 56—64.

3. Yerina, A. M. (2016), "International Ratings: Statistical Aspects of Calculation and Application. Part II. Indices of innovation and human development", *Statistics of Ukraine*, vol. 4, pp. 66—75.

4. Zorina, T. & Truhan, Ju. (2019), "Logistic ranking 2018: leaders and outsiders", *Nauka i innovacii*, vol. 2, no. 192, pp. 51—55.

5. Kolodizieva, T. O. (2018), "Logistics activity of enterprises in Ukraine: assessment of the state of logistics environment in world ratings", *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu*, vol. 4, pp. 112—120.

6. Kurochkin, D. V. (2013), "Evaluation of the effectiveness of logistics in the countries of the Customs Union and Ukraine according to the methodology of the World Bank", *Logistika i upravlenie cepjami postavok*, vol. 2, no. 55, pp. 16—22.

7. Molnar, O. S. Palijchuk, Ye. S. & Kovtiuk Yu. I. (2017), "Methodology for determining logistics efficiency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 19, pp. 34—37.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "National Transport Strategy of Ukraine until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/430-2018-%D1%80> (Accessed 14 February 2020).

9. Official site of World Bank Group (2020), available at: <http://www.worldbank.org/> (Accessed 14 February 2020).

10. Arvis, J.-F. Mustra, M. A. Panzer, J. Ojala, L. and Naul, T. (2007), "Connecting to Compete 2007: Trade Logistics in the Global Economy", available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/180751468165888570/pdf/430050WP0Conne1e0Box32734401PUBLIC1.pdf> (Accessed 17 February 2020)

11. Arvis, J.-F. Mustra, M. A. Ojala, L. Shepherd, B. and Saslavsky, D. (2010), "Connecting to Compete 2010: Trade Logistics in the Global Economy", available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/89277146817-6947796/pdf/558520WP0P10181LIC10LPI20101-for1web.pdf> (Accessed 17 February 2020)

12. Arvis, J.-F. Mustra, M. A. Ojala, L. Shepherd, B. and Saslavsky, D. (2012), "Connecting to Compete 2012: Trade

Logistics in the Global Economy", available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/19333-1468158377352/pdf/704170PUB0CHIN00PUBLIC00-April112014.pdf> (Accessed 19 February 2020)

13. Arvis, J.-F. Saslavsky, D. Ojala, L. Shepherd, B. Busch, Ch. and Raj, A. (2014), "Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy", available at: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Trade/LPI2014.pdf> (Accessed 19 February 2020)

14. Arvis, J.-F. Saslavsky, D. Ojala, L. Shepherd, B. Busch, Ch. Raj, A. and Naula, T. (2016), "Connecting to Compete 2016: Trade Logistics in the Global Economy", available at: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/28/connecting-to-compete-2016-trade-logistics-in-the-global-economy> (Accessed 20 February 2020)

15. Arvis, J.-F. Ojala, L. Wiederer, C. Shepherd, B. Raj, A. Dairabayeva, K. and Kiiski, T. (2018), "Connecting to Compete 2018: The Logistics Performance Index and Its Indicators", available at: https://www.researchgate.net/publication/327044979_Connecting_to_Compete_2018_Trade_Logistics_in_the_Global_Economy (Accessed 20 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ И НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Gurbanova Aynur Vidadi gizi,
PHD student, teacher of, Azerbaijan Architectural and Construction University

THE IMPACT OF THE ECOLOGICAL SYSTEM ON THE ECONOMIC AND NATIONAL SECURITY

Гурбанова Айнур Відаді гизи,
дисертант, педагог, Азербайджанський Архітектурно-Будівельний Університет

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ НА ЕКОНОМІЧНУ І НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

В новом тысячелетии сохранение экологической сбалансированности, рациональное использование природных ресурсов, защита воды, почвы и воздуха от загрязнения стали всеобщей проблемой. В условиях глобального экологического кризиса поддержание необходимого баланса между экономикой, обществом и окружающей средой может быть достигнуто только путем формирования новой экологически обоснованной и экономически оптимальной модели развития — устойчивого развития. Экологическая безопасность, как ключевой фактор обеспечения устойчивого развития, является неотъемлемой частью концепции национальной безопасности. Благодаря своей структуре и национальным приоритетам, экологическая безопасность включена в стратегию национальной безопасности многих стран. Одна из самых больших проблем XXI века заключается в том, что техногенное развитие имеет более широкие масштабы и огромное воздействие на окружающую среду. Как мы знаем, многие отрасли, в том числе металлургия, химическая и нефтеперерабатывающая промышленность, выбрасывают большое количество загрязняющих веществ в окружающую среду. В последние годы общее ухудшение атмосферного воздуха в ряде регионов и необходимость срочных мер по его улучшению требуют активной работы по созданию и применению современных систем мониторинга окружающей среды. Другими словами, роль антропогенного воздействия в экологическом кризисе достигла своего наивысшего уровня, что проявляется в аномальных климатических условиях, стихийных бедствиях и снижении качества производства продуктов питания. Большинство государств сейчас вынуждены приложить огромные усилия для преодоления этих последствий. Правительство Азербайджана также принимает различные меры для решения экологических проблем, которые накапливаются в течении многих лет. Основной правовой основой обеспечения экологической безопасности в нашей стране является Закон Азербайджанской Республики "Об экологической безопасности". Основной целью этого закона является защита жизни и здоровья человека, общества, его материальных и моральных ценностей, окружающей среды, атмосферного воздуха, космоса, водоемов, земли, почвы, природного ландшафта, флоры и фауны от природных и техногенных опасностей. определить правовые основы защиты. Азербайджан, как равноправный член мирового сообщества, в своей Концепции национальной безопасности уделяет особое внимание экологической безопасности и источникам окружающей среды. Экологические проблемы в республике постоянно сохраняют свою актуальность и находятся в центре внимания правительства.

In the new millennium, the preservation of ecological balance, rational use of natural resources, protection of water, soil and air from pollution have become a universal problem. In the context of the global environmental crisis, maintaining the necessary balance between economy, society and environment can only be achieved by forming a new environmentally sound and economically optimal development model — sustainable development. Environmental security, as a key factor in ensuring sustainable development, is an integral part of the national security concept. Due to its structure and national priorities, environmental security is included in the national security strategy of many countries. One of the biggest challenges of the twenty-first century is that technological development has a wider scope and a huge impact on the environment. As we know, many industries, including the metallurgy, chemical and petroleum industries, emit large amounts of pollutants into the environment. In

recent years, the general deterioration of atmospheric air in a number of regions and the need for urgent measures to improve it require active work on the creation and application of modern environmental monitoring systems. In other words, the role of anthropogenic impact in the environmental crisis has reached its highest level, which is manifested in abnormal climatic conditions, natural disasters and declining food production quality. Most States are now compelled to make enormous efforts to overcome these effects. The Government of Azerbaijan has also taken various measures to address environmental problems that have been accumulating for many years. The main legal basis for ensuring environmental security in our country is the Law of the Republic of Azerbaijan "On ecological security". The main purpose of this law is to protect human life and health, society, its material and moral values, environment, atmospheric air, space, reservoirs, land, soil, natural landscape, flora and fauna from natural and man-made hazards. As an equal member of the world community, Azerbaijan, in its National Security Concept, pays special attention to environmental security and sources of environment. Environmental problems in the country are constantly topical and are the focus of the Government's attention.

Через екологічні проблеми раціонального використання, раціонального використання природних ресурсів, охорони води, перевезення та відправлення всіх проблем. В умовах глобальної екологічної кризи підпорядкований неекономічний баланс між економічним, соціальним та економічним зростанням формується як нова, екологічно вигідна та економічно вигідна модель. Екологічно небезпечний, оскільки ключовим фактором є забуття, зло концепції національних заворушень. Vlagodar — це структурований та некомерційний пріоритет, екологічно чисте включення до стратегічної стратифікації. Поки що проблема ХХІ ст. виконується у великих обсягах, оскільки відбувається технічно значне зниження обсягу та обсягу навчання. Скільки, скільки робочих місць у металургії, хімії та нафтохімічній промисловості, зважування вгору та вниз, зважування у світлі. Восстанне, коли вас попросили створити атмосферну чутливість у регіонах, і ненав'язлива поїздка мала стежити за створенням та застосуванням активної системи. Порівняльні гасла, роль антропогенних криз в екологічній кризі, можна віднести до аномальних кліматичних умов та появи природних ресурсів. Люди похилого віку мають шанс отримати добру удачу. Азербайджан віддає перевагу податковим різницям проблемі екологічних проблем, що означає наслідки кризи. Основний закон Екологічного обстеження Азербайджанської Республіки Закон Азербайджанської Республіки "Вода екологічно безпечна". Основний закон землі — захист живого та гідності людських істот, забуття, відчутні матеріальні та моральні цінності, витончена витонченість, атмосфера, простір, вода, світло, світло. Визначте праву вісь. Азербайджан внаслідок містицизму світу залежить від концепції національної неповноцінності. Екологічна проблема в республіці змінюється актуальністю та актуальністю центру.

Ключевые слова: национальная безопасность, экология, окружающая среда, техногенная безопасность, устойчивое развитие, природные ресурсы.

Key words: national safety, ecology, environment, technologically safe, sustainable development, natural resource.

Ключові слова: національна безпека, екологія, навколишнє середовище, техногенна безпека, сталий розвиток, природні ресурси.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Одной из основных задач обеспечения экономической и национальной безопасности государства, является обеспечение жизнедеятельности населения в техногенно безопасном и экологически чистом мире. Техногенная безопасность окружающей среды является составной частью техногенно безопасного мира. Экологически чистый мир можно обеспечить устранением угроз со стороны природных и производственных объектов при условии обеспечения защищенности данных объектов от этих угроз.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В работах Алиева А.Б. Проблемы экономической и национальной безопасности Азербайджанской Республики в современных условиях, Зименкова Е.Н. "Влияние экономических изменений на формирование экономической безопасности", а также Попова В.В. "Взаимосвязь экологической и экономической безопасности: теоретические и прикладные аспекты", Власенко М.Н. "Экономическая безопасность и ее экологическая составляющая — значимый фактор устойчивого развития предприятий в условиях современного рынка", достаточно широко анализированы и отражены эффективные результаты по анализу влияния экологии и окружающей среды на экономическую безопасность государства.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является анализ влияния экологии на экономическую безопасность Азербайджанской Республики, в современных условиях, с целью обеспечения устойчивого развития и определить проблемы в сфере антропогенного глобального загрязнения природной среды, являющейся угрозой экономической и национальной безопасности государства.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Концепция устойчивого развития предусматривает систему мер по обеспечению экологической безопасности. Понятие экологической безопасности включает в себя систему регулирования и управления, которая позволяет прогнозировать развитие чрезвычайного положения, предотвращать его возникновение и уничтожать, когда оно не существует.

Обеспечение экологической безопасности — это система мер по предотвращению возникновения и развития опасных экологических ситуаций, а также мер по устранению их последствий, в том числе будущих воздействий.

На данный момент считается, что главной внешней экологической угрозой являются войны, а именно ядерная война, которая может привести к экологической катастрофе во всей планете. Реальность такой угрозы уже доказана теоретическими исследованиями и экспериментами, которые были выполнены в 80-х годах из-

вестными учеными с мировым именем: американским К. Саганом и российским Н. Моисеевым, и названа ими "ядерной зимой".

Под внутренней экологической угрозой, имеется ввиду любая производственная и хозяйственная деятельность, которая осуществляется различными предприятиями, учреждениями, организациями, ведомствами без учета возможного антропогенного и техногенного загрязнения ими окружающей природной среды и разрушения существующих экосистем.

Как отмечалось на международной конференции в Рио-де-Жанейро в 1992 году по инициативе Организации Объединенных Наций, будущее развитие мира будет зависеть прежде всего от решения экологических проблем. На этой конференции были серьезно рассмотрены решения экологических проблем во всем мире и приняты важные решения, включая концепцию "Устойчивого развития", которая уже стала программным документом для всех международных экологических организаций. В этой концепции экономическое развитие объединяется с экологическим балансом, отдавая приоритет охране окружающей среды, решению экологических проблем и повышению благосостояния современных поколений без ограничения возможностей для будущих поколений. Для этого прежде всего должна быть обеспечена эффективность экономики и защита окружающей среды.

В качестве продолжения Конференции в Рио-де-Жанейро Всемирная встреча на высшем уровне, состоявшаяся в Йоханнесбурге в 2002 году, еще раз подтвердила принципы устойчивого развития и приняла необходимые меры для их осуществления.

В нынешних условиях нынешняя экологическая ситуация вынуждает каждую страну ставить экологические проблемы в универсальный контекст. Сегодня вопросы охраны окружающей среды отражены в программных документах ведущих международных организаций.

Важными компонентами национальной безопасности Азербайджанской Республики в экологической сфере является техногенная безопасность окружающей среды и экологическая безопасность объектов (личности, общества, государства, самой окружающей среды).

Азербайджанская Республика — страна с богатыми природными ресурсами и развитыми промышленными районами. Однако, поскольку накопившиеся за многие годы экологические проблемы не были своевременно решены, окружающая среда нашей республики подвергалась загрязнению. В настоящее время в нашей республике существуют некоторые экологические проблемы, требующие срочного решения: загрязнение водохранилищ, в том числе загрязнение и очистка вод Каспийского моря, ущерб, вызванный изменениями уровня Каспийского моря, чрезмерный выброс вредных газов в атмосферу, сокращение биоразнообразия, эрозия и засоление, утилизация промышленных и бытовых отходов и т. д.

В Азербайджане недостаточно запасов подземных вод для удовлетворения потребностей населения в питьевой воде. Уровень загрязнения поверхностных водоемов республики чрезвычайно высок.

Из всех источников около 12 миллиардов кубометров загрязнений в год выбрасывается в Каспийское море.

74% воды в реке Кура загрязняются вредными веществами, такими как медь, цинк, фенол, нефтепродукты, что составляет в среднем 300 миллионов кубических метров загрязненной воды в год из Армении (Араз), 265 миллионов кубических метров из Грузии и 25 миллионов кубических метров из бассейна реки Кура.

Кроме того, сброс 40 000 тонн органического вещества в реку с необработанными бытовыми сточными водами способствует резкому увеличению биохимического использования кислорода. Уровень фенола в реке Кура в 10 раз выше нормы и в 36 раз выше, чем у углеводов.

Что касается состояния атмосферного воздуха в нашей стране, то следует отметить, что, согласно расчетам, ежегодно более 1 миллиона тонн вредных веществ выбрасывается в воздух промышленными предприятиями и автотранспортом. Половина из этого приходится на промышленные предприятия, а другая половина на транспортные средства.

В атмосферный воздух города Баку выбрасывается более полумиллиона тонн опасных веществ, около 30% этих выбросов приходится на промышленные предприятия и 70% на автотранспортные средства.

Следует отметить, что основными источниками загрязнения атмосферы являются нефтедобывающие, нефтеперерабатывающие, нефтехимические и энергетические предприятия и автомобильный транспорт. Твердые частицы пыли, оксид углерода, оксиды азота, диоксид серы, углеводороды и другие летучие химические вещества выделяются в основном из стационарных и мобильных источников.

Большинство предприятий не имеют фильтров или очистных сооружений или находятся в плохом состоянии. Ситуация усугубляется чрезмерной застройкой и плотностью строительных площадок, а также увеличением количества автомобилей.

За последние годы Азербайджанская Республика достигла значительных успехов в социально-экономическом развитии, что отражено в национальных и международных документах. Укрепление социально-экономических достижений является ключевым приоритетом для страны. Экологическая стратегия страны направлена на защиту природных ресурсов на национальном, международном и региональном уровнях посредством координации деятельности в области охраны окружающей среды, применения принципов развития науки, а также устойчивости экономических и людских ресурсов страны, обеспечивая интересы нынешнего и будущих поколений.

После обретения независимости и выбора пути к рыночной экономике экологическая политика в области охраны окружающей среды приобрела новое измерение и начала формироваться. Это также объясняется восприятием экологических проблем как универсальной проблемы.

В этот период "Экологическая концепция Азербайджанской Республики", основанная на принципах "Устойчивого развития", является первым документом по экологической политике в нашей республике. Эта концепция отражает основные принципы решения проблем, имеющих первостепенное значение для нашей страны с точки зрения охраны окружающей среды.

Основной целью экологической политики, проводимой в Азербайджанской Республике, является обеспечение устойчивого развития путем защиты существующих экологических систем, экономического потенциала и рационального использования природных ресурсов с целью удовлетворения потребностей нынешнего и будущих поколений. Чтобы достичь этого, необходимо разработать способы использования природных ресурсов, а развитие экономики должно основываться на принципах устойчивости.

Для обеспечения устойчивого развития с экологической точки зрения необходимо устранить серьезные экологические проблемы, возникающие в процессе хозяйственной деятельности, минимизировать негативные воздействия на окружающую среду.

Учитывая текущую экологическую ситуацию и социально-экономическую ситуацию, можно выделить следующие три основных направления экологической политики нашей страны:

— внедрение прогрессивных методов Принципов устойчивого развития в целях обеспечения экологической безопасности, минимизации загрязнения окружающей среды;

— рациональное использование природных ресурсов для удовлетворения потребностей нынешнего и будущих поколений, использование нетрадиционных ис-

Рис. 1. Концептуальная схема обеспечения экологической безопасности государства как составной части экономической и национальной безопасности

тельность человека.

В качестве одного из проявлений реализации экологической политики можно отметить постепенную реализацию приоритетных проектов путем создания соответствующей законодательной базы в соответствии с европейскими стандартами, совершенствования системы государственного управления и расширения связей с международными организациями.

23 мая исполняется 19 лет со дня образования Министерства экологии и природных ресурсов. Министерство экологии и природных ресурсов было создано Указом общенационального лидера Гейдара Алиева № 485 от 23 мая 2001 года. Министерство экологии и природных ресурсов является государственной организацией в области охраны окружающей среды, использования природных ресурсов, эффективного использования подземных вод, минерального сырья и поверхностных природных ресурсов, их восстановления, наблюдения и прогнозирования гидрометеорологических процессов на территории Азербайджанской Республики, включая Каспийское море, является центральным органом исполнительной власти, реализующим свою политику. Для обеспечения права населения жить в здоровой окружающей среде Азербайджанская Республика осуществляет государственное управление в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов, организует гидрометеорологическое обслуживание, обеспечивает гидрометеорологическое наблюдение, прогнозирование и распространение информации. В то же время экологический мониторинг в процессе использования природных ресурсов, полезных ископаемых, растительности, флоры, фауны (включая рыбу), водных и энергетических источников, экологический мониторинг и охрана земель, а также защита окружающей среды, Министерство ресурсов осуществляет контроль за эффективным использованием минерального сырья и подземных вод в пределах своей компетенции.

Для решения существующих проблем Министерство экологии и природных ресурсов придает большое значение расширению связей с международными организациями и странами-донорами. Организация Объединенных Наций по вопросам развития, окружающей среды, программ промышленного развития, НАТО, ОБСЕ, Глобальный экологический фонд, Европейская организация экономического сотрудничества и развития, Организация экономического сотрудничества, Всемирный банк, Азиатский банк, Всемирный фонд дикой природы и другие. сотрудничество с организациями продолжается. В то же время двусторонние соглашения с развитыми странами заключаются на основе соответствующих соглашений.

точников энергии с помощью альтернативных, нетрадиционных методов и достижение энергоэффективности;

- оценка национальных потребностей по глобальным экологическим проблемам, определение решений, расширение контактов с международными организациями и обеспечение реализации национального потенциала.

Следующие цели и принципы должны быть взяты за основу для достижения целей, изложенных в основных областях экологической политики:

- использование современных методов управления экономическим и человеческим потенциалом для улучшения качества окружающей среды;
- создание и использование экономических моделей, технологий, которые стимулируют благосостояние нынешнего и будущих поколений;
- осуществление гарантий между представителями одного и разных поколений на принципах справедливости;
- сохранение природной среды экосистем и биоразнообразия, которые могут обеспечить жизнедеятельность человека.

Большое внимание уделяется присоединению к международным соглашениям в области охраны окружающей среды. На сегодняшний день Азербайджанская Республика присоединилась к 24 конвенциям и подписала соответствующие протоколы.

Вопросы экологической безопасности — это обособленный вид в сфере хозяйственного регулирования и государственного управления, тесно взаимосвязанный с другими видами хозяйственно-экономических и национальных отношений, заключающихся в разрешении эколого-экономических проблем на всех уровнях.

Наиболее важными считаются проблемы земле-, лесо- и водопользования, загрязнение атмосферы в городах, утилизация и размещение токсичных промышленных отходов, хранение и уничтожение химического оружия.

Загрязнением окружающей среды является изменение специфических свойств среды (химических, механических, физических, биологических и связанных с ними информационных), происходящие в результате естественных или искусственных процессов.

В настоящее время, цивилизация оказывает невиданное воздействие на природу. Загрязнение окружающей среды промышленными отходами оказывает вредное воздействие на людей, животных, растения, почву, здания и сооружения, уменьшает прозрачность атмосферы, увеличивает число дней с туманами, уменьшает видимость, вызывает коррозию металлических изделий. С увеличением масштабов загрязнения атмосферы необходимо быстро принимать эффективные меры для обеспечения ее защиты, а также использовать способы предупреждения или устранения вредного воздействия загрязнения воздуха.

Для определения вредного воздействия, связанного с загрязнением воздуха, необходима разработка критерия качества воздуха, а также стандартов качества. Стандарты качества устанавливают уровни качества воздуха и предельно допустимые стандарты (ПДС), которые необходимо выдерживать для обеспечения безопасности жизни. Контролирующими органами осуществляется количественный и качественный контроль.

На конкретной территории может возникнуть чрезвычайная ситуация в результате техногенной аварии, опасного природного явления, катастрофы, стихийного или другого бедствия, которые могут иметь такие последствия, как человеческие жертвы, ущерб здоровью людей или окружающей природной среде, значимые материальные потери и изменения условий жизнедеятельности людей. По области возникновения, чрезвычайные ситуации классифицируются на техногенные, природные и экологические.

По данным Всемирной Организации Здравоохранения, состояние здоровья населения мира на 50—60% зависит от уровня социально-экономического развития, на 20—30% от степени решения проблем экономической и национальной безопасности и на 15—20% — от состояния развития системы здравоохранения в стране.

Таким образом, проблемы экологической безопасности и рационального природопользования неразрывно связаны с социально-экономической и национальной безопасностью общества и государства. Как видно, она непосредственно связана с вопросами организации охраны здоровья, созданием благоприятных условий для жизнедеятельности и естественного воспроизводства населения в настоящем и будущем поколениях.

В данной ситуации требуется разработка Концепции экологической безопасности для государства, которая будет представлять систему взглядов, целей и задач, принципов и приоритетов, а также основанных на ней действии политического, экономического, правового, административного, научно-технического, санитарно-эпидемиологического и образовательного характера, направленных на создание безопасных благоприятных условий среды обитания нынешнего и будущего

поколения населения, которая отражена на рисунке 1, составленная автором.

Экологическая безопасность входит в систему государственной экономической и национальной безопасности государства. Система экологической безопасности, как составляющая часть экономической и национальной безопасности имеет многоуровневый характер. Она оценивается от источников воздействия на окружающую среду. Основная цель экологической безопасности состоит в достижении устойчивого развития с созданием благоприятной среды обитания и комфортных условий для жизнедеятельности и воспроизводства населения, обеспечения охраны природных ресурсов и биоразнообразия, предотвращения техногенных аварий и катастроф.

Разработка государственных Концепций экологической безопасности являлось бы основанием и для разработки Государственных стратегий экологической безопасности как составляющая экономической и национальной безопасности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На данный момент определены некоторые основные проблемы в сфере антропогенного глобального загрязнения природной среды, являющейся угрозой экономической и национальной безопасности государства, к числу которых относятся:

- 1) допустимые изменения климата в связи с попаданием в атмосферу техногенного тепла, углекислого газа и аэрозольных веществ;
- 2) допустимые изменения озонового слоя Земли, которые связаны с попаданием в атмосферу фреонов, окислов азота и некоторых других примесей;
- 3) экологические последствия глобального загрязнения окружающей среды и биосферы радиоактивными веществами, тяжелыми металлами и пестицидами;
- 4) основная проблема загрязнения морской среды, атмосферными осадками, речными стоками, наземным и морским транспортом;
- 5) атмосферно-распространение загрязняющих веществ на дальние расстояния, а также проблема кислотных осадков.

Литература:

1. Алиев А.Б. Проблемы экономической и национальной безопасности Азербайджанской Республики в современных условиях. Баку—2012 "Тахсил" ТПП. С. 295.
2. Алиев А.Б. Экономическая и национальная безопасность государства. Баку: Издательство "Təhsil EİM", 2015 С. 403—407.
3. Богомолов В.А. Экономическая политика: теория и практика антикризисного регулирования экономики. Москва, Диалог-МГУ, 1999, С. 305.
4. Чернышов В.А., Татаркин А.И. "Социально демографическая безопасность России", Москва — 2014, С. 612—614.

References:

1. Aliev, A.B. (2012), Problemy jekonomicheskoy i nacional'noj bezopasnosti Azerbajdzhanskoj Respubliki v sovremennyh uslovijah [Problems of economic and national security of the Republic of Azerbaijan in modern conditions], "Tahsil" CCI, Baku, Azerbaijan.
2. Aliev, A.B. (2015), Jekonomicheskaja i nacional'naja bezopasnost' gosudarstva [Economic and national security of the state], Tehsil EIM Publishing House, Baku, Azerbaijan.
3. Bogomolov, V.A. (1999), Jekonomicheskaja politika: teorija i praktika antikrizisnogo regulirovanija jekonomiki [Economic policy: theory and practice of anti-crisis regulation of the economy], Dialog-Moscow State University, Moscow, Russia.
4. Chernyshov, V.A. and Tatarkin, A.I. (2014), Social'no demograficheskaja bezopasnost' Rossii [Socio-demographic security of Russia], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020 р.

А. В. Чернецька,
аспірант, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6622-6964

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.149

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК В ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ

L. Chernetska,
postgraduate student, SO "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", Kyiv

THE HUMAN FACTOR IN ECONOMIC GROWTH

Статтю присвячено дослідженню ролі людського чинника в економічному зростанні. Зокрема основну увагу зосереджена на оцінюванні ефективності використання потенціалу робочої сили в Україні. Розкрито зв'язок між економічним зростанням та основними чинниками впливу — капіталом та працею. Побудовано макромодель економічного зростання для України на основі функції Кобба-Дугласа, яка описує залежність між валовим внутрішнім продуктом та валовим нагромадженням основного капіталу та зайнятістю. Відмінності в цій частині полягають у використанні більш точних даних витрат праці. Чисельність зайнятих в економіці скориговано на статево-вікові коефіцієнти продуктивності праці. Таким чином, економічна оцінка внеску людини в суспільне виробництво в гендерному та віковому розподілі дає чіткіше уявлення про масштаби ймовірних вигід у результаті правильно сформованих і ефективно освоєних інвестицій у програмні заходи щодо зростання зайнятості чи зниження рівня передчасної смертності.

A key criterion that enables a positive assessment of the consequences and prospects of the country's development is the dynamic growth of the economy, which is initiated, first of all, by improving the efficiency of the use of human resources in national production. Without it, other factors of production — land and capital — remain "dead" and not fit for needs. Therefore, given the problems of the demographic situation in Ukraine, which is characterized by a critical state and imbalances in the labor market, studies of identifying and economically assessing the potential of the labor force in the economic dimension and the consequences of its losses are of particular importance.

It is known that the population at different ages (in particular, and in the middle of the working period) differs, both in physical strength and skill, as well as in the level of knowledge, experience, etc. Economic analysis of different age groups and the consequences of changing their overall structure and structure of use in production is an important aspect of exploring the effective use of the full potential of the country's workforce and economic growth in general. Therefore, the purpose of this study is to find, on the basis of production function, the contribution of employment to economic growth, given the age-old factor.

The analysis of economic growth in Ukraine is based on the classic Cobb-Douglas production function. The distribution of key macroeconomic indicators is also based on gender and age-related labor productivity ratios: at the beginning of work, labor productivity is at its lowest, then, as experience is gained and skills gained, labor productivity increases, and in some cases maximum, and then begins to decrease.

The link between economic growth and the factors of influence — capital and labor — is revealed. A macromodel of economic growth for Ukraine has been constructed based on the Cobb-Douglas function, which describes the relationship between gross domestic product and gross fixed capital formation and employment. The differences in this part are the use of more accurate labor cost data — the number of employees is adjusted by age-related labor productivity ratios.

The production function obtained in the process of research can be used to determine the potential level of GDP output and the magnitude of its failure due to excess of actual unemployment above its natural level; to predict future GDP values based on the expected levels of fixed capital and the number of employees.

Ключові слова: економічне зростання, людський чинник, вікова структура населення, зайнятість, коефіцієнти продуктивності праці, виробнича функція, виробнича функція Кобба-Дугласа.

Key words: economic growth, human factor, age structure of population, employment, labor productivity coefficients, production function, Cobb-Douglas production function.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ключовим критерієм, що дає змогу позитивно оцінити наслідки й перспективи розвитку країни, є динамічне зростання економіки, яке ініціюється, насамперед,

підвищенням ефективності використання в національному виробництві людського ресурсу. Без нього інші чинники виробництва — земля й капітал, залишаються "мертвими" й не придатними для задоволення потреб.

В Україні на ефективній реалізації людських ресурсів істотно позначаються безліч медико-демографічних та економічних проблем. Спостерігається негативна тенденція щодо чисельності населення економічно активного та працездатного віку, яка в найближчій перспективі навряд чи зміниться. Лише за 2019 рік населення у віці 15—64 років зменшилося на 250,9 тис., або на 1,%. Протягом 2015—2019 рр. зменшення кількості населення даної вікової групи склало -3,9%. На цю негативну динаміку також накладаються і проблеми з зайнятістю. Так, рівень економічної активності населення працездатного віку в нашій країні не перевищує 73%, який говорить про те, що не менше 27% потенціалу трудового ресурсу щорічно стабільно не використовується. Крім того, щонайменше 9% з цих економічно активних є безробітними.

Скорочення чисельності населення економічно активного та працездатного віку за незмінного рівня їхньої зайнятості (навіть зі зростанням продуктивності праці) призводить до уповільнення темпів економічного зростання. Тому для того щоб розробити заходи щодо максимального збереження та ефективного використання всього потенціалу робочої сили в Україні передують дослідження, спрямовані на оцінці вкладу людини в економіку.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній науковій літературі дослідження найповнішого використання трудових можливостей населення здійснюються наразі через призму споріднених наукових теорій — людського капіталу та людського розвитку, теорій економічного зростання та чинників виробництва. Дослідженню трудового потенціалу України, проблем його формування та продуктивного використання присвячені роботи багатьох відомих вчених, зокрема Амосова О.Ю., Амоші О.І., Бандура С.І., Близняк В.В., Колота А.М., Лібанової Е.М., Макарової О.В., Маршавіна Ю.М., Новікової О.Ф., Мішук Г.Ю. та ін. Віддаючи належне напрацюванням науковців, слід наголосити увагу на необхідності продовження наукових розвідок за даною проблематикою.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Як відомо, населення в різному віці (зокрема, і всередині працездатного періоду) відрізняється, як за фізичною силою та вправністю, так і за рівнем знань, досвіду тощо. Економічний аналіз різних вікових груп людини та наслідків зміни їхньої загальної структури та структури використання у виробництві є важливим аспектом дослідження ефективного використання всього потенціалу робочої сили країни та економічного росту загалом. Тому мета цього дослідження полягає в знаходженні, на основі виробничої функції, вкладу зайнятості в економічне зростання, з огляду на статеві-віковий чинник.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У практиці державного менеджменту для оцінювання економічного зростання та ефективності використання людських ресурсів використовуються, насамперед, показники ВВП на душу населення та ВВП на одного зайнятого. Ці показники, на нашу думку, варто доповнити також аналізом показника ВВП на душу населення

Таблиця 1. Динаміка суспільної продуктивності праці в Україні у 2010—2018 рр.

Період	Абсолютна величина (у цінах 2010 року), грн			Темп росту до попереднього року, %		
	ВВП у розрахунку на одну особу	ВВП у розрахунку на одну особу віком 15-70 років	ВВП у розрахунку на одного зайнятого	ВВП на одну особу, %	ВВП на одну особу віком 15-70 років	ВВП на одного зайнятого, %
2010	24798	32868	56274	X	X	X
2011	26252	34972	59193	105,9	106,4	105,2
2012	26385	35318	59241	100,5	101,0	100,1
2013	26444	35543	59063	100,2	100,6	99,7
2014	24790	33371	58982	93,7	93,9	99,9
2015	22449	33140	58494	90,6	99,3	99,2
2016	23090	34106	60534	103,3	102,9	103,5
2017	23872	35 076	62 525	103,0	102,8	103,3
2018	24681	33192	63766	103,4	94,6	102,0
Зміна 2018р. до 2010р.	Грн			%		
	-117	324	7492	99,5	101,0	113,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

ня економічно активного віку (чи працездатного віку). Адже, населення економічно активного віку — демографічна основа трудового потенціалу країни, а працездатне населення — найактивніша його частина.

ВВП на душу населення, ВВП на душу населення віком 15—70 років і продуктивність праці — дуже близькі показники. ВВП на душу населення росте не тільки зі зростанням продуктивності праці, але і внаслідок зростання рівня зайнятості в економіці (економічний складник) та зростання частки населення 15—70 років (демографічний складник):

$$\frac{Q}{S_{15-70}} = \frac{L_{15-70}}{S_{15-70}} * \frac{Q}{L_{15-70}} = l * pp \quad (1),$$

$$\frac{Q}{S} = \frac{S_{15-70}}{S} * \frac{L_{15-70}}{S_{15-70}} * \frac{Q}{L_{15-70}} = s * l * pp \quad (2),$$

де Q — ВВП; S — чисельність населення; S_{15-70} — чисельність населення віком 15—70 років; L_{15-70} — кількість зайнятих віком 15—70 років в економіці; S_{15-70} — частка населення економічно активного віку; l — рівень зайнятості населення економічно активного віку; pp — продуктивність праці зайнятих.

Так, у разі спаду в економіці ВВП на душу населення та ВВП на душу населення віком 15—70 років будуть знижуватися значніше, ніж продуктивність праці, оскільки в кризові роки знижується й рівень зайнятості в економіці. Відповідно, під час відновлення економіки динаміки показників ВВП на душу населення і продуктивності праці будуть зворотними: продуктивність буде рости повільніше ВВП на душу населення, завдяки залученню до числа зайнятих додаткової їхньої кількості. У разі економічного підйому темпи зростання ВВП на душу населення, зазвичай, не нижче темпів зростання продуктивності праці.

В Україні впродовж 2010—2018 рр. (табл. 1) показник ВВП у розрахунку на одного зайнятого (суспільна продуктивність праці) у порівняльних цінах до 2012 р. характеризується зростанням (на 5,3%) і цей приріст припав переважно на 2011 р., коли продуктивність праці зросла на 2919 грн (на 5,2%). На кінець 2015 р. показник зменшився на 747 грн (на 1,3%) щодо рівня 2012 року. За три останніх досліджуваних періоди суспільна продуктивність праці в Україні зростає: 2016 р. — +3,5%, 2017 р. — +3,3%, 2018 р. — +2,0%. Упродовж восьми років середньорічний приріст показника становить 937 грн на одного зайнятого.

Водночас з невисокими показниками продуктивності праці в Україні є низькою й ефективність викори-

стання населення економічно активного віку. Так, показник ВВП у розрахунку на одну особу віком 15—70 років у 2014 р. зменшується більшими темпами, ніж показник продуктивності праці (на 6,0 в. п.), а впродовж 2016—2017 рр. зростає меншими темпами — на 0,6 в. п. та 0,4 в. п. відповідно. У підсумку, у 2018 р., як порівняти з 2010 р., приріст продуктивності праці склав +13,3 %, рівень ВВП на одну особу віком 15—70 років — +1,0 %, а рівень ВВП на душу населення — -0,5 %. Тобто, наявні можливості підвищення продуктивності праці в економічному зростанні не реалізуються великою мірою через зниження частки населення економічно-активного віку та рівня його зайнятості.

Перші практичні дослідження, що пов'язували вікову структуру населення й економічні показники були проведені в XIX ст. англійським демографом та статистом У. Фарром, що досліджував "вартість людського життя". А один із ключових методів аналізу вікових особливостей виробництва і споживання, який дістав назву "вікові економічні піраміди", був запропонований Е. Валковичем, який вбудував вікові шкали інтенсивності виробництва і споживання населення Угорщини у 60-х роках XX ст. Показники вікових шкал (вікові коефіцієнти) розраховувалися на основі результатів спеціальних обстежень, зважаючи на загальні обсяги виробництва і споживання, чисельність економічно активного населення за віковими групами та всього населення, а також відомостей про віковий розподіл значащих величин [8, с. 165]. Згодом у 1975—1976 рр. у Латвії було проведено обстеження працівників найважливіших галузей матеріального виробництва, що дало змогу побудувати вікові шкали виробництва окремо для чоловічого та жіночого населення [5, с. 3—12]. Схожі результати були отримані М. Денисенко та А. Саградовим і для Росії другої половини 1990-х рр. [8, с. 168]. У 1999 р. у США, у 2003 р. у Новій Зеландії, також, з'являються нові розробки [1, с. 111]. На підставі аналізу відомостей вибіркового обстеження домашніх господарств за період із 2001 р. до 2003 р., коефіцієнти трудового внеску і споживання були визначені й для Білорусії [1, с. 104, с. 113]. Усі вони розраховані таким чином, що їхні значення є відношенням рівня продуктивності однієї людини певного віку до відповідного середнього рівня для всього населення. Результати цих досліджень щодо шкали продуктивності праці за віком, ми систематизували в таблиці 2.

Отже, усі наведені в таблиці 2 коефіцієнти продуктивності праці доводять, що на початку трудової діяльності продуктивність праці перебуває на найнижчому рівні, далі, з накопиченням досвіду і придбання кваліфікації, продуктивність праці підвищується, у деякій точці знаходить свій максимум, а потім починає зменшуватися. Порівнюючи показники за періодами розробки можна зробити висновок про те, що за минулі десятиліття відбулося помітне зростання трудового внеску людини у віці від 30 до 55 років та зниження його показників у віковій групі 15—19 років, що зумовлено, насамперед, збільшенням періоду навчання молоді та, відповідно, більш пізнім виходом на роботу.

Використовуючи вікові коефіцієнти продуктивності праці, наявні показники економічного зростання (1) та (2), на нашу думку, можна представити так:

$$\frac{Q}{S_{15-70}} = \frac{\sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s})}{S_{15-70}} * \frac{Q}{\sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s})} = l_{ef} * pp_{ef} \quad (3),$$

$$\frac{Q}{S} = \frac{S_{15-70}}{S} * \frac{\sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s})}{S_{15-70}} * \frac{Q}{\sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s}) * q} = s * l_{ef} * pp_{ef} \quad (4),$$

де $\sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s})$ — загальна кількість "ефективно зайнятих" (або умовна кількість зайнятих) у національному господарстві, тобто кількість зайнятих пев-

Таблиця 2. Шкали продуктивності праці за різними дослідженнями XX—XXI ст.

Вікова група	Угорщина (1960 р.)	Латвія (1976 р.)		США (1999 р.)	Нова Зеландія (2003 р.)	Білорусь (2001-2003 р.р.)	
		чоловіки	жінки			чоловіки	жінки
1	2	3	4	5	6	7	8
15-19	0,711	0,71	0,84	0,16	0,2	0,4	0,52
20-24	0,916	0,92	0,96	0,46	0,68	0,9	0,85
25-29	1,051	1,06	1,05	0,85	1,13	1,21	1,0
30-34	1,099	1,08	1,05	1,04	1,44	1,25	1,15
35-39	1,11	1,13	1,07	1,22	1,5	1,22	1,22
40-44	1,117	1,08	1,03	1,32	1,56	1,27	1,22
45-49	1,092	1,05	1,05	1,38	1,6	1,25	1,32
50-54	1,07	1,01	0,99	1,39	1,59	1,19	1,29
55-59	1,059	0,96	0,89	1,3	1,2	1,04	1,08
60-64	0,901	0,67	0,7	1,2	0,77	0,9	0,88
65-69	0,872	0,67	0,7	0,92	0,26	0,83	0,8
70-79	0,799	0,67	0,7	0,74	0,07	0,76	0,73

Джерело: складено за [1; 5; 8].

ного віку та статі ($L_{s,x}$), скоригована на відповідний коефіцієнт продуктивності праці ($q_{x,s}$); l_{ef} — рівень "ефективно зайнятості"; pp_{ef} — продуктивність праці на одного "ефективно зайнятого".

Так, якщо порівняти динаміку чисельності зайнятих в Україні та динаміку показника чисельності "ефективно зайнятих", то, наприклад, у 2016 р., як порівняти з 2010 р. (без урахування АР Крим та зони проведення ООС) кількість зайнятих зменшилася на 15,1 %, а чисельність ефективно зайнятих лише на 13,5 %, порівнюючи з 2013 р. на 15,7 та 14,7 % відповідно.

Найпростіша концепція економічного зростання ґрунтується на загальній виробничій функції $Y = F(K, L)$, згідно з якою, випуск (Y) визначається внеском чинників виробництва — капіталу (K) та праці (L). Такі моделі, здебільшого, базуються на виробничій функції Кобба-Дугласа:

$$Y = A * K^{\alpha} * L^{\beta} \quad (5),$$

де A — параметр, що характеризує рівень технології — спільна продуктивність капіталу і праці; α і β — коефіцієнти, що характеризують відповідний внесок чинників виробництва в зростання випуску.

Для оцінювання внеску капіталу в приріст ВВП використовуємо показник валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), далі "К". Для виміру праці використовуємо величину "ефективно зайнятості" — L_{ef} , тоб-

то кількість зайнятих відповідного віку та статі ($L_{s,x}$) в економіці, що враховує їхню статево-вікову продуктивність праці ($q_{s,x}$): $L_{ef} = \sum_{x=15}^{70} (L_{x,s} * q_{x,s})$, далі просто " L_{ef} ":

$$Y = A * K^{\alpha} * (\sum_{x=15}^{70} L_{x,s} * q_{x,s})^{\beta} \quad (6).$$

Зважування праці на певні якісні показники, звісно, не є чимось новим. Так, для виміру даного чинника використовують, наприклад, величину зайнятості скориговану на середню кількість годин, відпрацьованих одним зайнятим протягом року [3, с. 15], а також на індекс людського капіталу [9; 10; 2].

Через відсутність розробок в Україні щодо коефіцієнтів продуктивності праці за демографічними групами, для наших розрахунків скористаємося коефіцієнтами, побудованими для населення Білорусії у 2001—2003 рр. [1, с. 104].

Для побудови виробничої функції необхідно правильно вибрати одиниці виміру обсягу випуску і використання виробничих ресурсів. У цьому разі, необхідно враховувати, що під час використання функції Кобба-

Дугласа проводиться операція піднесення до степеня, що в загальному випадку не є цілим числом. Ця операція є коректною лише для безрозмірної величини. У такий спосіб, обсяги випуску й затрат ресурсів необхідно вимірювати індексами, тобто відносними безрозмірними величинами. Теоретичне обґрунтування такого різновиду функції та практична реалізація цієї ідеї представлені в роботах [4; 7], а також і самими розробниками функції. Тому, виробничу функцію будемо шукати такого вигляду:

$$\left(\frac{Y_t}{Y_{t-1}}\right) = A * \left(\frac{K_t}{K_{t-1}}\right)^\alpha * \left(\frac{L_{ef\tau}}{L_{ef\tau-1}}\right)^\beta \quad (7),$$

або

$$\Delta Y = A * \Delta K^\alpha * \Delta L_{ef}^\beta \quad (8),$$

де ΔY — темп зростання обсягу ВВП у постійних цінах, у % до попереднього року; ΔK — темп зростання обсягу ВНОК у постійних цінах, у % до попереднього року; ΔL — темп зростання "ефективної зайнятості", у % до попереднього року.

Функція Кобба-Дугласа, як відомо, логарифмуванням зводиться до лінійної:

$$\ln \Delta Y = \ln A + \alpha \ln \Delta K + \beta \ln \Delta L + \varepsilon \quad (9),$$

Вихідні дані для розрахунку ланцюгових приростів ВВП, ВНОК та "ефективної зайнятості" представлено в таблиці 3.

Оскільки виробнича функція являє собою функцію усереднення використаних ресурсів, то значення темпів реального обсягу виробництва мають бути між значеннями темпів витрат ресурсів на графіку їхньої динаміки. Що, у нашому випадку, відбувається майже на всьому проміжку досліджуваного періоду (рис. 1). Така спільна динаміка ланцюгових індексів (%) часового ряду 2005—2016 рр., на нашу думку, не суперечить можливості її опису лінійно-однорідною виробничою функцією Кобба-Дугласа.

Унаслідок оцінювання параметрів лінійної форми виробничої функції Кобба-Дугласа (9) з допомогою методу найменших квадратів (МНК) показав, що вільний член є статистично незначним ($t\text{-statistic} = -0,754 < t_{\text{табл.}}$; стандартна помилка = 0,877; $p\text{-значення} = 0,4702 > 0,05$), тому здійснено переоцінку параметрів функції без вільного члена. Результати кореляційно-регресійного аналізу засобами MS Excel 2013 та EViews 9 представлені в таблиці 4.

Отже, високий коефіцієнт детермінації $R^2=0,939$, незначна помилка регресії 1,85%, чимале розрахункове значення критерію Фішера, яке перевищує табличне значення ($F_{\text{табл.}} = 4,10$), розрахунковий t -критерій Стюдента параметрів вироб-

Таблиця 3. Вихідні дані для розрахунку ланцюгових приростів ВВП, ВНОК та ефективної зайнятості за 2004—2016 рр.

Період	ВВП у фактичних цінах, (млн грн)	Дефлятор ВВП (до 2004 року)	ВВП у цінах 2004 року, (млн грн)	ВНОК у фактичних цінах, (млн грн)	Дефлятор ВНОК (до 2004 року)	ВНОК у цінах 2004 року, (млн грн)	Середньорічна чисельність «ефективно зайнятих», (ум. тис. осіб)
2004	345113	1,000	345113	77820	1,000	77820	23101
2005	441452	1,241	355723	96965	1,200	80804	23481
2006	544153	1,426	381618	133874	1,366	98033	23530
2007	720731	1,751	411607	198348	1,635	121342	23704
2008	948056	2,259	419715	250158	2,086	119935	23797
2009	913345	2,543	359101	167644	2,801	59847	22990
2010	1082569	2,892	374349	195927	3,154	62117	-
Без АРК та м. Севастополя, 2014-2016 рр. також без території проведення АТО							
2009	-	-	-	-	-	-	21954
2010	1079346	2,892	373235	183867	3,154	58294	21905
2011	1299991	3,303	393637	229403	3,627	63244	22013
2012	1404669	3,567	393827	266795	4,019	66383	22168
2013	1465198	3,720	393861	247054	4,059	60863	22214
2014	1586915	4,312	368059	224327	4,847	46284	20977
2015	1988544	5,989	332045	269422	6,412	42017	19118
2016	2383182	7,013	339830	361030	7,156	50451	18942

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) та табл. 2 гр.7-8.

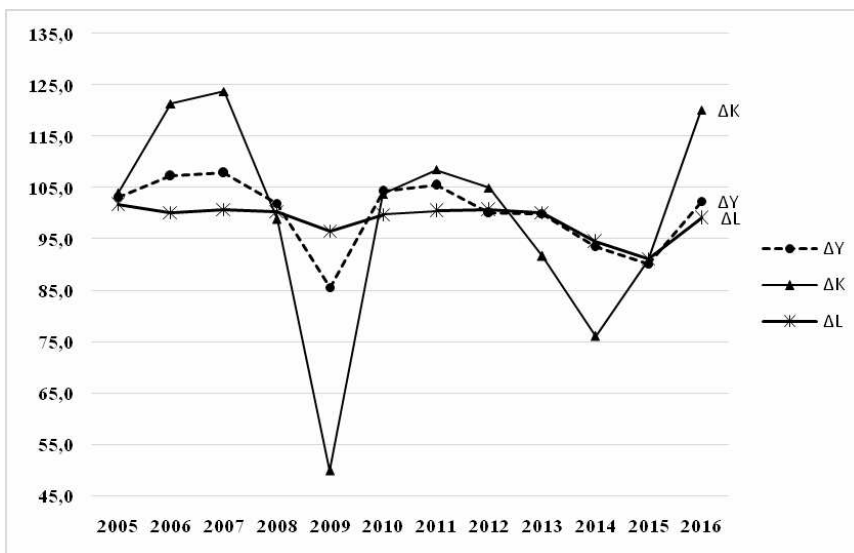

Рис. 1. Динаміка ланцюгового росту обсягу ВВП, інвестицій в основний капітал (ВНОК) й "ефективної зайнятості" у 2005—2016 рр., %

Джерело: розраховано на основі табл. 3.

ничої функції (коефіцієнтів еластичності α і β) $t_\alpha = 8,54$ та $t_\beta = 35,014 > t_{\text{табл.}}(2,262)$ та рівні їхніх P -значень ($<0,05$) говорять про значну адекватність та ста-

Таблиця 4. Показники кореляційно-регресійного аналізу впливу динаміки капітальних інвестицій та кількості умовно зайнятих на динаміку ВВП

Рівняння	R^2	Надійність	Стандартна помилка	F-Фішера
$\ln \Delta Y = 0,201781 \ln \Delta K + 0,801561 \ln \Delta L + \varepsilon \quad (10)$	0,939	0,95	0,0185	371567,4
	Нормований R^2	DW	$\sum \varepsilon^2$	Значущість F
	0,933	1,884	0,0034	0,00000
Коефіцієнти		Стандартна помилка	t-статистика	P-значення
α	0,201781	0,023627	8,540276	0,00000
β	0,801561	0,023566	34,01399	0,00000

Джерело: розраховано програмними засобами Microsoft Excel 2013 та EViews 9.

Таблиця 5. Матриця коефіцієнтів парної кореляції між показниками досліджуваної виробничої функції

	lnΔY	lnΔK	lnΔL
lnΔY	1		
lnΔI	0,896301	1	
lnΔL	0,774678	0,504156	1

тистичну значущість цілої моделі. А це підтверджує правильність обраного взаємозв'язку між досліджуваними змінними. Залишки розподілені за нормальним законом, немає автокореляції та гетероскедастичності, RESET-тест Рамсея, CUSUM Test показали правильну специфікацію моделі та стабільність параметрів її регресії на всій вибірці. Також дані таблиці 5 свідчать, що між пояснювальними змінними (lnΔK та lnΔL) немає колінеарності (R=0,504), а порівняно високі значення коефіцієнтів парної кореляції (R>0,75) між залежною змінною lnΔY та пояснювальними змінними підтверджують інформативність останніх.

Сумарний коефіцієнт еластичності ~ 1,0, що говорить про лінійну віддачу від масштабу, тобто збільшення всіх чинників на 1% дасть економічне зростання на 1% (треба підкреслити, що обмеження величин коефіцієнтів (α + β = 1) під час аналізу моделі не встановлювалося, його отримано емпірично).

Виконання операції експоненціювання дало змогу набуту моделі (10) такого вигляду:

$$\Delta Y = \Delta K^{0,202} \Delta L_{\text{еф}}^{0,802} \quad (11).$$

Значення коефіцієнтів еластичності показують, що: — за ланцюгового приросту обсягу інвестицій в основний капітал на 1% приріст ВВП складе ~0,20%;

— за ланцюгового приросту чисельності "ефективно зайнятих" в економіці на 1%, приріст обсягу реального ВВП складе ~0,80%.

Зауважимо, що спроба побудувати трьохфакторну мультиплікативно-ступеневу виробничу функцію, використовуючи поділ чинника праці (L_{еф}) на чоловічу й жіночу частину "ефективно зайнятих" зазнала невдачі через їхню мультиколінеарність — коефіцієнт кореляції (R) становить 0,88.

Розраховуючи граничні норми заміщення чинників виробництва, можна побачити, що для того, щоб обсяги ВВП не зменшилися, зниження чисельності "ефективно зайнятих" в Україні на 1% слід компенсувати приростом капіталу на 3,97%. Водночас для того щоби капітал міг рости, необхідне, відповідно, зростання сукупного попиту, базовим компонентом якого є споживання. Як ще висловився Дж.М. Кейнс, "... капітал не є якоюсь замкненою в собі субстанцією, яка є незалежною від споживання" [6]. Зі свого боку, кінцеве споживання залежить від потреб та фінансових можливостей населення, останні з яких суттєво залежать від наявності в працездатній частині населення місця роботи. Тай приріст зайнятих сам по собі безмежно не може зростати без відповідного підкріплення основним капіталом.

ВИСНОВКИ

Аналіз економічного зростання в Україні на основі виробничої функції Кобба-Дугласа, що оцінювалася проміжку 2004—2016 рр. з допомогою моделі, яка передбачає коригування чисельності зайнятих за п'ятирічними демографічними групами на коефіцієнти їхньої продуктивності праці — число "ефективно зайнятих", показав, що збільшення даного показника на 1% дає 0,8% приросту реального ВВП.

Отримана в процесі дослідження виробничої функції може використовуватися для визначення потенційного рівня випуску ВВП та величини його недоотримання внаслідок перевищення фактичного безробіття понад його природний рівень. Тобто визначення економічних збитків у виробництві від неефективного використання робочої сили в національному господарстві.

Отримана модель також може бути застосована для прогнозування майбутніх значень ВВП на основі очікуваних рівнів основного капіталу й кількості зайнятих за віком.

Література:

1. Агабекова Н.В. Экономическая эффективность жизнедеятельности населения: методология и практика оценки: монография. Минск: БГЭУ, 2006. 194 с.
2. Акиндинова Н.В., Чекина К.С., Яркин А.М. Экономический рост в России с учетом демографических изменений и вклада человеческого капитала. Экономический журнал Высшей школы экономики. 2017. № 4. С. 533—561.
3. Зайцев А.А. Межстрановые различия в душевых ВВП и производительности труда: роль капитала, уровня технологий и природной ренты. Вопросы экономики. 2016. № 9. С. 67—93.
4. Зарецкая В.Г., Дремова Л.А., Осиневиц Л.М. Построение производственной функции региона с учетом инновационной составляющей. Региональная экономика: теория и практика. 2014. № 2. С. 20—28.
5. Звидриньш П.П., Звидриня М.А. Население и экономика. Москва: Мысль, 1987. 126 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
7. Петров А.Н. Производственная функция экономики региона. Экономический анализ: теория и практика. 2011. № 19. С. 53—60.
8. Саградов А.А. Экономическая демография. Учеб. пособие. Москва: ИНФРА, 2005. 254 с.
9. Bosworth B., Collins S. (2003) The Empirics of Growth: An Update. Brookings Papers on Economic Activity, pp. 113—206.
10. Zhu X. (2012) Understanding China's Growth: Past, Present, and Future. Journal of Economic Perspectives, vol. 29, no. 4, pp. 103—124.

References:

1. Agabekova, N.V. (2006), Ekonomicheskaya effektivnost' zhiznedeyatel'nosti naseleniya: metodologiya i praktika otsenki [Economic efficiency of the population: methodology and evaluation practice], BSEU, Minsk, Belarus.
2. Akindinova, N.V., Chekina, K.S. and Yarkin, A.M. (2017), "Economic growth in Russia taking into account demographic changes and the contribution of human capital", Ekonomicheskij zhurnal Vyshey shkoly ekonomiki, vol. 4, pp. 533—561.
3. Zaytsev, A.A. (2016), "Cross-country differences in per capita GDP and productivity: role of capital, level of technology and natural rents", Voprosy ekonomiki, vol. 9, pp. 67—93.
4. Zaretskaya, V.G., Dremova, L.A. and Osinevich, L.M. (2014), "Construction of the production function of the region taking into account the innovative component", Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika, vol. 2, pp. 20—28.
5. Zvidrin'sh, P.P. and Zvidrinya, M.A. (1987), Naselenie i ekonomika [Population and Economy], Thought, Moscow, Russia.
6. Keynes, Dzh. M. (2002), Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg [The General theory of employment, interest and money], Helios ARV, Moscow, Russia.
7. Petrov, A.N. (2011), "Production function of the economy of the region", Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika, vol. 19, pp. 53—60.
8. Sagradov, A.A. (2005), Ekonomicheskaya demografiya [Economic demography], INFRA, Moscow, Russia.
9. Bosworth, B. and Collins, S. (2003), "The Empirics of Growth: An Update", Brookings Papers on Economic Activity, pp. 113—206.
10. Zhu, X. (2012), "Understanding China's Growth: Past, Present, and Future", Journal of Economic Perspectives, vol. 29, no. 4, pp. 103—124.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2020 р.

Ю. Ю. Арістов,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7295-4848

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.154

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Yu. Aristov,
postgraduate student at the Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

THE BUDGET SYSTEM AS A TOOL FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

У статті розкрито економічну сутність бюджетної системи як інструменту соціально-економічного розвитку країни. Визначено, що з метою реалізації соціально-економічних пріоритетів розвитку країни необхідне підвищення якісного рівня функціонування бюджетної системи, у тому числі запровадження середньострокового бюджетного планування у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів, бюджетних програм; удосконалення методологічних засад програмно-цільового методу планування бюджету; застосування дієвих підходів управління державними фінансами. Розглянуто питання інституційного підходу, що передбачає дослідження бюджетного регулювання як динамічної системи, яка постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку країни. Показано, що бюджет є найважливішим елементом системи фінансового регулювання економіки; його збалансованість, оптимальність являє собою одну з основних умов економічного зростання, бюджетне регулювання надає змогу цілеспрямовано впливати на темпи і пропорції розвитку суспільного виробництва. Бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів, оскільки у процесі його складання здійснюється розробка основних напрямів формування та використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на даному етапі його розвитку. Дістали подальшого розвитку підходи щодо механізму формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету, що важливою складовою бюджетного регулювання задля забезпечення всебічного розвитку суспільства. Належний рівень обґрунтованості, послідовність та виваженість управлінських рішень державних інститутів у сфері бюджетно-податкового регулювання сприяє зростанню рівня зайнятості, підвищенню якості людського капіталу. Бюджетна політика як складова державного регулювання суспільного розвитку є сукупністю фінансових відносин, інституційного забезпечення щодо формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості, результативності економічних перетворень. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомому інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни.

The article describes the economic nature of the budget system as a tool for socio-economic development of the country. It is determined that in order to realize the socio — economic priorities of the country's development it is necessary to increase the quality level of functioning of the budget system, including the introduction of

medium — term budget planning in the context of the main spending units, budget programs; improvement of the methodological foundations of the program-targeted budget planning method; application of effective public finance management approaches. The question of institutional approach, which involves the study of budgetary regulation as a dynamic system, which is constantly improving and adapting to the main tasks of socio-economic development of the country, is considered. It has been shown that the budget is an essential element of the system of financial regulation of the economy; its balance, optimality is one of the main conditions for economic growth, budgetary regulation allows to purposefully influence the pace and proportions of development of social production. The budget is one of the main instruments of state regulation of socio-economic processes, because the process of its Assembly is the development of the main directions of formation and use of budgetary funds on the basis of the need to address the challenges facing society at this stage of its development. A further development of the approaches regarding the mechanism of formation of the volume and structure of revenues and expenditures budget, which is an important component of the budget regulation in order to ensure comprehensive development of society. Adequate level of validity, consistency and prudence of management decisions and of public institutions in the field of fiscal legislation contributes to the growth of employment, improve the quality of human capital. Fiscal policy as a component of state regulation of social development is a set of financial relationships, institutional support for the formation and use of budgetary funds aimed at achieving economic and financial balance, the impact of economic reforms. It is advisable to improve the institutional framework of the performance budget system, including the formation of budget revenues taking into account the weighted tax policy, effective planning and use of budget expenditures, management of intergovernmental fiscal relations, public debt management based on the cyclical economic development, the state of public finances, which will contribute to improving dynamic balance the budget as an instrument of socio-economic relations of the country.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетні відносини, бюджетна політика, бюджетний механізм, соціально-економічний розвиток країни.

Key words: budget, budget system, budget relations, budget policy, budget mechanism, socio-economic development of the country.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Бюджетна система та реалізація ефективної політики у сфері державних фінансів займають достатньо важливе місце у процесі регулювання економічного розвитку держави. Одним з основних інструментів державного регулювання економіки є бюджетна система, яка суттєво впливає на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому. Від якості та своєчасності прийняття рішень з питань формування дохідної частини бюджету, проведення податкової політики, державних видатків та міжбюджетних відносин залежить збалансованість державних фінансів, рівень ефективності державного регулювання економічних процесів. Соціально-економічний розвиток суспільства на даному етапі вимагає використання бюджетної системи як дійового інструменту впливу на економічне зростання, вирішення низки соціальних проблем. Розробка і реалізація бюджетної політики має спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань фінансово-бюджетних відносин, що безперечно посилять збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічними процесами в Україні. Нині розвитку фінансів необхідне переосмислення сутності бюджетної системи у процесі регулювання економіки, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетної політики та, враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід, розробка на основі виявлених особливостей бюджетного процесу нової парадигми системи бюджетного регулювання, з одного боку, як інструменту впливу, з другого — як об'єкта регулювання економічного розвитку. Від якості та своєчасності прийняття рішень щодо управління державними фінансами залежить збалансованість бюджетної системи та результативність бюджетного регулювання. Підвищення ефективності державного управління в сучасних фінансово-економічних умовах набувають особ-

ливої значущості. З метою реалізації соціально — економічних пріоритетів розвитку країни необхідне підвищення якісного рівня функціонування бюджетної системи, у тому числі запровадження середньострокового бюджетного планування у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів, бюджетних програм; удосконалення методологічних засад програмно-цільового методу планування бюджету; застосування дієвих підходів управління державними фінансами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених щодо бюджетної системи як інструменту соціально-економічного розвитку країни можна назвати праці А. Афонсо [7], Дж. Джаллеса [7], В. Нордхауса [6], П. Самуельсона [6], Дж. Стігліца. Питання розвитку бюджетної системи досліджуються у працях вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1; 2; 4], С. Качули [10], А. Мазаракі [4], В. Макогон [5; 9], М. Пасічного [1; 2; 8], В. Федосова [3], І. Чугунова [1; 2; 4; 8—10], С. Юрія [3] та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття сутності бюджетної системи як інструменту соціально-економічного розвитку країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів. За останні роки здійснено вагомі кроки щодо посилення обґрунтованості планування бюджету, його впливу на економічне зростання та соціальний розвиток. З метою найбільш ефективного

розподілу бюджетних ресурсів відбувається подальше удосконалення планування і виконання видаткової частини бюджету на основі програмно-цільового методу, перш за все як складової системи перспективного бюджетного прогнозування та планування. Доцільним є впровадження стратегічного планування в практику роботи головних розпорядників бюджетних коштів та складання ними належних планів діяльності на поточний і наступні три бюджетні періоди, орієнтовані на результат, з метою посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення встановлених цілей, упорядкування і підвищення результативності та ефективності державних видатків. Розробка і реалізація бюджетної політики мають спиратися на науково обгрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань ефективності бюджетних відносин, що безперечно посилить збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічних процесів у країні. З метою активізації впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток суспільства потрібно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості й прозорості бюджету, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого фінансового контролю. Бюджетна система є вагомим складовою державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів, оскільки у процесі його складання здійснюється розробка основних напрямів формування та використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на даному етапі його розвитку. Становлення бюджетних відносин відбувається внаслідок розвитку економіки, однак можливості використання бюджету в макроекономічному регулюванні пов'язані з умовами і результатами виробництва, рівнем розвитку економічних відносин. Бюджетна політика є адаптивним механізмом у системі регулювання економіки, спрямованим на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць.

Виходячи зі стратегії розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня її ендогенної складової, необхідні відповідні інституційні зміни у системі фінансово-бюджетного регулювання економіки, що формується у певному інституційному середовищі та являє собою сукупність таких фінансово-бюджетних і економічних складових, як дохідна частина бюджету, видаткова частина бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, податкове регулювання, міжбюджетні відносини, економічні процеси в країні, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Перетворення системи фінансово-бюджетного регулювання значною мірою пов'язано зі зміною інституційного середовища суспільства, складові фінансової політики удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості архітекτονіки фінансової системи. Бюджет є найважливішим елементом системи фінансового регулювання економіки; його збалансованість, оптимальність являє собою одну з основних умов економічного зростання, бюджетне регулювання надає змогу цілеспрямовано впливати на темпи і пропорції розвитку суспільного виробництва. На процес формування видаткової частини бюджету як одного з основних елементів системи бюджетного регулювання передусім впливає дохідна частина бюджету і показник його дефіциту, визначений з урахуванням циклічності економічного розвитку. Враховуючи, що бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання економіки, становлення ефектив-

ної бюджетної системи є необхідною умовою для досягнення економічного розвитку будь-якої країни. Бюджетна політика, яка реалізується через систему бюджетних механізмів, повинна забезпечувати бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету є важливою складовою бюджетного регулювання задля забезпечення всебічного розвитку суспільства. Особливо важливим є вирішення цього завдання для транзитивних економік, які відзначаються неоднорідністю та динамізмом суспільного середовища, тому необхідні підвищення ролі бюджетної політики у системі державного регулювання та розробка концептуальних засад побудови її ефективної моделі. Бюджетна політика є дієвим інструментом впливу на рівень розвитку економічної системи та повинні підтримувати фінансові стимули активної економічної діяльності. Бюджетне регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи соціально-економічного розвитку, а також на стійкість і збалансованість фінансової системи. Основним завданням бюджетної політики є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак водночас важливою є підтримка передусім запасу стійкості бюджетної системи. З метою розробки і реалізації збалансованого бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися виходячи з циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання. Інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку [1].

Рівень збалансованості бюджетної політики впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи економічного розвитку, а також на інтегрований показник запасу стійкості бюджетної системи, який визначається сукупністю вагомих бюджетних показників, що характеризують стан бюджетної системи. Тому важливим є запровадження відповідної методології розрахунку на певному інтервалі часу показника запасу стійкості бюджетної системи, який повинен враховувати, передусім, показники питомої ваги дебіторської та кредиторської заборгованості зведеного, державного та місцевих бюджетів до загальної суми видаткової частини відповідного бюджету, аналогічний показник заборгованості по соціальних виплатах, податкове навантаження на економіку, рівень виконання дохідної та видаткової частин бюджету, рівень фінансування дефіциту бюджету, питому вагу державного боргу у валовому внутрішньому продукті. З метою посилення впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток суспільства необхідно здійснювати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості і прозорості бюджету, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого фінансового контролю. Взагалі необхідним є не тільки розробка прогнозних бюджетних показників на середньострокову перспективу але й визначення довгострокової бюджетної стратегії з урахуванням циклічності економічного розвитку, що підвищить керованість бюджетного процесу.

Від виваженості та своєчасності прийняття зазначених рішень залежить рівень ефективності бюджетної політики та функціонування бюджетної системи загалом. Державне регулювання економічної та соціальної політики реалізується за допомогою бюджетного механізму, який включає як з одного боку процес перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту,

так і вплив на соціально-економічний розвиток держави та адміністративно-територіальних одиниць. Перспективне прогнозування доходів і видатків бюджету є одним із вагомих елементів державного регулювання сталого розвитку та забезпечення економічного зростання. Одним з основних завдань бюджетного регулювання є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка запасу стійкості бюджетної системи у необхідних межах. Слід зазначити, що бюджетна система є потужним інструментом впливу на економічне зростання, разом з цим вона з лагом у часі виступає як об'єкт впливу з огляду на макроекономічне становище країни, тому важливим є визначення ступеня взаємовпливу з лагами у часі бюджетної системи і соціально-економічного розвитку країни [2].

Для досягнення достатнього рівня бюджетної результативності важливим є упорядкування та оптимізація кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. З метою проведення збалансованої бюджетної політики важливим є забезпечення подальшого розвитку методологічних засад середньострокового бюджетного прогнозування та програмно-цільового методу планування видатків бюджету, посилення взаємозв'язку річного і перспективного бюджетного планування, застосування сучасних форм і методів управління бюджетними коштами, державним та місцевим боргом, зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів, удосконалення системи державного внутрішнього фінансового контролю та посилення відповідальності учасників бюджетного процесу; посилення стимулюючої функції податкової системи та приведення її у відповідність з пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку.

Впровадження інституційного підходу до дослідження бюджетної системи є важливим та включає визначення ознак інституту бюджетного регулювання, інституційного середовища, яке забезпечує його функціонування, транзакційних витрат із застосуванням теорії суспільного вибору. Інститути бюджетної системи мають складну внутрішню структуру норм, правил, еволюція цих інститутів тісно пов'язана з розвитком інститутів державного управління, макроекономічного регулювання. Інститути можна представити як результат процесів, що відбувалися в попередніх періодах часу, і тому вони відповідають насамперед минулому середовищу. Вагомим є визначення ступеня адекватності цих інститутів сучасним обставинам, терміну початку, етапності, швидкості внесення необхідних інституційних змін. Від цього залежить ефективність розвитку державних фінансів, національної економіки, суспільства в цілому. Якщо під інститутами розуміти обмеження, що накладаються суспільством на певну діяльність, то інституційні зміни у бюджетному процесі передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу економічного розвитку. Це зокрема рівень інвестиційної складової у бюджеті, дефіцит бюджету та структура джерел його фінансування, обсяг та структура дохідної та видаткової частин бюджету. На основні характеристики функціонування та розвитку соціально-економічних систем у площині суспільного життя з його філософськими, правовими, соціальними, психологічними, культурними особливостями безпосередньо

впливають прояви тісного зв'язку таких факторів, як економічна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності та чинники, що її визначають; система і структура стимулів та мотивів економічних агентів; норми, принципи, правила економічної поведінки. За таких умов обґрунтована бюджетна політика має бути визначальною у підтримці цілісності бюджетної системи, її збалансованості у середньостроковій перспективі та формуванні дієвого механізму ефективного впливу на поступальний розвиток суспільства. Для цього бюджетна система як адаптивний механізм у системі державного регулювання має спрямовуватися на забезпечення адекватності регуляторних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою розвитку держави та регіонів і на цій основі підвищення добробуту суспільства. Необхідні інститути у сфері державних фінансів формуються у процесі суспільного розвитку, певні функціональні зв'язки, які встановлюються між ними, стають підґрунтям виникнення відповідних фінансових відносин. Інституційне середовище розкриває вплив фінансового механізму на показники економічного і соціального розвитку.

Дослідження взаємозв'язку дієвості бюджетної системи як складової державного регулювання та характеристики інституційного середовища країни доводять, що саме інституційне середовище значною мірою створює умови, за яких у межах інституційної архітектури економічної системи вибудовується її складова — інституційна архітектура фінансової системи. Такі умови істотно залежать від низки особливостей країни в історичному та соціокультурному аспектах, становлення інститутів у суспільстві, характеристики його інституційного середовища. Водночас відбувається тісна взаємодія структури та функціонування інститутів ринкової економіки з інститутами фінансової політики та механізмами їх впливу на соціально-економічний розвиток. Інституційна структура бюджетної системи еволюціонує разом з інституційною матрицею державного механізму, яка є складовою інституційної системи суспільства. Відповідно до теорії інституціоналізму інституційні зміни не відбуваються дискретно, для них характерним є поступовий перехід від старих до нових інститутів, залежність від тенденцій попереднього розвитку визначає інституційну стійкість суспільства. Взаємовплив здійснюється між інституційним середовищем суспільства та системою бюджетного регулювання. Позитивні результати запланованих інституційних змін впливають на підвищення ефективності механізмів фінансової політики у системі державного регулювання, в іншому разі можуть виникнути відповідні стани системи фінансового регулювання, які проявляються в утворенні інституційних пустот, розривів, що негативно позначаються на суспільно-економічному розвитку. Доцільним є подальший розвиток методологічних засад формування бюджету в напрямку врахування принципу функціональної результативності взаємодії інститутів бюджетного регулювання та транзакційних витрат, величина яких залежить від ступеню прозорості та якості державного регулювання економіки. Підвищенню обґрунтованості рішень у бюджетній сфері сприятиме врахування лагового ефекту впливу бюджетних інструментів та важелів на соціальні та економічні процеси. Важливою є побудова дієвого механізму розподілу видатків в розрізі бюджетної класифікації на засадах оптимальності, результативності та цільового спрямування. За умов економічних перетворень відбуваються відповідні інституційні зміни бюджетної політики, що потребує активізації адаптаційних механізмів розвитку бюджетних відносин. Необхідним є подальший розвиток засад інституту державного замовлення, тендерних процедур, забезпечення прозорості та результативності у сфері надання суспільних послуг [4].

Бюджетна політика як складова державного регулювання суспільного розвитку є сукупністю фінансових

відносин, інституційного забезпечення щодо формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості, результативності економічних перетворень. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомому інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни. Бюджетне регулювання виступає як сукупність механізмів, що координують фінансові взаємозв'язки щодо формування та використання бюджетних коштів. Основним завданням фінансового, у тому числі бюджетного регулювання, є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка передусім запасу стійкості бюджетної системи. Механізм реалізації бюджетної політики має інтегруватися в єдину систему державного регулювання економіки [8].

Досягнення середньо- та довгострокових цілей економічного розвитку держави знаходиться в залежності від ступеня врахування в бюджетній системі особливостей інституційного середовища суспільства, тому інституційна архітектура бюджетної політики має передбачати поліпшення якісних характеристик бюджетних інститутів, які б сприяли розвитку соціально-економічної складової суспільства. Зазначене потребує удосконалення інституційного середовища економічного та бюджетного простору, підготовки відповідних інституційних змін. Важливим аспектом цих змін, який необхідно враховувати при формуванні адекватної інституційному середовищу бюджетної політики, є взаємопов'язаність інститутів, їх тісні взаємозв'язки створюють єдину інституційну систему; бюджетний простір у межах інституційної архітектури бюджетної політики є складовою національного інституційного середовища; зміна одного з інститутів без урахування зв'язків в інституційній системі може призвести до порушення збалансованості інституційного середовища. Запозичений із звичних умов інститут та впроваджений в динамічне середовище архітектури бюджетної системи може не дати очікуваного результату, що необхідно враховувати при здійсненні відповідних інституційних змін.

Перетворення системи бюджетного регулювання значною мірою пов'язано зі зміною інституційного середовища суспільства, складові бюджетної політики удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості бюджетної системи. Зважаючи, що бюджет є найважливішим елементом системи фінансового регулювання економіки, його збалансованість, оптимальність є однією з основних умов економічного зростання, бюджетна політика має будуватися на основі науково обгрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики, спрямованої на створення умов для підвищення якості державних послуг, соціально-економічного розвитку країни. Під час формування бюджетної політики держава повинна виходити з необхідності забезпечення фінансової та соціальної стабільності. Виходячи зі стратегії розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня її ендогенної складової, необхідні відповідні інституційні зміни у системі бюджетного регулювання економіки, що формується у певному середовищі суспільства. Вирішення завдань бюджетної політики залежить від вибору та реалізації методів бюджетного регулювання, тому передусім при формуванні бюджетної політики необхідно чітко визначити її пріоритети, які повинні бути до-

сягненні при її реалізації. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики у системі державного регулювання економіки. Під час обгрунтування пріоритетних завдань бюджетної політики та шляхів їх реалізації важливим є врахування глобалізаційних процесів, здійснення оцінки їх впливу на стійкість і стабільність складових системи державних фінансів, у тому числі доцільним є врахування світових тенденцій інституційних трансформацій у бюджетному середовищі. Водночас у сучасних умовах актуалізується необхідність застосування дієвих інструментів бюджетної системи, що надасть можливість належним чином реагувати на зміни соціально-демографічних тенденцій розвитку суспільства, циклічність та динамічність економічних перетворень, зберігаючи відповідні показники стійкості та стабільності бюджетної системи [9].

Ефективне та результативне використання бюджетних коштів також залишається однією з найважливіших проблем планування й виконання бюджету в умовах достатньо обмежених бюджетних ресурсів, і важливим кроком щодо вирішення цього питання є удосконалення системи управління видатками бюджету в частині підвищення результативності їх використання. Основними завданнями визначено обгрунтування пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів, застосування принципів перспективного бюджетного прогнозування і планування; оптимізація бюджетних програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та удосконалення методології оцінки їх результативності; впровадження системи контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, системи оцінки результативності бюджетних програм та діяльності розпорядників бюджетних коштів. Бюджетна політика, яка реалізується через систему бюджетних механізмів, повинна забезпечувати бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету є важливою складовою бюджетного регулювання задля забезпечення всебічного розвитку суспільства. Належний рівень обгрунтованості, послідовності та виваженості управлінських рішень державних інститутів у сфері бюджетно-податкового регулювання сприяє зростанню рівня зайнятості, поживленню економічної активності та підвищенню якості людського капіталу. Дієвість таких заходів посилюється у разі здійснення структурних реформ в економіці та соціальній сфері. Важливим є проведення збалансованої бюджетної політики, що потребує узгодження соціальних доміант розвитку суспільства з можливостями їх фінансового забезпечення. Економічна рецесія та уповільнення темпів росту реального валового внутрішнього продукту обумовили необхідність реалізації комплексу заходів бюджетної консолідації, спрямованих на зниження показників дефіциту та боргового навантаження на бюджет. Можливості використання короткострокових бюджетних стимулів наразі є обмеженими, що посилює запити суспільства щодо здійснення інституційних змін системи бюджетного регулювання. Особливої значущості набувають питання упорядкування бюджетних видатків, підвищення рівня їх ефективності та покращення якості надання суспільних послуг.

ВИСНОВКИ

Важливим є проведення подальших наукових досліджень, спрямованих на визначення основних напрямів розвитку бюджетної системи та бюджетних механізмів державного фінансового регулювання з урахуванням особливостей інституційного середовища суспільства, що забезпечуватиме більш повне розкриття сутності бюджетних відносин як вагомому інструменту соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна система є однією з основних складових державного регулювання

економіки країни, визначення бюджетної пріоритетності достатньо суттєво впливає на структурні перетворення у галузях економіки, соціальній сфері, рівень людського капіталу, конкурентоспроможність національної економіки. Вагомим чинником ефективної бюджетної системи є якість інституційного середовища, зміна якого відбувається у тому числі під впливом розвитку інформаційного потенціалу економіки. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної системи як вагومого інструмента державного регулювання економіки. Архітектура бюджетної системи має створювати інституційні умови функціонування бюджетного механізму з метою дієвого впливу на економічне зростання, всебічний розвиток суспільства, підвищення добробуту населення. Інституційна структура бюджетної системи як важлива складова державного регулювання є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку країни. Бюджет є дієвим адаптивним інструментом впливу на динаміку соціально-економічних процесів, що виконує відтворювальну, регулюючу, стимулюючу, соціальну функції, які визначають його економічну сутність та призначення. Від важливості та своєчасності прийняття рішень у сфері бюджетних відносин залежить реалізація структурних перетворень економіки, макроекономічна стабільність у країні. Доцільним є підвищення якісного рівня інституційних засад формування бюджету, фінансової результативності, розвитку інституту оцінки ефективності бюджетних видатків, моніторингу державних закупівель, державного фінансового контролю. Враховуючи, що економічна діяльність здійснюється у межах відповідної інституційної моделі, яка є сукупністю взаємопов'язаних інститутів, ефективна модель бюджетної стратегії має спиратися на інституційне середовище суспільства як систему основних економічних, соціальних, політичних, правових положень, що визначаються історією, традиціями, культурою країни. Бюджетна система відіграє вагомий роль в процесах забезпечення макроекономічної стабільності, яка є необхідною передумовою для підтримки стійкого економічного розвитку країни. Еволюція суспільства зумовлює необхідність відповідних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу. Доцільним є розвиток методологічних підходів щодо підвищення адаптивності бюджетної системи. Подальше впровадження інструментів індикативного середньострокового бюджетного планування, актуалізація процедур розробки та оцінки бюджетних програм сприятиме підвищенню ефективності відповідних заходів державної фінансової політики. Бюджетна система є адаптивним механізмом у системі регулювання економіки, спрямованим на забезпечення адекватності регуляторних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць. Обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету справляють досить значний вплив як на окремі галузі, так і на економіку загалом, від ступеня оптимальності співвідношень між елементами бюджетної системи залежить рівень збалансованості бюджетного регулювання й ефективність його впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна система повинна адаптуватися до еволюції суспільних потреб, перетворень в економіці та соціальній сфері, змін економічного середовища. Важливим є посилення дієвості бюджетного механізму в умовах інституційної трансформації економічних відносин. Вирішення завдань у сфері фінансового забезпечення соціальної політики, стимулювання внутрішнього попиту, в достатній мірі, залежить від механізмів формування бюджету, який має бути прозорим та збалансованим, у тому числі щодо показників обсягу і структури державного боргу, дефіциту бюджету, дебіторської та креди-

торської заборгованості бюджетних установ. Створення відповідних інституційних умов для формування та реалізації ефективної бюджетної політики потребує використання адаптивної архітектури системи бюджетного регулювання, що сприятиме досягненню збалансованого та стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
3. Бюджетна система / за ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 871 с.
4. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2015. 376 с.
5. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
6. Самуельсон Пол Э., Нордкаус Вильям Д. Экономика. 19-е изд.: пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
7. Afonso A., Jalles J. Fiscal composition and long-term growth // Applied Economics. 2014. vol. 46 (3). pp. 349—358.
8. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. Науковий вісник Полісся. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 54—61.
9. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5. No. 3. pp. 213—217.
10. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of socioeconomic development of society. The potential of modern science. volume 2. Sciecee Publishing, London, United Kingdom. 2019. pp. 29—44.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyj, M.D. (2018), Biudzhethno-podatkovaya polityka u systemi rehulivannia ekonomiky [Budget and tax policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.
2. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyj, M.D. (2018), Budget policy of social development, Scientific Route, Tallinn, Estonia.
3. Fedosov, V.M. and Yuriy, S.I. (2012), Biudzhethna sistema [The budget system], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
4. Chuhunov, I.Ya. and Kanieva, T.V. (2015), Derzhavne finansove rehulivannia ekonomichnykh peretvoren' [State financial regulation of economic transformations], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t., Kyiv, Ukraine.
5. Makohon, V.D. (2018), Biudzhethna stratehiia derzhavy [State budgetary strategy], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t., Kyiv, Ukraine.
6. Samuel'son, P.E. and Nordkhaus, V.D. (2015), Ekonomyka [Economics], Vyl'iams, Moscow, Russia.
7. Afonso, A. and Jalles, J. (2014), "Fiscal composition and long-term growth", Applied Economics, vol. 46 (3), pp. 349—358.
8. Chugunov, I.Y. and Pasichnyi, M.D. (2018), "Fiscal policy for economic development", Naukovyj visnyk Polissia, vol. 1 (13), no. 1, pp. 54—61.
9. Chugunov, I. and Makohon, V. (2019), "Fiscal strategy as an instrument of economic growth", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 5, no. 3, pp. 213—217.
10. Chugunov, I. and Kachula, S. (2019), "State financial policy as a component of socioeconomic development of society", The potential of modern science, vol. 2, pp. 29—44.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2020 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА СУТЬ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

М. Kobelia,
postgraduate student, Banking University

THEORETICAL PROVISIONS AND ESSENCE OF FINANCIAL POLICY OF THE STATE

Розглянуто основні підходи до трактування категорій "економічна політика держави" та "фінансова політика держави", а також їх співвідношення. Виявлено, що під час досліджень співвідношення категорій "економічна політика" та "фінансова політика" науковці дотримуються двох основних підходів: трактування фінансової політики як складової економічної політики держави та визначення фінансової політики як незалежної від економічної складової політики держави.

Акцентовано, що вибір раціональної фінансової політики і успішна її реалізація багато в чому, якщо не в основному, визначають ступінь успішності будь-якої державної політики.

На підставі дослідження праць провідних науковців виділено такі основні самостійні складові частини фінансової політики, як податкова політика, бюджетно-фінансова політика, грошово-кредитна політика. Висвітлено основні завдання, суб'єкти реалізації, сфери фінансових відносин та інструментарій впливу кожної з названих складових частин державної фінансової політики.

The basic approaches to the interpretation of the categories "economic policy of the state" and "financial policy of the state", as well as their correlation are considered. It is revealed that when researching the correlation between the categories of "economic policy" and "financial policy", scientists adhere to two main approaches: the interpretation of financial policy as a component of the economic policy of the state and the definition of financial policy as an independent economic component of the state policy.

It is emphasized that the choice of financial policy and its successful implementation largely determine the degree of success of any public policy.

It is determined that the financial policy of the state should be understood as a system of actions and measures of the state, which includes forecasting, planning, organization and control over financial relations in the process of exchange, distribution and redistribution of financial resources in order to fulfill the functions of the state.

The process of implementation of the financial policy of the state consists of a few stages. These are determination of the main directions of functioning of the financial system (in accordance with the goals of the economic and social policy of the state); drawing up targeted programs for the development of public and non-state finances; development of concrete measures for realization of the concept, directions and programs; organization of monitoring and control over the implementation of financial policy.

The ultimate goals of an effective financial policy of the state are: to increase the volume of gross domestic product; increasing the efficiency of use of public money resources needed to better meet the needs of society; efficient and rational distribution of financial resources between sectors of the economy, social groups and territories.

The important task of financial policy is to balance the differently directed financial interests of governmental entities, economic entities, different segments of the population by finding such regulatory mechanisms that will ensure optimal growth of national income and the distribution of income and expenditure in the budgets of all participants of the national economy. This will provide the most effective processes of storage, storage and consumption.

Based on the research of the works of leading scientists, such basic independent components of financial policy as tax policy, fiscal policy, monetary policy are distinguished. The main tasks, subjects of realization, spheres of financial relations and tools of influence of each of these components of the state financial policy are highlighted.

Ключові слова: економічна політика, фінансова політика держави; грошово-кредитна політика, фіскальна політика, монетарна політика.

Key words: economic policy, financial policy of the state; monetary policy, fiscal policy, monetary policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні економіка функціонує в принципово нових умовах, що спричинено глобалізацією, взаємною інтеграцією економік різних держав, прискоренням промислового розвитку, розвитком інтернет-технологій

тощо. Очевидно, що за таких умов змінюються "правила гри" при здійсненні економічної політики держави, що стосується, звичайно, і державної фінансової політики.

Від того, як реалізовується державна фінансова політика, суттєво залежать формування та розподіл фінансових ресурсів у державі. Тому дослідження, присвя-

чені висвітленню теоретичних положень та сутності фінансової політики держави, виділенню її складових частин та взаємозв'язку між ними, набувають все більшої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням сутності фінансової політики як складової економічної політики, визначенню її функцій, змісту і завдань, а також обґрунтуванню підходів до формування ефективної фінансової політики держави присвячено багато наукових досліджень, серед яких слід відзначити праці Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. М. Кейнса, Е. Ліндаля, А. Маршалла, Дж. Армоура, Д. Андрея, Л. Енрікеса, К. Майєра, Дж. Пайна, І. Ларса, Д. Свенсона, Д. Брюммерхорфа, І. Адаменка, О. Василика, В. Федосова, В. Опаріна, Т. Сіташ, Д. Ванькович, А. Колесова, Д. Задахайло, М. Грідчіної, В. Дем'янишина, А. Нестеренко, М. Петричко, Г. Возняк, В. Оспіщевої та ін.

Водночас ознайомлення з науковими працями свідчить, що ці категорії розглядаються, як правило, розрізнено, в рамках окремих їх напрямів, без достатнього дослідження їх взаємозв'язку, та належного обґрунтування результативності або ефективності фінансової політики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлити теоретичні положення та з'ясувати зміст фінансової політики держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Першочерговим, зважаючи на обрану тему дослідження, вважаємо доцільним обґрунтування сутності понять та уточнення термінів "економічна політика" та "фінансова політика", а також їх взаємовідношення.

Однією з найважливіших сторін діяльності будь-якої держави є вирішення господарських питань, яке досягається за допомогою економічної політики, саме їй надається значна увага науковцями. Зважаючи на предмет дослідження вважаємо за необхідне уточнення сутності понять "економічна політика" та "фінансова політика" а також їх взаємовідношення.

Зазначимо, що визначення економічної політики держави не є універсальними. Так, на думку, Задахайло Д. "економічна політика держави може бути визначена як форма реалізації державою власної суверенної економічної влади та відповідних функцій, що організаційно інституціалізована як особливий тип та процес діяльності, який за своїм механізмом складається з формування та здійснення офіційно затвердженого алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру та динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги, шляхом відповідної корекції змісту правового господарського порядку, з метою досягнення програмно визначених кількісних та якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя та суверенітету України" [11].

В. Д. Лагутін зазначає, що в теоретичному плані проблема сутності економічної політики пов'язана з проблемою неспроможності ринку і, як наслідок цього, необхідністю державного втручання в економічні процеси [12]. По суті, держава здійснює економічну політику тому, що в її руках зосереджені політична та економічна влада.

У практичному плані економічна політика виявляється через здійснення урядом дій і заходів із регулювання економіки [12].

Під час досліджень співвідношення категорій "економічна політика" та "фінансова політика" науковці дотримуються двох підходів:

1. Трактують фінансової політики як складової економічної політики держави.

2. Визначення фінансової політики як незалежної від економічної складової політики держави.

Не викликає сумніву твердження, що вибір раціональної фінансової політики і успішна її реалізація багато в чому, якщо не в основному, визначають ступінь успішності будь-якої державної політики.

Ряд вітчизняних науковців у своїх публікаціях фінансову політику розглядається передусім як сукупність певних заходів, методів та підходів держави по організації та використанню фінансів.

Так, з точки зору О. Василика, фінансова політика держави — це заходи, методи й форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного й соціального розвитку [5].

На думку відомих українських учених В. Федосова і В. Опаріна, фінансова політика є комплексом дій і заходів держави в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансів. Водночас науковці підкреслюють, що фінансова політика повинна бути адекватною відповідній економічній і політичній ситуації, котра складається в певний історичний момент у конкретній країні [16].

У рамках іншого підходу науковці під час висвітлення суті фінансової політики акцентують увагу на фінансових відносинах. Так, для прикладу Т. Сіташ в своїй публікації зазначає, що "сутність фінансової політики як інструмента соціально — економічного розвитку країни полягає у фінансових відносинах, що виникають між економічними, політичними, правовими державними інституціями у процесі організації фінансової системи та спрямування фінансових ресурсів на досягнення стратегічних і тактичних цілей та завдань розвитку суспільства" [15].

За третього підходу фінансова політика визначається як системна цілеспрямована діяльність держави з використанням фінансової системи, що спрямована на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою своїх функцій, таким чином підкреслюючи системний підхід та вагому роль перерозподілу фінансів [3].

У дослідженнях під час визначення взаємовідношення "фінансова політика держави" та "економічна політика держави" науковцями часто підкреслюється єдність цілей економічної і фінансової політики при одночасних відмінностях в інструментарії та методах (засобах досягнення визначених державою цілей).

Зокрема вчені зазначають, що у фінансовій політиці: — конкретизуються головні напрямки розвитку економіки,

— визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їх джерела та напрямки використання,

— розробляється механізм регулювання і стимулювання фінансовими методами соціально-економічних процесів.

Західні науковці в своїх публікаціях основний акцент спрямовують на таку мету фінансової політики як забезпечення функціонування фінансової системи. Зокрема, вчені І Ларс та О. Свенсон наголошують, що метою фінансової політики є забезпечення безперерйного функціонування фінансової системи суспільства [2].

Більшість вітчизняних дослідників при визначенні мети фінансової політики дотримуються більш широкого твердження, вказуючи, що основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями.

Окремі науковці деталізують мету фінансової політики. Так, Д. Ванькович визначає мету фінансової політики як "забезпечення синхронного перебігу параболічних подій з інтенсифікацією процесів обміну-перерозподілу (розподілу-перерозподілу) фінансових ресурсів, досягнення високої конкурентоспроможності національної економіки на основі формування складно організованих структур — атракторів, імплементації

моделі економічного зростання, запровадження безперервного експрес-регулювання й прогнозування макроекономічних показників та показників фінансової динаміки" [4].

Натомість Г. Возняк зазначає, що вектором фінансової політики є забезпечення економічного зростання в країні через механізми фінансового впливу на попит і пропозицію, на споживання, заощадження та інвестиції, тобто фінансова політика завжди має чітке спрямування, а її реалізація пов'язана переважно із знаходженням компромісу між потребами і можливостями [6].

З огляду на таку широку та масштабну сферу впливу фінансової політики, ряд дослідників намагаються дослідити її комплексно, тоді як інші приділяють увагу різним складовим фінансової політики.

Ознайомлення з науковими працями І. Адаменко, Д. Брюммерхорфа, О. Василика, В. Федосова, В. Опаріна, Т. Сіташ, Д. Ванькович, А. Колесова, М. Петричко, В. Дем'янишина свідчить, що основними самостійними складовими частинами фінансової політики науковці вважають такі:

- податкову політику,
- бюджетно-фінансову політику;
- грошово-кредитна (монетарна) політику.

Для кожної складової фінансової політики вчені виокремлюють притаманні свої завдання, суб'єкти їх реалізації, сфера фінансових відносин та інструментарій впливу.

Так, метою бюджетної політики зазначають стимулювання соціально-економічних процесів у суспільстві через використання коштів централізованого грошового фонду для забезпечення належного функціонування і розвитку економіки та інших сфер (соціальної, природоохоронної і т.д.). Здійснюється бюджетна політика на основі економічних і адміністративних заходів, які використовує держава, використовуючи, головним чином, бюджетні та податкові механізми. Петричко М.М. та Басара М.М. [14] відзначають, що бюджетна політика як складова частина фінансової політики держави є важливим інструментом впливу на валовий внутрішній продукт для досягнення конкретних цілей стабілізації та розвитку економіки держави. Ключовою проблемою бюджетної політики є, як підкреслює В. Дем'янишин, є поєднання суперечливих, але взаємозв'язаних між собою функцій бюджетного регулювання в умовах обмеження бюджетних ресурсів та наявності специфічних інтересів різних соціальних груп населення [10].

Податкова політика спрямована на забезпечення економічно обгрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів [7]. Податкова політика здійснюється через ухвалення законодавчих і нормативних актів, використання податків, зборів, обов'язкових платежів. За її допомогою податкової політики в державі відбувається перерозподіл прибутку, заохочуються інвестиції чи заощадження, стримується, за потреби, споживання і використання окремих товарів тощо [9].

Грошово-кредитна політика включає комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці шляхом використання визначених законодавством засобів і методів. Основними об'єктами грошово-кредитної політики виступають грошова маса, валютний курс, швидкість обігу грошей, процентні ставки, а базовими інструментами такі: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентна політика; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції з цінними паперами; 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) емісія власних боргових зобов'язань і опе-

рації з ними [8]. За допомогою грошово-кредитної політики відбувається стимулювання ділової активності в умовах депресії та пригнічування економічних процесів за "перегріву" кон'юнктури.

Зазначимо, що такий підхід до розмежування складових фінансової політики є найбільш поширеним у вітчизняних публікаціях.

Натомість у працях зарубіжних вчених фінансова політика дуже часто ототожнюється з поняттями "фіскальна та монетарна політика", водночас ряд вчених фіскальну політику додатково розділяють на податково-бюджетну та монетарну.

Здійснений нами аналіз визначень фінансової політики у науковій літературі свідчить про наявність широкого спектру трактувань до її суті і варіантів її розуміння, проте кожна точка зору заснована на відповідному критерії, або висвітлює певний концептуальний аспект. Логічно, що такий методологічний підхід до розуміння даного терміну обумовлює множинність її завдань.

Водночас систематизація наведених визначень та підходів науковців до висвітлення суті фінансової політики дозволяє нам виокремити такі її ключові характеристики:

— передумовою появи фінансової політики є те, що організація фінансових відносин і рух грошових потоків в державі не здатні функціонувати самі по собі, а їх організацією повинні займатися конкретні суб'єкти з певними інтересами.

— фінансова політика належить до сфери діяльності законодавчої і виконавчої влади;

— практичне впровадження фінансової політики відбувається на основі сукупності цілей, підходів, заходів, інструментів та методів;

— фінансова політика держави є вагомим інструментом впливу на фінансові відносини, економічний і соціальний розвиток;

— у центрі фінансової політики знаходяться різнонапрямлені інтереси владних структур, суб'єктів господарювання, різних верств населення.

Неоднозначність поглядів науковців щодо фінансової політики дає змогу констатувати, що для розуміння більш глибокого її змісту необхідним є розкриття її основних аспектів, а саме:

— об'єкту фінансової політики,

— особливостей процесу формування та реалізації фінансової політики,

— інститутів відповідальних за успішну розробку та реалізацію фінансової політики,

— інструментів та наявних підходів, які застосовуються під час формування та імплементації фінансової політики.

Першочергово визначення сутності фінансової політики потребує розуміння суті її об'єкту, тобто явища чи процесу, на який спрямована її дія. Вважаємо, що об'єктом фінансової політики є фінансова система.

Загальновідомо, що термін "система" (з грец. — "поєднання", "утворення") найчастіше трактується як сукупність визначених елементів, між якими є закономірний зв'язок чи взаємодія. Водночас у наукових публікаціях зустрічаються різні трактування фінансової системи.

Основні відмінності у трактуваннях визначаються щодо складових фінансової системи. Загалом можна виділити такі підходи.

Відповідно до першого підходу — інституційного, фінансова система є об'єднанням із сукупності фінансових посередників і фінансових ринків, з низкою підтримуючих інституцій, які сприяють ефективному функціонуванню ринків [1]. Ці інститути та ринки забезпечують правила для проведення економічних операцій та грошово-кредитної політики та допомагають спрямувати заощадження в інвестиції, підтримуючи тим самим економічне зростання.

Згідно з другим підходом фінансова система трактується як сукупність фінансових відносин. Зокрема, дослідники фінансисти Юрій С.І. та Федосов В.М. трактують фінансову систему як "спектр розподільних відносин, які ззовні відображаються у різноманітних грошових потоках. За єдиної сутності цих відносин вони мають конкретні форми вияву, характерні ознаки, а також певні особливості щодо організації фінансової діяльності, формування і використання фінансових ресурсів, які зосереджені у розпорядженні держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їх діяльності" [17].

Відповідно до третього — інтегруючого підходу, що набуває найбільшого поширення у публікаціях вітчизняних вчених фінансова система є сукупністю сфер, ланок та інститутів.

Систематизація поглядів різних науковців дозволяє зробити такі узагальнення щодо сутності фінансової системи, як об'єкту фінансової політики:

1. Фінансова система є сукупністю взаємозв'язаних елементів, між якими є зв'язок чи взаємодія.

2. У конфігурації фінансової системи присутні такі складові:

- грошові потоки,
- акумульовані фінансові ресурси,
- інститути, які забезпечують функціонування системи,
- регулюючі механізми.

3. До суб'єктів, які приймають участь у функціонуванні фінансової системи належать: домогосподарства, приватні підприємства, державні підприємства, фінансові посередники, урядові інститути.

4. Фінансові відносини суб'єктів, які беруть участь у функціонуванні фінансової системи відображаються в грошових потоках. Фонди грошових коштів поділяються на централізовані і децентралізовані. До централізованих грошових фондів належать фонди, які держава створює у централізованому порядку і використовує їхні кошти для виконання своїх функцій (зокрема, державний і місцеві бюджети, фінанси державних підприємств; спеціальні урядові фонди (пенсійний фонд, державні цільові фонди соціального страхування). Децентралізованими є грошові фонди суб'єктів господарювання усіх форм власності та рівнів підпорядкування.

5. Основними функціями фінансової системи є формування грошових фондів, використання грошових фондів і контролю.

Закономірно, що для виконання висвітлених функцій та досягнення мети фінансової політики необхідним є наявність суб'єктів, які забезпечать розробку та реалізацію політики та певного інструментарію.

Суб'єктом фінансової політики виступає держава в особі органів державної влади. Мета та завдання фінансової політики реалізуються через фінансовий механізм.

Під фінансовим механізмом ми розуміємо сукупність підходів, форм методів, інструментів та важелів, а також нормативно-правового та інформаційного забезпечення, які забезпечують утворення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення стратегічних потреб держави, суб'єктів господарювання та населення.

До основних сфер впливу фінансового механізму на процеси суспільного розвитку держави належать такі.

— По-перше, це фінансове забезпечення відтворювального процесу, яке забезпечує покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою, що може відбуватися через самофінансування, кредитування та бюджетне фінансування (надання коштів з бюджету на безповоротних засадах на основі різних інструментів — дотацій, субсидій, субвенцій).

— По-друге, вагомою сферою впливу фінансового механізму є фінансове регулювання, яке спрямоване на

перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів у бюджетні й державні цільові фонди для задоволення державних потреб.

— По-третє, фінансове стимулювання за допомогою яких можна впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання через використання ряду фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності (бюджетних стимулів, ефективного інвестування фінансових ресурсів, використання фінансових пільг і санкцій).

Ефективність дії фінансового механізму забезпечують його складові, що є такі:

1. Система методів, що включає:
 - методи фінансового планування та прогнозування;
 - методи впливу фінансових відносин на господарський процес;
 - методи отримання та перерозподілу національного прибутку в масштабах держави;
 - методи фінансового контролю та нагляду.
2. Підходи щодо формування фондів.
3. Інструменти, за допомогою якого здійснюється утворення й розподіл централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів;
4. Нормативно-правове забезпечення функціонування фінансового механізму, яке охоплює закони, постанови уряду, накази, нормативні положення.
5. Інформаційне забезпечення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене дослідження теоретичних положень фінансової політики дозволяє зробити наступні узагальнення.

Фінансовою політикою є система дій і заходів держави що включає прогнозування, планування, організацію та контроль за фінансовими відносинами у процесі обміну, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів з метою виконання державою своїх функцій.

Об'єктом фінансової політики є фінансова система, що представляє спектр фінансових відносин щодо формування і використання фондів грошових коштів держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій, домогосподарств.

Процес реалізації фінансової політики держави включає такі основні етапи: визначення основних напрямів функціонування фінансової системи згідно з цілями економічної та соціальної політики держави; складання цільових програм щодо розвитку державних та недержавних фінансів; розроблення конкретних заходів реалізації концепції, напрямів та програм; організація моніторингу та контролю за реалізацією фінансової політики.

Кінцевими цілями ефективної фінансової політики держави є: збільшення обсягів валового внутрішнього продукту; підвищення ефективності використання державних грошових ресурсів, необхідних для більш повного задоволення потреб суспільства; ефективний і раціональний розподіл фінансових ресурсів між галузями економіки, соціальними групами і територіями.

Вагомими завданнями фінансової політики є збалансування різно напрямлених фінансових інтересів владних структур, суб'єктів господарювання, різних верств населення через знаходження таких механізмів регулювання, які забезпечать оптимальне зростання національного доходу та розподіл доходів і витрат у складі бюджетів усіх учасників національного господарства, що забезпечать максимально ефективні процеси зберігання, накопичення та споживання.

Фінансова політика включає фінансову політику у сфері державних фінансів та фінансову політику у сфері недержавних фінансів.

З допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутріш-

нього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. За окремими оцінками, державні фінанси як провідна сфера фінансової системи держави опосередковують майже 80 % усіх фінансових ресурсів і охоплюють різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність.

Найбільш складним і дискусійним в політиці управління державними фінансами є управління фінансами державного сектора економіки, які представлені сукупністю фінансових ресурсів, які формуються в муніципальних та державних підприємствах, статутний капітал та прибуток яких повністю або частково належить державі.

Література:

1. Armour J., Awrey D., Davies P., Enriques L., Jeffrey N. G., Mayer C. and Payne J. (2016). Principles of Financial Regulation, Oxford Scholarship Online, DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198786474.001.0001
2. Lars E. O. Svensson (2012), The Relation between Monetary Policy and Financial Policy, International Journal of Central Banking. URL: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb12q0a18.pdf>
3. Адаменко І.П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни / І.П. Адаменко // Бізнес Інформ. — 2014. — № 3. — С. 341—345.
4. Ванькович Д. Теоретико-методологічні засади та механізм реалізації фінансової політики в Україні [Текст]: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.08 / Ванькович Данило Володимирович; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2015. — 41 с.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. — К.: НІОС, 2000. — 416 с
6. Возняк Г. Фінансова-політика регіонального розвитку: зміст та підходи до формування / Г. Возняк // Актуальні проблеми економіки. — 2014. — №2 (152). — С. 239—246
7. Господарський кодекс України. Документ від 16.01.2003 № 436-IV. — Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Грошово-кредитна політика. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/glossary/show/51>
9. Демиденко Л. М. Податкова Політика Європейського союзу / Л.М. Демиденко // Наукові праці НДФІ. — 2007. — № 3 (40) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
10. Дем'янишин В.Г. Теоретичні засади бюджетної політики / В.Г. Дем'янишин // Світ фінансів. — 2007. — Вип. 1 (10) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/download/151/159
11. Задихайло Д. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення / Д. Задихайло // Вісник Національної академії правових наук України. — 2013. — № 3 (74). — С. 214—221.
12. Лагутін В.Д. Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://etet.org.ua/docs/ET_06_4_16_uk.pdf
13. Оспіщева В.І. Фінанси: курс для фінансистів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://westudents.com.ua/glavy/102672-43-fnansova-poltika-ta-fnansoviy-mehanzm.html>
14. Петричко М.М., Басара М.М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти / М.М. Петричко, М.М. Басара // Економіка і суспільство. — 2016. — Вип. 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/103.pdf
15. Сіташ Т. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика / Т.Д. Сіташ // Академічний огляд. — 2015. — № 1. — С. 29—34 [Електронний ресурс].

— Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2015_1_6

16. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін; за наук. ред. В. Федосова — К.: КНЕУ, 2002. — 387 с.

17. Фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. Затверджено МОН / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К., 2012. — 687 с.

References:

1. Armour, J. Awrey, D. Davies, P. Enriques, L. Jeffrey, N. G. Mayer, C. and Payne, J. (2016), Principles of Financial Regulation, Oxford Scholarship Online, Oxford, UK. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198786474.001.0001.
2. Svensson, L. E.O. (2012), "The Relation between Monetary Policy and Financial Policy", International Journal of Central Banking, available at: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb12q0a18.pdf> (Accessed 27 February 2020).
3. Adamenko, I. P. (2014), "Financial policy as a tool for socio-economic development of the country", Business Inform, vol. 3, pp. 341—345.
4. Vankovych, D. (2015), "Theoretical and methodological foundations and mechanism of financial policy implementation in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Money, finance and credit, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine
5. Vasylyk, O. (2000), Teoriia finansiv [Theory of finance], NIOS, Kyiv, Ukraine.
6. Vozniak, G. (2014), "Financial and regional development policy: content and approaches to formation", Current problems of the economy, vol. 2 (152), pp. 239—246
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Economic Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 27 February 2020).
8. National bank of Ukraine (2020), "Monetary policy". Available at: <https://bank.gov.ua/glossary/show/51> (Accessed 27 February 2020).
9. Demydenko, L. (2007), "European Union tax policy, Naukovi pratsi NDFI, vol. 3 (40), Available at: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (Accessed 27 February 2020).
10. Demianyshyn, V. (2007), "Theoretical principles of budgetary policy", The world of finance, vol. 1 (10), Available at: sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/download/151/159 (Accessed 27 February 2020).
11. Zadykhailo, D. (2013), "Economic policy of the state in the system of legal and legislative support", Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, vol. 3 (74), pp. 214—221.
12. Lagutin, V. (2016), "Economic policy of the state: essence, stages, mechanisms", Available at: http://etet.org.ua/docs/ET_06_4_16_uk.pdf (Accessed 27 February 2020).
13. Ospishcheva, V. (2008), "Finance: A course for financiers", Available at: <https://westudents.com.ua/glavy/102672-43-fnansova-poltika-ta-fnansoviy-mehanzm.html> (Accessed 27 February 2020).
14. Petrychko, M. and Basara, M. (2016), "Budgetary policy of Ukraine: theoretical and practical aspects", Economy and society, Vol. 2, Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/103.pdf (Accessed 27 February 2020).
15. Sitash, T. (2015), "State financial policy: pragmatics and problems", Academic Review, vol. 1, pp. 29—34 (Accessed 27 February 2020).
16. Fedosov, V. Oparin, V. and Lvovchkin, S. (2002), Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy i napriamy: monohrafiia [Financial restructuring in Ukraine: problems and directions: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.
17. Yuriy, S. and Fedosov, V. (2012), Finansy [Finance], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2020 р.

Т. А. Наливайко,
аспірант, Харківський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0003-2149-7370

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.165

АНАЛІЗ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

T. Nalyvaiko,
postgraduate student, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

ANALYSIS OF DISSERTATION RESEARCH IN THE FIELD OF PERSONNEL MANAGEMENT

У статті проведено дослідження щодо захищених дисертацій стосовно управління персоналом та адаптивного управління за 2000—2019 рр. в Україні. Обґрунтовано вибірку дослідження, яка сформована на основі даних Національного репозитарію академічних текстів. Проаналізовано методичний інструментарій, який використовувався попередніми дослідниками. Визначено динаміку за роками та структуру захищених робіт у розрізі ступенів, галузей економіки, спеціальностей, установами, географічними центрами наукових шкіл.

Встановлено, що тематика щодо управління персоналом є поширеною темою і охоплює не лише економічні науки, але й присутня в дослідженнях щодо фармацевтики, державного управління тощо, водночас обмежено розкрито стосовно персоналу будівельних підприємств і зовсім не висвітлено в аспекті адаптивного управління персоналом будівельних підприємств.

Вказане свідчить про актуальність та необхідність розробки теми щодо адаптивного управління персоналом будівельних підприємств, що й є напрямом подальшого дослідження автора.

The research of protected theses on personnel management and adaptive management for the years 2000-2019 was conducted in the article in Ukraine. A study sample based on data from the National Academic Text Repository is substantiated. The methodological tools used by previous researchers are analyzed. The dynamics by years and the structure of science works in terms of degrees, branches of economy, specialties, institutions, geographical centers of scientific schools are determined.

As a result of the analysis, it was found that HR management is a common topic and covers not only economic sciences, but is also present in research on pharmaceuticals, public administration, etc.

At the same time, the vast majority of theses are defended within the specialty 08.00.04 / 08.06.01 — which accounts for 115 works (76.67%). In total, 137 — Candidate (91.3%) and 13 — Doctoral (8.7%) theses. Among the institutions where works on this topic were defended, the leader is KhNUEU. S. Kuznets, in second place — Khmelnytsky National University, and in third — Donetsk State University of Economics and Trade. M. Tugan-Baranovsky. Analysis of the subject matter of the works showed that 42 works were secured without being tied to a specific type of enterprise; with reference to the specifics of one legal form — 6 works; for industrial enterprises (without specifying the type of industry) — 25; by mechanical engineering enterprises — 11; agriculture-related or agro-industrial complex — 13; in the field of construction companies — 4. According to the keywords "adaptive management" in the database there are 69 dissertations, which are distributed according to the branches as follows: 05 "Technical sciences" — 27 papers (39.1%); 08 "Economic Sciences" — 28 works (40,6%); 13 Pedagogical Sciences — 11 works (15.9%); 15 Pharmaceutical Sciences — 2 papers (2.9%); 21 National Security — 1 job (1.4%). The analysis of works in the economic sciences showed that the majority of them (17 works or 60.7%) are protected within the specialty 08.00.04 / 08.06.01. The topics of the dissertation research on the adaptive management of the personnel of construction enterprises during the analysis were not revealed, which indicates that this problem has not been elaborated in the scientific field of Ukraine and actualizes the scientific search in this field.

The above indicates the relevance and the need to develop a topic on the adaptive management of the personnel of construction enterprises, which is the direction of further research by the author.

*Ключові слова: управління персоналом, адаптивне управління, будівельні підприємства.
Key words: personnel management, adaptive management, construction companies.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вивчення проблематики управління персоналом є нагальним та актуальним науковим завданням у контексті трансформацій соціально-економічних систем

всіх рівнів, зростання ролі людини в економічних процесах, глобальних трендів розвитку людства загалом. Саме тому оновлення методичного та методологічного базису керування людиною в процесі праці, приведен-

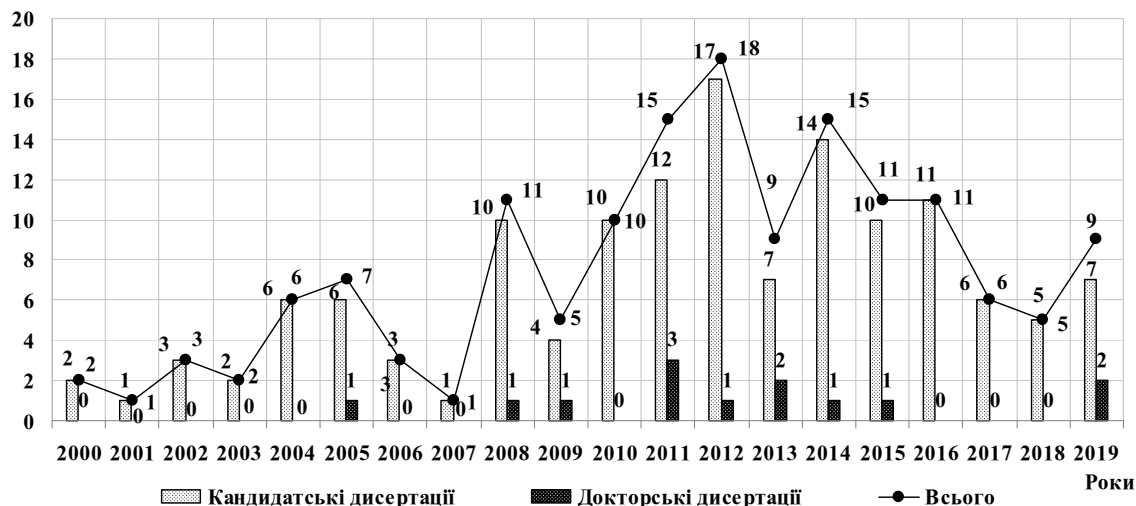

Рис. 1. Динаміка кількості захищених дисертаційних досліджень стосовно управління персоналом за 2000–2019 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [6].

ня його у відповідність не лише до сучасних умов, але й у відповідність до міжнародного рівня, який визначається рівнем розвитку провідних країн, є необхідною умовою ефективного господарювання. Водночас, відправною точкою дослідження, має стати опрацювання та переосмислення науково-практичного базису управління персоналом у вітчизняній науці з метою його актуалізації та розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення існуючих досліджень є необхідною умовою розвитку науки, дозволяє актуалізувати науковий пошук, встановивши існуючі наукові досягнення. Це є дієвою практикою визначення еволюційного рівня наукового базису за тією чи іншою темою дослідження, яку практикують як у закордонній, так і вітчизняній науці. Так, наприклад, у роботі [1] проводився аналіз дисертаційних досліджень за проблематикою "маркетинг послуг"; комплексний аналіз дисертацій зі суспільної географії в Україні (1936–2012) викладено в роботі [2]; вивчення наукового надбання відносно державної політики щодо культурного розвитку регіонів презентовано в роботі [3]; бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень з права інтелектуальної власності в Україні висвітлено в роботі [1]; контент-аналіз дисертацій з економічної безпеки наведено в статті [5].

Аналітичний інструментарій дослідження базується на вивченні як кількісних показників, так і змістового навантаження, спирається на комплексний [2], бібліометричний [4] та контент-аналіз й Five Hat Racks/LATCH метод [5].

МЕТА СТАТТІ

Метою аналізу дисертацій є визначення сучасного стану дослідницької галузі з адаптивного управління персоналом будівельного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ЗДОБУТИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Базуючись на вивчених методиках дослідження [2; 4; 5], можемо сказати, що найчастіше аналіз проводиться за такими напрямками: вивчення кількості та динаміки за роками дисертаційних досліджень, їх структури: за роками, типами (кандидатська/докторська дисертація), спеціальностями, установами, де було здійснено захист, географією, галузями прикладання результатів досліджень.

Саме тому автором, у межах дослідження теми "адаптивне управління персоналом будівельних підприємств" сформовано вибірку дисертацій на основі

даних Національного репозитарію академічних текстів [6]. Під час формування вибірки не використовувалися слова — трудові ресурси, трудовий колектив, працівники, кадри, кадровий потенціал, людський капітал, трудовий потенціал, які є дотичними в межах дослідження.

Вивчення вказаного ресурсу [6] показало, що, станом на 1.02.2020 р., починаючи з 2000 р., під час пошуку за ключовими словами "управління персоналом" в базі знаходиться 150 наукових текстів (авторефератів дисертаційних досліджень); за ключовими словами "адаптивне управління" — 69 документів.

Аналіз динаміки документів за першою сукупністю ключових слів наведено на рисунку 1.

Як бачимо з даного рисунку, пік популярності припадає на 2011–2014 рр. Так, у 2012 р. було захищено 12% від загальної сукупності дисертацій, що аналізується, в 2011 р. та в 2014 р. по 10%. Водночас слід відмітити досить велику кількість досліджень і в наступні роки (коливання від 5 до 11 робіт на рік). Загалом, із сукупності досліджень 137 — кандидатські (91,3%) та 13 — докторські (8,7%) дисертації.

Аналіз дисертацій за спеціальностями наведено в таблиці 1.

З таблиці 1 бачимо широкую диверсифікованість досліджень (9 галузей наук) стосовно управління персоналом за спеціальностями, які відносяться до технічних, економічних, юридичних, педагогічних, фармацевтичних, психологічних, соціологічних, наук, фізичного виховання та спорту, державного управління.

Така статистика говорить, що вивчення проблематики управління персоналом є актуальним, як в розрізі певних видів діяльності (галузі економіки), так і в аспекті конкретного питання, методики прикладання, тощо.

Структура захищених дисертацій щодо управління персоналом в розрізі наукових спеціальностей наведено на рисунку 2.

Як бачимо, найбільше робіт захищено в межах економічних наук — 129 або 86%. Розглянувши докладніше структуру наукових робіт за економічними спеціальностями, що наведено в таблиці 1, відмічаємо, що в пріоритеті спеціальність 08.00.04 Економіка та управління підприємствами / 08.06.01 Економіка, організація і управління підприємствами (за старими шифрами), на яку припадає 115 робіт (76,67%). На другому місці — 08.00.07 Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / 08.09.01 Демографія, економіка праці та соціальна політика (за іншими шифрами), на яку припадає 5 робіт або 3,33%. Всі інші економічні спеціальності, що наведені в таблиці 1 мають від 1 до 3 робіт.

Отже, логічно зробити висновок, що тематика управління персоналом розглядається на рівні підприємства як його окрема підсистема.

Подальше дослідження передбачає вивчення установ, де захищаються дисертації з управління персоналом, що дозволяє вивчити формування наукових шкіл (табл. 2).

На основі аналізу таблиці 2 можемо зробити висновок, що лідером є ХНЕУ ім. С. Кузнеця, на другому місці — Хмельницький національний університет, а на третьому — Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Більшість установ за аналітичний період мали по одній захищеній роботі (47 установ). Слід зауважити, що тематика робіт стосовно людини в процесі праці є досить широкою, і, як згадувалося раніше, може описуватися й іншими ключовими словами. Відповідно, установи мають кадрове забезпечення із професіоналів у цій сфері для якісного рецензування та керування науковими роботами. Водночас в умовах трансформації нормативно-правового забезпечення щодо захисту кандидатських та докторських дисертацій, вимог до оприлюднення результатів, постає питання розпорешеності наукових шкіл теренами України.

Регіональний аналіз, наведений на рисунку 3, показав, що топовими центрами за цим науковим напрямом є Харківський регіон (32 роботи або 21,3%), Донецький регіон (24 роботи або 16%), Київський регіон (20 робіт або 13,3%), Хмельницький та Львівський регіони (по 10 робіт або по 6,67%), Дніпропетровський регіон (8 робіт або 5,33%), Луганський, Тернопільський, Запорізький, Одеський регіони (по 6 робіт або 4%), Херсонський (5 робіт або 3,33%). У всіх

інших регіонах, захист робіт за тематикою управління персоналу кількість дисертацій була нижчою.

Важливим етапом аналізу є дослідження галузі прикладання результатів наукових розробок щодо управління персоналом. Вивчення тематик наукових робіт показало, що в темах існує прив'язка до певного типу підприємств, що дозволяє врахувати галузеву специфіку, або відсутня ідентифікація підприємства або сфери

Таблиця 1. Розподіл дисертаційних досліджень з управління персоналом за науковими спеціальностями

Галузь знань	Кількість захищених дисертацій	% від загальної кількості
<i>05 Технічні науки</i>		
05.13.23 Системи та засоби штучного інтелекту	1	0,67
<i>08 Економічні науки</i>		
08.06.02 Підприємництво, менеджмент та маркетинг	2	1,33
08.07.04 Економіка транспорту і зв'язку	1	0,67
08.00.03 Економіка та управління національним господарством	1	0,67
08.00.04 Економіка та управління підприємствами / 08.06.01 Економіка, організація і управління підприємствами	115	76,67
08.00.07 Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / 08.09.01 Демографія, економіка праці та соціальна політика	5	3,33
08.00.08 Гроші, фінанси і кредит	1	0,67
08.00.09 Бухгалтерський облік, аналіз та аудит	1	0,67
08.00.11 Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці / 08.03.02 Економіко-математичне моделювання	3	2,0
<i>12 Юридичні науки</i>		
12.00.07 Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право	1	0,67
<i>13 Педагогічні науки</i>		
13.00.04 Теорія і методика професійної освіти	2	1,33
<i>15 Фармацевтичні науки</i>		
15.00.01 Технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація	3	2,0
<i>19 Психологічні науки</i>		
19.00.06 Юридична психологія	1	
19.00.07 Педагогічна і вікова психологія	1	
<i>22 Соціологічні науки</i>		
22.00.04 Спеціальні та галузеві соціології	2	1,33
<i>24 Фізичне виховання і спорт</i>		
24.00.02 Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення	1	0,67
<i>25 Державне управління</i>		
25.00.01 Теорія і історія державного управління	3	2,0
25.00.02 Механізми державного управління	2	1,33
25.00.03 Державна служба	4	2,67

Джерело: побудовано автором на основі [6].

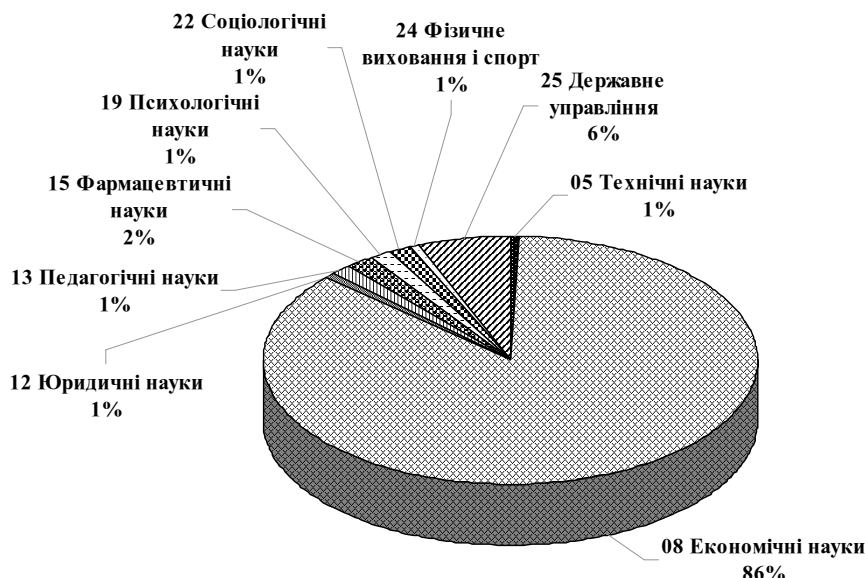

Рис. 2. Структура захищених дисертацій щодо управління персоналом у розрізі наукових спеціальностей, %

Джерело: побудовано автором на основі [6].

Таблиця 2. Перелік установ, в яких проведено захист робіт щодо управління персоналом

Назва установи	Кількість робіт	Рейтинг
Харківський державний економічний університет (ХНЕУ ім. С. Кузнеця)	19	1
Хмельницький національний університет	8	2
Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського	7	3
Тернопільський державний економічний університет Міжнародний університет бізнесу і права (м. Херсон) Приазовський державний технічний університет (м. Маріуполь)	5	4
Державний вищий навчальний заклад "Донецький національний технічний університет" Національна академія державного управління при Президентові України	4	5
Донецький національний університет імені Василя Стуса. Державний університет "Львівська політехніка" Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля	3	6
Національний авіаційний університет Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара Запорізька державна інженерна академія Харківська національна академія міського господарства Харківський гуманітарний інститут "Народна українська академія" Національний фармацевтичний університет Луганський національний аграрний університет Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України Інститут економіки промисловості НАН України Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України Вінницький національний технічний університет Вищий навчальний заклад Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі" Запорізький національний університет Одеська національна академія зв'язу ім. О.С. Попова Одеський національний економічний університет Класичний приватний університет ПВНЗ "Львівський університет бізнесу та права" Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського	2	7
Кіровоградський державний технічний університет Львівський державний інститут фізичної культури Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова Донбаська державна машинобудівна академія Київська медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика Ужгородський національний університет Харківський національний університет радіоелектроніки Національна академія внутрішніх справ України Академія муніципального управління Краматорський економіко-гуманітарний інститут Донецька державна академія управління Міністерства освіти і науки України Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва Рада по вивченню продуктивних сил України Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі. Технологічний інститут Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк) Львівська комерційна академія Одеська національна академія харчових технологій Житомирський національний агроєкологічний університет Подільський державний аграрно-технічний університет Київський національний університет імені Тараса Шевченка Київський національний університет будівництва та архітектури Дніпропетровська академія управління, бізнесу та права Українська державна академія залізничного транспорту Харківський національний автомобільно-дорожній університет Національна металургійна академія України Дніпропетровський державний аграрний університет Приватний вищий навчальний заклад "Львівський університет бізнесу та права". ПВНЗ "Європейський університет" Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" Донецький державний університет управління Інститут законодавства Верховної ради України ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет" Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет Київський національний торговельно-економічний університет Інститут економіки промисловості Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана" Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" ПраТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом" Державний вищий навчальний заклад "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури". Національна академія Державної прикордонної служби України Українська інженерно-педагогічна академія ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля" Сумський національний аграрний університет Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"	1	8

Джерело: побудовано автором на основі [6].

Рис. 3. Регіональний аналіз захисту дисертацій за тематикою "управління персоналом"

Джерело: побудовано автором на основі [6].

його діяльності. Так, без прив'язки до конкретного типу підприємств, захищено 42 роботи; з посиланням на специфіку тієї чи іншої організаційно-правової форми — 6 робіт. Найбільше захищено дисертаційних досліджень за промисловими підприємствами (без уточнення типу промисловості) — 25; за підприємствами машинобудування — 11; пов'язаних із сільським господарством або АПК — 13; за підприємствами сфери будівництва — 4 (+1 робота стосовно дорожньо-будівельних підприємств).

Розбивка наукових досліджень за будівельними підприємствами наведено в таблиці 3. Три роботи захищені за спеціальністю 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності), а одна — за спеціальністю 08.00.09 "Бухгалтерський

облік, аналіз та аудит" (за видами економічної діяльності) за період з 2012 по 2017 роки. Вказані роботи захищені в установах, які є провідними в сфері підготовки фахівців з будівництва та, відповідно. Це допомагає максимально врахувати галузеві особливості.

За ключовими словами "адаптивне управління" в базі [6] знаходиться 69 дисертаційних досліджень, які за галузями розподілені таким чином: 05 "Технічні науки" — 27 робіт (39,1%); 08 "Економічні науки" — 28 робіт (40,6%); 13 "Педагогічні науки" — 11 робіт (15,9%); 15 "Фармацевтичні науки" — 2 роботи (2,9%); 21 "Національна безпека" — 1 робота (1,4%). Аналіз робіт за економічними науками показав, що більшість з них (17 робіт або 60,7%) захищено в межах спеціальності 08.00.04/08.06.01; 8 робіт або 28,6% захищено в межах спеціаль-

Таблиця 3. Тематика досліджень за будівельними підприємствами в сфері управління персоналом

Автор	Назва	Спеціальність	Рік	Установа
Сліпенчук Ганна Володимирівна	Сучасні механізми управління персоналом будівельних підприємств	08.00.04	2012	Київський національний університет будівництва та архітектури
Починок Наталія Володимирівна.	Обліково-аналітичне забезпечення управління персоналом будівельних підприємств	08.00.09	2012	Тернопільський національний економічний університет
Шевченко Вікторія Сергіївна.	Управління персоналом в умовах інноваційної діяльності будівельного підприємства	08.00.04	2013	Харківська національна академія міського господарства
Шапа Надія Миколаївна	Управління адаптацією персоналу до стратегічних змін в діяльності підприємств будівельної галузі	08.00.04	2017	Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Джерело: побудовано автором на основі [6].

ності 08.03.02/08.00.11; 2 роботи за спеціальністю 08.00.03 та одна робота за спеціальністю 08.00.08.

Тематики дисертаційних досліджень щодо адаптивного управління персоналом будівельних підприємств під час аналізу не виявлено, що свідчить про не розробленість цієї проблеми в науковому полі України та актуалізує науковий пошук у цій сфері.

ВИСНОВКИ ІЗ ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ В ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У результаті проведеного аналізу встановлено, що тематика щодо управління персоналом є поширеною темою і охоплює не лише економічні науки, але й присутня в дослідженнях щодо фармацевтики, державного управління тощо. Водночас переважна більшість дисертацій захищена в межах спеціальності 08.00.04/08.06.01 — на яку припадає 115 робіт (76,67%). Серед установ, де захищалися роботи за даною тематикою, лідером є ХНЕУ ім. С. Кузнеця, на другому місці — Хмельницький національний університет, а на третьому — Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Аналіз тематики робіт показав, що без прив'язки до конкретного типу підприємств, захищено 42 роботи; з посиланням на специфіку тієї чи іншої організаційно-правової форми — 6 робіт; за промисловими підприємствами (без уточнення типу промисловості) — 25; за підприємствами машинобудування — 11; пов'язаних із сільським господарством або АПК — 13; за підприємствами сфери будівництва — 4. Щодо адаптивного управління, то в економічних науках за цим напрямом захищено 28 робіт і жодної стосовно адаптивного управління персоналом будівельних підприємств. Вказане свідчить про актуальність та необхідність розробки теми щодо адаптивного управління персоналом будівельних підприємств, що й є напрямом подальшого дослідження автора.

Література:

1. Дима О.О. Аналіз дисертаційних досліджень за проблематикою "Маркетинг послуг". Маркетинг і менеджмент інновацій. Суми, 2012. № 3. С. 48—62. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi-2012_3_48_62.pdf
2. Шевчук С.М. Комплексний аналіз дисертаційних робіт із суспільної географії в Україні (1936—2012 рр.). Український географічний журнал. 2015. № 4. С. 31—39. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2015.04.031>
3. Притуп О.Ф. Державна політика щодо культурного розвитку регіонів: аналіз дисертаційних досліджень. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Державне управління. 2016. Вип. 2 (5). С. 249—255. URL: [http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Public-Administration/vol5/Visnyk_NUCZU_36_2016_2\(5\).pdf](http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Public-Administration/vol5/Visnyk_NUCZU_36_2016_2(5).pdf)

4. Іванова М., Іванов Ю. Бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень з права інтелектуальної власності в Україні. *Traektorij nauki*. 2019. Т. 5, № 6. С. 2001—2016. DOI: <https://doi.org/10.22178/pos.47-2>

5. Дуб Б. С. Контент-аналіз дисертацій з економічної безпеки підприємства, захищених в Україні за 2000—2018 рр. *Економічні інновації*. 2018. Т. 20, Вип. 4 (69). С. 55—67. DOI: [https://doi.org/10.31520/ei.2018.20.-4\(69\).55-67](https://doi.org/10.31520/ei.2018.20.-4(69).55-67)

6. Національний репозитарій академічних текстів. URL: http://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=-ZL7mPGDIGcXANJmKCrbaKKK4O0Jcqb-BY7A18SCaS&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialistSearch=1&temaSearch2=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5+%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F&textSearch=&dateFromSearch=&dateToSearch=®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big#advanced

References:

1. Dyma, O. O. (2012), "Analysis of dissertation research on the topic "Marketing of services"", *Marketing and innovation management*, vol. 3, pp. 48—62.
2. Shevchuk, S. M. (2015), "Comprehensive analysis of dissertation works on social geography in Ukraine (1936—2012)", *Ukrainian Geographical Magazine*, vol.4, pp. 31—39.
3. Prytup, O. F. (2016), "State policy on cultural development of regions: analysis of dissertation research", *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Governance*, vol. 2(5), pp. 249—255.
4. Ivanova, M. and Ivanov, Yu. (2019), "Bibliometric Analysis of Dissertation Research on Intellectual Property Law in Ukraine", *Path of Science*, vol. 5, № 6, pp. 2001—2016.
5. Dub, B. S. (2018), "Content analysis of the dissertations on economic security of the enterprise protected in Ukraine for 2000—2018", *Economic innovations*, vol. 20, No, 4 (69), pp. 55—67.
6. National Academic Text Repository (2020), available at: URL: http://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=-ZL7mPGDIGcXANJmKCrbaKKK4O0Jcqb-BY7A18SCaS&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialistSearch=1&temaSearch2=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5+%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F&textSearch=&dateFromSearch=&dateToSearch=®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big#advanced

Стаття надійшла до редакції 02.03.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА